
BEZDĚZ

VLASTIVĚDNÝ SBORNÍK ČESKOLIPSKA

23/2014

Tento svazek sborníku Bezděz byl vydán za finančního přispění:
– kulturního grantu města České Lípy

Všechny současné i budoucí autory sborníku prosíme o důsledné dodržování Pokynů pro úpravu příspěvků, otištěných na konci každého sborníku.

Redakční rada sborníku Bezděz děkuje srdečně všem recenzentům, kteří se podíleli na odborném posouzení všech prací uveřejněných v oddílu Články a studie.

Všechny současné i budoucí autory sborníku prosíme o důsledné dodržování Pokynů pro úpravu příspěvků, otištěných na konci každého sborníku.

Redakční uzávěrka každého čísla sborníku pro přijímání historických příspěvků je 30. září, pro přírodovědné příspěvky 31. ledna následujícího roku.

Aktuální informace o Vlastivědném spolku Českolipska – Klubu přátel muzea v České Lípě naleznete na internetových stránkách:
www.vsc-kpm.cz

ISBN 978-80-86319-26-1

ISSN 1211-9172

ČLÁNKY A STUDIE

Část společenskovední

ČESKOLIPŠTÍ PUŠKAŘI A JEJICH VÝROBKY

Jaroslav Panáček

Jaroslav Panáček: *Gunsmiths and their products in Česká Lípa*

Like in other Czech towns, in the 16th century gunsmithery became established in Česká Lípa. Besides gunpowder makers also the first gunsmith is dated in this place. From the 17th century and the following one there are sporadic reports about four gunsmiths. However the only available detailed information goes about Johann Christoph Fluh who acted in this town and died after drawing up his last will in 1748.

In the beginning of the 19th century Josef Rutte settled down in Česká Lípa to establish the tradition of gunsmithery, which was further maintained not only by his son and grandson of the same names, but also by his son-in-law Johann Templer. During the era of Ruttes and Templers gunsmithery became famous in Česká Lípa especially thanks to inventional production of air weapons. At the end of the 19th and in the beginning of the 20th centuries gunsmiths Franz Josef Knebel, Wenzel Tschernatsch and Josef Heyer took up with this tradition and maintained it as long as until the World War II. The death of national administrator Jan Kupec in 1951 brought an end to the three and a half centuries old gunsmithery tradition in Česká Lípa. An inventory of well-known products of Česká Lípa gunsmiths, along with their descriptions and places of storage, are part of the study.

Key words: rifle, gunsmith, airgun, Rutte, Templer, Česká Lípa.

Zbraně provázejí lidstvo od jeho počátků. Od kamene a hole v pravěku až po sofistikované zbraňové systémy 21. století. Patrně nejvýraznějším vývojovým skokem v tomto oboru byl vynález střelného prachu a s ním související objev palných zbraní. Střelný prach byl pravděpodobně vynalezen v 9. století v Číně a jeho uplatnění v primitivních palných zbraních následovalo tamtéž o století později. Do Evropy se znalosti o využití střelného prachu dostaly ve 13. století a z prvních desetiletí následujícího věku máme již četné zprávy o použití palných zbraní.

V Čechách se první zprávy o výrobě palných zbraní objevují ve 14. století, ale skutečného rozmachu výroby a jejich použití doznaly za husitských válek. V 16. století již puškařské řemeslo zdomácnělo ve většině českých měst.

Vývoj palných zbraní směřoval od doutnákového zámku v 15. století přes kolečkový zámek na počátku následujícího věku k téměř současně vyvinutému křesadlovému zámku. Ten, pouze s minimálními úpravami, vydržel v používání téměř po tři století, aby byl nahrazen ve 30. letech 19. století perkusním systémem, používajícím k zažehnutí střelného prachu v hlavní měděné kapsle s třaskavou složí. Dalším kvalitativním skokem bylo rozšíření drážkovaných hlavní a pak zavedení pušek nabíjených zezadu, tzv. zadovek, na počátku 2. poloviny 19. století. Odtud již byl pouze krok k zavedení jednotného náboje.^{1/}

Mimo okruh zájmu puškařského řemesla, jímž byly od 16. do 1. poloviny 20. století zejména zbraně lovecké nebo terčové, leží pak další vývojové etapy pušek pro vojenské účely, jimiž byly opakovací, samonabíjecí a samočinné (automatické) pušky.

Puškařství na Českolipsku v literatuře

Zajímavému řemeslu, jehož výroba byla v době největšího rozkvětu v České Lípě (ale i v Jablonném v Podještědí) zhruba v letech 1820–1860 poměrně proslulá, nevěnovala literatura žádný zájem. Kromě několika malých referencí o účasti na průmyslových výstavách (např. Bericht 1831, 68n.) a o stavu průmyslové výroby (Kreutzberg 1836, 45; Heimrich 1894, 158, 161; Hantschel 1895, 207; Paudler 1896, 13) nikdo nevěnoval puškařství v České Lípě a okolí dlouhou dobu pozornost. Pouze úspěchům Josefa Rutteho se vzduchovkami na průmyslových výstavách se díky referátu (Bericht 1831, 68n.) dostalo o mnoho později občasně pozornosti (Michálek 1971; Letošníková 1980, 176, 232; Šáda a kol. 1986, 203).

Teprve v roce 1990 pojednal téma puškařství na Českolipsku ve své záslužné práci v časopise *Střelecká revue* B. Vojtíšek (1990). Dvoustránkový článek však nemohl postihnout tak široké téma, takže zde autor věnoval z českolipských puškařů bližší pozornost prakticky pouze rodině Josefa Rutteho a Johanna Templera. Kromě nich zmínil i puškaře v 17. až 19. století v okolních městečkách (Doksy, Dubá, Mimoň, Stráž pod Ralskem, Zákupy, Žandov) a obcích (Holany, Horní Libchava, Jestřebí, Kruh, Okrouhlá). Vyzdvihl významnou osobnost puškaře Josefa Maška v Jablonném v Podještědí (1797–1852) a jeho synů Josefa a Viléma, kteří zde působili až do 90. let 19. století. Informace B. Vojtíška o českolipských puškařích pak byly použity v celé řadě dalších kompendií o palných zbraních (Dolínek – Karlický – Vácha 1995, 21; Dolínek 2002; Dolínek 2005, 22, 32, 49, 55, 74, 82, 83, 94; Dolínek–Durdík 2008, 342).

Puškařské řemeslo v České Lípě

Řemesla zpracovávající kovy byla až do poloviny 19. století producentem všech výrobků z kovu, nástrojů, náradí a pomůcek, používaných jak v domácnostech, tak i při výrobních procesech a další činnosti. Široký sortiment těchto výrobků si vynutil specializaci na určité druhy výrobků a tak se kovovýroba rozdělila postupně na nejrůznější úzce specializované obory. Protože počet specialistů jednoho oboru nebýval vždy ve městech dostatečný, sdružovala se příbuzná řemesla do společných cechů.

Nejstarším dokladem pro řemesla zpracovávající kovy v České Lípě je schválení pořádků všech městských cechů ze 24. července 1560 spolumatiteli města Zikmundem Berkou z Dubé a Kateřinou z Hungerkoštu jako poručnicí syna Jana z Vartenberka a na Novém Vítkovci, tj. pozdějším Novém Zámku v Zahrádkách.^{2/} Byly to cechy soukeníků, ševců, krejčích, kožešníků, pekařů chleba, sladovníků, kovářů, zámečníků a kolářů, řezníků, hrnčírů, provazníků, kloboučníků a truhlářů s bednáři. Již tehdy zde vidíme spojený cech řemesel zpracovávající kovy: kováře, zámečníky a koláře (*drey Handtwerge als Schmide, Schlosser vnd wagner*). Stejnou situaci zachycuje listina z roku 1652, obnovující starší cechovní statuta cechu kovářů z roku 1579.^{3/} Je určena pro společný cech kovářů, zámečníků a kolářů, ale i mečířů a prstenářů. V knize mistrů cechu kovářů, zámečníků, kolářů, prstenářů a mečířů^{4/} se zápisy od roku 1609 jsou na prvních šesti stranách zapsána mistrovská statuta, v jejichž 11. článku je určena taxa 2 kopy míšeňských grošů za vystavení výučního a rodného listu pro řemesla kovářů, zámečníků, kolářů nebo puškařů (*smidt, sloßer, wagner oder büxe macher*).

Koncem 17. nebo počátkem 18. století se zámečníci spolu s dalšími řemesly oddělili a založili vlastní cech. Sdružoval zámečníky, puškaře a ostroháře a obdržel artikuly od bratrského cechu v Praze roku 1708.^{5/} Škála kovozpracujících řemesel, sdružených v cechu se zámečníky, se neustále proměňovala. Některá řemesla postupem času zanikla, jiná zase vznikala a získávala svůj podíl v cechu. V polovině 19. století byly hlavními obory cechu zámečníci, hřebíkáři a nožíři. Střídavě se mezi členy cechu objevuje i nějaký puškař (něm. Bixenmacher, Büxenmacher, Büchsenmacher).

Nejstarší zprávou, kterou možno spojit v České Lípě s palnými zbraněmi, je v roce 1563 udělení měšťanského práva prachaři (tj. ten, který vyráběl střelný prach, něm. Pulvermacher) Mertenu Rethelovi^{6/} a v roce 1579 pak uvedení jakési „*Pulfermacherin*“ ve čtvrti u Zádušní brány (Šimák 1937, 42). První skutečný puškař, zachycený písemnými prameny v České Lípě, byl pak o třicet let později, v roce 1594, Georg Tzymerman ze Zhořelce (viz

dále). V 17. století pak máme ojedinělé zprávy o čtyřech puškařích, stejně jako ve století následujícím. Podrobněji jsme informováni pouze o Johannu Christophu Fluhovi, který ve městě působil a zemřel po sepsání poslední vůle v roce 1748.

Teprve na samém počátku 19. století přišel do České Lípy Josef Rutte, syn domkáře z Brusného na panství Houska, který založil tradici puškařské výroby, v níž pokračoval nejen jeho stejnojmenný syn a vnuk, ale i jeho zeť. Za jejich éry se proslavilo českolipské puškařství po celé monarchii i mimo ni a získalo proslulost zejména invenční výrobou vzduchových zbraní. Josef Rutte ml. je dnes uznáván jako jeden z předních evropských výrobců vzduchových zbraní ve své době. Puškařská výroba Josefa Rutteho ml., který zaměstnával několik tovaryšů a pomocníků, je v roce 1836 stavěna na roveň významným puškařským manufakturám v zemi, jako byli Kellner, Novák a A. V. Lebeda v Praze či Matyáš Novotný v Litoměřicích (Kreutzberg 1836, 45). Josef Rutte ml. se stejnojmenným synem a celou rodinou přesídlil po roce 1860 do Vídně, ale v tradici pokračoval Rutteho (st.) zeť Johann Templer (†1880) a pak i jeho syn Ferdinand (†1896).^{7/}

Souběžně s Johannem Templerem zde působil v letech 1844–1880 další puškař Wenzel Mattauch, původem z Nedvězí u Dubé, a krátce poté Josef Kiesewetter, jemuž byla udělena licence v roce 1882. Jak Josef Rutte ml., tak i Johann Templer vyučili ve svých dílnách puškařskému řemeslu řadu dalších adeptů z blízkého i vzdáleného okolí, kteří se po řadu let podíleli na poměrně rozvinuté Rutteho a Templerově puškařské výrobě. Písemné prameny však nesvědčí o tom, že by se některý z vyučených tovaryšů a v některých případech i mistrů^{8/} poté usadil v České Lípě. Za doby působení Johanna Templera začala na počátku 60. let 19. století vznikat společenstva kovodělníků a zámečníků, která nahradila cechy. Zástupci všech řemesel ve městě potvrdili svým podpisem při sezení na radnici 20. ledna 1860, že byli seznámeni se zněním statut společenstev v rakousko-uherské monarchii.^{9/} Společenstvo zámečníků a hřebíkářů (Schlosser und Nagelschmied Genossenschaft) bylo ustaveno v roce 1864 a zahrnovalo ještě další řemesla včetně puškařů. Společenstvo kovodělníků (Feuer und Metallarbeiter Genossenschaft) vzniklo v roce 1865 a sdružilo v sobě všechna další tradiční řemesla zpracovávající kovy.

Na konci 19. století navázal na tradici puškařské výroby syn českolipského cejchmistra a nástrojaře Franze Knebela Franz Josef Knebel, (*1872–†1937). Ve stejné době s ním zde působil jeho vrstevník Wenzel Tschernatsch (*1873), který se do České Lípy přistěhoval z Nosálova, kde vlastnil

puškařskou dílnu jeho otec Josef Tschernatsch. Nejmladším puškařem zde byl Josef Heyer (*1897), který puškařství a prodej zbraní v České Lípě provozoval až do konce 2. světové války. Převzetím jeho dílny a prodejny do národní správy Janem Kupcem a odsunem Wenzela Tschernatsche v roce 1946 končí nejméně tři a půl století trvající tradice českolipského puškařství.

Českolipští puškaři v 16.–18. století

Jak již bylo zmíněno, prvním známým puškařem v České Lípě byl **Georg Tzymerman (1594)** ze Zhořelce, označený jako zámečník a puškař, který 16. září 1594 obdržel měšťanské právo.^{10/} Ručitelem mu byl Merten z Chomutova. Více zpráv o něm není.

O více než půl století později, 22. září 1648, obdržel měšťanské právo v České Lípě **Hans Dießman (1648)**.^{11/} Z nejstarší městské knihy, kam byl tento právní akt zapsán, sice jeho povolání nevyplývá, ale zachoval se další pramen. Tím je kniha mistrů kovářů, zámečníků, kolářů, prstenářů a mečířů (ale i puškařů) se zápisy od roku 1609, kde je o týden starší (29. září 1648) zápis, podle něhož Hans Dissman předstoupil před shromážděné mistry a obdržel od nich mistrovské právo.^{12/} V tomto zápise je označen jako „büchs macher“ a „meisters Sohn“, tedy mistrův syn. Jeho otec mu byl také ručitelem při žádosti o měšťanské právo, ale zda byl také on puškařem, z dochovaných pramenů neplyne.

Další tři puškaři se v České Lípě objevují na přelomu 2. a 3. třetiny 17. století a na začátku století následujícího. Prvním z nich byl puškař a zámečník **Mathias Steinmetz (1662)**,^{13/} který přišel z města Bruck an der Mur ve Štýrsku, předložil rodný list a obdržel bez ručitele 23. prosince 1662 měšťanské právo.^{14/} O několik let později, 29. ledna 1668, obdržel po zaplacení poplatku 8 kop grošů a předložení zhostného listu měšťanské právo další puškař **Fridrich Kopf (1668)**, jehož původ však neznáme.^{15/} Není vyloučeno, že by mohl být totožný s Friedrichem Koppem, který přišel po roce 1664 do Vídně na učení z některého Starého Města (Altstadt) na Moravě (Dolínek 2005, 49). Třetím byl **Heinrich Liedecker (1695–1722)**,^{16/} který zde obdržel bez ručitele měšťanské právo 24. září 1707.^{17/} Podle zhostného listu, který mu byl vystaven 21. března 1695 v městě Osterwieck v dnešním Sasku-Anhaltsku, se „Heinrich Lüddeke“ narodil v nedaleké vesnici Badersleben.^{18/} Do Lípy přišel i s manželkou a dvouletým synem Johannem Josefem, jemuž pak 30. května 1722 vystavila městská rada rodný a zhostný list,^{19/} nejspíše při odchodu na vandr. Zda zdědil po otci řemeslo, nevíme, neboť o něm ani jeho otci více zpráv nemáme.

Podrobněji jsme informováni o dalším puškaři. Byl jím **Johann Christoph Fluh (Flug, Fluch) (1719–†1748)**, který přišel do České Lípy z Trutnova, kde byl jeho otec Johann Fluh rovněž puškařem.^{20/} Měšťanské právo obdržel jako puškařský tovaryš bez ručitele 10. března 1719 po předložení zhostného listu.^{21/} Je možné, že se mohl vyučit tovaryšem ve Vídni, kam přišel v roce 1714 na učení jakýsi Johann Flach, syn mistra. Z trutnovské puškařské rodiny tohoto jména jsou známi i další členové (Dolínek 2005, 32). Johann Fluh se v České Lípě oženil, dokonce dvakrát. Z prvního manželství se mu narodily dcery Anna Dorothea a Rosalia a syn Frantzel, z druhého manželství ještě syn Michel. V roce 1722 koupil za 180 zlatých dům „auf dem Wieden graben“ čili na Zádušním příkopu.^{22/} Není zapsáno, zda na Horním nebo Dolním, takže může jít buď o dnešní Klášterní nebo Sokolskou ulici. Tento dům v roce 1729 prodal za 200 zlatých^{23/} a o tři roky později koupil za 400 zlatých patrně větší dům, ležící v neudané ulici mezi pozemky Wentzela Möltzera a Georga Goselta.^{24/} Puškařské řemeslo mu patrně dosti vynášelo, protože v první polovině 40. let 18. století zakoupil buď on sám nebo spolu s manželkou Annou Marií četné nemovitosti v celkové hodnotě přes 1000 zlatých – louky, pole, ale i další dům v Křížové (dnešní Moskevské) ulici, který však po roce opět prodal.^{25/} Již po smrti druhé ženy sepsal 26. července 1748 poslední vůli,^{26/} v níž odkázal dům staršímu synovi Frantzelovi a zbylý majetek rozdělil mezi své ostatní potomky. Podle poznámky na rubu testamentu se 17. srpna téhož roku vyzpovídal a patrně nedlouho nato zemřel.^{27/} V únoru následujícího roku došlo k rozdělení majetku mezi potomky podle testamentu.^{28/}

V květnu 1750 bylo v České Lípě uděleno měšťanské právo **Josefu Büshnerovi (*1725–1750)**, puškaři z Lovosic.^{29/} Patrně je totožný s Josefem, pokřtěným 15. března 1725 v Lovosicích, jehož rodiči byli Wenceslaus Püschner a jeho žena Catharina.^{30/} Žádná další zmínka o něm v českolipských písemnostech oné doby nebyla nalezena.

Následující puškař je výrobcem nejstarší dnes známé zbraně vyrobené českolipským puškařem. Byl jím **Josef Wimmer (1764)**, jemuž se zde 17. srpna 1764 narodil syn Josef Franz Godfrid.^{31/} Matkou byla Magdalena, rozená Bruknerinn z Lipníku nad Bečvou. Téhož roku, 28. listopadu, zakoupil Josef Wimmer za 170 zlatých polovinu domu „auf dem Wieden graben“ čili na Zádušním příkopu, jehož druhá polovina patřila Andreasi Krausovi.^{32/} V českolipských matrikách se pak až do poloviny 19. století jméno Wimmer nevyskytuje, patrně se odstěhoval jinam. Zdá se, že tradice výroby vzduchových pušek, kterou proslavilo v 19. století jméno Rutte (viz

dále), začala již Josefem Wimmerem. Dochovaná zbraň, značená JOSEPH WIMER ð LAIPPA a uložená v Severočeském muzeu v Liberci, je totiž větrovka se vzduchovou nádrží v pažbě.

Jisté vztahy k České Lípě můžeme vysledovat i u puškařů z myslivecké rodiny Plana (Blahna, Plahna), která žila a působila v čp. 62 ve vsi Okrouhlá v těsné západní blízkosti Nového Boru. Bohužel, zprávy o členech této rodiny v matrikách Okrouhlé (fara Skalice) jsou velice skoupé. **Johann Plana (1776–1799)**, jehož otec Wenceslaus zde byl myslivcem, se vyučil neznámo kde puškařem. V roce 1776 se oženil s Theresií, dcerou zdejšího skláře Johanna Georga Grohmana a o rok později se jim narodil syn Johann Josef.^{33/} Podle B. Vojtíška (1990, 13, pozn. 3) byl Johann Plana prý přijat do českolipského sdruženého cechu v roce 1781. V roce 1785 mu bylo uděleno v České Lípě měšťanské právo.^{34/} V době celoměstského požáru 6. října 1787 je jediný puškař „*Johannes Plana Büxenmacher Meister in Scheiba*“ jmenován jako člen cechu, v němž bylo kromě něho sdruženo 5 zámečníků, 9 hřebíkářů a 2 hodináři.^{35/} V roce 1799 přijal na tři roky do učení dva učně – Wentzela Wanceka a Josefa Vättera.^{36/} Zdálo by se tedy, že Johann Plana byl členem českolipského cechu, ale pracoval v Okrouhlé. Není však vyloučeno, že pracoval i v České Lípě, neboť jedna z jeho tří známých křesadlových terčovnic nese na hlavní značení „*Johanes Blahna in Knaphubel*“.^{37/} Knapphubel nebo Knabberg neboli Tovaryšský vršek bylo několik domů na severním okraji České Lípy vlevo od silnice na Nový Bor.^{38/} Syn puškaře Johanna Plany **Anton Plana (1804)** po vyučení u svého otce pracoval od roku 1804 u Josefa Rutteho v České Lípě (Vojtíšek 1990, 13). Od Antona Plany je známa (transformovaná) perkusní kulovnice, značená na hlavní ANTON PLAHNA bez udání místa (viz Příloha). Ještě v roce 1840 provozoval puškařské řemeslo v čp. 62 v Okrouhlé Franz Plana.^{39/}

Období puškařské rodiny Rutteů v 1. polovině 19. století

Na samém konci 18. století přišel do České Lípy zakladatel puškařské výroby, která ve městě vytrvala po celé 19. století a na níž pak navázali českolipští puškaři první poloviny 20. století. Byl to **Josef Rutte st. (*1775–†1829)**, syn domkáře Josefa Rutteho a jeho ženy Elisabeth z Brusného na panství Houska, který se narodil 12. června 1775.^{40/} Kde chodil do školy a kde se vyučil řemeslu, nevíme. Jisté je, že v roce 1799 přišel do České Lípy již jako puškařský tovaryš a 10. října předstoupil před spojený cech zámečníků a dalších kovovýrobců se žádostí, aby se mohl přihlásit u některého mistra.^{41/} O měsíc později požádal, aby mu byl zadán mistrovský

kus (Meisterstück). To se také stalo, měl vyrobit „*doppel Flinten*“, patrně tedy dvojku brokovnici, a dohlížet na něj měli mistři Johann Plana (puškař) a Anton Dießman (zámečník). Začal na ní ihned pracovat a patrně brzy své dílo dokončil, v únoru 1801 je již označen jako mistr.^{42/} To již se 25. srpna 1800 stihl oženit s Franziskou, dcerou soustružníka rohoviny Josefa Dietricha,^{43/} a 26. února 1801 odkoupil od svého tchána za 650 zlatých hotově zaplacených dům se zahradou na Horním klášterním příkopu (dnešní Klášterní ul., dům čp. 470 zbořen v letech 1973–1974).^{44/} Manželům Rutteovým se postupně narodilo osm dětí, z toho pouze dva synové: nejstarší Josef v roce 1801, nejmladší Franz Xaver v roce 1814, mezi nimi šest děvčat, z nichž jedno 14 dní po porodu zemřelo.^{45/} Josef Rutte byl patrně velice šikovný puškař s velkou invencí a pro své zboží měl dobrý odbyt. Zaměstnával proto celou řadu učňů a tovaryšů, kromě jeho synů Josefa a Franze a syna Johanna Plany Antona (Vojtíšek 1990, 13) je u něj uvedeno v letech 1801–1827 dalších osm učňů a tovaryšů.^{46/} Jako řádný měšťan se Josef Rutte zapojil do činnosti českolipského spolku ostrostřelců (Scharfschützen-Corps), založeného roku 1813. Je uveden v roce 1818 v seznamu subskribentů na nové spolkové uniformy.^{47/}

Ve své dílně vyráběl Josef Rutte křesadlové celopažbené kulovnice s osmihlannými hlavněmi, sklopným hledím a napínáčky, stejně jako jedno- a dvouhlavňové brokovnice. Ke konci života přešel už patrně k perkusnímu systému nebo byly křesadlové pušky transformovány na perkusní systém. Největší proslulost však získal tehdy oblíbenými vzduchovkami pro střelbu šipkami a kuličkami. Jeho dílem jsou patrně typy vzduchovek se vzduchovým válcem umístěným v pažbě a s otvorem pro nasazení natahovací páky v blízkosti botky (Dolínek 2002), uložené např. ve sbírce VMG v České Lípě (inv. č. UH-99) nebo VHÚ v Praze (inv. č. II-1646). Zpočátku byla hlaveň pevně spojena s předpažbím a nabíjení bylo nutno provádět zepředu (VMG), později bylo možno zadní část hlavně vyklopit vzhůru a zbraň mohla být nabíjena kuličkami i šipkami zezadu (VHÚ).

V roce 1829 se v Praze konala průmyslová výstava, kde celkem 257 vystavovatelů předložilo 2213 prací. Nejlepší exponáty byly odměněny zlatými, stříbrnými a bronzovými medailemi a uznáními. Svými výrobky se zúčastnil i Josef Rutte, který zde byl řazen po bok nejpodnikavějších puškařů z Čech – pražského Lebedy a litoměřického Nowotného. Jeho vzduchové zbraně, které se podle zprávy výstavní komise „*vyznačují nejen originální prací puškařskou, ale i všestranně mistrovským provedením*“, byly oceněny 1. června 1829 bronzovou medailí „*Wlast ctj českau přičinliwost*“ (Be-

richt 1831, 68n.). Nedlouho poté, 24. srpna téhož roku, Josef Rutte zemřel na souchotiny.^{48/} Po otcově smrti pracovali v jeho dílně oba synové – nejstarší Josef a nejmladší Franz. V roce 1833 odkoupil od sourozenců otcův dům nejmladší syn Franz Rutte a o dědictví po otci se všichni podělili.^{49/} Jejich matka přežila svého manžela o 34 let a zemřela až v roce 1863 sešlostí stářím.^{50/}

Jako první pokračoval v otcově řemesle stejnojmenný nejstarší syn **Josef Rutte ml. (*1801–po 1860)**. Narodil se 15. května 1801 v otcovském domě čp. 384 na Horním klášterním příkopu (viz výše).^{51/} V letech 1813–1816 se vyučil u svého otce^{52/} a poté odešel patrně na vandr. Vrátil se v roce 1821 jako puškařský tovaryš^{53/} a v roce 1824 se podrobil vojenskému odvodu, kde byl pro nemocná kolena a potíže s dechem shledán neschopným.^{54/} V letech 1826–1827 vyráběl pod dohledem Franze Dißmana a Karla Prockoba (oba zámečníci) brokovnici (*Schrotbüchse*) jako svůj mistrovský kus. Kromě drobných výtek mu bylo dílo schváleno a byl jmenován mistrem.^{55/} Na 1. května 1827 se Josef Rutte oženil, jeho ženou se stala Rosalia, dcera tkalcovského mistra Antona Plakowitze.^{56/} V letech 1827–1841 se jim postupně narodilo šest dětí, z nichž první (dcera) asi po 2 letech zemřelo a teprve poslední dva byli synové – Josef a Franz. Josef s rodinou bydleli v domě dnešního čp. 465 v Klášterní ulici, ale zdá se, že Josef pracoval v otcově dílně v čp. 470.

Josef Rutte ml. pokračoval ve výrobě perkusních kulovnic a brokovnic, ve výrobě využil i nový systém Beringer (VHÚ Praha, inv. č. II-1028), ale udržoval i věhlas otcovy výroby vzduchovek. U vzduchovek přešel k novému typu se vzduchovým válcem těsně za hlavní a hned za ním umístěným otvorem pro nasazení natahovací páky (Dolínek 2002). Páka k natahování zbraně měla podobu kliky ke kávovému mlýnku (Letošníková 1980, 173, obr. 92). Stejně jako u novějších otcových vzduchovek bylo možno zadní část hlavně vyklopit vzhůru, takže šla puška nabíjet zezadu. Vzduchovky tohoto typu vlastní VMG v České Lípě (inv. č. UH-53) a VHÚ v Praze (inv. č. II-1649). Podobně jako jiní známí puškaři nevyráběl patrně zbraně celé. Nejnáročnější na výrobu kvůli přesnosti zbraní byly hlavně, takže ty mohl pravděpodobně Josef Rutte nakupovat od velkých výrobců v Německu nebo Belgii. Pažby pravděpodobně vyráběl individuálně podle přání zákazníka, např. i s lícnicí po obou stranách (Letošníková 1980, 173, obr. 92, 93). Spolu s otcem ještě Josef ml. vyučil v roce 1829 svého mladšího bratra Franze, sám pak v letech 1833–1851 vyučil dalších sedm učňů a tovaryšů.^{57/} O rozsahu puškařské výroby svědčí statistika řemesel a průmyslu z roku 1838,

kteřá pro čtyři puškaře v České Lípě uvádí spotřebu 50 centnerů (1 ct. = 56kg) oceli, 150 centnerů železa a 4 fošny tvrdého dřeva.^{58/}

Josef Rutte, stejně jako jeho kolegové Kellner, Novák (Nowak) a A. V. Lebeda v Praze a M. Novotný (Nowotny) v Litoměřicích, byl oceňován za své inovace v oblasti puškařství (Kreutzberg 1836, 45). S výjimkou prvně jmenované firmy se všichni pravidelně zúčastňovali pražských průmyslových výstav v letech 1829–1836 a jejich výrobky zde byly obvykle oceňovány výstavními medailemi. V letech 1840 a 1841 se také v České Lípě konala výstava průmyslových a řemeslných výrobků. Na výstavu 3. října 1840 v hostinci U vévody ze Zákup přihlásil Josef Rutte pod výstavním číslem 81 čtyři čtyřhlavňové pistole v ceně 24 zlatých, 3 perkusní kulovnice za 75 zlatých a jednu vzduchovou pistolí (cena neuvedena). Výstavu navštívil arcivévoda Franz Karl, jehož zaujala právě Rutteho vzduchovka, kterou zakoupil a odvezl do Vídně.^{59/}

V otcově dílně pracoval Josef Rutte se svým bratrem Franzem až do jeho přestěhování v roce 1843 do Dardy v dnešním Chorvatsku a vyučil zde ještě svého syna. V Klášterní ulici měl od roku 1832 svoji dílnu i další puškař, Josefův švagr Johann Templer, takže Klášterní ulice byla v té době centrem puškařské výroby v České Lípě. **Josef Rutte nejml. (*1838–po 1860)**, tradičně již ve čtvrté generaci pokřtěný stejným jménem, se narodil 30. ledna 1838 v otcovském domě v Klášterní ulici.^{60/} Otec jej ještě v padesátých letech vyučil puškařskému řemeslu ve své dílně, ale počátkem 60. let 19. století celá rodina Josefa Rutteho ml. s manželkou Rosalií, synem Josefem nejml. a dalším synem Franzem (nar. 1841), studentem práv, Českou Lípu opustila. Na přelomu let 1862 a 1863 požádali všichni jmenovaní o vydání cestovních pasů^{61/} a někdy v první polovině roku 1863 se přestěhovali do Vídně.^{62/}

Českolipský Josef Rutte je dnes uznáván jako jeden z předních evropských výrobců vzduchových zbraní ve své době (Dolínek – Karlický – Vácha 1995, 21). Jeho vzduchové pušky a pistole jsou zastoupeny nejenom ve sbírce českolipského muzea a ve Vojenském historickém ústavu v Praze, ale i v Kunsthistorisches Museum ve Vídni, Deutsches Historisches Museum v Berlíně, ve sbírce hradu Coburg v Německu a dokonce v londýnském Toweru a v Milwaukee Public Museum ve Wisconsinu v USA. Protože od „Rutteho z Čech“ se v našich i cizích sbírkách dochovalo více vzduchových zbraní než od jiných puškařů, přitahují pozornost odborného tisku (např. Gilbert 1979, 173–175) a ve Střelecké revui jim byl věnován i samostatný článek (Dolínek 2002).

Josefův bratr **Franz Rutte (*1814–1843)** byl nejmladším dítětem Josefa Rutteho staršího. Narodil se 2. prosince 1814 a byl pokřtěn jako Franz Xaver.^{63/} Do učení jej přijal v roce 1826 ještě jeho otec, ale z učení jej propouštěl po třech letech – a po otcově smrti – jeho bratr Josef.^{64/} Nevíme, proč tomu tak bylo, ale při rozdělení pozůstalosti po jejich otci koncem roku 1833, čtyři roky po jeho smrti, odkoupil otcův dům za 600 zlatých právě nejmladší syn Franz a všichni sourozenci se o dědictví rozdělili.^{65/} Podobně jako jeho bratr Josef byl při odvodu v roce 1835 uznán neschopným služby v armádě, na rozdíl od Josefa pro onemocnění štítné žlázy (*Blähhsals*).^{66/} Pracoval pak s bratrem v otcově dílně, ale v roce 1842 se rozhodl k odchodu z rodného města. Po vypořádání dědických záležitostí v rodině předal v srpnu 1842 otcovský dům čp. 470 se zahradou svojí sestře Elisabeth^{67/} a v červnu 1843 se odstěhoval do Dardy v tehdejších Uhrách (dnes obec Darda sev. od Osijeku v Chorvatsku).^{68/}

Zhruba ve stejné době, v roce 1846, se v soupise mistrů spojeného cechu zámečníků, nožířů, pilníků, puškařů, pasířů a kominíků objevují tři jména puškařských mistrů.^{69/} Jsou to **Ignaz Elfner (1846)**, **Anton Fichtner (1846)** a **Johann Rübtschka (1846)**. Nezdá se, že by byli odjinud než z České Lípy, neboť mimolipští puškaři byli svým místem působení označeni (např. Wenzel Held z Litoměřic). Přesto se po nich nepodařilo najít žádnou další stopu ani v cechovních písemnostech, ani v matrikách.

Následovníci rodiny Rutte v 19. století – J. a F. Templerovi a W. Mat- tauch

Pokračovatelem tradice rodiny Rutteů se stal zeť Josefa Rutteho staršího **Johann Templer (*1808–1880)**. Pocházel z dnešního Pustelníku (Einsiedel) na panství Zlaté Hory (Zuckmantel) ve Slezsku, kde byl jeho otec Anton Templer sládkem. Již jako puškařský mistr přišel do Horní Libchavy, ale pracoval patrně u Josefa Rutteho st. Zde poznal jeho dceru Theresii, s níž se 31. října 1831 oženil.^{70/} Měli spolu do roku 1848 pět dětí, dva syny a tři dcery. Starší syn Anton jako desetiletý nešťastně utonul,^{71/} druhá dcera Teresie ve třech letech zemřela.^{72/} Johann Templer bydlel se svou rodinou nedaleko svého tchána v dnešní Klášterní ulici, nejprve v dnešním čp. 247, pak v čp. 460. V květnu 1832 požádal o měšťanské právo (uděleno 25. 7.),^{73/} v červnu byl inkorporován do cechu jako spolumistr (Mitmeister) a v říjnu téhož roku již přijal prvního učně Bernarda Mauermanna ze Sloupu.^{74/} Je pravděpodobné, že se jedná o puškaře tohoto jména, který kolem poloviny 19. století působil ve Frýdlantu a od něhož je známo několik

signovaných zbraní (Dolínek 2005, 58). Až do roku 1859 bylo u Templera učňů, pokud víme, dalších šest včetně jeho – teď již jediného – syna Ferdinanda, který pak s otcem pracoval ve společné dílně. Zdá se však, že žádný z učňů a tovaryšů jak Josefa Rutteho, tak Johanna Templera, se v České Lípě trvale neusadil. Po léta (doložen 1836 a 1847) byl Johann Templer, podobně jako před lety jeho tchán, členem českolipského sboru ostrostřelců, v roce 1841 byl i jeho střelmistrem.^{75/}

Ve své dílně vyráběl a upravoval perkusní kulovnice a terčovnice, ale i pušky a pistole systému Beringer (systém patentován 1839) a samozřejmě vzduchovky. Patrně sám své zbraně zdobil rytinami, protože je v pozdější době označován i jako „Graveur“, tj. rytec (Hamann 1877, 15; Ullmann 1880, 95). V roce 1841 se zúčastnil výstavy průmyslových a řemeslných výrobků, která se konala pod záštitou arcivévody Štěpána v sále hostince U vévody ze Zákup. Pod č. 42 zde vystavoval perkusní kulovnici (*Kapselstutzen*) a vzduchovku (*Polzbüchse*).^{76/} Po vzniku společenstva kovodělníků v 60. letech se stal jeho členem a spolu s Wenzelem Mattauchem zde zastupovali sekci puškařů.^{77/} V roce 1864 Johann Templer ovdověl, jeho žena Theresia zemřela v poměrně mladém věku 55 let na srdeční vadu.^{78/} On sám zemřel 21. června 1880 ve věku 72 let sešlostí stářím.^{79/}

Od roku 1844 působil současně s Johannem Templerem v České Lípě puškař **Wenzel Mattauch (*1816–†1880)**. Narodil se 26. června 1816 v Nadvěží u Dubé, kde byl jeho otec chalupníkem.^{80/} Pokřtěn byl jako Peter Wenzel Mattauch v kostele sv. Václava v Deštné. Kde se vyučil a kde pracoval až do svých 28 let, nevíme. Na začátku května 1844 požádal v České Lípě o měšťanské právo, které mu bylo uděleno 12. června.^{81/} Kde tehdy bydlel, nevíme, ale patrně brzy vstoupil do sboru ostrostřelců, kde je doložen v roce 1847 (Pitsch 1847, 126). Nepochybně se však ukázal jako schopný puškař, protože mu v roce 1849 svěřila novozámecká vrchnost do opravy „hraběcí dvouhlavňovou pušku č. 2,“ u níž vyměňoval válec (*Zylinder?*) a opravoval zámky za 140 zlatých a vyměňoval ořech (*Nuß*) u pistole „mladého pana hraběte“ za 115 zlatých.^{82/} Jeho rodiče již mezitím zemřeli, když se ve věku 43 let v roce 1859 oženil s 46letou Annou Magdalenou, dcerou soukenického mistra Franze Gürtlera.^{83/} Manželé Mattauchovi bydleli po celou dobu až do své smrti v dnešní Sokolské ulici čp. 277 (dům uprostřed jižní fronty domů v Sokolské ulici byl zbořen v roce 1984). Žádné potomky patrně neměli.

Wenzel Mattauch zastupoval spolu s Johannem Templerem puškaře ve společenstvu kovodělníků, založeném v 60. letech. Patrně často se

ve městě vyskytující jméno Mattauch nebo Mattausch způsobilo, že jeho jméno v četných zápisech společenstva měnilo podobu. Jak příjmení (Mattauch nebo Mattausch), tak i křestní jméno (Wenzel, Franz, Karl, Ignaz), byt' jde nepochybně (podle řemesla) stále o tutéž osobu.^{84/} V srpnu a září 1875 se opět konala v České Lípě výstava průmyslových a řemeslných výrobků. Zde vystavoval Wenzel Mattauch na vlastním stánku „*Büchsenmacher Arbeit*“, tedy blíže nespécifikované puškařské práce.^{85/} Ještě v květnu 1878 se Mattauch zúčastnil valné hromady společenství kovodělníků v hostinci U nebe,^{86/} ale 19. března 1880 zemřel ve věku 63 let na souchotiny.^{87/} Jeho starší manželka jej přežila o 12 let.^{88/}

V 70. a 80. letech se v písemnostech společenstva zámečníků, nožířů, pilníkůů, puškařů, pasířů a kominíků, resp. zámečníků, nožířů, hřebíkárů a puškařů, vyskytují další dva puškaři. Jedním byl někdy před rokem 1877 (zápisy v seznamu mistrů nejsou datovány) **Wilhelm Hamsa (př. 1877)**, o němž jiné zprávy nemáme.^{89/} Druhý byl **Josef Kiesewetter (1882–1883)**, který zaplatil 8. srpna 1882 příspěvek za přijetí do společenstva^{90/} a téhož dne mu podle živnostenského rejstříku byla udělena koncese na puškařskou živnost.^{91/} V roce 1883 zaplatil živnostenskou daň, ale ještě téhož roku byl z rejstříku odepsán.^{92/} Patrně se opět z města odstěhoval, protože stejně jako po Wilhelmu Hamsovi nebyla po něm žádná další stopa v městských písemnostech ani matrikách nalezena.

Nástupcem Johanna Templera se stal jeho syn **Ferdinand Templer (*1843–†1896)**. Narodil se 4. srpna 1843 jako prostřední z pěti dětí.^{93/} Absolvoval reálku (Unter-Realschule), pak se v letech 1857–1859 učil puškařem u svého otce a současně navštěvoval pokračovací školu.^{94/} Pak o něm po deset let není zpráv, asi byl na vandru. Tento hiát svedl patrně B. Vojtíška (1990, 13) k tvrzení, že „v průběhu šedesátých let mizí (z České Lípy) i Templerové.“ Až někdy před rokem 1870 byl Ferdinand Templer zapsán mezi mistry kovozpracujícího společenstva.^{95/} Oženil se v roce 1878, jeho manželkou se stala Anna, dcera obuvníka Wenzela Gürtlera.^{96/} Usadili se v Klášterní ulici v dnešním čp. 245 (tenkrát čp. 288), ale založit rodinu se jim nedařilo. Během devíti let se jim narodilo osm dětí, z toho pět synů, ale pouze dvě děvčata přežila. Ostatní děti se narodily mrtvé nebo zemřely krátce po narození. Pět dní po narození posledního dítěte, syna Franze, který zemřel den po narození, zemřela 15. prosince 1887 na horečku v šestineděli i Anna Templerová.^{97/} Již po čtyřech měsících, 16. dubna 1888, se vdovec znovu oženil. Jeho druhou ženou se stala Maria, 35letá dcera hřebenáře Josefa Schröttera.^{98/} Pokud víme, vzešla z tohoto svazku pouze

jediná dcera Anna Marie. Zdá se, že puškařskou živnost začal ve skutečnosti Ferdinand provozovat až po otcově smrti. Každopádně záznam o udělení koncese k provozování živnosti pochází až z roku 1882, ze kdy je i zápis o zaplacení příspěvku za přijetí do společenstva.^{99/} Vysokého věku se nedožil ani on sám, zemřel v necelých 53 letech 30. května 1896. Jako důvod smrti byla uvedena mozková mrtvice následkem postřelení v nepřítčetném stavu (*Hirnlähmung in Folge Erschiessen im unzurechnungsfähigen Zustande*; snad sebevražda?).^{100/}

Puškaři v České Lípě v 1. polovině 20. století

V roce 1843 se v dnešním čp. 611 v Jiráskově ulici v domě obuvnického mistra Karla Stocklöba narodil jeho dceři Franzisce a obuvnickému tovaryšovi Franzi Knebelovi syn Franz.^{101/} Vyučil se nástrojařem (Zeugschmied) a kružídlářem (Zirkelschmied), v roce 1872 se oženil s Julií Sieberovou a v roce 1873 si v domě svého děda zřídil ve dvoře malou zámečnickou dílnu. Živil se jako kružídlář, nástrojař a cejchmistr (Aichmeister). Na průmyslových a řemeslných výstavách v České Lípě v roce 1875 a 1890 vystavoval své výrobky: náradí, nástroje, závaží, váhy pro řezníky, rovnoramenné, kyvadlové váhy a decimálky, později i mlýnky pro řezníky a pod. Jak vyplývá z označení jeho řemesla, byl také pověřen cejchováním vah a závaží. Dům čp. 611, kde bydleli a kde měl dílnu, se mu postupně podařilo získat v roce 1887 do společného vlastnictví s manželkou.^{102/} Zde se jim také narodily čtyři děti – dva synové a dvě dcery.

Nejstarší syn **Franz Josef Knebel (*1872–†1937)** se narodil 30. ledna 1872 a byl pokřtěn stejně jako jeho otec – pouze Franz.^{103/} Přesto se později, nevíme proč, označovali oba jako Franz Josef, u syna někdy s odlišením „jun.“ Zda to bylo snahou o zvýšení vážnosti použitím dvou jmen či z obdivu k rakouskému mocnáři, těžko říci. Od narození byl malý Franz doma obklopen technikou a zázemím otcovy mechanické dílny, takže není divu, že syn šel v řemesle v jeho šlépějích. Nepochybně jej nejprve vyučil otec, který měl při svém řemesle bohaté zkušenosti i s opravami střelných zbraní, ale poté asi získával puškařské znalosti někde jinde nebo byl na vandru, protože se do České Lípy vrátil až v říjnu 1896.^{104/} Začal provozovat puškařskou živnost a obchod v domě dnešního čp. 253 spolu s otcem a stal se členem společenstva kovodělníků.^{105/} V českolipském adresáři z roku 1899 uveřejnil reklamu svého podniku, kde nabízel puškařské práce, c. k. koncesovaný prodej střelného prachu, prodej všech druhů nábojů a broků různých kalibrů a skladový prodej loveckých zbraní, různých druhů revolverů, flober-

tek a příslušenství. V roce 1902 se oženil, jeho manželkou se stala Teresia Wild z Maštova u Podbořan a v následujících letech se jim narodily dvě děti: v roce 1904 dcera Marie a roku 1906 syn Franz.^{106/}

Krátce po svatbě v roce 1902 požádal Franz Knebel jun. městský úřad o pronájem kusu pozemku v obecním lese za bývalým střeleckým terčem domobrany (*ehemalige Landwehr-Schießscheibe*) za účelem stavby skladu střelného prachu (*Pulvermagazin*). Dostal povolení od c. k. okresního hejtmanství a město s ním na konci roku 1903 uzavřelo smlouvu o pronájmu. Podle smlouvy se jednalo o dřevěnou stavbičku o rozměrech 1x1,6 m, postavenou na vlastní náklady žadatele, zapuštěnou do svahu a zakrytou shora metrovou vrstvou hlíny. Bylo povoleno zde skladovat max. 100 kg střelného prachu a roční nájemné za pozemek činilo 2 K, tj. 1 rakouský zlatý.^{107/} V letech 1909–1910, poté co zemřel Franzův dědeček Franz,^{108/} přepsali rodiče své podíly na domě čp. 297 (dnes čp. 253) na syna, který se tak stal jediným majitelem domu.^{109/} Rodiče se patrně odstěhovali do Děčína, protože zde Franzův otec v říjnu 1919 zemřel, ale byl pochován na hřbitově v České Lípě.^{110/}

Přestože měl Franz Josef Knebel dobře zavedený obchod se zbraněmi a střelným prachem, stále patrně ojediněle pušky sám vyráběl. To se však již neobešlo bez spolupráce s většími výrobci. Protože výroba vlastních hlavních byla při požadavcích lovců na přesnost a spolehlivost velmi náročná a drahá, volili tehdejší puškaři dovoz jednotlivých hlavních od velkých výrobců v Německu nebo Belgii. Svědčí o tom dochovaná lankasterka z roku 1924, nesoucí na hlavní označení PRIMA FLUSS STAHL od výrobce hlavních v Německu. Podle srovnání s jinými zbraněmi je pravděpodobné, že pušku vyrobil jeden puškař, tedy F. J. Knebel. Koupené hlavní Knebel sletoval dohromady a na spojovací liště mezi hlavními uvedl své jméno: F. J. KNEBEL LEIPA. Hlavně pak doplnil závěrem anglického systému Greener, předpažbím a „německou“ pažbou vlastní výroby, možná přímo na míru toho, kdo si pušku objednal.^{111/} Svoji živnost, tedy puškařství, prodej zbraní a střeliva, vedl Franz Josef Knebel, později i se synem Franzem až do své smrti 30. května 1937. Po vypořádání dědictví byl v listopadu 1938 dům čp. 253 s puškařskou živností převeden na syna Franze.

Další člen rodu se stejným jménem **Franz Knebel (*1906–1941)** se narodil 2. prosince 1906 a stejnému řemeslu se nejspíše vyučil u svého otce.^{112/} Provozoval spolu s otcem a po jeho smrti sám obchod se zbraněmi a puškařskou živností v domě čp. 253 (Adresář 1938, 178; Orientierungsbuch 1939). V roce 1934 se oženil s Rosou Wenzel z Ústí nad Labem, ale

manželství bylo po roce rozvedeno. Zděděný dům prošel koncem roku 1937 celkovou rekonstrukcí a Franz se v roce 1939 znovu oženil. S manželkou Martou Hubert z Liberce se ještě v září 1940 těšil z narozeného syna Franze Rudolfa, ale po roce, v říjnu 1941, musel narukovat do Wehrmachtu. Tím po něm stopy v České Lípě mizí.

Druhým ze tří prvorepublikových puškařů v České Lípě byl **Wenzel Tschernatsch (*1873–1946)**. Narodil se 14. října 1873 v Nosálově u Mšena,^{113/} kde byli jeho otec Josef Tschernatsch (zde někdy psaný i česky jako Černáč) a později i bratr Josef známými puškaři. Ve sbírkách Národního zemědělského muzea na zámku Ohrada je se signaturou „J. Tschernatsch“ větrovka a známe od nich i dvě perkusní dvojky (Městské muzeum Poděbrady, Oblastní muzeum Děčín) a jednu perkusní terčovnici v soukromé sbírce. Wenzel Tschernatsch se přistěhoval do České Lípy s manželkou Marií v lednu 1907 už jako puškařský mistr.^{114/} Usadili se nejprve v podnájmu v Hrnčářské ulici č. 60 (dnes čp. 817) a zde se jim v následujících dvou letech narodily dvě děti – syn Josef a dcera Marie. Hned v roce 1907 dostal Wenzel udělení živnostenskou koncesi^{115/} a stal se členem společenstva kovodělníků. V roce 1912 se přestěhovali do domu dnešní čp. 462 v Klášterní ulici,^{116/} kde pak měl Wenzel svoji dílnu až do roku 1946.

Podle poznámky „ingerückt“ v seznamu členů společenstva kovodělníků, kde byl toho roku osvobozen od placení příspěvků,^{117/} narukoval patrně v roce 1915 do války, kterou však přežil, vrátil se a obnovil svoji živnost. Před válkou i po ní se u něj vystřídalo několik učňů včetně rodinných příslušníků (Josef, Anton) a kromě toho u Tschernatschů byla ubytována celá řada podnájemníků (v letech 1912–1928 celkem postupně 27 osob).^{118/} V roce 1924 bylo na žádost obecního úřadu v Nosálově přiznáno celé rodině puškaře Wenzela Tschernatsche domovské právo v České Lípě.^{119/} Z jeho prací známe brokovnici dvojku (VHÚ Praha) z doby těsně po roce 1924. Hlavní svazek se závěrem systému Anson-Deeley pochází z Belgie a Tschernatsch jej signoval, opatřil pažbou a vyzdobil rytinami.

Těsně po 2. světové válce ještě Wenzel Tschernatsch svoji živnost krátce provozoval. Jeho firma je uvedena v seznamu puškařů, kterým své výrobky dodávala po druhé světové válce strakonická zbrojovka.^{120/} V dubnu 1946 musela jeho rodina vyplnit přihlášku na městském národním výboru.^{121/} O národní správu jeho firmy projevilo zájem brzy po válce několik uchazečů, ale protože prostory v Klášterní ulici čp. 462 byly shledány jako nevyhovující, byla firma navržena ke zrušení bez národní správy.^{122/} Jan Ku-

pec, který se stal národním správcem puškařské firmy Josefa Heyera (viz dále), požádal v červenci 1946 o převzetí zbraní členů Mysliveckého spolku v České Lípě, které se nalézaly v opravě u bývalé firmy W. Tschernatsche, případně o sloučení této firmy (inventáře) s jeho firmou. Patrně mu to bylo schváleno, protože se zachoval soupis inventáře firmy W. Tschernatsche z 18. září tohoto roku. Inventář obsahoval 7 rozbitých pušek Lancaster (správně Lancaster) nebo Lefausch (správně Lefauchaux), 12 pažeb Lancaster, 35 různých pažeb, 12 rozbitých vzduchovek, 34 různých brokových hlavní, 21 neúplných malorážek, 80 různých hlavní, dva pracovní stoly se svěráky a různé puškařské nářadí, vybavení a materiál.^{123/}

Wenzel Tschernatsch a jeho manželka Marie byli zařazeni do odsunu obyvatel německé národnosti. Odjeli z České Lípy 9. října 1946 transportem Ger. 23518 do amerického pásma.^{124/} Následující den, 10. října, byla puškařská živnost bez národní správy včetně jejich bytu v čp. 462 zkonfiskována.^{125/}

Posledním ze tří meziválečných českolipských puškařů byl **Josef Heyer (*1897–1945)**. Jeho domovskou obcí byl Dolní Falknov (dnes obec Kytlice), odkud jeho rodiče přišli do Dolní Police, kde se 27. prosince 1897 narodil.^{126/} Kde se vyučil řemeslu, není známo, ale do České Lípy přišel již jako puškařský mistr v říjnu 1925 a bydlel jako nájemník u Ferdinanda Wiede v dnešní Moskevské ulici čp. 680 (dům zbořen v roce 1971 před stavbou nadjezdu silnice I/9).^{127/} V lednu následujícího roku byl přijat za člena společenstva kovodělníků a začal provozovat svoji živnost.^{128/} V říjnu 1928 se oženil, jeho manželkou se stala Marie Hübner, původem z Českých Budějovic. Hned následující měsíc se přestěhovali do dnešní Mikulášské ulice čp. 179 a po roce znovu, tentokrát do dnešní Sokolské ulice čp. 272 (jeden ze dvou domů vedle kavárny Union, zbořených na konci 80. let 20. století). Zde se konečně usadil v podnájmu se svou živností (Adresář 1935, 21, 101). V roce 1937 rozšířil svůj obchod se zbraněmi o prodej střelného prachu pro lovecké účely. Policejní ředitelství v České Lípě prodej schválilo s podmínkou uskladnění max. 5 kg prachu a zákazu kouření a manipulace s otevřeným ohněm.^{129/}

Obchod Josefa Heyera fungoval po celou dobu 2. světové války a krátce i po ní. Hned v říjnu 1945 se objevil první zájemce o národní správu (nebyl jediný). Byl jím **Jan Kupec (*1915–†1951)** z Chocenic (u Kolína) čp. 49, narozený 12. prosince 1915, puškař vyučený u renomované firmy F. J. Lesáka v Poděbradech.^{130/} Byl ustanoven národním správcem 14. února 1946 a současně mu bylo usnesením rady MNV povoleno

přemístění živnosti do čp. 253, protože prostory v čp. 272 byly pro provozování živnosti (podle jeho slov) nevhodné. Tentýž měsíc mu bylo povoleno odkoupení zařízení obchodu a dílny puškařské firmy Josefa Heyera.^{131/} Stejně jako firma W. Tschernatsche je i firma J. Kupce uvedena v seznamu puškařů, kterým své výrobky dodávala po druhé světové válce strakonická zbrojovka. Kupcova firma inzerovala pod sloganem „Vše pro myslivce obdržíte u Jana Kupce, Česká Lípa, Sokolská ul. čp. 253“ (Poláček 194?, 68). Konfiskace majetku po J. Heyerovi byla oficiálně provedena výměrem z 10. října 1946.

Dům čp. 253 dostal Jan Kupec v roce 1947 přidělem (Seznam 1950) a v květnu tohoto roku dostal povolení i k výrobě asfaltových holubů.^{132/} Ve vyúčtování, které Jan Kupec jako národní správce podával každé čtvrtletí, uvádí, že inventář dílny a obchodu si nakoupil sám. Přesto je zjevné, že patrně získal vybavení puškařské dílny po všech třech posledních českolipských puškařích. Firmu J. Heyera získal do národní správy a zařízení dílny a obchodu odkoupil, inventář po W. Tschernatschovi získal nebo koupil (viz výše) a inventář po F. Knebelovi odkoupil patrně s domem čp. 253, který mu byl přidělen. Podle vyhlášky ministerstva obchodu ze 7. ledna 1950 byla jeho firma začleněna do sítě obchodů národního podniku Mototechna a z funkce národního správce byl 9. ledna odvolán. Současně byl vedením Mototechny v Liberci jmenován vedoucím prodejny loveckých zbraní a střeliva, kterou dříve vedl jako národní správce.^{133/} Jan Kupec byl kromě konstruování, opravování a seřizování zbraní také výborným střelcem. V roce 1947 vyhrál mistrovství republiky ve střelbě z loveckých pušek a řadu střeleckých soutěží. Ještě v červnu 1950 zvítězil v přeboru na střelnici mysliveckého spolku u Horní Libchavy.^{134/} Bohužel se dlouhého věku nedožil, zemřel náhle 18. ledna 1951 a zejména díky myslivcům, mezi nimiž byl oblíben, mu byl vystrojen opravdu velkolepý pohřeb.^{135/}

Závěr

Charakter puškařského řemesla nesvědčil v popisovaném období v České Lípě o hromadné výrobě. Přesto v České Lípě po celé dvě a půl století, od druhé poloviny 17. do poloviny 20. století, snad s výjimkou řídkých zpráv z období 3. čtvrtiny 18. století, vždy nějaký puškař pracoval. A byla období, kdy zde puškařů pracovalo několik najednou. K takovým patří v prvních třech čtvrtinách 19. století éra rodiny Rutteů a Templerů, jejichž výroba přesáhla regionální rámec a je dodnes uznávána i v zahraničí. Zejména vzduchovky se signaturou Rutte, jichž se dochovalo nejvíce, jsou ozdobou

mnoha našich i zahraničních sbírek. Druhým takovým obdobím je celá první polovina 20. století, charakterizovaná jmény Knebel, Tschernatsch a Heyer. Přestože v té době byla již konkurence obrovská, zdá se, že místní puškaři dokázali s použitím kvalitních komponentů sestavovat a vyrábět lovecké zbraně, které odborníci řadí ke špičkám v oboru.

PŘÍLOHA

Znamá díla českolipských puškařů

Puškařství patří ke kovozpracujícím řemeslům, jejichž výrobky můžeme dodnes identifikovat díky faktu, že puškaři svá díla obvykle signovali. Na rozdíl od cínařů, kteří označovali své výrobky raženou cínařskou značkou, a zvonářů, jejichž jméno najdeme na většině zvonů odlité, označovali výrobci palných zbraní ve střední Evropě od poloviny 17. století výrobky svým příjmením, někdy i křestním jménem a místem, vyraženým obvykle na hlavní nebo zámkové desce zbraně. Datace se zde většinou nevyskytuje. Díky signování tak můžeme spojit zbraň přímo s konkrétním výrobcem.

Podobně jako u jiných řemesel se i u puškařů často dílo dědilo z otce na syna. Nelze proto obvykle rozlišit, o kterého člena puškařské rodiny se jedná. Uvádím proto výrobky rodiny Rutte (Josef st., Josef ml., Josef nejml.) a stejně tak i výrobky rodiny Templer (Johann, Ferdinand) pod společným příjmením. U zbraní uvádím zkrácený popis i jejich datování, ale jedná se ve většině případů o odhady správců sbírek. V závorce uvedena publikovaná vyobrazení.

Neznámý puškař

1.

Křesadlová pistole, délka 520mm, ráže 17mm, zámková deska značena A:LEIPPA (zbraň může pocházet z páru), 18. století.

Státní zámek Mnichovo Hradiště, inv. č. MH 5394 (původně zámek Zahrádky).

Josef Wimmer

1. **Větrovka** se vzduchovou nádrží v pažbě, délka 1440mm, délka hlavně 1040mm, ráže 8mm; ok. r. 1800 (podle karty), hlaveň značena: JOSEPH WIMER ∂ LAIPPA.

Severočeské muzeum Liberec, inv. č. Z 269.

Johannes Plana

1.

Křesadlová terčovnice, na hlavní uvedení německý nápis, že z této pušky střílel v Teplících v letech 1820 a 1822 pruský král Fridrich Vilém, zámková deska značena: Iohannes Blah.

Soukromá sbírka, SRN (v roce 2001 nabízena v aukci na zámku Ahlden u Hannoveru; dle DWJ 2001).

2.

Křesadlová terčovnice, hlaveň značena: Johanes Blahna in Knaphubel (Knapphübel v České Lípě?).

Soukromá sbírka, Praha.

3.

Perkusní terčovnice, transformace křesadlové zbraně, na hlavní německý nápis, že z této pušky střílel v Teplících v letech 1820 a 1822 pruský král Fridrich Vilém (jako u č. 1), zámková deska značena: Iohannes Blah.

Vojenský historický ústav Praha, inv. č. II-931.

Anton Plana

1.

Perkusní kulovnice, transformace křesadlové zbraně, hlaveň značena ANTON PLAHNA.

Vojenský historický ústav Praha, inv. č. II-929.

Rutte (*Josef st., Josef ml., Franz, příp. Josef nejml.*)

1.

Perkusní lovecká puška jednohlavňová, transformace křesadlové zbraně, hlaveň značena: Rutte in Leipa.

Muzeum Chodska Domažlice, inv. č. H 3780.

2.

Kulovnice systému Beringer, hlaveň značena: RUTTE.

Vojenský historický ústav Praha, inv. č. II-1028.

3.

Křesadlová terčovnice jednohlavňová, délka 1260mm, délka hlavně 870mm, ráže 17mm, hlaveň hraněná, pažba vyřezávaná, souprava mrazná s rytinou, 1810–1820, hlaveň značena: RUTTE IN LEIPPE.

Muzeum Rumburk (pobočka Oblastního muzea Děčín), inv. č. 13.832 (odcizena 2005).

4.

Perkusní terčovnice jednohlavňová, délka hlavně 990 mm, ráže 14 mm, hlaveň osmihranná, zámek a pažba francouzského typu bez výzdoby, zámková deska značena: RUTTE IN LEIPPA.

Orlické muzeum Choceň, inv. č. 142, přír. č. 2627/77.

5.

Perkusní terčovnice jednohlavňová, délka 1350 mm, délka hlavně 975 mm, ráže 14,5 mm, transformace křesadlové zbraně, hlaveň osmihranná, zámek s rytinou, pažba s lícnicí, 1835–1840, značena: Rutte in Leippa. Národní muzeum Praha, inv. č. H2-185761.

6.

Hlaveň jednohlavňové terčovnice (?), délka hlavně 1013 mm, ráže 3,7 mm (!), hlaveň značena: Jos. Rutte in Leippa.

Soukromá sbírka, Unhošť.

7.

Perkusní brokovnice jednohlavňová, ráže 15, 6 mm, hlaveň osmihranná, pažba francouzského typu zdobená řezbou, zámková deska zdobena rytinou, zámková deska značena: J RUTTE, na hlavní nečitelný nápis.

Muzeum Podkrkonoší Trutnov, inv. č. M/946 (přírůstkové číslo 1241/64).

8.

Perkusní brokovnice jednohlavňová, délka 1285 mm, délka hlavně 895 mm, ráže 16–16,2 mm, transformace křesadlové zbraně, hlaveň osmihranná, zámková protideska značena: Joseph Rutte in Leippa.

Muzeum Mladoboleslavska Mladá Boleslav (sbírka Muzea Bělá p. B.), inv. č. 406.

9.

Perkusní brokovnice jednohlavňová, délka 1090 mm, délka hlavně 710 mm, ráže 18 mm, hlaveň válcová, francouzská pažba s lícnicí, kování zámku zdobeno rytinou, 1. pol. 19. století, hlaveň značena: RUTTE.

VMG Česká Lípa, inv. č. UH-3164.

(Foto: Vojtíšek 1990, 12)

10.

Perkusní brokovnice dvouhlavňová, délka 1200 mm, ráže 15 mm, transformace křesadlové zbraně, hlavně válcové vedle sebe, pažba zdobena řezbou, lícnice inkrustována stříbrným drátkem a hřebíčky, zámková deska značena: Rutte in Leippa.

Soukromá sbírka, ČR (aukce Antikvity Praha na zámku Zalužany 21. 4. 2012).

11.

Vzduchovka zadovka s válcem za hlavní, délka 1160mm, délka hlavně 640mm, ráže 7,7mm, hlaveň osmihranná zdobená bílým kovem, francouzská pažba s rytinou a s řezbou, kostí vykládaná, ok. r. 1835, hlaveň značena: Rutte in Böh. Leipa.

VMG Česká Lípa, inv. č. UH-53.

12.

Vzduchovka zadovka s válcem za hlavní, hlaveň značena: RUTTE IN BÖHM. LEIPPA.

Vojenský historický ústav Praha, inv. č. II-1649.

(Foto: Dolínek 2002, 18)

13.

Vzduchovka předovka s válcem v pažbě, délka 1060mm, délka hlavně 690mm, ráže 7,4mm, hlaveň osmihranná mosazná, s dvěma proti sobě ležícími spirálovými pružinami v hlavišti pažby, pažba zdobená mosazí a slovinou, natahování klíčem, hlaveň značena: Jos.Rutte:in:Leippa (poškozená, rozbitá pažba za hlavní).

VMG Česká Lípa, inv. č. UH-99.

(Foto: Vojtíšek 1990, 12)

14.

Vzduchovka zadovka s válcem v pažbě, délka 1175mm, ráže 8mm, hlaveň osmihranná výklopná, s dvěma proti sobě ležícími spirálovými pružinami v hlavišti pažby, pažba s lícnicí vyřezávaná a rytá s intarzií z rohoviny, natahování klíčem, ok. r. 1820, hlaveň značena: „RUTTE IN LEIPPA“.

Vojenský historický ústav Praha, inv. č. II-1646.

(Foto: Šáda a kol. 1986, 203, obr. 275; Dolínek – Karlický – Vácha 1995, 23; Dolínek 2002, 18; Dolínek 2005, 74, 128, obr. 28; Dolínek – Durdík 2008, 342, obr. 416)

15.

Vzduchovka, značena.

Kunsthistorisches Museum Wien, inv. č. G 538 (dle Schedelmann 1972, 278).

16.

Vzduchovka zadovka s válcem za hlavní, pažba s lícnicemi zdobenými intarzií po obou stranách, hlaveň výklopná, souprava mosazná, natahování klikou, ok. r. 1830–1840, značena (Josef Rutte).

Soukromá sbírka, ČR (dle Letošníková 1980, 173)

(Foto: Letošníková 1980, 173, obr. 92, 93)

17.

Vzduchovka se sklopnou hlavní, hlaveň značena: Rutte in Boh. Leippa Soukromá sbírka, SRN (aukce firmy Hermann-Historica v Mnichově 8. 11. 2001).

18.

Vojenská (?) vzduchovka, ráže 10mm, ok. r. 1830, značena (Rutte). Deutsches Historisches Museum (dříve Zeughaus), Berlin, inv. č. ZH. 7 (dle Feldhaus 1902–1905, 368; Schedelmann 1972, 278).

19.

Vzduchovka, značena: RUTTE.

Milwaukee Public Museum, Milwaukee, Wisconsin, USA (dle Hoff 1977, 23; Gilbert 1979, 173–175; DWJ 2000, 22)

20.

Vzduchová pistole, natahování klikou, hlaveň značena: RUTTE IN BOH. LEIPPA.

Tower of London, London, Velká Británie, inv. č. XII-1631 (dle Gilbert 1972, 48; Hoff 1977, 23; Gilbert 1979, 173–175; DWJ 2000, 22)

(Foto: Gilbert 1972, 48)

21.

Vzduchová pistole, ráže 6mm, drážkovaná mosazná hlaveň, stříbrná souprava, značena (stříbrem): RUTTE IN BOH. LEIPPA.

Kunstsammlungen der Veste Coburg, SRN (dle DWJ 2000, 22).

22.

Vzduchová pistole, značena: Rutte in Boh. Leippa.

Soukromá sbírka, SRN (aukce firmy Wallis and Wallis 1972; dle Gilbert 1979, 173–175)

Templer (*Johann, Ferdinand*)

1. a 2.

Párové perkusní kulovnice, obě délka 1160mm, hlaveň osmihránná rytá, tauzovaná mosazí: JOSEPH HAMERL IN WIEN, ryté kování pažby, zámková deska značena: TEMPLER IN B. LEIPPA, na zámku tauzováno č. 1 (nebo č. 2) a B. LEIPPA.

Vlastivědné muzeum Dr. Hostaše, Klatovy, inv. č. Hist Z. 72 (přír. č. 46/92/10), inv. č. Hist Z. 73 (přír. č. 46/92/11).

3.

Lovecká kulovnice zadovka s otočným závěrem (snad systém Beringer?), délka 1030mm, hlaveň osmihránná, značena: Templer in Böh. Leippa.

Národní zemědělské muzeum, Muzeum lesnictví, myslivosti a rybářství Ohrada, inv. č. 68 750 (převod z Lednice, 1964).

4.

Kulovnice systému Beringer, hlaveň značena: Templer in Leippa.

Vojenský historický ústav Praha, inv. č. II-1866.

5.

Kulová perkusní terčovnice, délka 1195mm, délka hlavně 775mm, ráže 13mm, hlaveň osmihranná, francouzská pažba s lícnicí, předpažbí vyřezávané, mosazná souprava, zámková deska, kohout a dnový šroub zdobené rytinami, 2. pol. 19. stol., hlaveň značena: TEMPLER IN LEIPPA.

VMG Česká Lípa, inv. č. UH-3199

(Foto: Vojtíšek 1990, 13)

6.

Perkusní terčovnice, ok. r. 1840, hlaveň značena: TEMPLER IN LEIPPA.

Soukromá sbírka, Praha (zbraň majitel našel kolem roku 1960 v řece Ohře).

7.

Vzduchová pistole s válcem za hlavní, délka 510mm, ráže 7mm, kování zdobeno rytinami, na štítku drobný rytý dekor, pažba rýhovaná, 2. pol. 19. století, hlaveň značena mosazí: JOH. TEMPLER., za vzduchovým válcem mosazí: IN BÖM= LEIPPA.

Státní zámek Mnichovo Hradiště, inv. č. MH 5052.

8.

Pistole s vnitřním mechanismem (nejspíše systém Beringer?), hlaveň značena: TEMPLER IN BOH. LEIPPA.

Husitské muzeum, Tábor, staré inv. č. 88 (odcizena).

Franz Josef Knebel

1.

Lovecká brokovnice dvouhlavňová, ráže 16/70 (hmotnost brokové náplně/max. délka nábojnice), vývrt cca 17mm, hlavně válcové vedle sebe, lůžkový zámek anglického systému Greener, hlavně značeny: PRIMA FLUSS STAHL, subtilní pažba německého typu, zdobené kování, 1924, mezi hlavními značena: F. J. KNEBEL LEIPA.

Soukromá sbírka, Česká Lípa.

Wenzel Tschernatsch

1.

Lovecká brokovnice dvouhlavňová, délka 1146mm, délka hlavní 749mm, ráže 16/70, vývrt 17/16,8mm, hlavně válcové vedle sebe, sklopné, s belgickou zkušební značkou E/LG v oválu s korunkou a dalšími značkami, podle značky ML s korunkou nahoře a hvězdou dole v oválu výrobek firmy Manufacture Liegoise d'Armes a Feu (lutyšská zbrojovka), zámek systému Anson-Deeley, zámkové kování zdobeno rytinami, pažba rýhovaním, po roce 1924, na hlavních značeno: W. TSCHERNATSCH B. LEIPPA.

Vojenský historický ústav Praha, inv. č. IV-1572.

Poděkování

Za pomoc při sestavení tohoto soupisu vděčím celé řadě pracovníků výše uvedených muzeí, zámků a ústavů, ale i soukromníků, kteří mi ochotně poskytli informace o zbraních českolipských puškařů uložených v jejich sbírkách. Z nich musím jmenovat hlavně pracovníky Vojenského historického ústavu v Praze Jana Skramoušského a Mgr. Jana Šacha. Děkuji také p. Jiřímu Hejlovi z České Lípy za vysvětlení technických údajů puškových zámků a výrobních postupů puškařů. Největší dík však patří PhDr. Vladimíru Dolínkovi, který se ochotně podělil o své informace ke zkušebním značkám zbraní a poskytl mi nezištně své veškeré poznatky o uložení prací českolipských puškařů v různých sbírkách včetně zahraničních.

POZNÁMKY

– Rozsah dat uváděných v závorkách za jmény puškařů udává rozsah jejich výskytu v pramenech. Pouze v případě ověřeného data narození nebo úmrtí jsou data opatřena značkami (*, resp. †).

- 1/ Vývoj palných zbraní a jejich terminologie jsou námětem obsáhlé odborné literatury a nelze se jimi v této studii blíže zabývat. Předložený velmi stručný nástin slouží pouze k uvedení do problematiky oboru.
- 2/ SOKA Česká Lípa, AM Česká Lípa, listina inv. č. 13.
- 3/ SOKA Česká Lípa, Cech kovářů Česká Lípa, inv. č. (93)1.
- 4/ SOKA Česká Lípa, Cech kovářů Česká Lípa, inv. č. (98)6.
- 5/ SOKA Česká Lípa, Cechy a společenstva na českolipském okrese, inventář s. XIX.
- 6/ SOKA Česká Lípa, AM Česká Lípa, inv. č. 41, Pamětnice 1461–1720, fol. 41r (Ebelová a kol. 2005, 177, č. 619).

- 7/ Není správné tvrzení B. Vojtíška (1990, 13), že „v průběhu šedesátých let mizí (z České Lípy) i Templerové.“
- 8/ SOKA Česká Lípa, Cech zámečníků Česká Lípa, inv. č. (244)4, Soupis mistrů cechu zámečníků, nožířů, pilníků, puškařů, pasířů a kominíků 1846–1870, nestr., první zápisy z 26. 7. 1846.
- 9/ SOKA Česká Lípa, AM Česká Lípa, inv. č. 2264, Statistika řemesel a průmyslu 1773: Protocoll aufgenommen beim Bürgermeisteramte Böh. Leipa am 20. Jänner 1860.
- 10/ SOKA Česká Lípa, AM Česká Lípa, inv. č. 41, Pamětnice 1461–1720, fol. 53v (Ebelová a kol. 2005, 197, č. 845).
- 11/ SOKA Česká Lípa, AM Česká Lípa, inv. č. 41, Pamětnice 1461–1720, fol. 81r (Ebelová a kol. 2005, 231, č. 1103).
- 12/ SOKA Česká Lípa, Cech kovářů Česká Lípa, inv. č. (98)6, Kniha mistrů 1609–1733, nestr.
- 13/ Vojtíšek 1990, 12 (a podle něho i Dolínek 2005, 82) uvádí chybné přijmení Steinmetzer.
- 14/ SOKA Česká Lípa, AM Česká Lípa, inv. č. 41, Pamětnice 1461–1720, fol. 85r (Ebelová a kol. 2005, s. 239, č. 1168).
- 15/ Tamtéž, fol. 88v (Ebelová a kol. 2005, s. 243, č. 1192).
- 16/ Vojtíšek 1990, 12 (a podle něho i Dolínek 2005, 55) uvádí chybné přijmení Liederecker.
- 17/ SOKA Česká Lípa, AM Česká Lípa, inv. č. 41, Pamětnice 1461–1720, fol. 105r (Ebelová a kol. 2005, s. 266, č. 1340).
- 18/ SOKA Česká Lípa, AM Česká Lípa, inv. č. 2454, Doklady měšťanů, opatřené pečeti, předložené k žádostem o získání měšťanského práva, k. CII-4 (L, M, N), Zhostný list H. Lüddecke z 21. 3. 1695.
- 19/ SOKA Česká Lípa, AM Česká Lípa, inv. č. 2454, Výhostné a zachovací listy k přijímání měšťanů, k. 540 (H–N), Rodný a zhostný list J. J. Liedeckera z 30. 5. 1722.
- 20/ SOKA Česká Lípa, AM Česká Lípa, inv. č. 2454, Výhostné a zachovací listy k přijímání měšťanů, k. 539 (A–G), Zhostný list J. Ch. Fluha z 20. 2. 1719.
- 21/ SOKA Česká Lípa, AM Česká Lípa, inv. č. 41, Pamětnice 1461–1720, fol. 112r (Ebelová a kol. 2005, s. 274, č. 1395); tamtéž, inv. č. 607, Kniha udělení měšťanských práv 1716–1801, nestr., abecedně pod písmenem J.
- 22/ SOKA Česká Lípa, AM Česká Lípa, inv. č. 492, Trhová kniha 1687–1729, fol. 398r.
- 23/ SOKA Česká Lípa, AM Česká Lípa, inv. č. 493, Trhová kniha 1728–1751, fol. 11v.
- 24/ Tamtéž, fol. 39r.
- 25/ Tamtéž, fol. 173v–174r, 208r–208v, 208v–209r, 222v, 228r.
- 26/ SOKA Česká Lípa, AM Česká Lípa, inv. č. 2496, Pozůstalosti měšťanů a obyvatelů města České Lípy, Poslední vůle J. Ch. Fluga z 26. 7. 1748.
- 27/ V indexu zemřelých k matrice po roce 1742 není však uveden a v matrice zemřelých chybí právě několik listů se zápisy z celého roku 1748.
- 28/ SOKA Česká Lípa, AM Česká Lípa, inv. č. 493, Trhová kniha 1728–1751, fol. 319r–320r.

- 29/ SOKA Česká Lípa, AM Česká Lípa, inv. č. 607, Kniha udělení měšťanských práv 1716–1801, abecedně pod písmenem J.
- 30/ SOA Litoměřice, MN FÚ Lovosice 1682–1759, sign. 101/2, fol. 141v.
- 31/ SOA Litoměřice, MN FÚ Česká Lípa – děk. 1759–1773, sign. L18/2, s. 226.
- 32/ SOKA Česká Lípa, AM Česká Lípa, inv. č. 494, Trhová kniha 1751–1773, fol. 262v–263r.
- 33/ SOA Litoměřice, MO FÚ Skalice 1751–1784, sign. L141/5, s. 58; MN FÚ Skalice 1751–1784, sign. L141/5, s. 318.
- 34/ SOKA Česká Lípa, AM Česká Lípa, inv. č. 607, Kniha udělení měšťanských práv 1716–1801, abecedně pod písmenem P.
- 35/ SOKA Česká Lípa, Cech zámečníků Česká Lípa, inv. č. (242)2, Zápisy ze schůzí cechu zámečníků, hodinářů, hřebíkářů a puškařů 1824–1851, nestr., úvodní zápis.
- 36/ Tamtéž, inv. č. (241)1, Zápisy ze schůzí zámečníků a hřebíkářů 1787–1823, nestr., zápis z 29. 12. 1799.
- 37/ Podle informace V. Dolínka v soukromé sbírce v Praze (1996).
- 38/ Schaller 1787, 251. V roce 1836 zde byly pouze tři domy – viz SOKA Česká Lípa, AM Česká Lípa, inv. č. 1026, Seznam domů podle majitelů 1836.
- 39/ SOA Litoměřice, MN FÚ Skalice, 1785–1851, sign. L141/21, Okrouhlá, s. 370.
- 40/ SOA Praha, MN FÚ Mšeno 1772–1784, sign. Mšeno 05, s. 23.
- 41/ SOKA Česká Lípa, Cech zámečníků Česká Lípa, inv. č. (241)1, Zápisy ze schůzí zámečníků a hřebíkářů 1787–1823, nestr.
- 42/ Tamtéž.
- 43/ SOA Litoměřice, MO FÚ Česká Lípa – aug. kl. 1787–1813, sign. L19/1, s. 36.
- 44/ SOKA Česká Lípa, AM Česká Lípa, inv. č. 497, Trhová kniha 1797–1803, fol. 240r–240v.
- 45/ SOKA Česká Lípa, AM Česká Lípa, inv. č. 2291, Konskripční archy obyvatelstva k vojenským účelům 1805–1857, k. 1143 (písmena R, S), Haus Nr. 384, nedat. (před 1829).
- 46/ SOKA Česká Lípa, Cech zámečníků Česká Lípa, inv. č. (241)1, Zápisy ze schůzí zámečníků a hřebíkářů 1787–1823, nestr.; tamtéž, inv. č. (242)2, Zápisy ze schůzí cechu zámečníků, hodinářů, hřebíkářů a puškařů 1824–1851, nestr.
- 47/ SOKA Česká Lípa, Ostrostřelci Česká Lípa, inv. č. (375)1, Pamětní kniha a zápisy ze zasedání 1811–1848, s. 89–90.
- 48/ SOA Litoměřice, MZ FÚ Česká Lípa – aug. kl. 1813–1865, sign. L19/10, s. 66.
- 49/ SOKA Česká Lípa, AM Česká Lípa, inv. č. 506, Trhová kniha 1832–1836, fol. 78v–79r.
- 50/ SOA Litoměřice, MZ FÚ Česká Lípa – aug. kl. 1813–1865, sign. L19/10, s. 360.
- 51/ SOA Litoměřice, MN FÚ Česká Lípa – aug. kl. 1787–1813, sign. L19/1, s. 180.
- 52/ SOKA Česká Lípa, Cech zámečníků Česká Lípa, inv. č. (241)1, Zápisy ze schůzí zámečníků a hřebíkářů 1787–1823, nestr., zápis z 26. 12. 1813.
- 53/ Tamtéž, zápis z 4. 11. 1821.

- 54/ SOKA Česká Lípa, AM Česká Lípa, inv. č. 2291, Konskripční archy obyvatelstva k vojenským účelům 1805–1857, k. 1143 (písmena R, S), Haus Nr. 384, nedat. (před 1829), Haus Nr. 35, 1830.
- 55/ SOKA Česká Lípa, Cech zámečníků Česká Lípa, inv. č. (242)2, Zápisy ze schůzí cechu zámečníků, hodinářů, hřebíkářů a puškařů 1824–1851, nestr., zápisy z 27. 3. 1826 a 20. 2. 1827.
- 56/ SOA Litoměřice, MO FÚ Česká Lípa – aug. kl. 1814–1866, sign. L19/8, s. 44.
- 57/ SOKA CL, Cech zámečníků Česká Lípa, inv. č. (242)2, Zápisy ze schůzí cechu zámečníků, hodinářů, hřebíkářů a puškařů 1824–1851, nestr., zápis z 25. 10. 1829 a další do r. 1851.
- 58/ SOKA Česká Lípa, AM Česká Lípa, inv. č. 2264, Statistika řemesel a průmyslu 1773 (a další statistiky až do 1872), Seznam řemesel a jejich produktů 1838.
- 59/ SOKA Česká Lípa, AM Česká Lípa, inv. č. 2267, Výstava průmyslových a řemeslných výrobků v Č. Lípě 1840, Verzeichnis der Gewerbe u. Kunsterzeugnisse, Seznam exponátů zakoupených arcivévodou Franzem Carlem von Oesterreich.
- 60/ SOA Litoměřice, MN FÚ Česká Lípa – aug. kl. 1816–1845, sign. L19/3, s. 303.
- 61/ SOKA Česká Lípa, AM Česká Lípa, inv. č. 1200, Rejstřík vydaných cestovních a cizineckých pasů 1850–1869, abecedně v letech 1862 a 1863.
- 62/ SOKA Česká Lípa, AM Česká Lípa, inv. č. 2226, Sčítací domovní archy 1865, řazeno abecedně podle majitelů domů, Haus-Nro. 216 3 Vorstadt.
- 63/ SOA Litoměřice, MN FÚ Česká Lípa – aug. kl. 1801–1816, sign. L19/2, s. 164.
- 64/ SOKA Česká Lípa, Cech zámečníků Česká Lípa, inv. č. (242)2, Zápisy ze schůzí cechu zámečníků, hodinářů, hřebíkářů a puškařů 1824–1851, nestr., zápisy z 15. 10. 1826 a 25. 10. 1829.
- 65/ SOKA Česká Lípa, AM Česká Lípa, inv. č. 506, Trhová kniha 1832–1836, fol. 78v–79r.
- 66/ SOKA Česká Lípa, AM Česká Lípa, inv. č. 2291, Konskripční archy obyvatelstva k vojenským účelům 1805–1857, k. 1143 (písmena R, S), Haus Nr. 384, nedat. (1830).
- 67/ SOKA Česká Lípa, AM Česká Lípa, inv. č. 508, Trhová kniha 1840–1843, fol. 251v–253r.
- 68/ SOKA Česká Lípa, AM Česká Lípa, inv. č. 2291, Konskripční archy obyvatelstva k vojenským účelům 1805–1857, k. 1143 (písmena R, S), Haus Nr. 384, nedat. (1830).
- 69/ SOKA Česká Lípa, Cech zámečníků Česká Lípa, inv. č. (244)4, Soupis mistrů cechu zámečníků, nožířů, pilníků, puškařů, pasířů a kominíků 1846–1870, nestr., první vklady z 26. 7. 1846 dle profese.
- 70/ SOA Litoměřice, MO FÚ Česká Lípa – aug. kl. 1814–1866, sign. L19/8, s. 59.
- 71/ SOA Litoměřice, MZ FÚ Česká Lípa – aug. kl. 1813–1865, sign. L19/10, s. 213.
- 72/ Tamtéž, s. 222.
- 73/ SOKA Česká Lípa, AM Česká Lípa, inv. č. 608, Kniha udělení měšťanských práv 1819–1911, řazeno chronologicky.

- 74/ SOKa Česká Lípa, Cech zámečníků Česká Lípa, inv. č. (242)2, Zápisy ze schůzí cechu zámečníků, hodinářů, hřebíkářů a puškařů 1824–1851, nestr., zápisy z 3. 6. 1832 a 14. 10. 1832.
- 75/ SOKa Česká Lípa, Ostrostřelci Česká Lípa, inv. č. (378)4, Správní spisy 1811–1882, zápis z 22. 11. 1836; Pitsch 1847, 125.
- 76/ SOKa Česká Lípa, AM Česká Lípa, inv. č. 2267, Výstava průmyslových a řemeslných výrobků v Č. Lípě 1841, Verzeichniss der Gewerbsausstellung 6ten September 1841, č. 42.
- 77/ SOKa Česká Lípa, Společenstvo kovodělníků Česká Lípa, inv. č. (279)19, Vyúčtování 1858–1899, Rechnungsausweis 1859, 1860, 1865; inv. č. (709)25, Stanovy společenstva kovodělníků 1860, 1905, 1907, Einladung zur Hauptconference der vereinigten Genossenschaft der Mettallarbeiter den 30. Maj 1878.
- 78/ SOA Litoměřice, MZ FÚ Česká Lípa – aug. kl. 1813–1865, sign. L19/10, s. 366.
- 79/ SOA Litoměřice, MZ FÚ Česká Lípa – aug. kl. 1865–1896, sign. L19/11, s. 268.
- 80/ SOA Litoměřice, MN FÚ Deštná 1784–1833, sign. L22/4, Nedvězí, s. 27.
- 81/ SOKa Česká Lípa, AM Česká Lípa, inv. č. 608, Kniha udělení měšťanských práv 1819–1911, řazeno chronologicky.
- 82/ SOA Litoměřice, pobočka Děčín, Velkostatek Česká Lípa – Nový Zámek, k. 1003, Rejstříky řemeslníků 1848–1860, Hft Neuschloss Handwerksleuten-Register für das Jahr 1849, č. 91.
- 83/ SOA Litoměřice, MO FÚ Česká Lípa – aug. kl. 1814–1866, sign. L19/8, s. 279.
- 84/ SOKa Česká Lípa, AM Česká Lípa, inv. č. 2264, Statistika řemesel a průmyslu 1773 (a další statistiky až do 1872): Vorladung am 26. Mai 1860, Jednání 19. Juni 1860; Společenstvo kovodělníků Česká Lípa, inv. č. (279)19, Vyúčtování 1858–1899.
- 85/ SOKa Česká Lípa, AM Česká Lípa, inv. č. 2267, Výstava průmyslových a řemeslných výrobků v Č. Lípě 1841 (i další), Verzeichniss der Parteien welche sich an der Gewerb. Ausstellung in B. Leipa 1875 theiligen, N. 20.
- 86/ SOKa Česká Lípa, Společenstvo kovodělníků Česká Lípa, inv. č. (709)25, Stanovy společenstva kovodělníků 1860, 1905, 1907, Einladung zur Hauptconference der vereinigten Genossenschaft der Mettallarbeiter den 30. Maj 1878.
- 87/ SOA Litoměřice, MZ FÚ Česká Lípa – aug. kl. 1865–1896, sign. L19/11, s. 262.
- 88/ SOA Litoměřice, MZ FÚ Česká Lípa – děk. 1865–1892, sign. L18/42, s. 639.
- 89/ SOKa Česká Lípa, Cech zámečníků Česká Lípa, inv. č. (244)4, Soupis mistrů cechu zámečníků, nožířů, pilníků, puškařů, pasířů a kominíků 1846–1870, nestr.
- 90/ SOKa Česká Lípa, Cech zámečníků Česká Lípa, inv. č. (243)3, Zápisy ze schůzí cechu zámečníků, nožířů a hřebíkářů a puškařů 1851–1921, Příspěvky za přijetí 1879–1882, nestr., zápis z 8. 8. 1882.
- 91/ SOKa Česká Lípa, Společenstvo kovodělníků Česká Lípa, inv. č. (277)17, Výpisy ze živnostenského rejstříku 1873–1884, Auszug aus dem Gewerbsregister II. Semester 1882.
- 92/ SOKa Česká Lípa, AM Česká Lípa, inv. č. 1651, Živnostenská daň 1883–1895, chronologicky k r. 1883, č. 3468.

- 93/ SOA Litoměřice, MN FÚ Česká Lípa – aug. kl. 1816–1845, sign. L19/3, s. 421.
- 94/ SOKA Česká Lípa, Cech zámečníků Česká Lípa, inv. č. (243)3, Zápisy ze schůzí cechu zámečníků, nožířů a hřebíkářů a puškařů 1851–1921, nestr., zápisy ze 4. 10. 1857 a 2. 10. 1859; inv. č. (249)9, Personální spisy puškařů 1826–1859, Vysvědčení F. Templera z Unter-Realschule 1856, Vysvědčení F. Templera z pokračovací školy 1859.
- 95/ SOKA Česká Lípa, Cech zámečníků Česká Lípa, inv. č. (244)4, Soupis mistrů cechu zámečníků, nožířů, pilníkářů, puškařů, pasířů a kominíků 1846–1870, nestr.
- 96/ SOA Litoměřice, MO FÚ Česká Lípa – aug. kl. 1866–1885, sign. L19/9, s. 174.
- 97/ SOA Litoměřice, MZ FÚ Česká Lípa – aug. kl. 1865–1896, sign. L19/11, s. 406.
- 98/ SOA Litoměřice, MO FÚ Česká Lípa – aug. kl. 1885–1906, sign. L19/32, s. 25.
- 99/ SOKA Česká Lípa, Společenstvo kovodělníků Česká Lípa, inv. č. (277)17, Výpisy ze živnostenského rejstříku 1873–1884, Auszug aus dem Gewerbsregister II. Semester 1882; Cech zámečníků Česká Lípa, inv. č. (243)3, Zápisy ze schůzí cechu zámečníků, nožířů a hřebíkářů a puškařů 1851–1921, Příspěvky za přijetí 1879–1882, nestr.
- 100/ SOA Litoměřice, MZ FÚ Česká Lípa – aug. kl. 1896–1927, sign. L19/35, s. 6.
- 101/ SOA Litoměřice, MN FÚ Česká Lípa – aug. kl. 1816–1845, sign. L19/3, s. 414.
- 102/ Katastrální úřad Česká Lípa, kat. obec Česká Lípa, číslo knihovní vložky 597, čp. 253.
- 103/ SOA Litoměřice, MN FÚ Česká Lípa – aug. kl. 1861–1874, sign. L19/5, s. 238.
- 104/ SOKA Česká Lípa, OÚ Česká Lípa, inv. č. 1308 (k. 114), Sčítání lidu 1921, čp. 253.
- 105/ SOKA Česká Lípa, Společenstvo kovodělníků Česká Lípa, inv. č. (262)2, Seznamy členů 1878–1925, nestr.; Cech zámečníků Česká Lípa, inv. č. (243)3, Zápisy ze schůzí cechu zámečníků, nožířů a hřebíkářů a puškařů 1851–1921, nestr., zápis z 15. 3. 1900.
- 106/ SOKA Česká Lípa, OÚ Česká Lípa I, Policejní přihlášky, kartotéka Kis–Kn.
- 107/ SOKA Česká Lípa, AM Česká Lípa, inv. č. 2564, Prodej obecního pozemku puškařovi F. Kneblovi na prachárnu 1902–1903.
- 108/ SOA Litoměřice, MZ FÚ Česká Lípa – děk. 1892–1928, sign. L18/44, s. 263.
- 109/ Katastrální úřad Česká Lípa, kat. obec Česká Lípa, číslo knihovní vložky 597, čp. 253.
- 110/ SOA Litoměřice, MZ FÚ Česká Lípa – děk. 1892–1928, sign. L18/44, s. 460.
- 111/ Děkuji p. Jiřímu Hejlovi za informace o pravděpodobném postupu výroby zbraně.
- 112/ SOKA Česká Lípa, OÚ Česká Lípa I, Policejní přihlášky, kartotéka Kis–Kn.
- 113/ SOA Praha, FÚ Bezdědice, MN Nosálov, sign. Bezdědice – MB 04, 1849–1903, fol. 81.
- 114/ SOKA Česká Lípa, OÚ Česká Lípa, inv. č. 1308 (k. 115), Sčítání lidu 1921, čp. 462.
- 115/ SOKA Česká Lípa, OÚ Česká Lípa, inv. č. 25, Rejstřík řemeslných živností pro soudní okres Česká Lípa a Nový Bor 1907–1925, rok 1907, č. 9; Společenstvo kovodělníků Česká Lípa, inv. č. (275)15, Udílení živnostenských koncesí 1906–1928, zápis z 28. 8. 1907.

- 116/ SOKA Česká Lípa, AM Česká Lípa, inv. č. 2226, Kartotéka obyvatelstva podle čp., čp. 462.
- 117/ SOKA Česká Lípa, Společenstvo kovodělníků Česká Lípa, inv. č. (273)13, Agenda za rok 1915, Seznam členů, příspěvky 1915.
- 118/ SOKA Česká Lípa, Společenstvo kovodělníků Česká Lípa, inv. č. (274)14, Pojišťovací agenda 1904–1922; AM Česká Lípa, inv. č. 2226, Kartotéka obyvatelstva podle čp., čp. 462; OÚ Česká Lípa, inv. č. 1308 (k. 115), Sčítání lidu 1921, čp. 462.
- 119/ SOKA Česká Lípa, AM Česká Lípa, inv. č. 2456, Přijímání do domovského svazku 1898–1924, písmeno P–U.
- 120/ Děkuji PhDr. V. Dolínkovi za informaci o seznamu odběratelů strakonické zbrojovky.
- 121/ SOKA Česká Lípa, MěNV Česká Lípa, inv. č. 526, Správa nepřátelského majetku 1945–1950, čp. 462, přihláška (pro Němce) ze 14. 4. 1946.
- 122/ SOKA Česká Lípa, MěNV Česká Lípa, inv. č. 464, Seznam národních správ konfiskovaných živností 1946; inv. č. 469, Konfiskace, přiděly, národní správy 1945–1957, Fa Tschernatsch.
- 123/ SOKA CL, MěNV CL, inv. č. 469, Konfiskace, přiděly, národní správy 1945–1957, Fa Tschernatsch, žádost J. Kupce z 11. 7. 1946.
- 124/ SOKA Česká Lípa, ONV Česká Lípa, Sběrné středisko, kartotéka To–Web.
- 125/ SOKA Česká Lípa, MěNV Česká Lípa, inv. č. 526, Správa nepřátelského majetku 1945–1950, čp. 462, Výměr konfiskace z 10. 10. 1946; inv. č. 534, Seznamy osob, jejichž majetek byl konfiskován 1947–1948, Seznam osob (majetku), str. XXXIV, čp. 462.
- 126/ SOKA Česká Lípa, OÚ Česká Lípa I, Policejní přihlášky, kartotéka Hes–Hoc.
- 127/ SOKA Česká Lípa, AM Česká Lípa, inv. č. 2226, Kartotéka obyvatelstva podle čp., čp. 680.
- 128/ SOKA Česká Lípa, Společenstvo kovodělníků Česká Lípa, inv. č. (262)2, Seznamy členů 1878–1925, Seznam z let 1924–1926.
- 129/ SOKA Česká Lípa, AM Česká Lípa, inv. č. 2849, Stavební spisy jednotlivých domů, čp. 272.
- 130/ SOKA Česká Lípa, MěNV Česká Lípa, inv. č. 469, Konfiskace, přiděly, národní správy 1945–1957, Fa. Heyer Josef (puškařství) 1945–1950.
- 131/ SOKA Česká Lípa, MěNV Česká Lípa, inv. č. 526, Správa nepřátelského majetku 1945–1950, čp. 253, Heyer, puškařství, bytem v čp. 253, žádost z 28. 2. 1946.
- 132/ SOKA Česká Lípa, MěNV Česká Lípa, inv. č. 469, Konfiskace, přiděly, národní správy 1945–1957, Fa. Heyer Josef (puškařství) 1945–1950.
- 133/ Tamtéž.
- 134/ L. Smejkal, Úspěšní a zapomenutí, Městské noviny 2013, č. 7–8, s. 8.
- 135/ www.bohmischleipa.cz (Sokolská horní). Podle sdělení pamětníků ukončil Jan Kuppec svůj život dobrovolně.

PRAMENY

Katastrální úřad Česká Lípa:

Katastrální obec Česká Lípa:

Knihovní vložka 597, čp. 253.

Státní oblastní archiv Litoměřice:

Matriky narozených:

Farní úřad Česká Lípa – děkanství 1759–1773, sign. L18/2

Farní úřad Česká Lípa – august. klášter 1801–1816, sign. L19/2

Farní úřad Česká Lípa – august. klášter 1816–1845, sign. L19/3

Farní úřad Česká Lípa – august. klášter 1846–1861, sign. L19/4

Farní úřad Česká Lípa – august. klášter 1861–1874, sign. L19/5

Farní úřad Deštná 1784–1833, sign. L22/4

Farní úřad Lovosice 1682–1759, sign. 101/2

Farní úřad Skalice 1785–1851, sign. L141/21

Matriky oddaných:

Farní úřad Česká Lípa – august. klášter 1787–1813, sign. L19/1

Farní úřad Česká Lípa – august. klášter 1814–1866, sign. L19/8

Farní úřad Česká Lípa – august. klášter 1866–1885, sign. L19/9

Farní úřad Česká Lípa – august. klášter 1885–1906, sign. L19/32

Farní úřad Skalice 1751–1784, sign. L141/5

Matriky zemřelých:

Farní úřad Česká Lípa – děkanství 1865–1892, sign. L18/42

Farní úřad Česká Lípa – děkanství 1892–1928, sign. L18/44

Farní úřad Česká Lípa – august. klášter 1813–1865, sign. L19/10

Farní úřad Česká Lípa – august. klášter 1865–1896, sign. L19/11

Farní úřad Česká Lípa – august. klášter 1896–1927, sign. L19/35

Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín:

Velkostatek Česká Lípa – Nový Zámek:

karton 1003, Rejstříky řemeslníků 1848–1860

Státní oblastní archiv Praha:

Matriky narozených:

Farní úřad Bezdědice 1849–1903, sign. Bezdědice – MB 04

Farní úřad Mšeno 1772–1784, sign. Mšeno 05

Státní okresní archiv Česká Lípa

Archiv města Česká Lípa:

inv. č. 13, Listina z roku 1560

inv. č. 41, Pamětnice 1461–1720

inv. č. 492, Trhová kniha 1687–1729

inv. č. 493, Trhová kniha 1728–1751

inv. č. 494, Trhová kniha 1751–1773

inv. č. 497, Trhová kniha 1797–1803

- inv. č. 506, Trhová kniha 1832–1836
 inv. č. 507, Trhová kniha 1837–1840
 inv. č. 508, Trhová kniha 1840–1843
 inv. č. 607, Kniha udělení měšťanských práv 1716–1801
 inv. č. 608, Kniha udělení měšťanských práv 1819–1911
 inv. č. 1026, Seznam domů podle majitelů 1836
 inv. č. 1200, Rejstřík vydaných cestovních a cizineckých pasů 1850–1869
 inv. č. 1651, Živnostenská daň 1883–1895
 inv. č. 2226, Sčítací domovní archy 1865
 inv. č. 2226, Kartotéka obyvatelstva podle čp.
 inv. č. 2264, Statistika řemesel a průmyslu 1773
 inv. č. 2267, Výstava průmysl. a řemeslných výrobků v Č. Lípě 1840, 1841
 inv. č. 2267, Výzvy k účasti na průmyslových výstavách 1890–1896
 inv. č. 2291, Kanskripční archy obyvatelstva k vojenským účelům 1805–1857
 inv. č. 2454, Doklady měšťanů, opatřené pečeti, předložené k žádostí o získání měšťanského práva
 inv. č. 2456, Přijímání do domovského svazku 1898–1924
 inv. č. 2464, Povolování nebývalých druhů obchodů, rozpuštění cechů a zřizování společenstev 1843–1881
 inv. č. 2496, Pozůstalosti měšťanů a obyvatelů města České Lípy
 inv. č. 2564, Prodej obecního pozemku puškařovi F. Kneblovi na prachárnu 1902–1903
 inv. č. 2849, Stavební spisy jednotlivých domů
- Cechy a společenstva českolipského okresu:
- Cech kovářů Česká Lípa:
- inv. č. (93)1, Listina z roku 1652
 inv. č. (98)6, Kniha mistrů cechu 1609–1733
- Cech zámečníků Česká Lípa:
- inv. č. (241)1, Zápisy ze schůzí zámečníků a hřebíkářů 1787–1823
 inv. č. (242)2, Zápisy ze schůzí cechu zámečníků, hodinářů, hřebíkářů a puškařů 1824–1851
 inv. č. (243)3, Zápisy ze schůzí cechu zámečníků, nožířů a hřebíkářů a puškařů 1851–1921
 inv. č. (244)4, Soupis mistrů cechu zámečníků, nožířů, pilníků, puškařů, pasířů a kominíků 1846–1870
 inv. č. (249)9, Personální spisy puškařů 1826–1859
- Ostrostřelci Česká Lípa:
- inv. č. (375)1, Pamětní kniha a zápisy ze zasedání 1811–1848

- inv. č. (378)4, Správní spisy 1811–1882
- Společenstvo kovodělníků Č. Lípa:
- inv. č. (262)2, Seznamy členů, placení příspěvků 1878–1925
 - inv. č. (273)13, Agenda za rok 1915
 - inv. č. (274)14, Pojišťovací agenda 1904–1922
 - inv. č. (275)15, Udělení živnostenských koncesí 1906–1928
 - inv. č. (277)17, Výpisy ze živnostenského rejstříku 1873–1884
 - inv. č. (279)19, Vyúčtování 1858–1899
 - inv. č. (709)25, Stanovy společenstva kovodělníků 1860, 1905, 1907
- Městský národní výbor Česká Lípa:
- inv. č. 464, Seznam národních správ konfiskovaných živností 1946
 - inv. č. 469, Konfiskace, přiděly, národní správy 1945–1957
 - inv. č. 526, Správa nepřátelského majetku 1945–1950
 - inv. č. 534, Seznamy osob, jejichž majetek byl konfiskován 1947–1948
- Okresní národní výbor Česká Lípa:
- Sběrné středisko (kartotéka)
- Okresní úřad Česká Lípa:
- inv. č. 25, Rejstřík řemeslných živností pro soudní okres Česká Lípa a Nový Bor 1907–1925
 - inv. č. 1308, Sčítání lidu 1921
- Okresní úřad Česká Lípa I:
- Policejní přihlášky (kartotéka)

LITERATURA

- Adresář 1899: Adressbuch der politischen Bezirkes Leipa mit Wohnungsanzeiger der Städte Leipa, Haida und Niemes. Leipa.
- Adresář 1907: Adressbuch und Wohnungs-Anzeiger für die Städte B.-Leipa, Niemes und Haida. Tannwald.
- Adresář 1913: Adressbuch für den politischen Bezirk B.-Leipa. B.-Leipa.
- Adresář 1914: Häuser-Verzeichnis der Stadt B. Leipa. B. Leipa.
- Adresář 1924: Adreßbuch für die politischen Bezirke B.-Leipa und Niemes. Warnsdorf.
- Adresář 1935: Adreßbuch der Stadt u. d. Orte des Gerichtsbezirkes Böhm. Leipa. Böhm. Leipa.
- Adresář 1938: Adreßbuch der Stadt B.-Leipa. B.-Leipa.
- Bericht 1831: Bericht der Beurtheilungs-Commission über die im Jahre 1829 unter der Zeitung des böhmischen k. k. Landesguberniums statt gefundene öffentliche Ausstellung der Industrie-Erzeugnisse Böhmens. Prag.
- Dolínek, V. 2002: Vzduchovky z České Lípy, Střelecký magazín 7, č. 5, s. 18–19.

- Dolínek, V. 2005: Čeští puškaři. Praha.
- Dolínek, V. – Durdík, J. 2008: Historické zbraně. Praha.
- Dolínek, V. – Karlický, V. – Vácha, P. 1995: České zbraně a střelivo. Praha.
- DWJ 2000: Deutsches Waffen Journal 2000, č. 6, s. 22.
- DWJ 2001: Deutsches Waffen Journal 2001, č. 7, s. 54.
- Ebelová, I. a kol. 2005: Pamětní kniha města České Lípy 1461–1722. Libri civitatis I. Ústí nad Labem.
- Feldhaus, M. 1902–1905: Das Luftgewehr als Kriegswaffe, Zeitschrift für historische Waffenkunde sv. III.
- Gilbert, J. S. E. 1972: (foto s. 48), Guns Review 1972, č. 12.
- Gilbert, J. S. E. 1979: Air Pistols, Guns Review 1979, č. 3.
- Hamann, J. 1877: Leipae Adreßbuch. Leipa.
- Hantschel, F. 1895: Aus alter und neuer Zeit, MNEC 18, 200–208.
- Heimrich, W. 1894: Die Gewerbe in Leipa vor und nach dem Jahre 1800, oder: Die alte Fassions-Tabelle, MNEC 17, 151–163.
- Hoff, A. 1977: Windbüchsen und andere Druckluftwaffen. Berlin.
- Kreutzberg, K. J. 1836: Skizzirte Uebersicht des gegenwärtigen Standes und der Leistungen von Böhmens Gewerbs- und Fabriksindustrie in ihren vorzüglichsten Zweigen. Prag.
- Letošníková, L. 1980: Lovecké zbraně v Čechách. Praha.
- Letošníková – Michálková, L. 1975: Zbraně, střelci, puškaři. Praha.
- Michálek, M. 1971: Větrovky a vzduchovky našich pradědečků, Střelecká revue 3, č. 3, s. 16–18.
- Orientierungsbuch 1939: Orientierungsbuch über die Geschäftswelt der Bezirke. Reichenberg.
- Paudler, A. 1896: Zur Industriegeschichte Nordböhmens, MNEC 19, 1–14.
- Pitsch, A. K. 1847: Handbuch der Prager priv. Bürger-Corps und der gesammten Schützen-Corps im Königreiche Böhmen für das Jahr 1847. Prag.
- Poláček, J. 194?: Orientační knížka města České Lípy. Česká Lípa.
- Seznam 1950: Prozatímní seznam domů. Místní národní výbor v České Lípě, hospodářský referát. Podle stavu k 31. III. 1950. Česká Lípa (knihovna VMG Česká Lípa).
- Schaller, J. 1787: Topographie des Königreichs Böhmen V. Leutmeritzer Kreis. Prag a Wien.
- Schedelmann, H. 1972: Die grossen Büchsenmacher. Leben, Werke, Marken vom 15. bis 19. Jahrhundert. Braunschweig.
- Šáda, M. a kol. 1986: Vzácné zbraně a zbroj ze sbírek Vojenského muzea v Praze. Praha.
- Šimák, J. V. 1937: Registra panství Lipského a Novozámeckého z r. 1579, Bezděz VIII, 8–16, 40–48, 76–90, 139–143, 173–175.
- Ullmann, A. 1880: Adress-Buch der Stadt Böhm.-Leipa. Böhm.-Leipa.
- Vojtíšek, B. 1990: Puškařství na Českolipsku, Střelecká revue 21, č. 8, 12–13.

ZKRATKY

AM: Archiv města (archivní fond)

FÚ: Farní úřad

MěNV: Městský národní výbor (archivní fond)

MN: Matrika narozených

MNEC: Mittheilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs

MO: Matrika oddaných

MZ: Matrika zemřelých

NPÚ: Národní památkový ústav

ONV: Okresní národní výbor (archivní fond)

OÚ: Okresní úřad (archivní fond)

SOA: Státní oblastní archiv

SOkA: Státní okresní archiv

VHÚ: Vojenský historický ústav

VMG: Vlastivědné muzeum a galerie

RESUMÉ

Die Büchsenmacher aus Česká Lípa und ihre Erzeugnisse

Jaroslav Panáček

Das Büchsenmacherhandwerk wurde im 16. Jahrhundert in den meisten böhmischen Städten heimisch. So auch in Česká Lípa, wo neben Pulvermachern, die Schießpulver herstellten, auch der erste Büchsenmacher Georg Tzysmerman belegt ist, der aus Görlitz hierherkam. Im 17. Jahrhundert haben wir dann vereinzelt Berichte über vier Büchsenmacher, ähnlich wie im darauf folgenden Jahrhundert. Genauere Informationen haben wir nur über Johann Christoph Fluh, der aus Trutnov nach Česká Lípa kam, wo sein Vater Johann Fluh ebenfalls Büchsenmacher war. Er wirkte fast 30 Jahre in der Stadt und starb nach Abfassen des letzten Willens 1748. Nach ihm arbeitete hier eine gewisse Zeit der Büchsenmacher Josef Wimmer (1764), der die älteste bis heute erhaltene Waffe eines Büchsenmachers aus Česká Lípa schuf, zufälligerweise ein Luftgewehr.

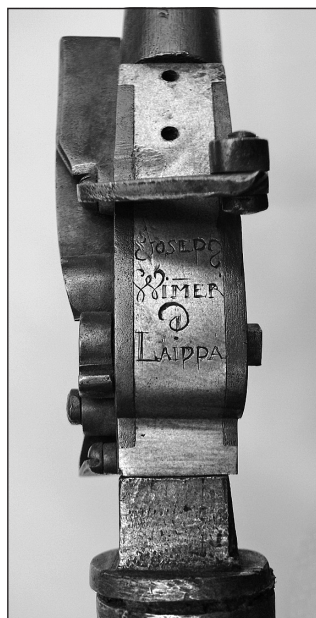
Nach dem großen Stadtbrand 1787 waren die Büchsenmacher hier Mitglieder der vereinigten Schlosserzunft. Eine bekannte Persönlichkeit jener Zeit war Johann Plana, der in Okrouhlá und vielleicht auch in Česká Lípa wirkte. Anfang des 19. Jahrhunderts kam dann Josef Rutte nach Česká Lípa, der hier die Tradition der Büchsenproduktion begründete, die nicht nur sein Sohn und Enkel gleichen Namens fortführten, sondern auch sein Schwiegersohn Johann Templer. Die Ära der Ruttes und Templers machte das Büchsenmacherhandwerk aus Česká Lípa berühmt, wobei vor allem die erfindungsreiche Produktion von Luftgewehren geschätzt wurde. Josef Rutte Jr. ist heute als einer der führenden europäischen Hersteller von Luftgewehren seiner Zeit anerkannt. Gleichzeitig mit Johann Templer wirkte hier 1844–1880 ein weiterer Büchsenmacher Wenzel Mattauch, aus Nedvězí bei Dubá stammend, und kurz danach Josef Kiesewetter, dem 1882 die Lizenz erteilt wurde.

Am Ende des 19. und Anfang des 20. Jahrhunderts knüpften an diese Ära die Büchsenmacher Franz Josef Knebel, Wenzel Tschernatsch und Josef Heyer an, die ihre Werkstätten bis zum 2. Weltkrieg in Česká Lípa betrieben. Mit der Nationalverwaltung des Büchsenmacherhandwerks wurde dann 1945 Jan Kupec betraut, mit dessen Tod 1951 die dreieinhalb Jahrhunderte andauernde Tradition der Büchsenmacher aus Česká Lípa endete. Teil der Studie ist ein Verzeichnis der 37 heute bekannten Waffen von Büchsenmachern aus Česká Lípa, die nicht nur in den Sammlungen des Museums in Česká Lípa sowie weiteren Museen, Instituten und denkmalgeschützten Objekten in der Tschechischen Republik deponiert sind, sondern auch in ausländischen Sammlungen (Deutschland, Österreich, Großbritannien, USA).

Übersetzt von Petra Sochová

*Obr. 1. Větrovka Josefa Wimmera ve sbírce Severočeského muzea v Liberci, inv.č. Z 269.
Foto J. Mohr.*

Obr. 2. Signatura větrovky Josefa Wimmera. Foto J. Mohr.

Obr. 3. Detail kování lovecké perkusní kulovnice Josefa Rutteho ve sbírce Muzea Bělá pod Bezdězem, inv. č. 406 (Muzeum Mladoboleslavska Mladá Boleslav). Foto P. Sosnovec.

Obr. 4. Lovecká perkusní brokovnice Josefa Rutteho ve sbírce VMG v České Lípě, inv. č. UH-3164. Foto V. Štěpánský.

Obr. 5. Signatura brokovnice Josefa Rutteho. Foto V. Štěpánský.

Obr. 6. Vzduchovka s válcem v pažbě a výklopnou hlavní Josefa Rutteho ve sbírce VHÚ Praha, inv. č. II-1646. Foto J. Šach.

Obr. 7. Detail vzduchovky s vyklopenou hlavní. Foto J. Šach.

Obr. 8. Vzduchovka s válcem za výklopnou hlavní Josefa Rutteho ve sbírce VMG v České Lípě, inv. č. UH-53. Foto V. Štěpánský.

Obr. 9. Detail natahovacího mechanismu vzduchovky Josefa Rutteho. Foto V. Štěpánský.

Obr. 10. Kulová perkusní terčovnice Johanna (?) Templera ve sbírce VMG v České Lípě, inv. č. UH-3199. Foto V. Štěpánský.

Obr. 11. Signatura terčovnice Johanna (?) Templera. Foto V. Štěpánský.

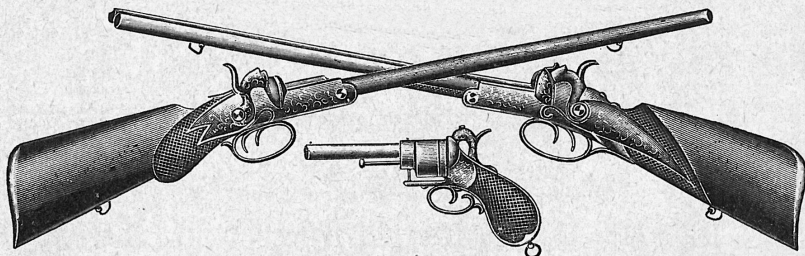
Obr. 12. Lovecká kulovnice s otočným závěrem Johanna nebo Ferdinanda Templera ve sbírce Muzea lesnictví, myslivosti a rybářství na zámku Ohrada (Národní zemědělské muzeum), inv. č. 68 750. Foto M. Slaba.

Obr. 13. Vzduchová pistole s válcem za hlavní Johanna Templera ve sbírce Státního zámku Mnichovo Hradiště, inv. č. MH 5052. Foto NPÚ, územní památková správa, Praha.

Obr. 14. Signatura vzduchové pistole Johanna Templera. Foto NPÚ, územní památková správa, Praha.

F. J. Knebel jun.

Büchsenmacherei. ❖ LEIPA ❖ K. k. Pulververschleiss.
Postgasse Nr. 7.

— Verkauf —

von allen Gattungen

Patronenhülsen, sowie Patronen

für

Jagdgewehre, Revolver,

Flobertpistolen, Kapseln, Zündhütchen,
Villacher

• • **Weich- und Hartschrot** • •

in allen Nummern von 00—16 sortiert.

Lager

71

von

**Jagdgewehre, Central-, Lefauchaux- und
Bulldogg-Revolver,**

Scheiben- und Flobert-Terzerole, Flobert-Gewehre.

Sämmtliche Schusswaffen

sind von den k. k. Beschussanstalten bestens
eingeschossen und in verschiedenen Calib.

Auswahl in Jagd-, Revolvertaschen,
Patronengürtel, sowie sämmtliche Putzrequisiten.

Obr. 15. Reklama puškařství Franze Josefa Knebela v českolipském adresáři (Adresář 1899, nestr.).

Obr. 16. Detail zámku dvouhlavňové lovecké brokovnice Franze Josefa Knebela z roku 1924 v soukromé sbírce. Foto J. Hejl.

Obr. 17. Signatura brokovnice Franze Josefa Knebela. Foto J. Hejl.

Obr. 18. Detail zámku dvouhlavňové lovecké brokovnice Wenzela Tschernatsche z roku 1924 ve sbírce VHÚ Praha, inv. č. IV-1572. Foto J. Skramoušský.

Obr. 19. Signatura brokovnice Wenzela Tschernatsche. Foto J. Skramoušský.

REKONSTRUKCE, PŘESTAVBY A STAVBY CÍRKEVNÍCH BUDOV V ZÁKUPĚCH VE TŘETÍ ČTVRTINĚ 19. STOLETÍ

Martin Aschenbrenner

Martin Aschenbrenner: Reconstructions and conversions of church buildings and building new ones in Zákupy in the 3rd quarter of the 19th century

This article covers repairs, reconstructions and new constructions of church buildings in Zákupy in the third quarter of the 19th century; most part it traces the participation of Emperor Ferdinand I./V., owner of Zákupy chateau and estate, in their financing; furthermore it describes the progress of works, identifies head craftsmen and artists, which took part in the repairs, conversions or building, and as far as possible also itemizes amounts of money assigned to particular kinds of works, places where the material was supplied from, etc.

Emperor Ferdinand inherited the estate of Zákupy in December 1847, the heritage was however not registered in the provincial land records before 1849. Although bondage was abolished in the meantime, he was obliged to contribute to repairs of patronage buildings along with particular municipalities. In the 1850s he had a new deanery house built and the old one converted into a small monastery for sisters of the Borromeo order, who came from Prague upon his invitation. He also sponsored repairs of the Capuchine monastery. In the 1860s he had a new monastery for Borromeo sisters built in Zákupy square and established several foundations to keep it running. At the same time he had the church of St. Fabian & Sebastian in Zákupy rebuilt fundamentally, i.e. into the neo-gothic style. The artists, who participated in repairs and decorating of the Zákupy chateau in the early 1850s, repaired the St. Joseph chaple below the Kamenický Hill at their own cost. Only little information is available about further repairs of the Capuchine monastery carried out in the 1860s, concurrently with the reconstruction of Zákupy church and the construction of Borromeo sisters' monastery.

Key words: Zákupy, 19th century, churches, monasteries, Borromeo sisters, Capuchines, neo-gothic, church foundation.

Úvod

Zákupské panství náleželo od roku 1805 toskánské větvi Habsburků, avšak na vídeňském kongresu byl uzavřen komplex smluv, které stanovovaly

způsoby nakládání s tímto panstvím a jeho budoucí dědice. Podle těchto smluv připadlo po smrti Marie Louisy, vdovy po císaři Napoleonovi I., dne 18. prosince 1847 do osobního vlastnictví vládnoucímu rakouskému císaři, jímž byl tehdy Ferdinand V. Dobrotivý. Předávací práce, které prováděla komise zmocněnců císaře a toskánského velkovévody, se protáhly přes celý rok 1848 a byly ukončeny až v roce 1849. Mezitím však bylo zrušeno poddanství, takže císař Ferdinand V. získal nikoliv panství, ale velkostatek se vším příslušenstvím. Zůstala mu však patronátní práva a povinnosti mj. vůči některým církevním budovám. Císař Ferdinand V. a ještě více jeho manželka císařovna Marie Anna byli známí svou zbožností a zároveň dobročinností, a přispívali tedy na činnost různých církevních institucí včetně oprav, přestavb a staveb jejich budov. Je tedy jistě na místě zjistit, zdali se taková podpora projevila i na jejich statcích, zejména na Zákupsku, kam jezdili (vedle Ploskovic) na letní sídlo.

Zákupské panství do roku 1848 tvořila jednak část kolem Zákup, jednak větší území kolem Cvikova s centrem v Krompachu, které bylo od zákupského jádra odděleno panstvím sloupským, jednak panství Horní Police. Pro rozsáhlost tématu bylo prvotním záměrem věnovat se nejprve církevním budovám v zákupské části bývalého panství. Zde pod císařův patronát patřily kostely děkanský v Zákupcech, filiální v Brenně a farní v Dobranově. Ke všem náležely další stavby (fary a jejich hospodářské budovy). Kromě toho se tu nacházely kaple pod Kamenickým vrchem, v Borečku a v Novém Šidlově.^{1/} Všechny tři patronátní kostely zde stály již od středověku, avšak poslední podobu jim daly barokní přestavby. V průběhu práce na tomto tématu se ukázalo, že materiálu je ještě mnohem více, než se dalo čekat, a tak bylo pro tento příspěvek zvoleno pojednat pouze o církevních stavbách v Zákupcech. Stavby v jejich okolí, tedy v jádru někdejšího zákupského panství se stanou tématem zvláštního příspěvku.

Po zrušení poddanství zákonem ze 7. září 1848 se naskytla otázka, jaký vliv má tento zákon na patronát. Ministerstvo spravedlnosti proto vydalo v této záležitosti 10. června 1849 dekret č. 3965, který byl pak citován v guberniálním dekretu č. 94 z 19. června 1849. Jím bylo stanoveno, že zmíněný zákon o zrušení poddanství nijak nezasahuje patronátní poměry. Pokud šlo o povinnost ke stavbám a údržbě příslušných budov, měly k tomu příslušnou povinnost obce a také bývalá vrchnost, a to i v případě, že patronem nebyla; povinnost v tomto případě vycházela z toho, že i bývalá vrchnost je součástí obce, tudíž musí na příslušné stavby přispívat. Poměr povinností byl však v uvedené právní normě stanoven jen obecně a měl

vycházet z výše placených daní. Z dochovaných archivních materiálů citovaných níže vyplývá, že v případě oprav patronátních kostelů měli farníci povinnost podílet se na jejich uhrazení do výše 15% jimi placených daní. V praxi, jak uvidíme, zajišťovali přidavačské a povoznické práce, zatímco na patrona zbylo ostatní, tj. především platby za materiál a řemeslníky. Probereme postupně jednotlivé církevní budovy v Zákupcích pod patronátem císaře Ferdinanda a další, které podpořil nebo založil. Prameny k jejich opravám, přestavbám a stavbám poskytuje především Národní archiv Praha, kde se ve fondu Ředitelství císařských soukromých a rodinných statků v Praze, spisové pododdělení Zákupy nacházejí rozpočty a vyúčtování staveb, samotné účty a korespondence k nim a týdenní listy provedených prací. K období padesátých let 19. století se dochovaly spíše torzovitě, avšak k velkým opravám a přestavbám let šedesátých je zde dochován poměrně obsáhlý materiál. Tyto prameny lze doplnit především obecními kronikami či farními pamětnicemi.

Již na začátku prvního letního pobytu císaře Ferdinanda v Zákupcích v roce 1851 se strhla záplava žádostí od duchovních bývalého zákupského panství, aby císař nechal opravit fary, farní hospodářské budovy a školy. Úřad nejvyššího hofmistra císaře o tom napsal již 22. června 1851 řediteli zákupského velkostatku Petru Grömlingovi. Připomněl, že císař přesně dodrží své závazky, které plynou z jeho patronátu nad církevními budovami.^{2/} J. Štefan^{3/} uvádí, že císařův intendant Franz Geringer si v roce 1860 stěžoval na nedostatek peněz k opravám kostelů na panstvích a upozorňoval na faráře v Lidicích, který by mohl na špatný stav kostela upozornit v tisku. Avšak již v roce 1858 psaly Pražské noviny, že císař začal opravovat kostely na svých statcích a konkrétně jmenují Hořelice, Tachlovice, Rapice (u Buštěhradu) a Čestín (na Kácovsku).^{4/} Zdá se tedy, že koncem padesátých let věnoval císař pozornost kostelům na svých panstvích ve středních Čechách. Budeme tedy tyto skutečnosti moci porovnat se situací na Zákupsku.

Aby nevznikly nejasnosti, uvedeme na tomto místě ještě několik údajů, které se týkají správy císařových statků. V čele dvora císaře Ferdinanda v Praze stáli nejvyšší hofmistři hrabě Klemens Brandis (do roku 1851), hrabě Karel Renatus Bombelles (konec roku 1851–1856) a baron Paul Airoldi (od roku 1856), avšak po jeho odchodu na trvalou dovolenou v roce 1870 vykonával tuto funkci fakticky první komoří hrabě Ladislav Pergén. Dvoru podléhalo Ředitelství statků císaře Ferdinanda, které sídlilo v Praze. V jeho čele se ve sledovaném období vystřídal ředitel Prokop Polák,

Lambert Senft a Josef Bertel. Součástí ředitelství byla mj. stavební inspekce, v jejímž čele stál zpočátku Jan Bělský (do roku 1853) a po něm Karel Pranter. Ředitelství podléhaly vrchní správy jednotlivých velkostatků. V čele zákupského velkostatku stál správce (který se také, zejména zpočátku, nazýval vrchní úředník), ve sledovaném období Petr Grömling, po něm Johann Petters a Franz Zenker. Vrchní správa velkostatku zajišťovala také plnění patronátních práv a povinností, byla tedy patronátním úřadem. V Horní Polici sídlil stavitel Josef Böhm, který zajišťoval především sledování stavu staveb, vytvoření plánů a rozpočtů oprav, dozor nad nimi a jejich vyúčtování pro velkostatky Zákupy, Horní Police a Ploskovice.

1. Stavba budovy děkanství

Staré zákupské děkanství sídlilo v domě dnešního čp. 36, tehdy čp. 89. Jedná se o dům na rohu dnešní Borské a Gagarinovy ulice, pod zámkem, tedy o místo značně vzdálené od zákupského kostela. Bylo tomu tak nejspíše proto, že nejstarší zdejší kostel Panny Marie stával poblíž, v místech dnešní nejvyšší terasy zámecké zahrady.^{5/}

Prameny nám bohužel neříkají, kdo navrhl postavit nové děkanství poblíž kostela. Stavba začala v roce 1856. Císař ji financoval ze svojí soukromé pokladny, peníze z ní byly propláceny průběžně dvakrát ročně, první částka 5. srpna 1856. Přífařené obce zajišťovaly přidavačské a povoznické práce. V účtech se neobjevuje položka za nákup parcely, a tak je možné, že budova byla vystavěna na pozemku, který patřil buď císařskému velkostatku, nebo spíše církvi, protože leží v těsné blízkosti kostela. Je to pravděpodobné tím spíše, že v účtech nacházíme zmínku o „stržení staré budovy“ (Hermann Schmidt ze Zákup, účty od 5. října 1856 do 14. dubna 1857). Z těchto údajů si lze udělat přesnější představu o době stavby. O projektantovi se účty nezmiňují, a tak se můžeme domnívat, že tyto práce provedl buď stavitel Böhm, nebo stavební inspekce v Praze. Ke stavebním pracím byla pronajata louka a stodola zdejších obyvatel, jistě v sousedství. Stavbu patrně vedl stavební mistr König. Podíleli se na ní místní řemeslníci, kteří na počátku padesátých let pracovali na opravách zámku: truhlář Josef Johanovský, zámečník Josef Adametz, kovář Karl Herforth, klempíř Karl Girowetz, sklenář Florian Herforth. Z Prahy je výslovně jmenován sklenář Čermák. Pokud jde o materiál, není uvedeno, odkud byl odebírán, jen „mřížová pole“ dodal „knížecí fürstenberský sklad železa“ v Praze a roury k záchodu „knížecí oettingenská cihelna“. Dřevo bylo použito ze zákupského a borečského revíru. Vápno dovezl pertoltický povozník Anton Knobloch, kterého si často nají-

mal i dvůr na odvoz předmětů při stěhování mezi jednotlivými sídly. Z účtů se zdá, že děkanství bylo opatřeno vodovodem a odpadem (jsou zde položky za trativod, přidavače u vodovodního vedení, dřevěný kohout k vodovodnímu vedení, vrtání trubek na vodu aj.).

V roce 1857 díky příznivému jarnímu počasí stavba začala již 23. března, do poloviny července „dost pokročila“ a během září byla zcela dokončena. Dne 29. září 1857 si ji prohlédl císař Ferdinand v doprovodu svého nejvyššího hofmistra barona Paula von Airoidiho. Po budově ho provázel zákupský děkan Anton Melzer a jeden z kaplanů (pozdější dvorní kaplan císařův) Franz Kahl. Císař Ferdinand se prý o všechno zajímal a projevil uspokojení nad tím, jak pěkný bude mít nyní děkan byt. Dne 1. října 1857 se děkan do budovy nastěhoval a 5. října ji slavnostně vysvětil za přítomnosti okřskového vikáře Jakoba Jakowitzze, císařova zповědníka Hermanna Dichtla, představených okresu, statku jako patronátního úřadu a kněžích.^{6/}

Stavba hospodářských budov, které měly náležet k děkanství, šla pomalu, protože přifařené obce Božíkov, Bohatice a Kamenice nestačily v přísunu nádeníků a dodávání materiálu. Nakonec musely být práce na těchto budovách v říjnu přerušeny a odloženy na následující rok. Zákupský děkan se dostal do prudké hádky s „císařským stavebním mistrem“. Mohl jím být míněn sám stavební inspektor Karel Pranter, avšak spíše stavební mistr Böhm. Příčinou bylo to, že stavební mistr chtěl doprostřed velmi malého dvora děkanství umístit ještě hnojiště. Děkan dokonce napsal císařovu intendantovi Franzu Geringerovi a ten rozhodl o přemístění hnojiště.^{7/} Poslední částka z císařovy soukromé pokladny byla poukázána 29. května 1858. Závěrečné vyúčtování císařových příspěvků podepsal 24. května 1859 správce zákupského statku Petters. Císař Ferdinand poskytl na stavbu 14 500 zl., další peníze byly získány z prodeje nepotřebného materiálu ze starého děkanství, z prodeje dřeva ze zákupského a borečského revíru, a tak celková částka, která byla k dispozici, činila 15 035 zl. ½ kr. Stavba však stála pouze 14 435 zl. 35 kr., zbylo tedy 599 zl. 25 ½ kr. Nejvíce bylo vyplaceno Josefu Adametzovi (téměř 800 zl.) a Josefu Johanovskému (788 zl. 8 kr.).^{8/} Ve vyúčtování není zahrnut podíl přifařených vesnic, které zajišťovaly, jak již bylo řečeno, přidavačské a většinu povoznických prací. Obce začaly své povinnosti plnit ihned, ještě dříve, než byla přesná výše jejich plnění a rozpis na jednotlivé vsi úředně proveden. Rozpisy si prováděly samy. Ukázalo se však, že patrně Zákupy (či možná ještě i jiná obec) čekaly se svým plněním až na konec, a tak na ně vyšlo jen málo. Vzájemné vyrovnání mělo pak být provedeno před okresním úřadem. Na základě

těchto zkušeností bylo tedy zřejmé, že není možné ponechat rozpisy plnění jen na obcích.^{9/}

2. Úpravy starého děkanství a stavba kláštera boromejek

Po přesídlení zákupského děkanství do nové budovy v říjnu 1857 se objevila různá mínění, co učinit s budovou starého děkanství. Tehdy navrhl zповědník císaře Ferdinanda Hermann Dichtl, že by se dům dobře hodil pro malý klášter boromejek. Kongregace Milosrdných sester sv. Karla Boromejského vznikla již v roce 1652 a její příslušnice se věnovaly charitativní činnosti, především péči o nemocné. Do Čech byly uvedeny v roce 1837, když Alois Petr Klár hledal pro pražský ústav slepců, založený jeho otcem, vhodné ošetřovatelky. Na uvedení boromejek k nám se tehdy podílel právě Hermann Dichtl. V roce 1843 si boromejky založily vlastní klášter s nemocnicí pod Petřínem. Myšlenky císařského zповědníka se chopila císařovna Marie Anna a na jaře 1858 rozhodla uvést boromejky do Zákup.^{10/} Budova starého děkanství byla pro boromejky upravena ze soukromé pokladny císaře Ferdinanda. Ve třech splátkách (29. července a 2. října 1858 a 28. května 1859) poskytl celkem 4 176 zl. 11 ½ kr. Do stavební pokladny, určené na tyto práce, byly převedeny ještě zůstatky ze stavby nového děkanství a z prací na opravě kláštera kapucínů, takže celková částka činila 4 547 zl. 27 kr. Hlavní práce byly nepochybně hotovy během léta 1858, protože 29. září toho roku sem bylo uvedeno pět boromejek, které po několika dnech otevřely opatrovnu pro malé děti a pracovní školu pro dívky.^{11/}

V roce 1859 pak byl klášter postupně zařizován – nábytek tehdy dodal jmenovaný truhlář Johanovský (školní nábytek, jako lavice, stupínek, skříňně na knihy, tabule apod.) a dále Josef Bauer. Protože se v účtech mluví o „horní“ a „dolní“ škole, zdá se, že jedna třída byla v přízemí a jedna v prvním patře.^{12/}

Na stavbě se podíleli mnozí zákupští řemeslníci, kteří pracovali na stavbě nového děkanství: truhlář Josef Johanovský, zámečnický Josef Adametz, kovář Karl Herforth, klempíř Karl Girowetz, sklenář Florian Herforth. Tyto práce, materiál a dovozné stály celkem 4 213 zl. 24 kr., za staré dřevo a patrně i za další materiál bylo utrženo 30 zl. 8 kr. Práce včetně hlídání a dovozného stály 1 079 zl. 20 ½ kr., za materiál, zřejmě i včetně dovozného, bylo vyplaceno 977 zl. 37 kr. Z řemeslníků dostal nejvíce truhlář Johanovský (857 zl. 17 kr.) a zámečnický Adametz (469 zl. 39 kr.). Vyúčtování bylo provedeno 19. září 1859 společně s vyúčtováním za dodávky dřeva pro boromejky, zřejmě na topení, a odškodněním zákupského občana Josefa Strohmera

v souvislosti s pracemi v kapucínském klášteře. I tak zbylo 41 zl. 89 kr.^{13/} V červenci 1863 dostal zákupský děkan Anton Melzer důvěrnou zprávu ode dvora, že boromejkám má být věnována větší podpora, má se pro ně postavit zvláštní klášter a mají být do budoucna fundovány. Zároveň mu byl vydán příkaz, aby vyhledal vhodné místo pro nový klášter, který by poskytoval „postačující místnosti pro literární a průmyslové vyučování ženské mládeže vedle opatrovny“. Z Prahy dostal plnou moc a přes prostředníka nechal v Zákupích na náměstí zakoupit domy tehdejší čp. 18 a 19 za 3 000 a 4 000 zl., k tomu byla vyplacena náhrada 500 zl. za opuštění naturálních bytů v domě čp. 18, celkem tedy realita stála 7 500 zl. Podle nařízení císaře Ferdinanda si měly boromejky nechat klášter vyprojektovat a opatřit k tomu několik dobrozdání. To se zřejmě stalo někdy koncem roku 1863, protože Anton Melzer uvádí, že v noci ze 6. na 7. ledna 1864 jel v mraze – 18° R (– 22,5°C) do Prahy projednat záležitost s císařovým intendantem Franzem Geringerem a generální představenou boromejek. Tam se dozvěděl, že císař má v úmyslu postavit v klášteře také kapli, kde by se sestry s dětmi mohly denně účastnit mše. Děkan se zřejmě zalekl, že bude muset obstarávat bohoslužby, protože s jedním kaplanem prý sotva stihl vykonávat dosavadní nutné činnosti. Byl však ujištěn, že pro případ zřízení kaple v klášteře boromejek by byl na děkanství založen penězi druhý kaplan.^{14/}

Dne 14. ledna 1864 oznámil Franz Geringer správě statku Zákupy císařův úmysl zbudovat nový klášter boromejek a stanovil, že se má otevřít zvláštní stavební pokladna, kam budou přicházet peníze ze soukromé pokladny císaře. Vedení stavby měl opět zajistit stavební inspektor Karel Pranter a „jiné císařské stavební orgány“, tedy nejspíše opět stavitel Josef Böhm.^{15/} Bourání obou domů na náměstí začalo 23. března 1864, 3. května byl položen základní kámen a do konce roku stavba „přivedena pod střechu“.^{16/}

Císař Ferdinand vytvořil pro boromejky nadaci, která se skládala ze čtyř částí: 1) 320 000 zl. v bankovkách, z jejichž úroků se mělo udržovat osm sester, 2) 7 000 zl. v obligacích národní půjčky, z jejichž úroků se měl platit otop a materiál, 3) 7 000 zl. v obligacích národní půjčky, z jejichž úroků se měla udržovat budova, 4) 6 500 zl. v obligacích národní půjčky, z jejichž úroků se měli při zákupském děkanství vydržovat dva kaplani.^{17/} Boromejky se prohlášením z 2. října 1865 zavázaly udržovat v Zákupích osm sester, z nich nejméně dvě zkušené učitelky, otevřít v klášteře opatrovnu malých dětí a dívčí školu, kde se budou učit předměty stejné jako v obecné škole a k tomu dívčí práce, a to bezplatně.^{18/} Údajně se zde mohlo učit též francouzsky a italsky.^{19/} Ačkoliv všechna rozhodnutí činil, jak je vidět, císař

Ferdinand, přisuzovala se vždy hlavní zásluha na založení kláštera císařovně Marii Anně.^{20/}

Kláster byl slavnostně vysvěcen 24. října 1865 Josefem Ackermannem, dómským děkanem a kapitulním vikářem z Litoměřic, za početné asistence.^{21/} To jsou bohužel jediné zprávy, které máme o stavbě kláštera boromejek. Přes pátrání v různých archivních fondech i u boromejek v Praze se nepodařilo další informace získat. Budova kláštera se dochovala dodnes (čp. 251) a nese prvky novorománské a pozdně klasicistní.^{22/}

V roce 1870 byla v kapli kláštera boromejek zřízena křížová cesta. Souhlas k jejímu požehnání udělilo litoměřické biskupství dekretem z 16. února 1871 a 2. března toho roku ji požehnal kvardián kapucínského kláštera v Zákupích Longin Fritsch.^{23/} Rovněž kolem roku 1870 byly do klášterní kaple dodány varhany od varhanáře Karla Schiffnera.^{24/}

3. Přestavba kostela sv. Fabiána a Šebestiána

Dne 2. dubna 1862 přinesly Reichenberger Zeitung zprávu, že zákupský hřbitov, ležící kolem tamního kostela, je mokrý, že rakve v hrobě někdy plavou a že mrtvolný zápach se šíří po okolních ulicích. Na základě toho nařídil 3. dubna 1862 Krajský úřad v Mladé Boleslavi Okresnímu úřadu v Mímoni provést komisionální šetření, aby se záležitost vyšetřila. Z šetření komise, konaného 10. dubna 1862, vyplynulo, že se na hřbitově na několika místech „v hloubce 3 stop“ objevuje voda a že hřbitov je příliš malý. Krajský úřad v Mladé Boleslavi proto nařídil na 13. května 1862 další komisi, která měla rozhodnout o přeložení hřbitova. Účastnil se jí krajský komisař, krajský fyzik, zástupci děkanského a patronátního úřadu a přifařených vsí. Bylo skutečně potvrzeno, že hřbitov je velmi vlhký a příliš malý, avšak zjištěno, že v okolí Zákup se nenachází žádný vhodný pozemek, kam by jej bylo možno přeložit. Proto bylo rozhodnuto současný hřbitov rozšířit, opatřit odvodňovacími strouhami a na celý prostor navést 4 stopy písku. Další jednání, týkající se vyměřování, koupě dalších pozemků a zajištění financování, se pak konala toho roku ještě několikrát. Avšak již tehdy se vědělo o záměru přestavby kostela, a tak se měla úprava hřbitova realizovat o tři roky později, aby obojí neprobíhalo najednou.^{25/}

Zákupský děkan Anton Melzer sám píše, že při různých vhodných příležitostech připomínal potřebu restaurování zákupského kostela, protože většina kostelů na císařových patronátech byla „v poslední době“ (tj. před rokem 1863) důkladně opravena. V letech 1861–1862 byl kostel skutečně zvnějšku i zevnitř důkladně vyměřen,^{26/} tyto práce tedy spadají do doby

zjištění problémů se hřbitovem. Dne 26. ledna 1863 předložil stavební inspektor Karel Pranter řediteli statků Lambertu Senftovi rozpočet prací na kostele v Zákupcích, na ohrazení na straně k silnici, schönfeldskou pohřební kapli, kůlnu na střikačku a zvětšení dvora děkanství. Podotkl rovněž, že by bylo vhodné, aby farníci místo přidavačských a povoznických prací raději obojí nahradili penězi, neboť „příklad stavby děkanství v Zákupcích dostatečně vykazuje, jak zdoluhavé a drahé by patronátní stavby v takových případech (tj. v případech naturálního plnění – pozn. aut.) mohly být“. Ředitel statků proto nařídil vrchní správě statku Zákupy vést jednání s přífařenými obcemi o náhradě naturálního plnění peněžním, jednat o výkupu pozemku pro rozšíření dvora děkanství a další drobnosti. Tento příkaz schválil intendant císaře Ferdinanda Franz Geringer 28. ledna 1863.^{27/} Dne 31. března 1863 pak přišla do Zákupců zpráva o schválení záměru rekonstrukce kostela císařem Ferdinandem. Podle rozpočtu měla stát 40 000 zl., k nimž mělo připadnout 3 000 zl. z úroků nadace děkana Schönfelda.^{28/}

Mezitím se již od 26. ledna připravovaly dvě místnosti v zákupském špitále pro umístění stavební kanceláře a od poloviny února k tomu přibýly také předběžné práce k provedení přestavby kostela – opatření žebříků, výroba beden na maltu, (dovážení ?) kamene. Od března 1863 se datují také účty za dodávaný materiál – železo a nářadí (obchodní firma G. Wimmer Sohn, colledo-mansfeldská správa statku v Obecnicích). Dovídáme se o tom jednak z účtů, jednak z týdenních listů. V týdenních listech zaznamenával vedoucí stavby König jednotlivé pracovníky s vyplacenou mzdou, především však vždy krátký přehled prací vykonaných v daném týdnu^{29/}. Tyto dva prameny můžeme někdy kombinovat, jindy to není možné, anebo pro účely tohoto příspěvku nutné. Pro stavebně historický průzkum by však podrobný rozbor týdenních listů a jejich srovnání s účty mohlo přinést více informací.

Jednání s přífařenými obcemi (Lasvice, Starý Šidlov, Kamenice, Bohatice a Božíkov) začala ihned, neboť již 1. dubna 1863 se konala druhá komise, na níž však nebylo dosaženo očekávaného cíle. Kromě samotného městečka Zákupy se dvě přífařené obce (ve zprávě o této komisi nejsou jmenovány) zcela bránily jakémukoliv příspěvku, ostatní chtěly přispět jen v nejnужnější míře, tedy 15%, a to s poukazem na to, že se jedná o přestavbu kostela, nikoliv jen o nutné opravy. Karel Pranter ve své zprávě o této komisi ze 13. dubna 1863 navrhl upustit od vnějších změn na fasádě a na věži, zbořit pouze zchátralou zvonici a ponechat i dosavadní kůlnu na střikačku. Náklady by se tak mohly redukovat zhruba na polovinu. Následujícího dne se

ředitel statků Senft dotázal intendanta Geringera, jak postupovat, a ten mu ještě téhož dne odpověděl, ať se pokračuje podle původních úplných plánů a očekává se další výsledek jednání s obcemi. Oběma „tvrdošijným obcím“, které nechtěly na opravy přispět, bylo předsedou komise nařízeno vyjádřit se do tří dnů, avšak neočekával se kladný výsledek. Ředitel statků tedy 23. dubna 1863 nařídil započítí prací na kostele. Přidavačské práce se měly pronajmout (verpachtet) a farníci měli svůj povinný příspěvek „odpracovat prostřednictvím schopných pracovních sil“. Jak je však patrné z vyúčtování, nakonec obce přispěly příslušnými peněžními částkami. Císař převzal vícenáklady způsobené tím, že chtěl kostel nejen opravit, ale také značně vylepšit. Při jednání o příspěvku jednotlivých obcí nejspíše největší problémy dělali lasvičtí občané Josef Treball, Josef Günther a Franz Rabum, a proto měla být zpráva o jejich chování oznámena lasvické obecní radě (snad k domluvě).

Skutečně v týdnu od 27. dubna odstranili dělníci „střechu věže umíráčku“, začali konat práce k rozšíření hřbitova, zejména bořit ohradní zeď a přesazovat kaštany, v následujícím týdnu zbořili věž a kůlnu na stříkačku a tu začali stavět novou. Dokončili ji v týdnu od 18. do 28. května. V průběhu května také postavili nouzový přístřešek u nedaleké kaple sv. Anny. Z archivních materiálů není jasné, kde v květnu vyhloubil Ignác Treball dva sáhy hlubokou studnu, k níž byla nainstalována pumpa.

Práce na zvětšení dvora děkanství se zřejmě trochu zpozdíly, neboť se zjistilo, že pozemek souseda Antona Babliča, který měl být pro toto rozšíření a pro stavbu kůlny na stříkačku vykoupen, náleží do pozůstalosti jeho zemřelé ženy a není ještě na jeho jméno zaknihován. Ale již v prvním týdnu května se v týdenních listech uvádí posunování sousedovy stodoly. Zřejmě k rozšiřování pozemku se vztahuje účet zákupského Hoffmanna o práci na stodole, kterou bylo nutno kvůli zvětšení dvora posunout, a ten je datován 12. červencem 1863. Za tento pozemek a dále za pozemek Johanna a Veroniky Hraských, který byl určen k výstavbě nové schönfeldské hřbitovní kaple (byl tam pohřben někdejší zákupský děkan Schönfeld) i s márníci a světnicí pro hlídače, bylo vynaloženo 405 zl. 43 kr.

V týdnu od 8. června začaly práce uvnitř kostela jeho vyklízením (k uskladnění některých předmětů či materiálu sloužil zmiňovaný nouzový přístřešek u nedaleké kaple sv. Anny) a stavbou lešení a dělníci provedli dva výkopy pro vodovodní potrubí do kostela. Podle děkanské pamětnice byla 13. června otevřena hrobka Berků z Dubé v kryptě kostela. Bylo zde nalezeno 8–10 příslušníků tohoto rodu. To je mnohem reálnější číslo než

v posledních letech často uváděných 23 osob.^{30/} Zčásti se jednalo o dospělé, zčásti o děti, rakve, dvě ze zinku, ostatní ze dřeva, byly zničené, nesly stopy nepřátelského vniknutí, k němuž došlo během třicetileté války, a následky pronikání vody.^{31/} V týdenních listech se uvádí otevření „2 velkých hrodek“, to by znamenalo, že byla otevřena i krypta s pohřbenou Annou Marií Františkou, majitelkou zdejšího panství na přelomu 17. a 18. století, která zde odpočívá se svým manželem a dvěma dcerami. Týdenní listy však žádné další informace o hrobkách neuvádějí.

Ve druhé polovině června se mluví převážně o čištění omítek, není však jasné, zdali vnitřních, nebo vnějších, vyzdívaly se pilíře a byly zřízeny také dva větrací otvory (Dunstzüge). Po celé léto pak pokračovaly stavební práce. Ve druhé polovině července se začal rozšiřovat hudební kůr. Dále byl sestaven nový krov a započaly práce na nové střeše, není však jasné, zdali se jednalo o střechu kostela. Ve stejném týdnu (13.–18. července) se totiž v týdenních listech mluví o svázání střechy na novou přístavbu a boření sakristie. Na počátku srpna se pak uvádí přístavba na levé straně. Ve druhé polovině srpna byl sňat kříž ze střechy. Opakovaně se v této době v několika týdnech po sobě objevuje poznámka, že zákupský Ignác Künstler vypracovával kamennou „Mauswerk“. Snad by se mohlo jednat o kamenné ozdoby novogotických fiál, které dodnes kostel zdobí. Od druhého zářijového týdne se opět uvádějí práce na střeše presbytáře, ale mluví se také o odstraňování střechy, takže je možné, že se skutečně dávala střecha nová. Od září 1863 se rovněž proplácely účty za práci na obrazech a sochách do kostela.

V prvním týdnu listopadu, kdy ještě došlo k nasazení kříže na střechu, se kostel „zřizoval pro konání bohoslužby“ a jistě kvůli roční době, která nepřála pracím venku, se tyto přestěhovaly do interiérů. V průběhu listopadu a prosince se pokládaly nové podlahy do sakristie a ke zvonům, kam byl umístěn také poklop. Již zde však bylo zaměstnáno mnohem méně lidí než na jaře a v létě.

Také v prvních měsících roku 1864 pokračovaly započaté práce, i když stále v menší míře a převážně uvnitř kostela (začalo se tehdy pracovat také na žaluziích), nebo práce přípravné (zejm. kamenické). Mezi nimi se v posledním týdnu ledna objevuje upevnění obrazů Křížové cesty k nastávající bohoslužbě, ale v týdenních listech nalezneme také odklizení sněhu. Od poloviny února se práce rozšířily opět na děkanství (krov nad průjezdem hospodářských budov, krov kůlny), v kostele se začalo se stavbou věžního schodiště. Před polovinou dubna se opět mluví o vyklizení oltářů, začátkem

května se zasazovaly věžní žaluzie a opět se uvádí zřizování dvou velkých větracích otvorů (snad jiných než loni).

V průběhu podzimu, zimy a jara 1863–1864 se v některých týdnech mluví o odkopávání půdy. Nejspíše se jednalo o úpravy hřbitova, tedy jeho zvyšování. Od 4. dubna se totiž začalo se stabou schönfeldské pohřební kaple, na počátku května 1864 je již uveden „klenební oblouk v schönfeldské hřbitovní kapli“ (sloveso chybí, snad tedy byl zaklenut) a ta byla nově stavěna nepochybně kvůli zvyšování hřbitova, takže při její stavbě již musel mít jeho terén současnou úroveň.

Za velmi zodpovědnou a nebezpečnou prací se považovalo zaklenutí kruhového okna ve štítě západní stěny kostela, a proto zedníci, kteří na tom před polovinou května pracovali, dostali zvláštní odměnu. Znovu se pak v týdenních listech o okně ve velkém štítě mluví až o měsíc později. Mezitím se rozběhlo mnoho dalších prací (pokračování prací na kostelních lavicích, práce na podlaze v oratoři, přípravy ke stavbě věžičky umíráčku, poledního zvonu a věžičky sanktusové). V první polovině června dodal soustružník Franz Weidlich deset válců k vedení provazů ke zvonům a od poloviny června se malovalo (pro malíře se při tom muselo čas od času přemisťovat lešení), dláždilo, natírala se věž (kvůli obtížnosti této práce za ni byl dělníkům zvýšen plat).

V červnu dostala kostelní věž nové hodiny se čtyřmi ciferníky, třemi závažími, bez pozlacení a se zařízením k bití čtvrtí a celých hodin, vyrobené hodinářem Josefem Prostem z Kvítkova (v týdenních listech je „příprava hodin“ uvedena v týdnu 6.–11. června, Prostův účet je ze 17. června 1864; závaží však dodala firma G. Wimmer Sohn).

Na přelomu června a července se odstraňovalo hlavní lešení a dokončovala podlaha kůru. V první polovině července byly do schönfeldské pohřební kaple přeneseny dříve exhumované ostatky děkana Schönfelda, práce na ní však nadále pokračovaly. V samotném kostele se v té době umísťovaly boční oltáře a stále probíhaly malířské práce.

Ačkoliv císařovna Marie Anna trávila letní měsíce až do roku 1865 většinou v Itálii a do Zákup zajížděla jen výjimečně, konaly se zde oslavy jejího svátku (26. července) a narozenin (19. září). Proto i tentokrát, kdy císařovna dlela v Gallieře v Benátsku, měl být na počest jejích narozenin otevřen zrestaurovaný kostel. V děkanské pamětnici se uvádí, že prací v létě ještě zbývalo mnoho, a tak prý byli všichni pracovníci povzbuzováni k pilnosti a skoro denně přicházel císařův intendant Franz Geringer, aby se přesvědčil o postupu prací a rovněž podnítil k jejich urychlení. Nakonec se tedy

pracovalo i večer při světle svící. A v týdenních listech skutečně v červenci, srpnu a první polovině září nacházíme nepřebornou změť prací jak uvnitř, tak vně kostela. Z nich uveďme zvláště, že koncem srpna byly dodány varhany, o nichž bude podrobněji řeč dále. Do kostela byla položena podlaha z pískovcových desek těžných u Hošťky (dodal Franz Klement, účet ze 4. srpna 1864), vymaloval ho Karl Wenzl, který zřejmě prováděl spíše běžnou výmalbu, a pražský malíř Wilhelm Weiss (též Weyss; účet ze 3. října 1864), další výzdobu prováděl štafír Kubesch. A teprve z 9. září je účet kameníka Linkeho za dvě schodiště k oratořím a další stupně (zřejmě v kostele k oltářům apod.). Počátkem září se také kostel postupně uklízel a „připravoval k fotografování“.

Termín znovuvysvěcení, tedy 19. září jako den narozenin císařovny, byl nakonec dodržen. V Zákupech lidé ještě předchozího večera ozdobili domy prapory. Slavnostní znovuvysvěcení kostela a další nutné úkony, včetně přenesení hostie z kaple sv. Anny, kde byla dočasně uložena, provedl okrskový vikář Jakob Jakowitz, který zároveň držel kázání z nové kazatelny. Pak následovala velká mše a průvod do zámku. V něm kráčela školní mládež, cechy, zákupský pěvecký spolek, měšťanský střelecký sbor, spolek veteránů, řemeslníci a umělci, kteří pracovali na přestavbě kostela, hosté a množství lidu. Biskupský vikář, administrátor děkanství, starosta Zákup Wilhelm Karas a člen představenstva Georg Kauler se odebrali jako deputace do komnat císaře, aby mu poděkovali. Císař přislíbil účast na mši druhého dne. Poté se na děkanství konal slavnostní oběd (vysvěcení a pohoštění stálo 128 zl. a bylo rovněž zahrnuto do celkového vyúčtování).^{32/} Nepříjemné však bylo, že celý tento slavnostní den propršel. Druhý den se císař skutečně dostavil na mši v novém kostele a na oběd pozval okrskového vikáře Jakoba Jakowitze, stejně jako administrátora děkanství Wilhelma Hikische a kaplana Franze Dornause.^{33/}

V době znovuvysvěcení kostela nebyly všechny práce ještě dokončeny. Pokračovaly až do léta 1865, ale jednalo se již převážně o různá doplnění interiéru kostela (např. dokončení podlahy na kazatelně, opravy lavic na kůru a na oratořích, přenášení starých věcí, ale také odstranění nouzového přístřešku u kaple sv. Anny aj.) a později práce na hřbitově. Hlavní z těchto prací bylo zřízení Božího hrobu pod hudebním kůrem. Podstavec k němu byl zřízen již na konci listopadu, teprve z 16. ledna 1865 je účet Josefa Friedricha za vyřezání Kristova těla. Hrob, který tvořila dřevěná konstrukce potažená plátnem, vymaloval opět malíř Weiss, a to nejen plátnem potažené kulisy, ale i Kristovu postavu (práce uvedeny v týdenních

listech v únoru a březnu, účet malíře Weisse je z 10. dubna 1865). V dubnu byly zavěšeny zvony, které přelil zvonař Karel Bellmann (účet ze 17. května 1865). Ve druhé polovině května se opravoval nátěr kostela, v průběhu června byly dokončeny opravy či nové kusy zařízení a v polovině června schönfeldská hřbitovní kaple, na které se dosud průběžně pracovalo. Týdenní listy končí právě jejím dokončením v týdnu od 10. do 15. července 1865. Účty však přicházely i nadále, i když jen ojedinele. Zajímavý je účet za pokrytí střechy kostela břidlicí od Franze Reinelta z Kryštofova Údolí (účet z 11. srpna 1865), neboť týdenní listy se o této práci již nezmiňují. Vzhledem k poměrně vysoké částce, kterou si účtoval (1562 zl. 66 kr.), není pravděpodobné, že by se jednalo pouze o nějakou opravu. Poslední účet je ze 16. listopadu, avšak jedná se o křtitelnici pro kostel v Brenné, která byla pojata do vyúčtování kostela zákupského. Předchozí účet je z 18. září a vystavil ho za své práce klempíř Bahr.

Zákupský kostel dostal novogotickou podobu. Bez stavebního průzkumu není možné udělat jednoznačné závěry o rozsahu přestavby. Zjevné je, že byla zbořena (27. dubna–9. května 1863) zvonice a místo ní postavena nová. Výrazně přestavěna byla také věž s hodinami, ale v týdenních listech nelze vždy obě od sebe odlišit. Dále se často a na různých místech mluví o přístavbě (Aufbau): 18.–23. května 1863 vyzdívání jejích základů, 3.–8. srpna svázání krovu na levé straně přístavby, 17.–22. srpna vystavění její střechy. Mezitím se 13.–18. července bourala sakristie. L. Kracíková a J. Smetana^{34/} uvádějí na plánu kostela zdivo dvou prostor symetricky umístěných kolem presbytáře a chodby, která obepíná presbytář a tyto dvě prostory spojuje, jako pozdější než pozdně gotické. Ve světle tohoto plánu se jeví kusé informace z týdenních listů poněkud jasnější. Zdá se, že původní sakristie byla zbořena a místo ní vystavěny zmiňované prostory, v jejichž přízemí se nacházela sakristie a další, symetricky umístěný prostor, nad nimi pak císařské oratoře a ve spojovacím prostoru zvláštní vchod pro císaře a jeho dvůr, od nějž vedla široká schodiště k oběma oratořím. Nad nimi vystavěli dvě věžičky, snad jednu sanktusovou a druhou pro umíráček.^{35/} Pokud jde o výzdobné prvky, vzniklo tehdy velké rozetové okno směrem na západ (na hřbitov), fiály zdobící kostel a jiné, které tvořily sloupy plotu ohrazujícího prostor kolem kostela směrem k silnici, jak je ukazuje pohlednice z meziválečného období. Na místě někdejší brány stojí dnes památník padlým, avšak dvě krajní fiály se dochovaly. Mohlo se jednat o „dveřní sloupy (Thürsäulen)“, dodané „zákupským Herfortem“ za 3 zlaté (účet ze 3. srpna 1863).^{36/}

Na přestavbě kostela se podílelo množství řemeslníků a umělců, jak místních, tak pražských, mnohdy však údaj o původu řemeslníka či umělce bohužel chybí. Kromě toho není někdy z účtu jasné, zdali dodavatel byl výrobcem příslušného předmětu, nebo zdali se jedná jen o obchodníka nebo povozníka, který předmět dodal. Plán stavby vypracoval Karel Pranter,^{37/} účty uvádějí také kresliče stavební inspekce Josefa Gristena. Kromě stavitel Josefa Böhma vedl stavbu přímo na místě stavební mistr König, jehož kontroloval přímo Karel Pranter, jak vyplývá z jeho občasných vidimujících zápisů v týdenních listech.

Z těch místních řemeslníků, které jsme již jmenovali v souvislosti s podílem na stavbě nového a přestavbě starého děkanství, se prací na zákupském kostele účastnili truhlář Josef Johanovský, zámečnický Josef Adametz, kovář Karl Herforth, klempíř Karl Girowetz, sklenář Florian Herforth. Akce se také účastnili někteří pražští řemeslníci, kteří se podíleli počátkem padesátých let 19. století na úpravách zákupského zámku pro císaře Ferdinanda, totiž zámečnický Janoušek či truhlář Höcker. Další řemeslníky jsme uváděli průběžně.

Pokud jde o materiál, kromě zmíněného železa a nářadí byl dodáván cement z Děčína, rákos z Lasvic, vápno z Litoměřic a Teplic, říční písek vyzvednutý božíkovským občanem Koubou, dřevo z lesů zákupského velkostatku. Další místa původu materiálu nelze spolehlivě určit.

V případě zákupského kostela má nemenší význam než stavební práce i oprava, výzdoba a zařízení interiéru kostela. Patrně zde byly ponechány původní lavice, jak vyplývá z týdenních listů, kde se uvádějí především opravy lavic. Avšak ostatní zařízení, jak je dodnes patrné, bylo pořízeno nově, tak, aby korespondovalo s novogotickým slohem stavby.

Sochař Josef Heidelberg vyřezal podle dodané kresby hlavní oltář, dva boční oltáře a kazatelnu i s dveřmi. Anděla na hlavní oltář dodal Karel Zimmer. Hlavní sochy sv. Josefa s Ježíšem a sv. Jana Křtitele však vytvořil tehdy velmi módní a uznávaný pražský sochař Eduard Veselý (Wessely), původem ze Sloupu. Obraz sv. Fabiána a Šebestiána na hlavní oltář namaloval ještě známější a slavnější umělec, malíř Josef Vojtěch Hellich.^{38/} Ten také vytvořil obraz Bolestné Matky Boží se dvěma anděly a zrestauroval obrazy na postranní oltáře (sv. Jan Nepomucký a Panna Marie).

V jednom z postranních oltářů bylo uloženo tělo sv. Felixe, které sem dala v roce 1727 slavnostně přenést tehdejší majitelka panství Anna Marie Františka. Kostry mučedníků získávala z římských katakomb. Nechaly se obalit voskem, odít do šatů a různě vyzdobit. Za dvě a půl století však jistě

musela být taková relikvie poškozená, a tak byla nyní restaurována. Práci provedly patrně v červenci-počátku září 1864 pražské boromejky.^{39/} Vnitřek tumbly vytapetoval sedlář Fechtner v týdnu 5.–10. září.

Obrazy křížové cesty do kostela namaloval pražský malíř Anton Friebel a rámy k nim dodal opět Josef Heidelberg, který dále vyrobil pontifikální stolice, baldachýn nad ně, dva zvláštní rámy k obrazům, lampy, křtitelnici, jejíž vnitřek přelil cínař Rixi, a plášť varhan. Varhany samotné vyrobil Karel Schiffner.^{40/} Různé ozdobné doplňky interiéru (římsy apod.) vyřezal zákupský sochař Ignác Künstler. Kropenky dodal pražský kameník Svoboda, který se rovněž podílel v padesátých letech 19.století na kamenických pracích v zákupské zámecké kapli. Lustr opravil Reinhold Palme z Nového Boru (účet z 18. září 1864), nejspíše se tedy jednalo o lustr skleněný, ověskový. Z Obecníc byl dodán litinový krucifix.

Nábytek do sakristie vyrobil truhlář Franz Kulhánek, který zároveň vyráběl i dveře téměř pro celý kostel (kování k nim dodal mosazník Böhm). Patrně do oratoří byly určeny koberce dodané pražskou firmou Filip Haase (účet ze 14. listopadu 1864), avšak mohlo se jednat i o nějaké kostelní textilie.^{41/} Kostel byl vybaven také novými bohoslužebnými rouchy. Různé paramenty dodal několikrát františkánský mnich Servacius Mottl, výrobci kostelních látek Ernst Krickel a Karl Giani z Vídně, další textilie pak dodal kupec Anton Kubak, střapce na tabernákl prýmkař Pachman.^{42/} Avšak oblečení pro ministranty zůstalo staré a děkanský administrátor Hikisch zařídil jeho opravu. Pasíř Karel Zimmer dodal svícny a také anděly. Jakési práce pro kostel prováděli i císařovi čalouníci Růžička a Junigl.

Kostel dostal také nové hudební nástroje objednané u továrníka na hudební nástroje Eduarda Johanna Bauera, avšak po jedné viole bylo koupeno též od zákupského občana Bělohradského a zákupského učitele Mattaucha. Vazač Berger nově svázal misál a od knihkupce Satova byl zakoupen misál nový, zakoupeno bylo též nové pouzdro na kalich a patěnu (českolipský občan Ehrbad). Kalich zřejmě nepořídili nový, ale vyměnili jej s kostelem v Brenné a snad nově pozlatili.

Za povšimnutí stojí také to, že současně s kostelem byla vystavěna nová, dodnes (i když v nevalném stavu) dochovaná novogotická schönfeldská pohřební kaple s márnicí a světnicí hlídače.

Na závěr se zmiňme o drobnosti, která ilustruje tehdejší sociální zabezpečení. Při stavbě se někdy před polovinou května 1863 zranil nádeník Josef Viex (Uiz?). Jeho léčením byl pověřen lékař Josef Schäfer. Od 13. května, jak vyplývá z dochovaného účtu, jej navštěvoval každodenně 1–2x až do

7. července. Předepisoval mu mj. arniku (používá se při vymknutí, trombóze, krevních podlitinách a zhmožděninách, při zánětech sliznice ústní i na kožní onemocnění) či morfium, takže nádéník zřejmě utrpěl vážná zranění. Jim nakonec podlehl. Účet na 17 zl. 97 kr. vystavil lékař 20. července, tento byl proplacen a zahrnut do celkového vyúčtování přestavby kostela, stejně jako náklady na nádéníkův pohřeb (7 zl. 27 kr.).

Konečné vyúčtování prací na kostele má datum 18. listopadu 1865. Celkové náklady na přestavbu kostela dosáhly 66 735 zl. 22 kr. Za prodej starého či nepotřebného materiálu (v tom i za prodej varhan do Psářů na Kácovsku), z schönfeldské nadace a z příspěvků přifařených obcí na přidavačské a povoznické práce bylo do stavebního fondu zákupského kostela přijato 9 833 zl. 41 kr. Zbývajících 56 901 zl. 81 kr. tedy zaplatil císař Ferdinand. Nádenické práce všech druhů včetně nočního hlídání stály celkem 15 973 zl. 70 kr. Nejvíce se zaplatilo za zámečnické práce, provedené jmenovanými řemeslníky Gabrielem Janouškem z Prahy a Josefem Adamec-tem ze Zákup, celkem 5 102 zl. 23 kr. Největší jednotlivou částku obdržel štafír Kubesch – 4 180 zl. 30 kr. Poměrně drahé byly také práce truhlářské – 2 621 zl. 73 kr. Práce uměleckých sochařů Eduarda Veselého, Josefa Heidelberga a Ignáce Künstnera a malířů Antona Friebela a Josefa Vojtěcha Hellicha byly jen o málo levnější – 2 553 zl. 6 kr. Na stavbě zákupského kostela vydělali nejen zákupští řemeslníci, ale i obchodníci, kteří dodávali různé potřeby, povozníci a hostinští či soukromí občané, kteří ubytovávali pražské řemeslníky a umělce.

Již v roce 1868 sděloval zákupský děkan Wilhelm Hikisch prostřednictvím ředitele zákupského velkostatku Franze Zenkera na ředitelství statků do Prahy, že asi třetina podlahy v sakristii je zachváčena houbou, která poškodila také nábytek a paramenty. Navrhoval proto nahradit prken- nou podlahu pískovcovými deskami z Hošťky, jimiž byla vyložena i podla- ha zbytku kostela. Stavební inspektor však poskytl řediteli statků Josefu Bertelovi vysvětlení. Podle něj houba vznikla tím, že kvůli novým oknům a dveřím, která těsní, se vzduch nepohybuje. Ve stropě jsou sice částečně nové a částečně zvětšené větrací otvory, avšak ty nestačí. Proto bylo roz- hodnuto obnovit podlahu a pořídit „železné mřížové dveřní křídlo“, kterým by se mohlo větrat. Císařův intendant Franz Geringer schválil toto řešení s rozpočtovanou částkou 305 zl. 50 kr. Dne 21. srpna, hned druhý den jej sdělil ředitel Bertel do Zákup. Podlaha byla obnovena ze dřeva. Kde teh- dy zabudovali mříž, není jisté, ale může se jednat o dosud existující mříž pod varhanní kruchtou, která umožňuje nechávat otevřený hlavní vchod

kostela.^{43/} Protože se tak ale v mnoha minulých letech nedělo, byla podlaha v sakristii opět zachváčena houbou (autorem spatřeno v létě 2012, na podzim mu bylo sděleno, že zde začaly opravy). Na tomto příkladě je dobře vidět, jak archivní průzkum může být velmi aktuální.

4. Kaple sv. Josefa

K opravám dalších církevních budov máme pochopitelně mnohem méně pramenů.

Kapli sv. Josefa pod Kamenickým vrchem založili v roce 1698 členové dvora prince Giovanni Gastona Medicejského, manžela tehdejší majitelky panství Anny Marie Františky. Této kaple si povšiml v době svých prací na zákupském zámku v zimě 1850–1851 malíř Josef Navrátil, rozhodl se ji renovovat a přiměl k tomu i další řemeslníky, kteří pracovali na obnově zámku. Byli to stavební inspektor Jan Bělský, čalouník Josef Veselý, lakýrník Vít Čihák, zámečník Gabriel Janoušek, truhláři Friedrich Höcker a Franz Rixi, kameník Josef Svoboda a obchodník se sklem Josef Abele. K renovaci došlo v první polovině léta 1851. Z několika dobročinných darů ze Zákup byly na podlahu kaple položeny pískovcové desky z Hošťky. J. B. Mikovec však hlavní zásluhu na restaurování kaple přičítal císařovně Marii Anně.^{44/} Na žádost zákupského děkana obnovilo litoměřické biskupství povolení ke konání mši a slavnostní vysvěcení kostelíka se konalo 31. srpna 1851.^{45/}

5. Klášter kapucínů

Klášter kapucínů v Zákupích založil v roce 1683 tehdejší majitel panství vévoda Julius František Sasko-Lauenburský na památku svého zachránění před Turky. Při své první návštěvě v Zákupích si císař Ferdinand 13. května 1850 prohlédl v doprovodu svého nejvyššího hofmistra hraběte Brandise již zchátralý klášter a povolil opravy. Bohužel se nedochovaly zprávy, jaké opravy to byly a jestli vůbec proběhly. Jakési práce zde probíhaly v létě roku 1853, zprávu máme o vybělení čtyř cel, bytu vrátného, pokrytí kostelní věžičky plechem, položení prkenných podlah v některých pokojích a zhotovení nové nádrže na vodu, to však zjevně byla jen menší část prací.^{46/} Další, drobné opravy se uskutečnily po roce 1853. V roce 1859 podal tehdejší kvardián kláštera Gregor Kilián žádost o opravu kláštera císařovu zповědníkovi Hermannu Dichtlovi. Ten ji poslal (zřejmě po císařově schválení) císařovně Marii Anně do Itálie a ta s opravami souhlasila. Od 16. července do 23. listopadu se tedy pracovalo, a to na opravách čtyř ka-

nálů. Dva z nich byly určeny na vodu z pramenů, která se patrně v klášteře používala a z níž přebytečnou opět odváděly pryč. Další dva pak odváděly vodu dešťovou. Kanály zřejmě zároveň sloužily k odvádění odpadních vod. Bylo nutné je opravit a vyčistit, což bylo zřejmě pro klášter značně důležité, protože se jim v kapucínské kronice věnuje velká pozornost. Kromě toho kronika uvádí řadu dalších prací, jako dláždění některých prostor, zřízení nových oken, kamen a komínů, opravu zahradní zdi. Přímou se zde píše, že od císaře klášter obdržel 100 zl. na varhany a zřejmě dalších 40 zl., které byly použity na natření soch před klášterním kostelem. Dále pak od císaře klášter dostal nové velum. Kromě toho se nakupoval inventář. Další zprávy, jako např. přesné vyúčtování, podíl příspěvků od císaře apod., nemáme.^{47/} Rozpočet na další opravy podal spolu s rozpočty kostelů v Zákupcech, Dobranově a Brenné Karel Pranter 26. ledna 1863.^{48/} Opravy proběhly souběžně s opravami uvedených kostelů, ale jejich rozsah nám zůstává neznám, protože se nezachoval nejen rozpočet, ale ani vyúčtování, účetní přílohy či jiný materiál. Dochoval se pouze výkaz plateb z císařovy pražské pokladny patronátního fondu z 25. dubna 1865, podle kterého stály opravy kláštera celkem 6 088 zl. 4 kr., z toho za odprodáný materiál bylo utrženo 127 zl. 32 kr., takže zbývala částka 5 960 zl. 72 kr. Ty byly uhrazeny ze jmenované pokladny v podobě záloh nebo přímými platbami, a to malíři Antonu Friebelovi, štafiru Gustavu Kubeschovi a dvornímu čalouníkovi císaře Ferdinanda Leopoldu Juniglovi.^{49/}

Závěr

V době císaře Ferdinanda bylo přímo v Zákupcech podniknuto poměrně dost stavebních akcí týkajících se církevních budov. V padesátých letech se jednalo o menší podniky, totiž o stavbu nového děkanství, příspěvky na opravy v klášteře kapucínů a úpravu budovy starého děkanství na klášter boromejek. V první polovině šedesátých let pak přišla stavba zcela nového kláštera boromejek a radikální přestavba zákupského děkanského kostela. Císař tedy skutečně výrazně přispěl na řadu církevních budov na bývalém zákupském panství. Velký vliv na provedení těchto staveb se přičítal císařovně Marii Anně, z císařova okolí se o jejich prosazení zasloužil jeho zpovědník Hermann Dichtl.

Klášter boromejek patrně projektoval neznámý stavitel – „externista“, ostatní zřejmě stavitel Josef Böhm, jemuž tato práce náležela, avšak přestavbu kostela v Zákupcech projektoval sám stavební inspektor Karel Pranter. Není vždy jasné, kdo přišel s návrhy na rekonstrukce jednotlivých

budov, nepochybně o ně žádali příslušní duchovní správci, obce apod. Schvalovací proces vedl od stavitele Böhma přes správce zákupského statku jako patronátního úřadu, stavební inspekci pražského ředitelství statků a tamějšího ředitele k císařovu dvoru. Zpočátku tyto práce schvaloval nejvyšší hofmistr Karel Bombelles, ale přibližně v polovině padesátých let zesílil vliv císařova intendanta Franze Geringera, který od té doby stavby a vše, co s nimi souviselo, schvaloval sám.

Podle tehdejších zákonů přispíval na stavby císař jako patronátní pán, resp. nyní i jako člen obce, a jednotlivé obce až do výše 15% placených daní. To se v případě pojednávaných staveb týkalo zákupského děkanství a kostela. Zřejmě ze zvyklosti plnily obce svou povinnost tím, že zajistily práce přidavačské a povoznické. Avšak po špatných zkušenostech s touto formou plnění při stavbě nové budovy děkanství s nimi bylo vyjednáno peněžní plnění. To se uplatnilo v případě přestavby zákupského kostela. Protože císař chtěl v tomto případě nikoliv jen nutné opravy, ale velkou přestavbu, zaplatil více práce sám. Úpravy budovy starého děkanství, opravy v kapucínském klášteře a stavbu kláštera boromejek pak financoval císař sám ze své soukromé pokladny.

K jednotlivým stavbám byla při vrchní spávě zákupského statku zřízena zvláštní pokladna, kde se scházely příjmy, odkud se vydávaly peníze a kde bylo také (ve spolupráci se stavitelem Böhmem) vypracováno závěrečné vyúčtování, schvalované pak stavební inspekci a ředitelem statků v Praze.

V případě stavby fary v Brenné (1855–1856) byly práce zadány řemeslníkům, kteří ve veřejné soutěži nabídli nejnižší cenu a zároveň byli známi jako řemeslníci dobří. Tehdy byla vypracována i podrobná smlouva, která stanovovala podmínky zadání prací. Bohužel nevíme, zdali se takto postupovalo i při dalších stavbách.^{50/} Na stavbách pracovali místní řemeslníci a umělci, ale také umělci z Prahy, kteří se již osvědčili, jednak při opravách zákupského zámku na počátku padesátých let, jednak patrně v Praze. Největší podíl pražských řemeslníků a umělců zaznamenáváme v případě přestavby zákupského kostela. Je pochopitelné, že řada předmětů k zařízení a vybavení kostelů byla dodávána z Prahy či z Vídně, např. paramenty nebo hudební nástroje. Takové předměty na patřičné úrovni jistě nemohla místní výroba zprostředkovat.

Z pojednávaných budov stojí staré děkanství v Zákupcích, které snad již od odchodu boromejek do nového kláštera až donedávna využívala lesní správa. Rovněž klášter boromejek na náměstí v Zákupcích stále stojí, v devadesátých letech 20. stol. byl opraven a slouží především pobožce

České pošty. Zachovaný, i když již v horším technickém stavu, je rovněž kostel v Zákupích. Dodnes se dochovala i velká část jeho vnitřního zařízení z doby rekonstrukce, takže novogotická architektura i zařízení tvoří jednotu. Tím je kostel poměrně vzácný, neboť takto jednotně zbudovaných a zařízených novogotických kostelů, navíc v přijatelném stavu, je málo. Klášter kapucínů a kaple sv. Josefa jsou ve velmi špatném stavu a obě tyto stavby v současné době v soukromém vlastnictví.

POZNÁMKY

- 1/ NA, Ředitelství císařských soukromých a rodinných statků v Praze, knihy, inv. č. 177, popis předávaného velkostatku Zákupy.
- 2/ NA, Ředitelství císařských soukromých a rodinných statků v Praze, 1848–1914, inv. č. 276, vyúčtování stavebních nákladů..., kart. 500.
- 3/ Štefan, J.: Život na dvoře, s. 160
- 4/ Pražské noviny 1858, ročník , č. 77 (31. 3.), s. 3.
- 5/ Situace může být i složitější, neboť budova starého děkanství se nazývala Golčův dům, a to až do meziválečného období (tehdy též Golčovna), nepochybně podle hofmistra majitelky panství v 17.–18. století Anny Marie Františky.
- 6/ SOKA Česká Lípa, Farní úřad Zákupy, pamětnice 1734–1930, kart. 38 (fond není archivně zpracován), fol. 333.
- 7/ SOKA Česká Lípa, Farní úřad Zákupy, pamětnice 1734–1930, kart. 38 (fond není archivně zpracován), fol. 333–336).
- 8/ NA Praha, Ředitelství císařských soukromých a rodinných statků v Praze, spisové pododdělení Zákupy, inv. č. 217, kostel a fara v Zákupích, kart. 209.
- 9/ Národní archiv Praha, Ředitelství císařských soukromých a rodinných statků v Praze, spisové pododdělení Zákupy, inv. č. 211, žádosti týkající se oprav patronátních budov, kart. 205.
- 10/ SOKA Česká Lípa, Farní úřad Zákupy, pamětnice 1734–1930, kart. 38 (fond není archivně zpracován), fol. 337.
- 11/ SOKA Česká Lípa, Farní úřad Zákupy, pamětnice 1734–1930, kart. 38 (fond není archivně zpracován), fol. 337.
- 12/ NA, Ředitelství císařských soukromých a rodinných statků v Praze, spisové pododdělení Zákupy, inv. č. 217, kostel a fara v Zákupích, kart. 209.
- 13/ NA, Ředitelství císařských soukromých a rodinných statků v Praze, spisové pododdělení Zákupy, inv. č. 217, kostel a fara v Zákupích, kart. 209.
- 14/ SOKA Česká Lípa, Farní úřad Zákupy, pamětnice 1734–1930, kart. 38 (fond není archivně zpracován), fol. 351–352.
- 15/ SOA Litoměřice-pob. Děčín, Správa státních lesů Zákupy, inv. č. 70, vyjádření sester ke školnímu vyučování, kart. 15.

- 16/ SOKA Česká Lípa, Farní úřad Zákupy, pamětnice 1734–1930, kart. 38 (fond není archivně zpracován), fol. 353), k dokončení došlo během roku 1865, klášter byl vysvěcen 24. října 1865. Leitmeritzer Wochenblatt, 1865, ročník 10., č. 43 (28. 10.), s. 345.
- 17/ SOKA Česká Lípa, Farní úřad Zákupy, pamětnice 1734–1930, kart. 38 (fond není archivně zpracován), fol. 356.
- 18/ SOKA Česká Lípa, Farní úřad Zákupy, pamětnice 1734–1930, kart. 38 (fond není archivně zpracován), fol. 356; SOA Litoměřice-pob. Děčín, Správa státních lesů Zákupy, inv. č. 70, vyjádření sester ke školnímu vyučování, kart. 15.
- 19/ Leitmeritzer Wochenblatt, 1865, ročník 10., č. 43 (28. 10.), s. 345.
- 20/ Např. SOKA Česká Lípa, Archiv města Zákupy, inv. č. 666, sloučení klášterní školy s obecnou, kart. 86, v poděkování boromejek z 2. 10. 1865 se uvádí císař i císařovna, SOA Litoměřice-pob. Děčín, Správa státních lesů Zákup, inv. č. 70, vyjádření sester ke školnímu vyučování, kart. 15.
- 21/ SOKA Česká Lípa, Farní úřad Zákupy, pamětnice 1734–1930, kart. 38 (fond není archivně zpracován), fol. 356.
- 22/ Vlček, P., Sommer, P., Foltýn, D.: Encyklopedie českých klášterů, Praha 1997, s. 694.
- 23/ SOKA Česká Lípa, Farní úřad Zákupy, pamětnice 1734–1930, kart. 38 (fond není archivně zpracován), fol. 365 .
- 24/ Horák, T.: Varhany a varhanáři na Českolipsku, Česká Lípa 1996, s. 89. Autor uvádí, že Karel Schiffner pocházel ze Cvikova, učil se v Praze (s. 25), neuvádí však, kde měl dílnu, avšak řadu nástrojů zhotovil pro kostely na Českolipsku (s. 25 a 102).
- 25/ SOKA Česká Lípa, Farní úřad Zákupy, pamětnice 1734–1930, kart. 38 (fond není archivně zpracován), fol. 347; SOKA Česká Lípa, Archiv města Zákupy, inv. č. 903, hřbitovní řád, hřbitovní taxy, kart. 115.
- 26/ SOKA Česká Lípa, Farní úřad Zákupy, pamětnice 1734–1930, kart. 38 (fond není archivně zpracován), fol. 347.
- 27/ NA Praha, Ředitelství císařských soukromých a rodinných statků v Praze, spisové pododdělení Zákupy, inv. č. 217, kostel a fara v Zákupěch, kart. 210. Pranter zároveň předložil rozpočty pro kostely v Dobranově a Brenně a na opravy v klášteře kapucínů v Zákupěch.
- 28/ SOKA Česká Lípa, Farní úřad Zákupy, pamětnice 1734–1930, kart. 38 (fond není archivně zpracován), fol. 348.
- 29/ NA Praha, Ředitelství císařských soukromých a rodinných statků v Praze, spisové pododdělení Zákupy, inv. č. 217, kostel a fara v Zákupěch, kart. 210.
- 30/ Např. Šimek, J. M.: Povídání o Zákupěch, Varnsdorf 2004, s. 63; podobně též na informačních tabulích v Zákupěch.
- 31/ SOKA Česká Lípa, Farní úřad Zákupy, pamětnice 1734–1930, kart. 38 (fond není archivně zpracován), fol. 350.
- 32/ SOKA Česká Lípa, Farní úřad Zákupy, pamětnice 1734–1930, kart. 38 (fond není archivně zpracován), fol. 353.

- 33/ NA, Úřad nejvyššího dvorského hofmistra císaře Ferdinada Praha, knihy denních hlášení – 1864 (fond není archivně zpracován).
- 34/ Kracíková, L., Smetana, J.: Románská a gotická sakrální architektura na okrese Česká Lípa, s. 97.
- 35/ Dle sdělení ze zákupské fary se v sanktusové věžičce nachází zvon, který se však nepoužívá, druhý zvon je pak ve věži; za sdělení děkuji paní Marii Hašlové z České Lípy.
- 36/ NA Praha, Ředitelství císařských soukromých a rodinných statků v Praze, spisové pododdělení Zákupy, inv. č. 217, kostela fara v Zákupcech, kart. 210 a 211. Není-li uvedeno jinak, jsou informace o přestavbě zákupského kostela čerpány z tohoto pramene.
- 37/ Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách, Praha 2004, s. 524; SOKA Česká Lípa, Farní úřad Zákupy, pamětnice 1734–1930, kart. 38 (fond není archivně zpracován), fol. 354.
- 38/ Nahradil původní obraz od litoměřického malíře Grusse. Mikowetz, F. B.: Malerisch-historische Skizzen aus Böhmen, Wien und Olmütz 1864, s. 71. Motiv obrazu neuvádí, označuje ho za zcela bezcenný.
- 39/ V celkovém vyúčtování se uvádí pouze „důstojné představené boromejských sester ze 7. září 1864 za vybavení sv. Těla“, zatímco účet je datován 6. září 1864 v Praze na Hradčanech a obsahuje i cestu jedné sestry do Zákup a zpátky v červenci a cestu dvou sester do Zákup a zpátky v září.
- 40/ Jak je výše uvedeno, T. Horák (Varhany a varhanáři na Českolipsku, s. 25 a 102) píše, že Karl Schiffner pocházel ze Cvikova, učil se v Praze, avšak nepíše, kde měl svou dílnu, mnoho nástrojů však dodal pro kostely na Českolipsku. Pro kostel v Zákupcech T. Horák uvádí (s. 88–89), že při regotizaci kostela „varhany na nový kůr přenesl pravděpodobně varhanář Ferdinand Guth“. Více k této etapě neuvádí, dále se zmiňuje až o opravě v roce 1892 a o tom, že nové varhany postavil v letech 1899–1900 Heinrich Schiffner v „pěkné novogotické skříni“. Avšak ve vyúčtování se jednoznačně uvádí u J. Heidelbergera, že dodal „Mantel auf Orgel“ za 1 000 zl. (účet spolu s jinými položkami z 25. 10. 1864). Dále pak „Dem Karl Schiffner auf seine bereits hergestellten Orgel in reichstädter Stadtkirche“ rovněž za 1 000 zl. (účet z 5. 11. 1864). Obojí: NA, Ředitelství císařských soukromých a rodinných statků v Praze, spisové pododdělení Zákupy, inv. č. 217, kostel a fara v Zákupcech, kart. 210. Uveďme zde ještě, že v týdnu 4.–9. 5. 1863 se v týdenních listech uvádí přenesení pozitivu z Police. To však je vyjádření příliš mnohoznačné, než abychom z něj mohli něco vyvodit (mohlo se jednat o dočasné zapůjčení nebo přenesení k uschování apod.).
- 41/ Zařízení oratoří bylo pořízeno v roce 1851 souběžně s novým zařizováním zákupského zámku pro císaře Ferdinanda. Bylo pojato do inventární knihy zařízení zámku. Z ní vyplývá, že již tehdy byly v kostele dvě oratoře. V první dvě křesla a čtyři židle z ořechového dřeva potažené červeným velurovým utrechtem, kromě toho dva velké polštáře, podnožka a závěsy. Ve druhé oratoři se pak nacházelo šest židlí z mahagonového dřeva potažených červenou látkou, dále pak závěsy, klekátko

a baldachýn. Druh dřeva ukazuje, že první oratoř byla určena pro dvořany, druhá pro císaře, císařovnu a jejich příbuzné. SOA Litoměřice-pobočka Děčín, Vs Zákupy, i. č. 1044, inventární kniha zámku Zákupy 1851–1856. Fyzickým průzkumem mobiliáře zámku, kombinovaným s průzkumem archivním, provedeným autorem pro Národní památkový ústav v roce 2007, byly z tohoto zařízení nalezeny dvě židle z mahagonového dřeva (původní inv. č. 2298 a 2299, nynější inv. č. Z 325 a Z 326) a jedno křeslo z ořechového dřeva (původní inv. č. 2304, nynější inv. č. Z 75), vše nepochybně s původním potahem. Porovnáním vzhledu lze říci, že nábytek oratoří kopíroval ve druhorokokových formách nábytek zámecký. Není však jasné, zdali byl v době přestavby kostela počátkem šedesátých let nahrazen nábytkem novým (tomu by nasvědčovalo umístění popsaného sedacího nábytku na zámku), a pokud ano, ve kterém slohu byl pořízen (tj. zdali zůstalo u druhorokokové formy, či jestli byla naopak respektována nová, novogotická podoba kostela a jeho zařízení).

- 42/ Třináct kusů paramentů dostal kostel od císaře Ferdinanda již 19. listopadu 1852. SOKA Česká Lípa, Farní úřad Zákupy, pamětnice 1734–1930, kart. 38 (fond není archivně zpracován), fol. 314.
- 43/ NA Praha, Ředitelství císařských soukromých a rodinných statků v Praze, spisové pododdělení Zákupy, inv. č. 217, kostel a fara v Zákupcech, kart. 211, SOKA Česká Lípa, Farní úřad Zákupy, pamětnice 1734–1930, kart. 38 (fond není archivně zpracován), fol. 362. Problémy s vlhnutím podlahy tu byly zřejmě již dříve, neboť už v roce 1853 se do sakristie dávala podlaha nová, byla hotova koncem června či začátkem července toho roku; NA Praha, Ředitelství císařských soukromých a rodinných statků v Praze, společné, inv. č. 438, souhrnné hospodářské zprávy českých statků, kart. 755.
- 44/ Mikowetz, F. B.: *Malerisch-historische Skizzen aus Böhmen*, s. 72.
- 45/ SOKA Česká Lípa, Farní úřad Zákupy, pamětnice 1734–1930, kart. 38 (fond není archivně zpracován), fol. 299–301.
- 46/ NA Praha, Ředitelství císařských soukromých a rodinných statků, společné, inv. č. 438, souhrnné hospodářské zprávy českých statků, kart. 755. Ve zprávě za srpen 1853 se konstatuje, že práce jsou hotovy kromě jmenovaných, které budou hotovy v nejbližší době, většinou se na nich již pracovalo.
- 47/ SOA Litoměřice, Kapucíni Zákupy, inv. č. 5, klášterní kronika 1836–1923, kart. 1, fol. 15–16. K opravě kanálů též SOA Litoměřice-pob. Děčín, SSL Zákupy, inv. č. 142, klášter kapucínů, kart. 25.
- 48/ NA Praha, Ředitelství císařských soukromých a rodinných statků v Praze, spisové pododdělení Zákupy, inv. č. 217, kostel a fara v Zákupcech, kart. 209.
- 49/ NA Praha, Ředitelství císařských soukromých a rodinných statků v Praze, spisové pododdělení Zákupy, inv. č. 213, kostel a fara v Dobranově (složka o kostele a faře ve Cvikově, kart. 206.
- 50/ NA, Ředitelství císařských soukromých a rodinných statků v Praze, spisové pododdělení Zákupy, inv. č. 212, kostel a fara v Brenně, kart. 205.

PRAMENY

Národní archiv (NA) Praha:

- Fond Ředitelství císařských soukromých a rodinných statků v Praze, knihy
- Fond Ředitelství císařských soukromých a rodinných statků v Praze, společné
- Fond Ředitelství císařských soukromých a rodinných statků v Praze, spisové
pododdělení Zákupy
- Fond Ředitelství císařských soukromých a rodinných statků v Praze, 1848–1914

Státní oblastní archiv (SOA) Litoměřice:

- Fond Kapucíni Zákupy

Státní oblastní archiv (SOA) Litoměřice-pob. Děčín:

- Fond Správa státních lesů (SSL) Zákupy

Státní okresní archiv (SOKA) Česká Lípa:

- Fond Archiv obce (AO) Dobranov
- Fond Archiv města (AM) Zákupy
- Fond Farní úřad (FÚ) Brenná
- Fond Farní úřad Zákupy

Pražské noviny 1858

Leitmeritzer Zeitung 1865

LITERATURA

Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách, Praha 2004.

Horák, T.: Varhany a varhanáři na Českolipsku, Česká Lípa 1996.

Mikowetz, F. B.: Malerisch-historische Skizzen aus Böhmen, Wien und Olmütz 1864.

Šimek, J. M.: Povídání o Zákupěch, Varnsdorf 2004.

Štefan, J.: Život na dvoře posledního českého korunovaného krále. Pražský hrad 1850–1875, Muzejní a vlastivědná práce/Časopis Společnosti přátel starožitností, 3/2005, s. 143–163.

Vlček, P., Sommer, P., Foltýn, D.: Encyklopedie českých klášterů, Praha 1997.

RESUMÉ

Rekonstruktion, Umbau und Neubau von Kirchengebäuden in Zákupy im dritten Viertel des 19. Jahrhunderts

Martin Aschenbrenner

Im Dezember 1847 fiel die Herrschaft Zákupy (Reichstadt) an Kaiser Ferdinand I./V.; in die Grundbücher wurde diese Änderung jedoch erst 1849 eingetragen, als die Leibeigenschaft bereits abgeschafft war, weshalb es sich um Großgrundbesitz mit Schloss handelte. Auch nach der Abschaffung der Leibeigenschaft blieben dem ehemaligen Besitzer der Herrschaft schirmherrschaftliche Pflichten erhalten, u. a. in Bezug auf die Kirchengebäude. Er sollte sich gemeinsam mit den Ortschaften an ihrer Erhaltung beteiligen.

In den fünfziger Jahren nahm der Kaiser Projekte geringeren Ausmaßes in Angriff. 1856–1857 ließ er neben der Kirche ein neues Dekanatsgebäude errichten. 1858 ließ er das alte Dekanatsgebäude in der Nähe des Schlosses zu einem kleinen Kloster der Boromäerinnen umbauen. Offensichtlich schon in den fünfziger Jahren beteiligte er sich auch an den Reparaturen im Kloster der Kapuziner. Im gleichen Zeitraum wurde auch die Kapelle des Hl. Josef unter dem Berg Kamenický vrch instand gesetzt, und zwar auf Initiative der Handwerker und Künstler, die das Schloss Zákupy reparierten und verschönerten.

In den sechziger Jahren wurden größere Projekte begonnen. 1863–1865 ließ er für die Boromäerinnen ein neues Kloster am Markt errichten (mit neuromanischen und spätklassizistischen Elementen) und widmete mehrere Stiftungen der Funktion des Klosters. Auch diesen Bau finanzierte der Kaiser selbst. Zur gleichen Zeit ließ er die Dekanatskirche Hl. Fabian u. Sebastian großzügig im neugotischen Stil umbauen. In diesem Falle ist auch wichtig, dass der größte Teil der Inneneinrichtung erneuert wurde und zwar im gleichen Stil wie auch der Bau selbst. Wieder wurden Reparaturarbeiten im Kapuzinerkloster ausgeführt, allerdings haben wir darüber nur wenige Informationen.

In den meisten Fällen ist nicht bekannt, wer die entsprechende Aktion initiierte. Die Reparaturen jedoch beantragten die jeweiligen geistlichen Verwalter. Die Umwandlung des alten Dekanatsgebäudes in ein Kloster der Boromäerinnen schlug der Beichtvater des Kaisers Hermann Dichtl vor. Die Arbeiten genehmigte zunächst Baumeister Böhm, in dessen Kompetenz der Zustand der Gebäude auf dem Großgrundbesitz Zákupy, Horní Police und Ploskovice fiel, dann die Hauptverwaltung des Großgrundbesitzes Zákupy als Patronatsbüro, der Bauinspektor der Güter Kaiser Ferdinands in Prag und schließlich auf Empfehlung des Obersthofmeisters und danach des Intendanten Kaiser Ferdinand selbst. Den Umbau der Kirche in Zákupy projektierte Bauinspektor Karl Pranter, die übrigen scheinbar Baumeister Böhm, den Architekten des Klosters der Boromäerinnen kennen wir nicht.

An den Reparaturen, Umbauten und Neubauten beteiligten sich sowohl Künstlern und Handwerker aus Prag als auch aus Zákupy. In Zákupy und Umgebung verdienten an den Bauten auch Tagelöhner, Fuhrleute, Händler und Gastwirte.

Am Bau des neuen Dekanatsgebäudes beteiligten sich die zugehörigen Gemeinden, und zwar beim Transport des Materials und mit Handlangerdiensten. Diese Form der Beteiligung bewährte sich jedoch nicht und so leisteten sie beim Umbau der Kirche ihren Anteil in Form von Geld. Die übrigen Projekte (mit Ausnahme der Reparatur der Kapelle des Hl. Josef) finanzierte der Kaiser selbst.

Übersetzt von Petra Sochová

VZNIK VLASTIVĚDNÉHO SPOLKU „NORDBÖHMISCHER EXCURSIONS-CLUB“

Miloslav Sovadina

Miloslav Sovadina: *The origin of homeland-study fellowship „Nordböhmischer Excursions-Club“*

The idea of founding the fellowship Nordböhmischer Excursions-Club came to being on the 24th July 1877 during a trip to castle Šarfenštejn, and followed from a discussion on the need of founding a fellowship aimed at homeland studies. In the months that followed a fellowship regulations draft was drawn up, its organizational structure thought over and the activity plan prepared. On the 20th december 1877 the preparatory committee began to work. A constitutive meeting of the Excursions-Club took place in Česká Lípa on the 10th April 1878. On this meeting specialized sections were constituted, namely the historical, natural-scientific, technical and linguistical ones, and a twelve-member committee was elected. Dr. Cajetan Walda was nominated for the head of fellowship. The content of fellowship regulations was explained in detail, the origin of local clubs in various towns of Česká Lípa region dealt with and the activity of specialized sections in the first year of fellowship's existence clarified. Three tables were drawn up to survey the growth of membership, specify places where the fellowship members came from, and work up a membership statistics classified by professions (social origin).

Key words: homeland study, homeland-study fellowship, fellowship regulations, fellowship sections, local clubs, homeland-study magazine, fellowship members, Česká Lípa, Česká Lípa region.

Prosincová ústava z roku 1867 stála na počátku přeměny Rakouska v konstituční monarchii. Vyhlášovala a zaručovala základní občanská práva – rovnost před zákonem, svobodu svědomí, vyznání, slova a tisku, právo shromažďovací a spolčovací. Výsledkem politického uvolnění, které se projevovalo již před přijetím ústavy, byl spolkový zákon číslo 134/1867 říšského zákoníku z 15. listopadu 1867. Co znamenalo uvolnění svobody shromažďování a spolčování, přesvědčivě dokládají statistické údaje. Během prvního desetiletí od vydání spolkového zákona v letech 1871–1880

vzrostl v Čechách celkový počet spolků o 80%, během dvaceti let, tedy v letech 1871–1888, dokonce o celých 213%.¹⁷

Spolky, v nichž se sdružovali lidé podle profesí nebo ještě častěji podle zájmů, umožňovaly svým členům účast na veřejném životě. Podle svého zaměření zajišťovaly různé úkoly ve veřejném dění. Velmi byly rozšířené svépomocné a podpůrné spolky, vždyť na příklad spolky dobrovolných hasičů, které sem můžeme zařadit, vznikly téměř v každé obci. Dlouhou tradici měly spolky svépomocné a podpůrné, které hmotně podporovaly své členy v nouzi nebo složitých životních situacích, např. četné pohřební spolky. Spolky kulturního zaměření, zejména divadelní ochotníci a pěvecké spolky, obohacovaly a mnohdy přímo zajišťovaly kulturní život v městech i ve venkovských obcích. Totéž lze říci i o spolcích sportovních a tělocvičných, neboť kromě pravidelných veřejných cvičení měly mnohé z nich také své divadelní, recitační či pěvecké sekce. Vzdělávací spolky plnily již v 19. století osvětovou funkci. Některé spolky byly zřizovány pouze k naplnění konkrétního úkolu, např. opravy nějaké kulturní památky, k založení a provozu muzea nebo kvůli stavbě určité veřejné budovy. Po celou poslední čtvrtinu 19. století a ve 20. století až do začátku první světové války byly spolky velmi významnou součástí hospodářského, sociálního, kulturního a sportovního veřejného života.

V České Lípě měl spolkový život dávnou tradici. Již od 17. století zde působily pohřební spolky (dříve zvané pohřební bratrstva), či také chudinský cech – Armenzunft. Ještě dále, až do 16. století, sahala historie spolku lukostřelců, což byl sportovně zábavný spolek, jehož činnost spočívala ve střelbě kuší na terč v podobě ptáka, umístěného na vysoké tyči. Od roku 1811 působil v České Lípě spolek ostrostřelců. Další spolky vznikly v průběhu 40. let 19. století, roku 1844 třeba pečovatelský spolek, který zajišťoval péči o nemocné ve městě, roku 1848 vznikl německý politický spolek, zastávající vyhraněně nacionalistická stanoviska. Jeho určitou protiváhou se od roku 1866 stala Česká řemeslnická beseda. Roku 1834 byl založen hudební a pěvecký spolek, roku 1847 spolek divadelních ochotníků a roku 1861 spolek veteránů. Na počátku 60. let vznikly v České Lípě další dva pěvecké spolky, roku 1862 Harmonia a o rok později Frohsinn. Před rokem 1867 vznikly ve městě i spolky hospodářského charakteru, roku 1851 zemědělsko-lesnický spolek a o deset let později spolek včelařů. Značnou členskou základnu získaly mezi německým obyvatelstvem České Lípy spolky nacionálního charakteru, roku 1862 založený Deutscher Turnverein a o rok později místní organizace celostátního německého spolku Bund

der Deutschen in Böhmen. Nový spolkový zákon pochopitelně významnou měrou posílil zakládání nových spolků. Z těch významnějších lze jmenovat učitelský spolek (založen 1868), živnostenský svépomocný spolek (založen 1869), hasičský spolek a spolek obchodníků Merkur (1870), školní podpůrný spolek (1872), okrašlovací spolek (1875). Roku 1878, kdy byl založen vlastivědný spolek Nordböhmischer Excursions – Club, vyvíjelo v České Lípě svoji činnost třicet osm spolků.

O vzniku Excursions-Clubu panuje v širší veřejnosti povědomí, že vznikl při výletu na hrad Šarfenštejn u Benešova nad Ploučnicí. Na každém šprochu je sice pravdy trochu, ale vznik Excursions-Clubu byl přece jen poněkud dlouhodobější a náročnější záležitostí. Pravdou je, že dne 24. července 1877 podnikli pánové Karl Laueremann, Amand Paudler, Rudolf Walda a dr. Eduard Kreibich výlet na Šarfenštejn, v jehož průběhu se bavili o vydání knihy, popisující dosud podniknuté výlety, o potřebě spolku vlastivědného zaměření a o vlastivědném průzkumu Českolipska vůbec. Když pak po zdařilém výletě zasedli v Oldřichově u Františkova nad Ploučnicí k občerstvení v hostinci „Klügel“, sepsali o výsledcích své, zřejmě celodenní debaty, zápis o sedmi bodech:

1. Je třeba založit vlastivědný spolek.
2. Účelem spolku bude výzkum okolí České Lípy v historických, topografických, přírodovědných, jazykových a kulturně historických souvislostech.
3. Prostředkem k dosažení tohoto účelu bude průzkum archiválií a studium tištěných knih.
4. Spolek bude konat pravidelné schůze s přednáškami.
5. Bude vydána kniha o podniknutých výletech.
6. Budou sbírány kopie dokumentů a různé starožitné předměty, pocházející z okolí České Lípy.
7. Bude založena knihovna.

Dokument podepsali svrchu zmínění pánové Karl Laueremann, Amand Paudler, Rudolf Walda a dr. Eduard Kreibich.^{2/} Průběh celodenní diskuse shrnul o devět měsíců později ve svém projevu na ustavujícím shromáždění založení spolku Amand Paudler do vtipné zkratky: „ ... V Benešově byla vyslovena myšlenka, cestou na Šarfenštejn byla společně rozvinuta a v Oldřichově již byly sepsány základní myšlenky a prvotní program našeho spolku.“^{3/}

Od nápadu ke skutečnému zrodu spolku však ještě vedla dlouhá, symbolických devět měsíců trvající, cesta. Během ní byl zejména zpracováván návrh stanov spolku, byla zvažována organizační struktura spolku a byl

připravován plán jeho činnosti. S myšlenkou na založení vlastivědného spolku byla českolipská veřejnost seznámena 16. prosince 1877, když byl v českolipských novinách *Leipaer Zeitung* publikován článek „*Ein Excursions-Club*“ z pera profesora českolipského gymnázia Amanda Paudlera.^{4/}

Obsah článku v hutném výtahu zveřejnil na stránkách *Bezdězu* 8/1999 Vojtech Čelko, proto se zde omezíme jen na shrnutí základních myšlenek.^{5/} Profesor Paudler velmi podrobně vyložil, na co vše by měl spolek při vlastivědném studiu zaměřit svoji pozornost a nastínil tak vlastně program jeho budoucí činnosti. Je pozoruhodné, jak mnohé z úkolů *Excursions-Clubu* jsou stále aktuální i po 135 letech. Zcela moderním požadavkem byla výzva k epigrafickému bádání, tedy k evidenci a interpretaci nápisů na architektuře, náhrobních kamenech či pomnicích. Vyčerpávající přehled epigrafických památek dodnes nebyl zpracován. Totéž lze říci i o historicko-geografickém průzkumu krajiny, zjišťování zaniklých osad a průběhu historických komunikací. Rovněž apel na průzkum kostelních kůrů a záchranu starých a mnohdy unikátních a vzácných hudebnin nebyl dodnes zcela naplněn. Stejně tak přetrvává nedostatek osvěty a z ní pramenící značná míra neznalosti zákonů při neočekávaných archeologických nálezech, vedoucí mnohdy k jejich zatajení nebo zničení. Z dnešního pohledu byla překvapivá rovněž výzva ke sběru pověstí, lidových písní, obyčejů a přísloví, kterým podle autora již v 70. letech 19. století hrozilo nebezpečí, že s novými generacemi upadnou v zapomnění. Zcela moderně zní i požadavek na značení turistických cest a na zřizování informačních tabulí k propagaci přírodních zajímavostí. Ukazuje se, že úkoly vlastivědné práce byly již ve 3. čtvrtině 19. století zformulovány na velmi vysoké úrovni. Jejich aplikace na českolipské regionální poměry svědčí ale také o odborných kvalitách profesora Amanda Paudlera, který vtiskl zakládanému vlastivědnému spolku zcela moderní a stále aktuální program činnosti.

Několik dní po publikování programu *Excursions-Clubu*, na 20. prosinec 1877, byla do Kozderova hostince v České Lípě (nacházel se na nároží nynější Tržní ulice a ulice Prokopa Holého) svolána předběžná schůze jakéhosi přípravného výboru k založení spolku. Této schůze se zúčastnilo celkem 26 pozvaných pánů: páter R. Fuchs, H. Gärtner, E. Grunge, W. Heimrich, R. Hein, J. Just, Is. Kampe, J. Künstler, K. Laueremann, E. Martin, W. Matura, J. Münzberger, A. Paudler, W. Reichelt, S. Rösler, A. Rößler, F. Schopf, E. Schweeger, páter J. Seidlich, A. J. Tonder, R. Walda, dr. C. Watzel, Ph. Watznauer, Aug. Weiß, F. Wischohlid a F. Wurm. Kromě nezbytných proslovů, zdůvodňujících rozhodnutí založit spolek, byla hlavním bodem progra-

mu diskuse o stanovách spolku. Po dvouhodinové debatě byly pozměněny jen východní hranice působnosti spolku z Nisy u Liberce na rozvodí Ještědského hřebene. Velice živá diskuse proběhla také o názvu spolku. Proti navrhovanému názvu *Nordböhmischer Excursions-Club* se postavila silná opozice, která navrhovala název *Wissenschaftlicher Durchforschungs-Verein für das nördliche Böhmen*. Těsnou většinou však byl nakonec odhlasován původní název *Nordböhmischer Excursions-Club*, který pak spolek užíval až do roku 1914. Od počátku roku 1915 byl název spolku změněn na *Nordböhmischer Verein für Heimatforschung und Wanderpflege*.^{6/}

Hlavním výsledkem jednání přípravného výboru bylo schválení spolkových stanov. Byly celkem stručné, obsahovaly jen 17 paragrafů, jejichž obsah na sebe logicky navazoval a byly přehledně a výstižně formulovány. Účelem spolku bylo šíření znalostí o klubovém území, které bylo vymezeno „...od Labe na západě k Ještědskému hřebeni na východě, od jazykové hranice na jihu po státní hranici na severu.“ Prostředkem k šíření výše uvedených znalostí o klubovém území mělo být vytvoření odborných sekcí, jejichž úkolem byla jednak osvětová činnost, spočívající zejména v pořádání přednášek, jednak také činnost výzkumná a badatelská, při níž měly vznikat různorodé sbírky. Vzdělávání členů spolku měla sloužit odborná knihovna. Značná důležitost se kladla rovněž na pořádání výletů a vycházek. Z dnešního hlediska bylo ale nejvýznamnějším počinem zahájení vydávání klubového časopisu *Mittheilungen des Nordböhmischen Excursions-Clubs*. Spolek měl ale dle stanov vydávat i další tisky, zejména zprávy o pořádaných výletech. Progresivním prostředkem propagace klubového území a jeho historických památek a přírodních krás byla obrazová a fotografická dokumentace, na niž si spolek ve stanovách vyhrazoval přednostní právo.

Sídlem spolku byla Česká Lípa, avšak v místech, kde bylo nejméně osm registrovaných členů, mohl být se souhlasem výboru spolku založen tzv. lokální klub. Členové spolku, zakládající, přispívající a čestní členové (ti byli na návrh výboru schvalováni na generálních shromážděních), měli stanovami vymezena svá práva a povinnosti. K jejich právům náleželo zejména pasivní a aktivní volební právo a dále pak hlasovací právo jak na generálním shromáždění, tak i v sekcích nebo v lokálních klubech. Všichni členové spolku bez rozdílu pak měli nárok na bezplatný výtisk klubového zpravodaje. Mezi povinnosti členů spolku patřila zejména aktivní účast na jeho činnosti a naplňování cílů jeho práce. Nezbytnou povinností členů spolku bylo ovšem také placení spolkového příspěvku, který činil pro přispívající členy jeden zlatý ročně. Zakládající členové zaplatili jednou pro vždy 20 zlatých,

dalších poplatků pak byli již zproštěni. Pokud chtěl některý člen ze spolku vystoupit, musel svůj úmysl ohlásit do konce listopadu.

V čele spolku stál dvanáctičlenný výbor, který zastupoval spolek jak navenek, tak ve vnitřních záležitostech. Tento výbor pak měl ze svého středu volit předsedu, jeho zástupce, jednatele a zástupce jednatele, dále pak pokladníka, knihovníka a kustoda sbírek. Výbor byl volen na funkční období jednoho roku na generálním shromáždění spolku. Stanovy dále obsahovaly podrobnosti o průběhu volby výboru. Výbor během svého funkčního období řídil veškerou činnost spolku, organizoval přednášky, plánoval a vedl výlety a schvaloval zřizování lokálních klubů. Pro usnášeníschopnost výboru muselo být na jeho schůzích přítomno nejméně pět členů.

Další paragrafy stanov pak vymezovaly činnost a pravomoci předsedy spolku a generálního shromáždění, které mělo být každoročně svoláváno v prosinci. Generální shromáždění bylo usnášeníschopné již při přítomnosti 25 členů spolku, což bylo velmi moudré opatření, sice poněkud nedemokratické, uvážíme-li, že počet členů spolku se záhy po jeho založení počítal na stovky, ale zajišťující prakticky stálou akceschopnost. Rozhodovala vždy absolutní většina hlasů.

Jiná ustanovení se týkala sekcí spolku a výjezdních zasedání, která se konala pouze na popud výboru a projednávala jen odborné a vědecké záležitosti. Lokální kluby rovněž volily svého předsedu a jednatele. Vyvíjely vlastní činnost a konaly schůze, které byly usnášeníschopné při přítomnosti již pěti členů. O veškeré své aktivity měly lokální kluby informovat výbor spolku.

Pokud by došlo při pracovních aktivitách spolku k jakýmkoli sporům, měly obě sporné strany jmenovat po dvou smířčích soudcích, kteří by vzniklý spor vyřešili. Případnou změnu stanov schvalovalo pouze generální shromáždění spolku, a to dvoutřetinovou většinou všech přítomných na schůzi, jichž muselo být minimálně dvacet pět. Generálnímu shromáždění patřila rovněž pravomoc rozhodnout o rozpuštění spolku, v tomto případě však musela rozhodnout tříčtvrteční většina přítomných. Pokud by vskutku došlo k ukončení činnosti spolku, mělo veškeré jeho jmění, knihovna a další majetek připadnout městu Česká Lípa. Kdyby však město nechtělo tento majetek spravovat, nemělo jej zcizit, nýbrž městské zastupitelstvo jej mělo rozdělit mezi českolipské školy. Navržené stanovy s datem 3. ledna 1878 byly odeslány k úřednímu schválení na místodržitelství do Prahy, kde byly také potvrzeny výnosem z 21. března 1878, pod číslem jednacím 14.840.⁷⁷

Na zmíněné schůzi byl také zvolen řádný přípravný výbor, v jehož čele stanul jako předseda dr. Cajetan Watzel, jednatelem se stal W. Matura a členy výboru Karl Lauermann, Amand Paudler, Rudolf Walda a Ed. Kreibich, který byl později pro nemoc vystřídán dr. Ignacem Hackelem.^{8/}

Na počátku dubna bylo již vše připraveno k oficiálnímu založení spolku. Byly vytištěny pozvánky, výzvy k obyvatelstvu a noviny Leipaer Zeitung přinesly oznámení o konání ustavující generální schůze spolku. Ta byla svolána na 10. dubna 1878 do hostince „Údolí Josafat“ u městského parku na 20. hodinu večerní. Slavnostnost chvíle byla zdůrazněna přítomností okresního hejtmana G. Müllera a českolipského purkmistra JUDr. Josefa Schönfelda. Kromě slavnostních hostů se ustavující schůze Excursions-Clubu zúčastnilo 80 osob, přičemž se řada pozvaných hostů z různých důvodů omluvila, avšak za členy spolku se přihlásila.^{9/}

Ustavující shromáždění zahájil krátkým projevem předseda přípravného výboru dr. Cajetan Watzel. Uvedl, že ve městě, v němž působí třicet osm spolků a které je označováno za město škol (Schulstadt) dosud chyběl spolek, zaměřený na vědecký vlastivědný výzkum. A právě nový Excursions-Club má toto poslání plnit. V dalším projevu pak nastínil program spolku, jak jsme jej poznali v článku *Ein Excursions-Club*.

Po Cajetanu Watzelovi se slova ujal Amand Paudler. Mimo jiné ve svém projevu zrekapituloval okolnosti vzniku myšlenky na založení Excursions-Clubu a vyzdvihl jako inspirační vzor pro vznik Excursions-Clubu v Praze sídlící Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen s celostátní působností. Podle stanov tohoto spolku byly prý vypracovány i stanovy Excursions-Clubu. Přesto, že oba spolky co do materiálních i personálních možností nelze vůbec srovnávat, rád by považoval Excursions-Club za odnož pražského vzoru. Důraz je v práci Excursions-Clubu kladen na osobní poznávání území, na němž působí, zejména prostřednictvím výletů. Proto jsou „výlety – exkurse“ také součástí názvu spolku.^{10/}

Poté následoval zápis mimočeskolipských členů spolku. Již dříve, před konáním ustavujícího shromáždění, se přihlásil za člena spolku sekretář pražské obchodní a živnostenské komory dr. Edmund Schebek, autor do dnešních dnů vynikající knihy o českém skle. Nyní se do spolku přihlásili poslanec říšské rady dr. Hallwich, místopředseda Heinrich Ritter von Kopetz a další zájemci z Liberce, Rumburka, Frýdlantu, České Kamenice, Mostu a Chomutova.^{11/}

V diskusi vystoupilo několik dalších řečníků. Profesor Franz Wurm seznámil přítomné se stavem přírodovědného průzkumu severních Čech.

Akademický malíř profesor Eduard Steffen promluvil o potřebě obrazové dokumentace přírodních krás a zajímavostí. Velmi zajímavý a přínosný byl projev stavebního adjunkta A. Blasse, který obrátil pozornost přítomných na novodobé stavební a technické památky. Připomněl, že severní Čechy jsou velmi industrializovaným územím s množstvím pozoruhodných továrních budov. Pozornost je ale třeba také věnovat komunikacím (silnicím, železnicím a mostům) a vodním dílům, vodovodům, protipovodňovým opatřením a dalším hydrotechnickým památkám. Všechny tyto stavební a technické památky je třeba evidovat a dokumentovat. Navrhuje proto, aby vedle tří již plánovaných sekcí (historické, přírodovědné a jazykové) byla při spolku založena ještě čtvrtá sekce – technická. Její vznik byl také po krátké diskusi schválen.^{12/}

Po další přestávce se konaly volby dvanáctičlenného výboru spolku, do něhož byli zvoleni: A. Blass, dr. Ed. Engelmann, dr. Ignac Hackel, Wenzel Heimrich, J. Just, dr. Eduard Kreibich, Amand Paudler, F. Schopf, Eduard Steffen, Rudolf Walda, dr. Cajetan Watzel a Franz Wurm. Bylo také odhlasováno zřízení čtyř již zmíněných sekcí. Spolek Nordböhmischer Excursions-Club byl tedy založen a mohl začít pracovat.^{13/}

Hned na první řádné schůzi výboru Excursions-Clubu, konané 15. dubna 1878, bylo zvoleno jeho předsednictvo. Skládalo se z předsedy dr. Cajetana Watzela, zástupce předsedy Amanda Paudlera, zapisovatelů Wenzela Heimricha a J. Justa, pokladníka Eduarda Steffena, knihovníka Rudolfa Waldy a kustoda sbírek Franze Wurma. Na téže schůzi také bylo rozhodnuto vydávat v pravidelných čtvrtletních sešitech zprávy spolku – *Mittheilungen des Nordböhmischen Excursions-Clubs*. Funkce redaktora byla svěřena Amandu Paudlerovi a výbor spolku fungoval současně jako redakční rada.^{14/}

Na dalších schůzích výboru spolku byly postupně konstituovány jeho jednotlivé sekce. Jako první byla již 25. dubna ustavena historická sekce. V čele každé sekce stáli tři volení činovníci – předseda, zapisovatel a referent. Předsedou historické sekce se stal Amand Paudler, zapisovatelem S. Rösler a referentem A. Michel. Sekce neprodleně vypracovala dlouhodobý plán své činnosti. Zejména se zaměřovala na péči o historické památky všeho druhu – archiválie, architektonické a epigrafické památky. Jejím úkolem bylo rovněž sbírání knih, týkajících se klubového území. Zabývala se také dějinami průmyslu a hornictví a vyhledávala a evidovala slavné rodáky.

Jako druhá byla ustavena 2. května 1878 přírodovědná sekce. V jejím čele stanul Franz Wurm, zapisovatelem se stal W. Reichelt a referentem dr. Ignac Hackel. Program sekce byl jednoduchý – studovat zoologii, botani-

ku, mineralogii a geologii klubového území a vytvářet příslušné přírodovědné sbírky. O další týden později, 9. května 1878, došlo k ustavení technické sekce. Předsedou se stal, jak se dalo očekávat, A. Blass, zapisovatelem byl zvolen Rudolf Walda a referentem Isidor Kampe. Program se pohyboval v intencích, které vytyčil A. Blass ve svém projevu na ustavujícím shromáždění spolku. Kromě toho sekce těsně spolupracovala s přírodovědnou sekcí v oboru meteorologie a při ověřování nadmořských výšek hor. Konečně 15. května vznikla jazyková sekce pod vedením J. Justa jakožto jejího předsedy, J. Webera jako zapisovatele a A. J. Tondera jako referenta. Sekce se zabývala zejména sběrem místních jmen, lidových názvů fauny a flory, lidových písní, zvyků, dětských her, přísloví, pověr a také záznamem místních dialektů.^{15/}

Z programu činnosti sekcí je vidět, že téměř beze zbytku plnily základní programové zaměření Excursions-Clubu. Jednotlivé sekce a jejich členové se ihned pustili do práce. Sekce začaly pořádat pravidelné přednášky, z nichž mnohé byly posléze publikovány ve spolkovém zpravodaji, lépe řečeno, s ohledem na náplň této tiskoviny, odborném vlastivědném časopisu. V *Mittheilungen des Nordböhmischem Excursions-Clubs* byly také otiskovány přehledy darů sbírkových předmětů a knih, které občané Excursions-Clubu věnovali. Je tedy zřejmé, že se zdárně rozběhla i sbírkotvorná činnost spolku.

Největší aktivitu vyvíjela historická sekce, která se zaměřila na, řekněme, osvětovou činnost. Členové sekce měli na pravidelně pořádaných schůzích referáty a přednášky na různá témata. Pozornost byla věnována zejména činnosti cechů v České Lípě, v Benešově nad Ploučnicí, v České Kamenici i v jiných místech a cechovním archiváliím a památkám. Zazněly i přednášky zaměřené na dějiny obcí v okolí České Lípy a na jejich kroniky, např. na dějiny Nového Boru, Kvítkova, Vítkova, na památky v Zákupích.^{16/}

Práci dalších sekcí je možno v prvním roce činnosti spolku označit jako sběratelskou a evidenční. Práce přírodovědné komise těsně souvisela s výlety Excursions-Clubu. Na nich totiž členové sekce sbírali horniny a minerály, vzorky rostlin, hmyzu a měkkýšů. Na svých schůzích je pak třídili, zpracovávali a hodnotili. Konaly se ale také přednášky, např. o zkamenělinách a o rybách v povodí Ploučnice.^{17/} Podobně pracovala rovněž technická sekce, které se zejména v počátečním období své činnosti zabývala spíše teoretickými problémy náplně své práce a plánováním úkolů. Také činnost této sekce se úzce prolínala s výlety, které spolek pořádal, jak o tom bude ještě níže řeč. Zhruba od podzimu se začaly na programu schůzí sekce

objevovat přednášky, např. o starých mapách, o mlýnu Čepel v Doksech a zejména o architektonických památkách, navštívených na výletech – o kostelu v Hostíkovcích, o hradu Hřídělík.^{18/}

Poměrně dlouho se nemohla rozběhnout práce jazykové sekce. Její práce spočívala spíše v terénním výzkumu. Teprve až bylo shromážděno potřebné množství materiálů, bylo možno o výsledcích práce referovat. Uskutečnily se přednášky o lidové písni, o písních v místních dialektech, o dialektu z okolí Benešova nad Ploučnicí či o pověstech z okolí Doks.^{19/}

Důležitou součástí práce Excursions-Clubu byly výlety. Konaly se pravidelně jednou měsíčně, v květnu až září dvakrát měsíčně. Výlety byly vždy využívány k vlastivědné práci. Zejména přírodovědná sekce využívala výletů ke sběru různých přírodnin. Rovněž technická sekce spojovala výlety se svojí činností tím, že v jejich rámci se konaly exkurze do různých továren. Např. při výletu do Zákup byla navštívena Leitenbergerova kartounka, výletu do dolní části údolí Ploučnice bylo využito k návštěvě textilních továren ve Františkově a v Benešově nad Ploučnicí a zářijový výlet do Nového Boru nemohl pominout sklářskou školu a tamní sklárny.^{20/} Výlety tedy nebyly jen jistou formou společenských akcí, nýbrž současně důležitou součástí výzkumné činnosti Excursions-Clubu.

Všechna tato vlastivědná práce, vyžadující kromě obětovaného času také jistou míru odborných znalostí, by byla nemožná bez nadšeného a aktivního zapojení široké členské základny. Již z pouhého zájmu občanstva o členství ve spolku je zřejmé, že Excursions-Club se svým programem našel příznivý ohlas mezi značným počtem obyvatelstva severních Čech. Již jsme se zmínili, že ustavujícího generálního shromáždění se zúčastnilo 80 občanů, mnozí další se k členství ve spolku přihlásili korespondenčně. Podle spolkové statistiky byl nárůst členů spolku opravdu velice rychlý, jak dokládá následující tabulka.^{21/}

Vývoj počtu členů spolku roku 1878

Měsíc	květen	červen	září	prosinec	leden 1879
Počet členů	320	350	445	582	627

Nejvíce členů spolku pocházelo, pochopitelně, přímo z České Lípy, další početní členové Excursions-Clubu se vyskytovali v městech a obcích v blízkém okolí České Lípy, České Kamenice a Benešova nad Ploučnicí. Již záhy

po vzniku spolku mohly být, v souladu s paragrafy 2 a 11 stanov Excursions-Clubu, založeny v některých místech lokální kluby. K 1. srpnu byly evidovány lokální kluby v Zákupcích, Jablonném v Podještědí, Doksech, Dubé, České Kamenici a v Novém Boru. Na konci srpna, 31. 8., byl založen lokální klub v Horní Polici a 12. 10. v Benešově nad Ploučnicí. Velmi početný a aktivní lokální klub vznikl 9. 11. ve Varnsdorfu.

Mnozí jedinci ale pocházeli i z míst zcela mimo severočeský region, konkrétně z Benešova, Broumova, Hradce Králové, Lokte, Plzně, Prahy, Spáleného Poříčí, Stránky, Trutnova, Vejprty, Vražic a Vrchlabí. Někteří členové spolku žili i v jiných zemích Rakousko-Uherské monarchie – na Moravě v Brně a Šumperku, v Dolních a Horních Rakousích v Linci, Mödlingu a zejména ve Vídni, ve Štýrsku (Leoben), v Tyrolsku (Meran), v Bukovině (Černovice) i v Uhrách (Pinkafeld, Resicabanya). Ve většině případů se jednalo o rodáky buď přímo z České Lípy nebo ze severních Čech, kteří v těchto městech působili jako státní úředníci, soudci, advokáti, obchodníci či podnikatelé a svým členstvím v Excursions-Clubu byli v kontaktu se svým rodištěm. Excursions-Club měl dokonce i členy ze zahraničí, ze sousedního Německa z Drážďan a z Gothy a z tehdejšího ruského Polska z Lodže. Ve čtvrtém sešitu *Mittheilungen des Nordböhmischen Excursions-Clubs*, který vyšel v lednu 1879, byl zveřejněn přehled členů spolku k 1. únoru 1879 podle místa jejich bydliště.^{22/} Přehled je velmi zajímavý:

Počet členů spolku podle bydliště:

Česká Lípa	192
Nový Bor	59
Varnsdorf	32
Benešov nad Ploučnicí	26
Praha	25
Česká Kamenice, Jablonné v Podještědí	20
Dubá	18
Stráž pod Ralskem, Vídeň, Zákupy	13
Doksy, Liberec, Mimoň, Sloup v Čechách	12
Cvikov	10
Horní Police	7

Litoměřice	6
Vrchlabí, Žandov	5
Dolní Libchava, Jablonec nad Nisou, Valteřice, Verneřice	4
Arnultovice (u Nového Boru), Černovice (dnes Černovcy na Ukrajině), Frýdlant v Čechách, Kamenický Šenov, Rumburk, Stružnice, Zahrádky u České Lípy	3
Benešov, Brenná, Český Dub, Děčín, Dobranov, Heřmanov (u Benešova n/Pl.), Chomutov, Kuřívody, Most, Osečná, Stvolínky, Teplice, Volfartice, Vražice (u Českého Krumlova)	2
Arnoltice, Bělá pod Bezdězem, Brno, Broumov, Častolovice (u České Lípy), Drážďany, Františkov nad Ploučnicí, Fojtovice, Gotha, Hamr na Jezeře, Horní Libchava, Hradec Králové, Chřibská, Jedlová, Jestřebí, Jezvé, Kamenice u Zákup, Kamenická Nová Víska, Karlín (u Dolní Poustevny), Krásná Lípa, Krásné Pole, Leoben, Linec, Lodž, Loket, Mařenice, Meran, Mlékojedy, Mödling, Nový Oldřichov, Oldřichov (u Františkova n/Pl.), Pinkafeld (nyní v Burgenlandu v Rakousku), Plzeň, Radvanec, Resicabanya, Rochlice, Rychnov (u Verneřic), Skalice u České Lípy, Smíchov (Praha), Spálené Poříčí, Starý Šachov, Stránka, Stráž u České Lípy, Šumperk, Trutnov, Vejprty, Velké Březno, Velké Chvojno, Velký Valtínov	1

V témže soupisu členů Excursions-Clubu bylo uvedeno i jejich zaměstnání, či sociální zařazení. Pohled na členstvo spolku z tohoto hlediska je rovněž v mnohém ohledu výmluvný.

Počet členů spolku podle zaměstnání:

Učitelé (na obecných školách, středních školách i vysokých školách)	140
Úředníci (zejména bankovní, ve spořitelnách, drážní, ve státní správě)	115
Živnostníci	73
Podnikatelé (zejména ve sklárství nebo továrnici bez bližšího označení)	67
Právníci (soudci, advokáti, notáři)	40

Obchodníci	38
Kněží (řádoví, faráři)	36
Lékaři	24
Rolníci, správci zemědělských statků	16
Studenti (zejména práv, medicíny)	13
Samospráva (starostové obcí, obecní zaměstnanci)	11
Kolektivní členové (spolky)	11
Lesníci	5
Majitelé domů	4
Velkostatkáři	3
Majitelé panství, šlechta	2
Vojáci, důstojníci	2
Novináři, redaktoři novin	2
Umělci ^{23/}	2

Je třeba se poněkud zastavit u kolektivních členů spolku. Již v květnu 1878 se staly členy Excursions-Clubu Humboldtův spolek z Rumburka a Živnostenský spolek z České Kamenice. U Humboldtova spolku je členství pochopitelné, protože měl podobnou náplň činnosti jako Excursions-Club a oba spolky tedy mohly v mnoha ohledech spolupracovat. V průběhu roku 1878 se pak staly dalšími kolektivními členy Excursions-Clubu živnostenské spolky z Benešova nad Ploučnicí, České Lípy a Stráže pod Ralskem, spolky pro další vzdělávání z Nového Oldřichova a z Volfartic a Průmyslový vzdělávací spolek z Jablonce nad Nisou. Dále byl členem Excursions-Clubu dokonce pražský spolek inženýrů a architektů, učitelský spolek z Varnsdorfu a českolipský turnerský spolek.

Ze statistického přehledu, publikovaného v MNEC v lednu 1879 lze vysledovat ještě jednu zajímavou skutečnost, totiž podíl žen na klubové členské základně. Jsou to velmi jednoduché počty, protože mezi 627 členy spolku bylo pouze osm žen. Všechny pocházely z měst, nebo alespoň z městečka. Nejvíce jich žilo ve Varnsdorfu, celkem pět, zbývající tři dámy bydlely po jedné v České Lípě, v Doksech a ve Stráži pod Ralskem. Asi nepřekvapí, že z tohoto počtu žen bylo zaměstnáním pět učitelek, přičemž tři z nich pocházely z Varnsdorfu. Dvě další dámy byly manželky úředníka a živnostníka, jedna neměla žádné povolání uvedeno.

První rok činnosti Excursion-Clubu byl završen druhým generálním shromážděním, které se uskutečnilo 15. prosince 1878 opět v hostinci Údolí Josafat. Na schůzi se dostavilo celkem 120 členů spolku, z nichž mnozí přijeli z okolních měst a obcí, jmenovitě z Benešova nad Ploučnicí, Nového Boru, Valteřic, Varnsdorfu a ze Zákup.^{24/} Shromáždění vyslechlo podrobnou zprávu o činnosti Excursions-Clubu a jeho jednotlivých sekcí, zprávu o vydávání *Mittheilungen des Nordböhmischen Excursions-Clubs* s výčtem všech spolupracovníků a přispěvatelů a také nezbytnou pokladní zprávu o finančním hospodaření spolku. U pokladní zprávy se poněkud zastavíme, protože je z dnešního hlediska v mnoha ohledech velmi zajímavá. Příjmy spolku v prvním roce jeho činnosti pocházely výhradně z členských příspěvků a z darů, což dohromady představovalo příjem 544 zlatých a 41 krejcarů, včetně úroků ze spořitelny ve výši 3 zlaté 41 krejcarů. Nejvyšší výdaje spolku představoval tisk spolkového časopisu *Mittheilungen des Nordböhmischen Excursions-Clubs*, za jehož dosud vydané tři sešity bylo zaplaceno 241 zlatých 50 krejcarů. Náklad 500 kusů jednoho sešitu *Mittheilungen des Nordböhmischen Excursions-Clubs* o čtyřiceti tiskových stranách tedy stál 85 zlatých. Dalších 59 zlatých a 40 krejcarů bylo vyplaceno za tisk stanov a tisk hlavičkových papírů a obálek stál 15 zlatých 30 krejcarů. Celkové výdaje spolku dosáhly 458 zlatých 36 krejcarů, v pokladně Excursions-Clubu tedy zůstalo jako základ na jeho činnost do dalšího roku 86 zlatých 5 krejcarů.^{25/}

Na závěr generálního shromáždění proběhly volby do nového výboru Excursions-Clubu. Zvoleni byli pánové Karl Blass, MUDr. Ed. Engelmann, MUDr. Ignac Hackel, Wenzel Heimrich, Josef Just, Amand Paudler, H. Schlütter, F. Schopf, Eduard Steffen, Rudolf Walda, dr. Cajetan Watzel a Franz Wurm. Kromě H. Schlütterera, který byl zvolen nově, tedy zůstali ve výboru jeho původní první členové. Již 19. prosince se nový výbor poprvé sešel a zvolil většinou již osvědčené funkcionáře spolku. Předsedou Excursions-Clubu se tedy stal dr. Cajetan Watzel, jeho zástupcem Amand Paudler, zapisovateli zůstali Wenzel Heimrich a Josef Just, pokladníkem Eduard Steffen, knihovníkem Rudolf Walda a kustodem Franz Wurm.^{26/}

Excursions-Club tak vstoupil do dalšího roku své činnosti.

POZNÁMKY

- 1/ Ottův slovník naučný VI, Praha, Paseka – Argo, 1997, s. 207.
- 2/ Zápis je otištěn v Paudler, A.: Nachrichten über den Nordböhmischem Excursions-Club, Mittheilungen des Nordböhmischem Excursions-Club (dále jen MNEC) 1, 1878, s. 2.
- 3/ Tamtéž, s. 6.
- 4/ Leipziger Zeitung 27, 1877, č. 100 ze 16. 12. 1877.
- 5/ Čelko, Vojtech: Podíl spolku Excursions Club na vlastivědném bádání, vytvoření regionálních sbírek a muzeí, Bezděz 8, 1999, s. 119–149. Obsah článku na s. 120–122.
- 6/ Paudler, A.: Nachrichten über den Nordböhmischem Excursions-Club, MNEC 1, 1878, s. 3.
- 7/ Státní okresní archiv Česká Lípa, fond Excursions Club, inv. č. (128) 33, kartón Spolky 5.
- 8/ Paudler, A.: Nachrichten über den Nordböhmischem Excursions-Club, MNEC 1, 1878, s. 4.
- 9/ Tamtéž, s. 5.
- 10/ Tamtéž, s. 6–7.
- 11/ Tamtéž, s. 8–9.
- 12/ Tamtéž, s. 9–11.
- 13/ Tamtéž, s. 12.
- 14/ Tamtéž, s. 13.
- 15/ Všechny údaje o vzniku a programech sekcí tamtéž, s. 14 a 17.
- 16/ Paudler, A.: Nachrichten über den Nordböhmischem Excursions-Club, MNEC 1, 1878, s. 14, 15; Nachrichten über den Nordböhmischem Excursions-Club, MNEC 1, 1878, s. 65, 66.
- 17/ Paudler, A.: Nachrichten über den Nordböhmischem Excursions-Club, MNEC 1, 1878, s. 14; Nachrichten über den Nordböhmischem Excursions-Club, MNEC 1, 1878, s. 67.
- 18/ Nachrichten über den Nordböhmischem Excursions-Club, MNEC 1, 1878, s. 68; Paudler, A.: Nachrichten über den Nordböhmischem Excursions-Club, MNEC 1, 1878, s. 104.
- 19/ Nachrichten über den Nordböhmischem Excursions-Club, MNEC 1, 1878, s. 68; Paudler, A.: Nachrichten über den Nordböhmischem Excursions-Club, MNEC 1, 1878, s. 103–104.
- 20/ Paudler, A.: Nachrichten über den Nordböhmischem Excursions-Club, MNEC 1, 1878, s. 15–16; Nachrichten über den Nordböhmischem Excursions-Club, s. 69–70; Paudler, A.: Nachrichten über den Nordböhmischem Excursions-Club, MNEC 1, 1878, s. 105–106.
- 21/ Počty členů spolku čerpány z: A. P.: Zahl der Vereins-Mitglieder, MNEC 1, 1878, s. 40; Walda, Rudolf: Anzahl der Mitglieder, MNEC 1, 1878, s. 80; Nachrichten über

- den Nordböhmischen Excursions-Club, MNEC 1, 1878, s. 147; Verzeichniss der Mitglieder, MNEC 1, 1878, s. 166.
- 22/ Verzeichniss der Mitglieder, MNEC 1, 1878, s. 158–166.
- 23/ Pokud si pozorný čtenář sečte jednotlivá čísla z tabulky, zjistí, že součet nedává uváděných 627 členů. U některých totiž nebylo povolání či zaměstnání vůbec uvedeno, jinde zase bylo tak obecné (např. agent), že je nebylo možno nikam přiřadit.
- 24/ Nachrichten über den Nordböhmischen Excursions-Club, MNEC 1, 1878, s. 145.
- 25/ Tamtéž, s. 148.
- 26/ Tamtéž, s. 156.

PRAMENY A LITERATURA

- A. P.: Zahl der Vereins-Mitglieder, MNEC 1, 1878, s. 40.
- Nachrichten über den Nordböhmischen Excursions-Club, MNEC 1, 1878, s. 64–71.
- Nachrichten über den Nordböhmischen Excursions-Club, MNEC 1, 1878, s. 142–156.
- Panáček, Jaroslav – Vojtíšková, Marie – Smejkal, Ladislav: Z dějin České Lípy. Česká Lípa, 1999.
- Paudler, A.: Nachrichten über den Nordböhmischen Excursions-Club, MNEC 1, 1878, s. 2–16.
- Paudler, A.: Nachrichten über den Nordböhmischen Excursions-Club, MNEC 1, 1878, s. 98–108.
- Státní okresní archiv Česká Lípa, fond Excursions Club.
- Verzeichniss der Mitglieder, MNEC 1, 1878, s. 158–166.
- Vojtíšková, Marie – Panáček, Jaroslav: Česká Lípa. Městský národní výbor, Severočeské nakladatelství 1976.
- Walda, Rudolf: Anzahl der Mitglieder, MNEC 1, 1878, s. 80.

RESUMÉ

Das Entstehen des Heimatvereins „Nordböhmischer Excursions-Club“

Miloslav Sovadina

Der Heimatverein Nordböhmischer Excursions-Club wurde 1878 in Česká Lípa gegründet, einer Stadt, in der bereits achtunddreißig andere Vereine aktiv waren. Die Idee, einen Verein zu gründen, wurde bei einem Ausflug auf die Burg Scharfenstein geboren, den am 24. Juli 1877 die Herren Karl Lauer mann, Amand Paudler, Rudolf Walda und Dr. Eduard Kreibich unternahmen. Während der Wanderung unterhielten sie sich über die Herausgabe eines Buches, das die bisher unternommenen Ausflüge beschreiben sollte, über die Notwendigkeit einen Heimatverein zu gründen und die Heimatforschung zur Region Česká Lípa. In den darauffolgenden Monaten wurde ein Entwurf der Statuten des Vereins erarbeitet, seine organisatorische Struktur durchdacht und ein Tätigkeitsplan vorbereitet. Die Öffentlichkeit von Česká Lípa wurde am 16. Dezember mit einem Artikel von Amand Paudler in der Leipziger Zeitung „*Ein Excursions-Club*“ über die Absicht informiert, einen Heimatverein zu gründen. Für den 20. Dezember 1877 wurde eine provisorische Sitzung des Vorbereitungsausschusses zur Gründung des Vereins einberufen, an der insgesamt 26 geladene Bürger teilnahmen, meist Lehrer, Angestellte oder Geistliche aus der Region.

Auf der Tagesordnung der Sitzung des vorbereitenden Ausschusses stand die Diskussion über die Vereinsstatuten. Die verabschiedeten Statuten wurden am 3. Januar 1878 zur behördlichen Genehmigung an die k.u.k. Statthalterei in Prag gesendet, wo sie durch Erlass vom 21. März 1878 bestätigt wurden. Außer der Verabschiedung der Statuten wurde auf dieser Sitzung auch ein ordentlicher Vorbereitungsausschuss gewählt, an dessen Spitze als Vorsitzender Dr. Cajetan Watzel stand.

Die Gründungsversammlung des Excursions-Clubs fand am 10. April 1878 in Česká Lípa statt. Der Öffentlichkeit wurde ein Tätigkeitsplan des Vereins vorgelegt, seine Arbeitssektionen gebilligt und ein zwölfköpfiger Ausschuss gewählt. Zum Vorsitzenden des Excursions-Clubs wurde dr. Cajetan Watzel gewählt, zu seinem Stellvertreter Amand Paudler, als Protokollführer Wenzel Heimrich und Josef Just, zum Schatzmeister Eduard Steffen, zum Bibliothekar Rudolf Walda und zum Kustoden der Sammlungen Franz Wurm. Auf den weiteren Sitzungen des Vereinsausschusses wurden sukzessive die einzelnen Sektionen konstituiert. Als erste wurde am 25. April die historische Sektion etabliert, deren Vorsitzender Amand Paudler wurde. Als zweite wurde am 2. Mai 1878 die naturwissenschaftliche Sektion gegründet, die Franz Wurm leitete. Die technische Sektion begann ihre Arbeit am 9. Mai 1878, ihr Vorsitzender wurde A. Blass. Die Sprachsektion unter Leitung des Vorsitzenden Josef Just entstand am 15. Mai. Neben den Fachsektionen konnten an Orten, wo mehr als acht Mitglieder des Vereins registriert waren,

sog. lokale Klubs gegründet werden. Im Laufe des Frühjahrs entstanden lokale Klubs in Zákupy, Jablonné v Podještědí, Doksy, Dubá, Česká Kamenice, Nový Bor und Horní Póllice, am 12. 10. wurde ein lokaler Klub in Benešov nad Ploučnicí und am 9. 11. der viele Mitglieder zählende und sehr aktive lokale Klub in Varnsdorf gegründet.

Im ersten Jahr seiner Existenz verdoppelte der Excursions-Club seine Mitgliederzahl, im Mai wurden 320 gezählt, im September bereits 445, im Dezember 582 und im Januar 1879 stieg die Mitgliederzahl auf 627.

Die meisten Mitglieder stammten direkt aus Česká Lípa und den Städten der näheren Umgebung – aus Nový Bor, Varnsdorf, Benešov nad Ploučnicí, Česká Kamenice und Jablonné v Podještědí. Außer natürlichen Personen konnten in den Excursions-Club auch Kollektivmitglieder eintreten. Schon im Mai 1878 wurden der Humboldtverein aus Rumburk und der Gewerbeverein aus Česká Kamenice Mitglied. Im Rest des Jahres 1878 wurden dann die Gewerbevereine aus Benešov nad Ploučnicí, Česká Lípa und Stráž pod Ralskem, die Fortbildungs-Vereine aus Nový Oldřichov und aus Volfartice sowie der Industrie-Bildungsverein aus Jablonec nad Nisou Kollektivmitglieder. Mitglied des Excursions-Clubs waren auch der Prager Architekten- und Ingenieur-Verein für Böhmen, der Pädagogische Verein aus Varnsdorf und der Deutsche Turnverein aus Česká Lípa.

Was die soziale Herkunft betrifft, so wurde die Mehrzahl der Mitglieder (140) des Excursions-Clubs von Lehrern gestellt, nach ihnen folgten Angestellte (115), die in verschiedensten Institutionen und Betrieben arbeiteten, weiter Gewerbetreibende (73), Unternehmer und Fabrikanten (67). Mit weniger als 50 Mitgliedern waren Juristen (40), Händler (38), Geistliche (36) und Ärzte (24 Personen) vertreten.

Im ersten Jahr seiner Tätigkeit gab der Excursions-Club vier Hefte der heimatkundlichen Zeitschrift *Mittheilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs* heraus, veranstaltete regelmäßig Ausflüge und Vorträge, legte Sammlungen von historischem und naturwissenschaftlichem Charakter an und begann eine Fachbibliothek zusammenzutragen.

Übersetzt von Petra Sochová

Obr. 1. Skupinový portrét výboru Excursions-Clubu z roku 1897, pořízený u příležitosti 20. výročí založení spolku. Ze zakládajících členů z roku 1878 jsou na snímku v dolní řadě sedící Josef Just (první zleva), Wenzel Heinrich (druhý zleva), Rudolf Walda (čtvrtý zleva) a Amand Paudler (pátý zleva) (VMG Česká Lípa, Sběrka fotografií, sg. ND 7344)

Ein Excursions-Club.

„Ein Fremdling in der Heimat!“ Wenn dieser Vorwurf oft und oft berechtigt sein mochte, in unseren Tagen sind viele Tausende befreit, denselben zu Schanden zu machen. In Deutschland ist schon seit langer Zeit die Erforschung der heimatischen Geschichte ein Strebeziel, das einen großen Theil der gebildeten Kreise in Bewegung setzt. Und auch in unserem Vaterlande gibt es nicht wenig Städte, in welchen die genauere Erforschung der Heimat durch Jahrbücher, Bezirksfunde u. s. w. eifrig verfolgt wird.

In der That kann es für den warmen Freund des Vaterlandes in den Museen keine schönere, keine edlere Beschäftigung geben, als die, welche sich zum Zwecke gesetzt hat, den Landstrich, in welchem wir geboren wurden, in welchem wir leben, in seinen gegenwärtigen Verhältnissen und in seiner geschichtlichen Vergangenheit genauer kennen zu lernen. Und wie weit, wie ausgedehnt ist das Feld, wie mannigfaltig die Gelegenheit zu solchen Forschungen!

Die Vergangenheit unserer zahlreichen Städte und Dörfer mit ihren Befestigungen und Errungenschaften, mit ihren Reiden und Drangsalen aus uralten Papieren herauszuziehen und zur Kenntniss der Mitwelt zu bringen, ist eine höchst dankenswerthe Aufgabe, aber sie erfordert sehr viel Zeit, sehr viel Mühe und sehr viel Lust, die Schuppenbücher, Mattiken, Gebetbücher, die da und dort verstreut und oft nur wenig beachteten alten Rechnungen sind für die Geschichte unserer Gegend von höchster Wichtigkeit. Es ist daher geboten, ihr Dasein und ihren Verbleib kennen zu lernen, ihren Inhalt und Werth zu prüfen und für ihre sorgfältige Erhaltung sich zu bemühen. Ueberhaupt wäre es wünschenswerth, von allen alten Büchern, welche in der Gegend sich befinden, ob sie nun gedruckt oder gedruckt sind, Kenntniss zu erhalten. Auf diese Weise besäße die Gegend eine große und werthvolle, wenn auch zerstreute Bibliothek, welche zwar nicht ohne Mühe zu benützen, aber doch sehr förderlich sein würde. Die älteren Inschriften auf Kirchen, Schloßern, Schulen und anderen Gebäuden, auf Grabsteinen, Denkmälern, Bildern, Geräthen, sind nicht nur für die Ortsgeschichte, sondern auch für die heimathliche Sprachforschung von Wichtigkeit. Kirchen, Kapellen, Schloßer, Vorwerke (Weinböde), besonders auch Fabriken und überhaupt alle alten und hervorragenden Gebäude verdienen unsere Theilnahme. Wie wissenschaftlich ist, was unsere deutschböhmisches Landleute in Handel und Industrie geleistet haben! Die Erzeugung von Glas, Tuch und Papier, der Cottondruck, die Spinnerei, Weberei und Strumpfwirkererei, sowie zahlreiche andere daterländische Industrien sind von den Deutschen Nordböhmens begründet, entwickelt und zu hoher Blüthe gebracht worden. Wer hat diese Großthaten der Arbeit vollbracht, und unter welchen Hindernissen und Fördernissen? Um der Geschichte der heimischen Kunst

einen Dienst zu leisten, richten wir unser Augenmerk auf alle und oft kostbare Bilder, Statuen, Schnitzereien u. s. w.

Das nördliche Böhmen war seit dem vorigen Jahrhunderte sehr reich an Museen. Viele alte Musikalien mögen verstaubt in irgend einem Winkel liegen, und doch wäre es wahrcheinlich sehr lohnend, sie zu sammeln oder doch zu prüfen. Im Besitze mancher Familien befinden sich uralte Geräte, welche kennen zu lernen sehr interessant und vortheilhaft wäre. Von Städten, Dörfern, Bergen, Felsklüften, Mühlen, Geshften u. dgl. gibt es bisweilen neben dem officiellen noch einen volkstümlichen Namen, welcher nicht selten durch sein hohes Alter für die Geschichte von hoher Wichtigkeit ist. Besondere Namen haben auch Thiere, Pflanzen und Steine. Auch dürfte es überhaupt sehr vortheilhaft sein, wenn Jedermann Gelegenheit erhält, die heimischen Erzeugnisse der drei Naturreiche mit wissenschaftlicher Genauigkeit kennen zu lernen. Eine solche Gelegenheit kann durch naturwissenschaftliche Sammlungen geschaffen werden. Bei Grabungen und Neubauten findet man oft allerlei Alterthümer und Naturseltenheiten, welche durch Unwissenheit oder Sorglosigkeit leicht zu Grunde gehen. Es würde daher sehr nützlich sein, wenn die Mitglieder eines weitausgebreiteten Vereines die Erhaltung solcher Funde sorgsam überwachen und besürworten wollten.

Manche Bäume zeichnen sich durch hohes Alter, Größe, seltenen Wuchs oder durch eigene Sagen aus. Auch die Quellen sind unserer Theilnahme werth. Manche zeichnen sich durch mineralische Zulage, andere durch die Regelmäßigkeit ihres Erscheinens und Verschwindens aus, manche gelten im Volksmunde als sehr gesund, andere als sehr gefährlich, ja als tödtlich.

Selbst die Kenntniss des Wasserreichthums wäre wissenschaftenswerth. Auch ein Anderes kommt in Betracht. Straßen und Wege pflegen alljährlich Veränderungen und Erweiterungen zu erfahren; ebenso werden außerhalb der Städte und geschlossenen Dörfer Einsichten und Fabrikgebäude angelegt, und es empfiehlt sich sehr, diese nicht unwichtigen Veränderungen allsogleich zu verzeichnen und zur kartographischen Verwendung bereit zu halten.

Die höchste Zeit ist es, alle Sprache, Volkslieder, abergläubige Gebräuche, Sagen u. s. w. zu sammeln, ehe sie völlig aus der Erinnerung unseres Volkes entschwinden. Die unserem heimischen Dialekte eigenthümlichen Wörter könnten die Kenntniss unserer Mutterprache in mancherlei Beziehung fördern.

Ein ganz besonderes Interesse könnte endlich die nachfolgende Betrachtung beanspruchen. Wir leben mitten in einer herrlichen, aber den Fremden und selbst vielen Einheimischen zu wenig bekannten und viel zu wenig nach Verdienst geschätzten Gegend. Von der böhmischen Sprachgrenze in Säben bis zur

Obr. 2. Článek s programovým prohlášením Excursions-Clubu v českolipských novinách Leipzer Zeitung z 16. prosince 1877 (SokA Česká Lípa, Excursions-Club, inv. č. 32).

BOHM. LEIPZ.

Euer Wohlgebohren!

Donnerstag d. 20. Dezember 1/2 8
uhr Abends findet eine
Besprechung in Angelegenheiten
des Excursionsclubs statt,
wozu wir Sie freundlichst
einladen.

Leipza am 19. Dezember 1877.

Im Namen des
vorberestenden Comité's:

R. Walda
Knechtelprofessor.

Das Versammlungslocale ist in
Kosdera's Gasthause.

Obr. 3. Pozvánka na schůzi přípravného výboru k založení Excursions-Clubu 20. prosince 1877 (SOKA Česká Lípa, Excursions-Club, inv. č. 32).

Statute
des
Nordböhmischen Excursionsclubs.

S. 1.

Zweck des Vereines.
Zweck des „Nordböhmischen Excursionsclubs“ ist der
Bund der „jeu de l'Esprit“, böhmischen Epikureer, welche
s. d. Club in Čáslavi bei jein Aufstehungsbegriffen und
Opfer, von der Pragerunge in Tschuden bei jein
Landstungen in Norden ist ruffant, zu erwecken sind
zu verbreiten.

S. 2.

Vereinsgebiet.
Der Club ist der Verein der in d. Čáslavi. Club können in
allen Orten des in d. d. impprobenen Epikureer, jedoch
in denselben muss es 8 Mitglieder dem Verein beitreten,
als das Bestehen des Vereinsoffiziel Localclubs ge-
bildet werden.

S. 3.

Mittel
Mittel zur Erreichung der Vereinszwecke sind:
1. Gelder und Sectionen ab. für Gutschriften, für Grad-
wetterst, für Bationstesthaften u. s. w.
2. Epikureer Einbrennkünfte und Wörter.
3. Diejenigen in Handverhandlungen innerhalb des
s. d. impprobenen Vereinsgebietes.
4. Abgabe von Sammlungen in einer Bibliothek.
5. Freigabe von Vereinsmitteilungen.
6. Anfertigung von Excursionszählern.
7. Unterstützung der Vereinszwecke
fördernder Personen.
8. Gütliche Darstellung selbstwertiger Objekte des
Vereinsgebietes in jein Wörterabgabe (alle Karten
auf der Pragerunge, Photographien u. s. w. bleiben dem
Verein vorbehalten).

Obr. 4. Rukopis stanov Excursions-Clubu s datem 3. ledna 1878 (SOKA Česká Lípa, Excursions-Club, inv. č. 33).

NORDBÖHMISCHER EXCURSIONS-CLUB.
B.-LEIPA.

Dr. Wohlgeboren
Herrn
Direktor D. C. Watzel

Faudler

Obmann des Nordb.
Excursions-Clubs
in

Wifeitz!

D. Leipzig.

Obr. 6. Obálka Excursions-Clubu, adresovaná předsedovi spolku Dr. Cajetanu Watzelovi v roce 1880 (SOkA Česká Lípa, Excursions-Club, inv. č. 35).

O PŮVODU, VÝZNAMU A BUDOUCNOSTI TURNERSKÉHO KŘÍŽE NA SKÁLE U DUBÉ^{1/}

Vojtěch Kessler – Martin Klement

Vojtěch Kessler – Martin Klement: *On the origin, meaning and future of the Turner Cross on a rock near Dubá*

The present article deals with the stages of origin and explanation of an eight-arm swastika engraved in a rock face near Dubá. With this symbol some unions of the German Gymnastic (Turner-) Movement identified themselves. From the initials of Turner motto „Frisch, frei, fröhlich, fromm“ (fresh, free, merry, devout), propagated by the movement founder Friedrich Ludwig Jahn, the Turner Cross was derived by copper engraver Heinrich Felsing. However in Austrian („völkisch“) union „Deutscher Turnerbund“ (DTB) this cross was substituted with a symbol better corresponding with the union's world view: in the beginning of 20th century Ernst Strach interconnected the 4 F with their ceriphs to create an eight-arm swastika. He inspired himself to do this by the fylfot which was becoming more and more popular especially in the „völkisch“ movement and explained as a symbol of the sun. From the DTB the sign was taken over in 1920 by Czechoslovak „Deutscher Turnverband“ (DTV), which counted to their signs many more crosses, including the swastika. It would however be false to consider the DTV since the early 1920s – on the basis of mere resemblance between Strach's cross and the Nazi swastika – a vanguard of German rightwingers in Czechoslovakia. Although it remains unclarified which union and when carved the swastika into the rock face near Dubá, it is important that the Czech population learns about the meaning of this sign right on the spot, thus being forced to reflect on the recent history.

Key words: turner movement, „völkisch“ movement, Deutscher Turnverband, Turner symbolism, Turner cross, swastika.

I. Dubský kříž a turnerské hnutí

Z Dubé do Mšena vede silnice číslo 259 zprvu mezi poli, po necelém půl kilometru se zanořuje do lesa a lemovaná pískovcovými skalami pozvolna klesá až k Rozprechtickému rybníku. Dříve než k němu dospěje, stáčí se kolem hájenky mírně doleva. Před touto zatáčkou se vlevo ve směru od Dubé nachází na jednom z výběžků lesem porostlého skalního svahu čtyřramenný kříž s osmi zaoblenými háky (obr. 1). Ve výšce lidské posta-

vy a o průměru přibližně půl metru jej do pískovcové skály vryla amatérská ruka, jak prozrazuje nepravidelnost a jednoduchost celého ztvárnění. O době vzniku dnes již silně zvětralého, mechem zarůstajícího, ale ve svém obrysu stále ještě patrného kříže mohla více prozrazovat drobnější rytina vlevo od něj, ovšem na jejím místě se pískovec již zcela rozdrobil. Jen mech vrostlý do mělkých brázd činí patrným jakýsi rám, jehož přímé linie zřejmě nejsou přírodního původu.

O kříži není zmínky v turistických průvodcích, není zakreslen v turistických mapách, ba není ani ukotven v povědomí místních obyvatel. Zapomenutý a obrostlý křovinami se ztrácí v potměšlé roklině a společně s ním i vzpomínka na minulost, která s ním je spjata. V následujících odstavcích bude nejdříve vynaložena snaha osvětlit původ, fáze vzniku a význam svastiky s osmi háky, stejně jako její rozšíření ve střední Evropě. Teprve poté bude možné alespoň přibližně říci, kdo a kdy tento pozoruhodný emblém vytesal u Dubé do skály. K dubskému kříži se nevztahuje žádná odborná literatura, avšak o podobných symbolech existují práce, jež se staly východiskem této studie. Nejdůležitější informace poskytla periodika konce 19. a počátku 20. století a především ideologické spisy tzv. turnerského hnutí. Kříž mezi Dubou a Rozprechticemi se totiž označuje přídomkem turnerský.

Avšak co rozumět pod oním „turnerským hnutím“? U jeho počátků stojí Friedrich Ludwig Jahn (1778–1852), který různé tělocvičné úkony, do té doby označované jako gymnastika, shrnul pod novotvarem „Turnen“ a tomuto svému tělocvičnému systému dal poprvé jasný politický cíl. V lesoparku Hasenheide u Berlína založil Jahn roku 1811 první „Turnplatz“, na němž cvičil s žáky a studenty berlínských škol. Nešlo přitom o pouhou odpolední kratochvíli. Turneři byli cílevědomě připravováni na obranu vlasti, v první řadě proti napoleonské okupaci, nošením stejnokroje si uvědomovali vzájemnou rovnost a Jahn jim vštěpoval vlastenectví, které se neomezovalo pouze na Prusko, nýbrž bylo celoněmecké. Přestože se turneři skutečně účastnili bojů proti Napoleonovi, na restaurační režim jejich liberálně-demokratické, vlastenecké cítění působilo podezřele. Ovšem co bylo na Hasenheide jednou uvedeno do pohybu, to se nedalo zastavit ani Jahnovým uvězněním, ani zákazem „Turnen“ mezi 20. a 40. lety 19. století.^{2/} Kolem poloviny 19. století tudíž pozorujeme nárůst počtu turnerských spolků ve všech tehdejších německých zemích, stejně jako první pokusy o společnou nadstátní správu.^{3/} V habsburské říši se nadšení pro organizované cvičení mohlo plně rozvinout až s návratem ústavnosti na počátku 60. let 19. století. Do roku 1864 spadá i založení turnerského spolku v Dubé,

který se tak řadí k 30 nejstarším spolkům na českém území. Třebaže se spolek v roce 1870 přeměnil do turnersko-hasičského spolku a některé druhy cviků neprovozoval, podílel se v roce 1873 svými 80 členy výrazně na výsledku turnerské statistiky pro Čechy.^{4/}

Když v roce 1868 vzniklo Německé turnerstvo (Deutsche Turnerschaft, dále jen DT), obří organizace zastřešující všechny středoevropské turnerské spolky, spadal ten dubský s ostatními turnerskými spolky rakouské monarchie pod tzv. XV. turnerský kraj tohoto vpravdě velkoněmeckého svazu. Zbýlých čtrnáct krajů se rozprostíralo na územích, jež se o tři roky později sloučila do Německé říše. Obava z emancipujícího se slovanství, nadto umocněná nárůstem židovské populace ve Vídni, zapříčinila radikalizaci některých spolků XV. kraje. Ve stanovách dolnorakouských spolků nacházel ke konci 80. let své místo „árijský paragraf“, jenž umožňoval účast na cvičení pouze Němcům „árijské krve“.^{5/} Rasově antisemitské turnerské spolky byly v roce 1888 vyloučeny z liberálně orientovaného DT a spojily se o rok později do Německého turnerského svazu (Deutscher Turnerbund, dále jen DTB), slučujícího v sobě tradici turnerského hnutí s myšlenkami tzv. „völkisch“ hnutí, jež se přibližně ve stejné době šířilo střední Evropou a k němuž se hlásili ti, kdo se nadchli pro ideje všenněmectví, rasové nauky a specifického německého náboženství.^{6/}

Důsledkem česko-německého antagonismu se názory zastávané DTB zdály i mnohým jiným spolkům XV. kraje přitažlivé, proto v roce 1901 přijal celý kraj do svých stanov „árijský paragraf“ a o tři roky později pod jménem Turnerský kraj Německé Rakousko (Turnkreis Deutsch-Österreich, dále jen TKDÖ) vystoupil z DT.^{7/} Turnerský spolek Dubá k němu od počátku patřil jako součást mohutné Severočeské turnerské župy.^{8/}

První světová válka znamenala zásah do organizační struktury turnerských svazů, ovšem méně již do jejich světonázoru. Rakouský DTB se transformoval do Německého turnerského svazu 1919 (Deutscher Turnerbund 1919, dále jen DTB 1919) a ideově nadále setrval na „völkisch“ principech.^{9/} V Československu se roku 1919 konstituoval Německý turnerský svaz (Deutscher Turnverband, dále jen DTV), jenž zahrnoval bývalé spolky TKDÖ včetně turnerského spolku v Dubé.^{10/} O ideovém rázu DTV vypovídá nejlépe první bod stanov, v němž je členství ve svazu podmíněno árijským původem.^{11/} V spolkovém a politickém životě sudetských Němců sehrál DTV klíčovou roli, a to nejen proto, že z jeho řad vzešel Konrad Henlein (1898–1945), nýbrž i pro obdivuhodnou angažovanost ve výchově mládeže, sociální politice či sudetoněmecké sebeidentifikaci.^{12/} Po připojení sudetských

oblastí k Německé říši se DTV organizačně rozpustil v říšských tělovýchovných strukturách, kterýžto osud postihl již dříve DTB 1919 i DT.^{13/}

II. Turnerské heslo a kříž – symboly DT

K posílení skupinové identity se mezi turnery vyvinuly specifické symboly a ritualizované úkony. Do první poloviny 19. století spadá vznik dvou symbolů, jež se velké obliby dočkaly zejména v DT, a to heslo „Frisch, frei, fröhlich, fromm“ a z něj odvozený turnerský kříž (obr. 2).

Do turnerského hnutí uvedl heslo zmíněný Friedrich Ludwig Jahn, jenž ve čtvrtém oddílu jednoho ze svých nejvýznamnějších děl „Die Deutsche Turnkunst“ z roku 1816 uvádí, že být svěží, svobodný, radostný a zbožný je turnerovo bohatství: „Frisch, frei, fröhlich und fromm – ist des Turners Reichthum“.^{14/} Svěžest turnera měla dle Jahna tkvět v jeho odvaze, svobodný čili nezávislý měl být turner na vášních, předsudcích a úzkostech, radostně měl užívat „darů prozřetelnosti“ a zbožně plnit své povinnosti.^{15/} Po Jahnově smrti se heslo formou básní, písní, různých průpovědek či dekoru vrylo do obecného povědomí turnerů DT jako neodmyslitelný symbol jejich pospolitosti.

Adjektiva „Frisch, frei, fröhlich, fromm“ by v DT ale zřejmě nikdy nedosáhla takového rozšíření, kdyby je darmstadtský mědirytec a vůdčí postava hessenského turnerského hnutí Heinrich Felsing (1800–1875) nezpopularizoval v podobě tzv. turnerského kříže.^{16/} Felsing pro své účely použil z hesla jen počáteční písmena přídatných jmen, a to tak, že první dvě F k sobě natočil svými dřívky a na jejich horní ramena umístil dvě zbylá, zrcadlově převrácená F. Takto neobvykle uskupená čtyři F se poprvé objevila v roce 1844 na vlajce, již Felsing věnoval darmstadtskému turnerskému spolku školáků (obr. 3).^{17/}

O dva roky později Felsing na shromáždění spolkových zplnomocněnců v předvečer 2. švábské turnerské slavnosti v Heilbronnu údajně označil turnerské hnutí za stabilní budovu, kterou je třeba už pouze vyzdobit specifickými symboly.^{18/} Jako možný všeobecný znak prezentoval svůj návrh turnerského kříže, v němž čtyři F tvoří „ – jako turnerstvo – stejnou formu a sílu na všechny strany“.^{19/} Aniž by v Heilbronnu či později na jiném turnerském sněmu bylo usneseno zavedení turnerského kříže coby oficiálního znaku hnutí, nalezl Felsingův návrh záhy ve většině tehdejších turnerských spolků pozitivní ohlas. DT jej poté užívalo v různých proporčních obměnách a dnes představuje součást loga německé spolkové organizace „Deutscher Turner-Bund“.^{20/}

III. Sloučení turnerského a hákového kříže v DTB

Do DTB proniklo Jahnovo heslo také, avšak svazu příliš nevyhovovalo, neboť exaktně nezrcadlilo jeho „völkisch“ světonázor. S větší oblibou se proto turneři tohoto svazu shlíželi v sentencích antisemitského politika Georga von Schönerer (1842-1921), z nichž odvodili své oficiální motto „Rassenreinheit – Volkseinheit – Geistesfreiheit“ (Rasová čistota – národní jednota – duchovní svoboda).^{21/} Přestože také Felsingův kříž zpočátku přináležel k repertoáru symbolů DTB, hledala organizace nový reprezentativní znak, který by názorněji vystihoval její horování pro „völkisch“ ideály.

Návrh podoby svazového znaku vytvořil malíř a jeden z ideologů DTB Ernst Strach (1876–1914), ovšem prameny se neshodují, kdy se tak stalo. S jistotou lze naproti tomu konstatovat, že si 9. turnerský sněm DTB v roce 1909 předsevzal jednat na svém zasedání pod bodem 8 o „zavedení jednotného odznaku pro členy svazu“.^{22/} Tématu se však na sněmu nedostalo dostatečného prostoru, proto byla vyřešením záležitosti pověřena nově zvolená turnerská rada.^{23/} Ta nakonec roku 1910 schválila Strachův návrh, jenž byl ovšem Josefem Fellnhoferem, jedním ze členů rady, drobně upraven.^{24/} O jaké úpravy se jednalo, prameny rovněž neprozrazují.^{25/}

Nový znak měl kruhový tvar a jeho pozadí bylo tvořeno černo-červenou-zlatou trikolórou (v černo-bílé variantě znaku byla trikolóra vyjádřena heraldickými barvami). Na ní spočívala čtyři F v podobě rovnoramenného kříže, z jehož každého ramene vycházely dva háky, stočené ve směru chodu hodinových ručiček. Kosé zakončení vnějšího háku mělo – podle interpretace z roku 1932 – s následujícím ramenem tvořit úhel 22,5 stupně, tedy tentýž úhel, jenž se rozevívá mezi zemskou osou a ekliptikou.^{26/} Do podélného břevna kříže byl vepsán název svazu.

Ačkoli se původní verze Strachova znaku nezachovala, lze usuzovat, že myšlenka uspořádat čtyři F do formy svastiky s osmi háky pochází od něj, nikoli od Fellnhofera. Přísně vzato nebyl Strach první, kdo spojil čtyři F svými serify tak, že vzdáleně připomínala hákový kříž. Již kolem poloviny 19. století to učinily některé turnerské spolky, které se s Felsingovým křížem neztotožnily. Kromě spolku v Kasselu či Zhořelci užíval takovouto variantu kříže i „Alter Turnverein Breslau“, po němž se uvedené znázornění čtyř F nazývalo jako „vratislavský kříž“ (obr. 4).^{27/} Přímou se tedy nabízí úvaha, že Strach měl před očima tuto formu turnerského kříže, když zasedl k náčrtu znaku pro DTB. Mohl ale čerpat podněty i odjinud?

Pro prastarý znak svastiky se čtyřmi háky^{28/} se v druhé polovině 19. století nezávisle na sobě nadchlo více osob a organizací^{29/} včetně těch

přináležejících k „völkisch“ hnutí. Na přelomu roku 1898 a 1899 se v berlínském čtrnáctideníku „Heimdall“, hlásné troubě „völkisch“ hnutí, rozproutila živá diskuze nad všenněmeckým znakem. Brzy se ozvaly hlasy, které požadovaly sjednocení hnutí pod hákovým křížem.^{30/} Třebaže v „Heimdall“ kdosi svastiku záhy odmítl jako „pro naše zvláštní germánství nepoužitelný“ rozpoznávací znak,^{31/} symbol se očividně těšil přízni. Kasselský vydavatel Franz Winterstein kupříkladu čtenářům periodika doporučoval, aby si u jistého homburského zlatníka objednali „vábivé“ brože ve tvaru hákového kříže,^{32/} a on sám užíval svastiku ve svých inzerátech.^{33/}

Další mimořádný impuls k popularizaci tohoto znaku vzešel od vídeňského esoterika Guida von List (1848–1919), jenž na bázi pokoutné lingvistické a komparativní metody distingoval domnělé varianty hákového kříže. Roku 1902 se tak v jedné z jeho brožur objevuje poprvé svastika se zaoblenými háky uprostřed kruhu^{34/} (obr. 5), kterou o rok později v článku v „Heimdall“ pojmenoval jako „Quirl“ či „Ruotkreuz.“^{35/} V díle z roku 1907 se významným titulem „Das Geheimnis der Runen“ (Tajemství run) (obr. 6) prezentoval Guido von List heraldickou tabulku, v níž se snažil mimo jiné prokázat, že v modifikované podobě se hákový kříž skrývá na četných štítech, v různých křížích a dokonce i v kružbách gotických oken.^{36/} Ideje a především nákresy, roztroušené v rozličných periodicích a Listových spisech, byly známy širokému publiku a i turnerům DTB. Vždyť levotočivou zaoblenou svastiku otiskl již v roce 1904 a znovu o pět let později v jedné ze svých brožur dolnorakouský turnerský spolek „Friesen“ z Hernals.^{37/}

Strachovi jako vlivnému turnerskému ideologovi nemohl hákový kříž v literatuře „völkisch“ hnutí, ani v publikaci hernalského spolku uniknout, zvláště když se údajně sám zabýval germánskými dějinami a runami.^{38/} Že by se pro znak DTB nechal inspirovat výhradně tvarem „vratislavského kříže“, starého a především zcela marginálního fenoménu, nezní přesvědčivě. Kromě nápadné shody mezi „Quirelem“ a Strachovým křížem hovoří o vlivu „völkisch“ hnutí na ztvárnění oficiálního znaku DTB i to, že interpretace svazového znaku vycházela z „völkisch“ interpretace hákového kříže.

V prostředí „völkisch“ organizací se hákový kříž přimyká stále více k myšlenkám nordického dávnověku^{39/} a rasové nauky^{40/} (obr. 7). Jeho vzývání souviselo úzce se svátkem letního slunovratu, vykládaného jako dávný germánský obyčej, který byl konán na počest slunečního boha Baldura. Dle některých názorů křesali Germáni panenský oheň, pomocí něhož měla být při slunovratu zapalována vatra, roztáčením dřevěného kotouče v blízkosti lehce vznítitelného materiálu jako sena či suchých listů. Z hořící obruče

s dvěma zkříženými paprsky prý Germáni odvodili znak svastiky jako symbol Baldurova slunce.^{41/} Ne náhodou ilustrace „Quirelu“ z roku 1902, o níž byla řeč výše, doprovází kapitolu „Zplození ohně“ Listovy příručky k pořádání pohanského obřadu slunovratu.^{42/} Ne náhodou prezentoval Guido von List v „Heimdall“ varianty svastiky v souvislosti se zprávou o svém objevu ruin údajné germánské sluneční svatyně nedaleko Jihlavy.^{43/} A ne náhodou zařadil turnerský spolek v Hernals obrázek svastiky do kapitoly nazvané „Germánská víra!“^{44/} Z domnělého znaku germánského náboženství tak byl vytvořen jeden ze znaků „völkisch“ světonázoru.

Jelikož se o organizování svátku slunovratu podle „germánského“ ritu zasazovaly v první řadě spolky DTB, lze předpokládat, že pro ně takovéto vysvětlení původu hákového kříže muselo být atraktivní. Při vytváření oficiálního svazového odznaku nezůstalo toto pojetí bez povšimnutí, neboť v periodiku svazu se o turnerské svastice s osmi háky psalo také jako o „slunečním kole“.^{45/} Na rozdíl od Felsingova kříže a „vratislavského kříže“, za jejichž čtyřmi F se kromě „Frisch, frei, fröhlich, fromm“ neskrýval žádný jiný závažnější podtext, se ve Strachově komplexním pojetí znaku DTB dokonale obráží turnerský „völkisch“ světonázor: čtyři F nadále odkazovala na Jahnovu tradici, ale tvar písmen ustoupil podobě „staroárijské sluneční runy“,^{46/} která vyjadřovala přesvědčení, že žilami turnerů protéká germánská krev. Černo-červeno-zlaté pozadí emblému nebylo možné chápat jinak nežli touhu po sloučení všech Němců „árijského původu“ v jedné všenečnické říši, a rám znaku, zobrazující kruhovitý germánský štít, zase odkazoval na bojovný charakter svazu. V DTB tak nový turnerský kříž přestal být pouze jedním ze symbolů turnerství. Stal se manifestem a jako záměrný manifest byl také vtěsán do gigantické Jahnovy mohyly, odhalené v roce 1913 na chebském Špitálském vrchu u příležitosti 6. svazové turnerské slavnosti DTB (obr. 8).

IV. Varianty křížů v DTV

Poté, co se vlivem první světové války rozpadla středoevropská organizační struktura turnerského hnutí, musely se nástupnické svazy vypořádat jak s vybudováním nového fungujícího ústrojí, tak i se symbolikou, která je měla v nové společensko-politické situaci reprezentovat. V rakouském svazu DTB 1919 se nejdříve sice uvažovalo nad novým znakem, ale volba mezi 56 návrhy nakonec padla na starý symbol DTB – čtyři F „ve formě slunečního kola“ na „kruhovém germánském štítu“ (obr. 9).^{47/} Pouze jméno svazu v kříži bylo aktualizováno.

Ideovou spřízněnost mezi rakouským DTB 1919 a československým DTV znázorňuje nejlépe usnesení svazové rady v Teplicích z roku 1920 přijmout za znak svazu kříž DTB 1919, a to jen s tím rozdílem, že byl do podélného břevna vepsán název „Deutscher Turnverband“ (obr. 10).^{48/} V žádném jiném svazu však zároveň nedocházelo k paralelnímu – a stěží vysvětlitelnému – používání tolika symbolů ve tvaru křížů jako právě v DTV.

V časopise pro turnerskou mládež „Jungtum“ například valil od zářijového čísla roku 1923 na titulní stránce periodika nahý šlachovitý jinoch blok turnerského kříže. Mimořádně pozoruhodná je přitom skutečnost, že onen eféb nekutálel před sebou symbol DTV, ani Felsingův kříž (ten zdobil hlavičku prvních čísel periodika), nýbrž převracel z jednoho hrotu na druhý obdobu „vratislavského kříže“ se zmohutněnými horními rameny čtyř F,^{49/} čímž znak více vyvolával představu svastiky než Jahnova hesla. DT ve svém periodiku pro mládež později tento kříž charakterizovalo jako „znak sude-toněmecké turnerské mládeže“.^{50/} Bylo-li tomu tak skutečně, zůstává otázkou, proč pod tímž symbolem například v roce 1924 Úpsko-labská turnerská župa inzerovala župní slavnosti ve Vrchlabí.^{51/}

Vedle Strachova kříže a „vratislavského kříže“, které díky svým osmi hákům byly nazývány také jako dvojité hákové kříže, byl v DTV běžný i kříž se čtyřmi háky, tradičně pokládaný za árijský symbol pro štěstí a symbol slunečního kola.^{52/} V inzertní části svazových novin se dá nalézt reklama jak k brožím^{53/} a nástěnným ozdobám ve tvaru svastiky,^{54/} tak kalendáře známé pod titulem „Hakenkreuz-Jahrweiser“.^{55/} Hákový kříž byl vyobrazen i v ideologických příručkách; ve verzi pro turnerskou mládež se dokonce nacházela výzva, aby vánoční stromečky byly zdobeny stříbrnými hákovými kříži na světlemodrém kruhovém pozadí se stříbrným rámem (obr. 11).^{56/}

Přihlásit se v Československé republice k symbolu hákového kříže – ať už v jakékoli podobě – ale současně znamenalo obrátit na sebe pozornost státní správy, neboť ve znamení svastiky mezitím rozvíjely svou činnost i nacionalistické politické strany. Z rozhodnutí ministerstva vnitřní z roku 1923 bylo možné zakročit proti používání hákového kříže v turnerských spolcích, pakliže jeho prezentování mělo demonstrativní a provokativní charakter.^{57/} Definitivní zákaz „starého německého znaku pospolitosti“, který turnerům prý v dobách bojů byl znakem věrnosti a kamarádství,^{58/} následoval v roce 1936.^{59/} DTV se musel navrátit k neutrálně působícímu Felsingovu kříži. Když se v roce 1938 v hlavičce svazového periodika opět objevila svastika se čtyřmi háky, znamenalo to už jedině: podřízenost sude-toněmeckého turnerského hnutí Berlínu.

Bylo by tedy chybné na základě shody mezi vzhledem symbolu DTV a nacionálního socialismu vyvozovat paušální závěr, že československé turnerské hnutí již od počátku 20. let 20. století bylo odnoží říšskoněmecké pravice a že po celou dobu systematicky připravovalo cestu pro vítězný příjezd Adolfa Hitlera do pohraničí. Odhadnout, kdy DTV ve všech variantách svých křížů přestal vidět „völkisch“ symbol a kdy v nich začal spatřovat zpodobení nacistické ideologie, bylo již tenkrát obtížné. Většina turnerů zřejmě tyto náhledy ani nerozlišovala. Některým byla zase podobnost turnerského kříže se symboly politické pravice natolik nepříjemná a strach ze zásahu státu natolik velký, že svazu dokonce doporučovali vlastního znaku se zříci.^{60/} Znaku, který ve skutečnosti odkazoval na tradici mnohem starší než nacionální socialismus.

V. Otisk turnerství v krajině

S velkou pravděpodobností se nikdy nepodaří v pramenech nalézt informaci, kdo a kdy vytesal čtyři F ve tvaru stočené svastiky do pískovcové skály na cestě mezi Dubou a Rozprechticemi. Buď byl autorem člen DTB – pak by se vznik památky datoval do let 1910 až 1919, nebo dílo vzniklo pod rukama příslušníka DTB 1919 či DTV, čímž by vznik spadal do let 1920 až 1938. Méně věrohodné se zdá, že by původce vyrytého kříže pocházel z řad TKDŮ či dokonce DT, tedy turnerských organizací, které se hlásily k jiným symbolům. Autorství vycházející z DTB nelze v zásadě vyvrátit, leč jeví se jako méně reálné, protože k baštám tohoto svazu se na českém území řadilo okolí Chebu a Liberce, zatímco v oblasti Českolipska náležely turnerské svazy do roku 1919 k TKDŮ. I tak existuje možnost, že skupina turnerů z Chebska či Liberecka podnikla cestu do okolí Dubé a při této příležitosti zanechala ve skále svůj znak.

Za hodnověrnější lze považovat hypotézu, že památka pochází až z meziválečného období, kdy byl dvojitý hákový kříž mezi rakouskými a československými turnerskými svazy plně etablován. Proti původcovství ze strany DTB 1919 nelze nic namítat, neboť mezi DTB 1919 a DTV byly pěstovány bratrské vztahy. Rakouští turneři tudíž mohli uspořádat cestu do nitra Čech, při níž se setkali se spřátelenými spolky a mimo jiné na památku své návštěvy vyryli do skály symbol svého svazu. Ovšem nejatraktivněji působí úvaha, že dílo vyhotovila ruka turnera z DTV. Bezpochyby mohl přináležet k turnerskému spolku v Dubé a svým činem vyjádřit, jaký světónázor zdejší krajinu oduševňoval.^{61/} Onen turner mohl ale pocházet i z jiného spolku DTV a své dílo vyhotovit pouze během turnerského

vandrování, v jehož itineráři figurovala i návštěva turnerského spolku v Dubé.

Pro tuto domněnku hovoří zejména hluboký otvor ve skalním útvaru přímo pod reliéfem svastiky. Dnes je vyhloubenina již s velké části zanesena zeminou, ovšem ve 20. a 30. letech 20. století mohl být otvor natolik rozměrný, že poskytl vhodný prostor pro přespání přibližně tří osob. Nocování ve volné přírodě odpovídalo romantickému a výchovnému duchu vandrování, kterému pod vlivem hnutí „Wandervogel“ a působení Edmunda Neuendorffa (1875–1961), vůdce turnerské mládeže v DT,^{62/} začala být i v DTV přikládána stále větší váha, až z něj Konrad Henlein učinil jeden z hlavních bodů svého nového konceptu turnerské výchovy.^{63/} Možná tedy, že jedna ze skupin turnerů při svém pochodu Dubskem učinila zastávku u zmíněné skály a buď během noclehu, nebo během odpočinku vryla do pískovce symbol svazu včetně dnes již nerozeznatelného názvu svého spolku.

Ať už se dvojitý hákový kříž ve skále objevil před rokem 1918 nebo až po něm, ať už jejím autorem byli turneři z Dubé nebo odjinud a ať už svým činem chtěli projevit sympatie k tomu či onomu světonázoru nebo jednoduše zkrátit dlouhou chvíli, nic to nemění na skutečnosti, že u Dubé máme co do činění s povážlivým symbolem. Nejen díky své abnormální formě, nýbrž i díky svému umístění lze ale dubský kříž považovat za středoevropský unikát. V současnosti se z pochopitelných důvodů podobné emblémy ve svém původním prostředí vídají jen velmi zřídka. Pouze ve zdivu tělocvičny v Eimsbüttelu lze dodnes spatřit turnerský kříž ve tvaru kříže hákového,^{64/} ovšem v tomto případě se jedná o „vratislavský kříž“ a ne o rotující „sluneční kolo“. Navíc je emblém součástí stavby, zatímco u Dubé se nachází přímo ve volné přírodě. Česká krajina skrývá ještě více podobných památek, které stále čekají na své odhalení a analýzu.^{65/}

S ohledem na provokativní obsah symbolu vyvstává otázka, jak k němu přistupovat. Rozvířená diskuze nad mozaikou na fasádě semilského domu ukazuje, že některé symboly, balancující na pokraji ilegality, dokáží vyvolat silné emoce. Jakmile vejde ve známost, že se u Dubé nachází emblém v podobě hákového kříže, může se místo stát oblíbeným cílem neonacistických skupin, stejně jako terčem útoků těch, kteří v něm uvidí pouhopouze symbol nacionálního socialismu. Na druhou stranu postrádá smysl památku zamlčovat a rozpačitě od ní odhlížet. Turnerská svastika přímo vyzývá, aby k ní byl zaujat kritický postoj a skrze ni k minulosti. Zde, před otiskem kdysi vlivného světonázoru německých turnerů v české krajině, má být návštěv-

ník šokován, iritován a podnícen k úvahám nad tragickým osudem půdy, na níž stojí.

Jako nejschůdnější cesta k dosažení tohoto záměru se jeví konzervace památky, její zahrnutí do turistických průvodců a umístění informační tabule u skály s vysvětlením původu a významu znaku: nikoli nacionálně-socialistická svastika shlíží s pískovce, nýbrž původně z turnerského hesla „Frisch, frei, fröhlich, fromm“ odvozený, na počátku 20. století Ernstem Strachem zkonstruovaný turnerský kříž, interpretovaný v souznění se světonázorem „völkisch“ hnutí zároveň jako rasově podbarvený symbol slunce a štěstí.

POZNÁMKY

- 1/ Tento text vznikl v rámci grantového projektu GAUK 1402/2013 – Památky německého turnerství v Čechách – při FF UK.
- 2/ Bartmuß, H. J. – Kunze, E. – Ulfkotte, J. (Hrsg.): „Turnvater“ Jahn und sein patriotisches Umfeld: Briefe und Dokumente 1806–1812, Köln 2008, s. 20–24.
- 3/ Illing, S.: Zwischen Körperertüchtigung und nationaler Bewegung. Turnvereine in Bayern 1848–1890, (Kölner Beiträge zur Nationsforschung, Bd. 5) Köln 1998, s. 50.
- 4/ V 51 turnerském spolku v Čechách tehdy cvičili 4003 turneři, 3008 školáků a 713 turnerkyň. Stadler, P.: Uebersicht der Statistik der deutschen Turnvereine in Böhmen. In: Deutsche Turn-Zeitung 18, 1873, 30, s. 135, 136, 140.
- 5/ Kießling, F.: Vor vierzig Jahren. In: Mitteilungen des Ersten Wiener Turnvereins an seine Angehörigen 5, 1927, 4, s. 17–20.
- 6/ Edelmüller, A.: Gründende Versammlung des „Deutschen Turner-Bundes“. In: Mitteilungen des Niederösterreichischen Turngaues 2, 1889, 16, s. 177–180.
- 7/ Denkschrift des Turnkreises Deutsch-Österreich über die Ursachen seines Austrittes aus dem Verbands der Deutschen Turnerschaft. Wien 1905.
- 8/ Standeserhebung der Gaue und gaulosen Vereine. In: Deutschösterreichische Turnzeitung 1, 1906, 12, s. 117.
- 9/ Vom Bundesturnrat, Der Deutsche Turnerbund (1919). In: Bundesturnzeitung 1, 1920, 1, s. 1–3.
- 10/ Deutscher Turnerbund. Standeserhebung am 31. Julmond (Dezember) 1920. In: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 2, 1921, 10, s. 87.
- 11/ Truntschka, J.: Handbuch des Deutschen Turnverbandes, Teplitz-Schönau 1925, s. 136.
- 12/ Vývoji, světonázoru a organizační strukturu DTV se podrobně věnoval Andreas Luh. Na konfliktní vztah svazu k československému státu se nověji zaměřil Michal

- Burian, Luh, A.: Der Deutsche Turnverband in der Ersten Tschechoslowakischen Republik. Vom völkischen Vereinsbetrieb zur volkspolitischen Bewegung, (Veröffentlichung des Collegium Carolinum, Bd. 62) München 1988; Burian, M.: Sude-toněmecké nacionalistické tělovýchovné organizace a československý stát v letech 1918 až 1938, Praha 2012.
- 13/ Bernett, H.: Der Weg des Sports in die nationalsozialistische Diktatur. Die Entstehung des Deutschen (nationalsozialistischen) Reichsbundes für Leibesübung, (Beiträge zur Lehre und Forschung im Sport, Bd. 87) Schorndorf 1983, s. 15–19; Schmidl R.: Der Deutsche Turnerbund (1919) und seine politische Relevanz in der 1. Republik Österreich. Msc., dis. práce, Phil. Fak., Uni. Wien, Wien 1978, s. 288.
 - 14/ Jahn, F. L. – Eiselen, E.: Die Deutsche Turnkunst zur Einrichtung der Turnplätze, Berlin 1816. In: Euler, C.: Friedrich Ludwig Jahns Werke. Bd. 2/1, Hof 1885, s. 123. Autorem hesla ovšem Jahn nebyl. Inspirovat se nechal heslem z 16. století, jež bylo pro svou aliteraci oblíbené mezi studenty a později i mezi mládeží mimo akademickou půdu. Např. Wassmannsdorff, K.: Das „Frisch, Frei, Fröhlich, Fromm“ als Studenten-Wahlspruch vor Jahn. In: Neue Jahrbücher für die Turnkunst 6, 1860, s. 251–253.
 - 15/ Pfister, G.: „Frisch, fromm, fröhlich, frei“. In: Francois E. – Schulze H. (Hrsg.): Deutsche Erinnerungsorte, Bd. 2, München 2001, s. 203–204.
 - 16/ Gasch, R.: Handbuch des gesamten Turnwesens, Leipzig/Wien 1920, s. 160, 811.
 - 17/ Euler, C.: Encyklopädisches Handbuch des gesamten Turnwesens und der verwandten Gebiete. Band III., Wien/Leipzig 1896, s. 295.
 - 18/ Ueber das Turnerkreuz. In: Deutscher Turner-Hort 3, 1893, 9, s. 4.
 - 19/ Gasch, R.: Handbuch, s. 811.
 - 20/ <http://www.dtb-online.de/portal/>
 - 21/ Jahrbuch des Deutschen Turnerbundes für 2025/1912, Wien 1912, s. 40–42.
 - 22/ Der geschäftsführende Ausschuss, Neunter ordentlicher Bundesturntag. In: Deutscher Turner-Hort 19, 1909, 21, s. 212.
 - 23/ Der Bundesturntag, 9. ordentlicher Bundesturntag. In: Deutscher Turner-Hort 19, 1909, 23, s. 232.
 - 24/ Bericht des Bundesschriftwartes Rager. In: Deutscher Turner-Hort 22, 1912, Sonderfolge (21. des Maien), s. 141; Ernst Strach. Lieder- und Vortragsbuch eines Helden, Berlin 1930, s. 15.
 - 25/ Podle jiných méně věrohodných zdrojů vypracovali Strach a Fellnhofer své návrhy souběžně a teprve jejich sloučením vznikla finální verze znaku. Díky zásahům do Strachova návrhu bývá v literatuře za autora znaku někdy označován Fellnhofer. 50 Jahre Deutscher Turnerbund Berlin, 1890–1940, s. 24; Jahn, R.: (Hrsg.): Sudentendeutsches Turnertum, Frankfurt am Main 1958, s. 105–106.
 - 26/ Altpeter, W.: Deutung unseres Bundes-Abzeichens. In: Bundesturnzeitung 1932, 13, 1932, 9, Beilage: Der Dietwart, s. 7.
 - 27/ Steins, G.: Turn-Zeichen. Vom Stabreim zum Markenkonzept. Ausstellung zur Ge-

- schichte der Symbolik des Turnens, (Sporthistorische Blätter 17) Berlin 2012, s. 10–11.
- 28/ Hákovými kříži byly zdobeny již keramiky v prehistorické době; nejstarší nález pochází údajně z Ukrajiny z období 10.000 let před Kristem, i když tato datace je sporná. Weeber, E.: Das Hakenkreuz. Geschichte und Bedeutungswandel eines Symbols, Frankfurt am Main 2007, s. 9, 23–24.
- 29/ Jäger, L.: Das Hakenkreuz. Zeichen im Weltbürgerkrieg. Eine Kulturgeschichte, Wien 2006, s. 34, 36.
- 30/ J.: Nochmals ein alld deutsches Abzeichen. In: Heimdall 4, 1899, 3, s. 15.
- 31/ Über das Alld deutsche Abzeichen. In: Heimdall 4, 1899, 4, s. 33.
- 32/ Winterstein: Verschiedene Hakenkreuze. In: Heimdall 5, 1900, 15, s. 107.
- 33/ Např. Heimdall 8, 1903, 1, s. 8.
- 34/ List, G.: Sommer-Sonnwend-Feuerzauber. Das wiederhergestellte, wuotansdienstliche Brauchtum der Feuertödtung wie der Feuererzeugung zur Begehung der Sommer-Sonnwende, des Sterbetages der Sommersonne und der Geburt der Winter-sonne, Innsbruck 1902, s. 18, 20.
- 35/ Týž: Vorgeschichtliche Bauwerke im südlichen Böhmen. In: Heimdall 8, 1903, 10, s. 74–77.
- 36/ Týž: Das Geheimnis der Runen, Groß-Lichterfelde 1907, s. 3, 20, 21, heraldická tabulka se nachází mezi stranami 16 a 17.
- 37/ Turnverein „Friesen“ in Hernals (Hrsg.): Deutschtümliche und turnerische Denkmale, Wien 1904 a 1909, s. 193 a s. 195.
- 38/ 50 Jahre, s. 24.
- 39/ Do souvislosti s nadřazeností nordické kultury byl hákový kříž uveden Ernstem Krausem v knize „Tuisko-Land, der arischen Stämme und Götter Urheimat“ z roku 1891. Weeber, E.: Das Hakenkreuz, s. 68.
- 40/ Aryaduta: Heimkehr. Ein Beitrag zur Lösung der Rassenfrage, Chemnitz 1900.
- 41/ Představu, že oheň byl zažihán pomocí dřevěných kol, rozšířil v Německu pravděpodobně Ernst Krause svou knihou „Tuisko-Land, der arischen Stämme und Götter Urheimat“. Tuto teorii rozvádějí také některé články v „Heimdallu“. Naopak kupříkladu Franz Xaver Kießling (1859–1940), iniciátor arizace rakouského turnerského hnutí, také vysvětloval svastiku jako svatý germánský symbol slunečního kotouče a spojoval ji se slunovratem, ale neodvozoval její vznik explicitně od způsobu zapalování ohně. Weißmann, K.: Schwarze Fahnen, Runenzeichen. Die Entwicklung der politischen Symbolik der deutschen Rechte zwischen 1890 und 1945, Düsseldorf 1991, s. 61; Kießling, F. X.: Das deutsche Fest der Sommer-Sonnwende, beleuchtet in Mütthe und Meinung, Glaube und Brauch des Volkes, Wien 1907, s. 10; Týž: Frau Saga im niederösterreichischen Waldviertel. Eine Sammlung von Märchen, Sagen und Erzählungen. Bd. 3 a 7, Wien 1926 a 1928, s. 51 a s. 9–12.
- 42/ List, G.: Sommer-Sonnwend-Feuerzauber, s. 18, 20.
- 43/ Týž: Vorgeschichtliche Bauwerke, s. 74–77.
- 44/ Turnverein „Friesen“ in Hernals (Hrsg.): Deutschtümliche und turnerische

- Denknisse, Wien 1904 a 1909, s. 193 a s. 195.
- 45/ Bericht des Bundesschriftwartes Rager, s. 141.
- 46/ Der Jahnmalhügel-Ausschuss, Der Jahnmal in Eger. In: Deutscher Turner-Hort 22, 1912, 10, s. 128.
- 47/ Text, K.: Zur Bundesabzeichen-Frage. In: Bundesturnzeitung 1, 1920, 3, s. 19–20; K-a.: Bundesabzeichen. In: Bundesturnzeitung 1, 1920, 14, s. 109–110.
- 48/ Truntschka, J. – Tscherne, E.: Verhandlungsschrift aufgenommen am 3. Gilbharts (Oktober) 1920 in der Verbandsturnratssitzung in Töplitz. In: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 1, 1920, 11, s. 114.
- 49/ Jungtum 1, 1923, 5, s. 33.
- 50/ Turnerjugend 9, 1927, 13, s. 216.
- 51/ Burian, M.: Sudetoněmecké nacionalistické tělovýchovné organizace a československý stát v letech 1918 až 1938, Praha 2012, s. 77.
- 52/ Např. B.: Das Hakenkreuz. In: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 2, 1921, 5, s. 42–43; Teja: Über das Hakenkreuz. In: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 4, 1923, 17, 203–204.
- 53/ Das Hakenkreuz. In: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 2, 1921, 5, s. 40
- 54/ Zippe, A. K.: Hakenkreuzwandschmuck und Hakenkreuzkarte. In: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 5, 1924, 3, s. 42.
- 55/ Binder: Bücherschau – Hakenkreuz–Jahrweiser 1923. In: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 3, 1922, 22, s. 254.
- 56/ Völkisches Merkblatt für deutsche Jungen und Mädchen. 2. Auflage (11. bis 20 Tausend), 1920, s. 15.
- 57/ Burian, M.: Sudetoněmecké nacionalistické tělovýchovné organizace, s. 124.
- 58/ -lr-: Unser altes Turnverbandsabzeichen verboten! In: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 17, 1936, 12, s. 229.
- 59/ Bescheid der Landesbehörde in Prag in Angelegenheit des Verbotes unseres alten Verbandsabzeichens und der Bewilligung des neuen Abzeichens. In: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 17, 1936, 12, s. 239.
- 60/ Unser Verbandsabzeichen. In: Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 4, 1923, 19, s. 233.
- 61/ Ve zprávě zaslané v roce 2013 autorům tohoto příspěvku vyjádřil dubský rodák Dr. Emil Karl Stöhr přesvědčení, že znak byl vyryt Bertholdem Stöbrichem z Dubé, který mezi lety 1934 a 1937 zastával funkci vůdce turnerské mládeže v Dubé a okolí. Stöhrovo tvrzení je však zapotřebí ještě ověřit.
- 62/ Bernett, H.: „Wir wollen zu Land ausfahren“. Das Wandern in der Turnerjugend. In: Peiffer, L. (Hrsg.): Illustrierte Geschichte der Deutschen Turnerjugend, Essen 1992, s. 230–237.
- 63/ Petersen, N.: Ideologie, Struktur und Erziehungsarbeit des Deutschen Turnverbandes im Spiegel der sudetendeutschen Turnzeitung, Bonn 1980, s. 169.
- 64/ Steins, G.: Turn-Zeichen, s. 33.
- 65/ Např. mezi Dubou a Rozprechticemi se ještě v jednom pískovcovém bloku nacháze-

jí dva vytesané hákové kříže, které však již nejsou turnerskými znaky. Zda vznikly současně s analyzovanou turnerskou svastikou a jsou s ní v určitém vztahu, zůstává nejasné. Koncentrace celkem tří svastik na tak krátkém úseku je však nápadná.

SOUPIS PRAMENŮ A POUŽITÉ LITERATURY

TISK

Bundesturnzeitung 1920, 1932.

Deutsche Turnzeitung 1873.

Deutscher Turner-Hort 1893, 1909, 1912.

Deutschösterreichische Turnzeitung 1906.

Festzeitung für das Neunte Deutsche Turnfest in Hamburg 1898, Nr. 1.

Heimdall 1899, 1900, 1903.

Jungtum 1923.

Mitteilungen des Ersten Wiener Turnvereins an seine Angehörigen 1927.

Mitteilungen des Niederösterreichischen Turngaues 1889.

Neue Jahrbücher für die Turnkunst 1860.

Turnerjugend 1927.

Turnzeitung des Deutschen Turnverbandes 1920, 1921, 1922, 1923, 1924, 1936.

PRAMENY VYDANÉ

Aryaduta: Heimkehr. Ein Beitrag zur Lösung der Rassenfrage, Chemnitz 1900.

Denkschrift des Turnkreises Deutsch-Österreich über die Ursachen seines Austrittes aus dem Verbands der Deutschen Turnerschaft, Wien 1905.

Ernst Strach. Lieder- und Vortragsbuch eines Helden, Berlin 1930.

Euler, C.: Encyklopädisches Handbuch des gesamten Turnwesens und der verwandten Gebiete. Band III., Wien/Leipzig 1896.

Gasch, R.: Handbuch des gesamten Turnwesens, Leipzig/Wien 1920.

Jahn, F. L. – Eiselen, E.: Die Deutsche Turnkunst zur Einrichtung der Turnplätze, Berlin 1816. In: Euler, C.: Friedrich Ludwig Jahns Werke. Bd. 2/1, Hof 1885.

Jahrbuch des Deutschen Turnerbundes für 2025/1912, Wien 1912.

50 Jahre Deutscher Turnerbund Berlin, 1890–1940.

Kießling, F. X.: Das deutsche Fest der Sommer-Sonnwende, beleuchtet in Mütze und Meinung, Glaube und Brauch des Volkes, Wien 1907.

Kießling, F. X.: Frau Saga im niederösterreichischen Waldviertel. Eine Sammlung von Märchen, Sagen und Erzählungen. Bd. 3, Wien 1926.

- Kießling, F. X.: Frau Saga im niederösterreichischen Waldviertel. Eine Sammlung von Märchen, Sagen und Erzählungen. Bd. 7, Wien 1928.
- List, G.: Sommer-Sonnwend-Feuerzauber. Das wiederhergestellte, wuotansdienstliche Brauchtum der Feuertötung wie der Feuererzeugung zur Begehung der Sommer-Sonnwende, des Sterbetages der Sommersonne und der Geburt der Wintersonne, Innsbruck 1902.
- List, G.: Das Geheimnis der Runen, Groß-Lichterfelde 1907.
- Truntschka, J.: Handbuch des Deutschen Turnverbandes, Teplitz-Schönau 1925.
- Turnverein „Friesen“ in Hernalts (Hrsg.): Deutschtümliche und turnerische Denkmale, Wien 1904 a 1909.
- Völkisches Merkblatt für deutsche Jungen und Mädchen. 2. Auflage (11. bis 20 Tausend), 1920.
- Zenker, F. R.: Deutschkunde über Rasse, Volkstum, Staat und Volkstum zum Gebrauch für die völkischen Prüfungen in den Vereinen des Deutschen Turnerbundes und als Lesebuch für alle seine Mitglieder, Wien 1923.

LITERATURA

- Bartmuß, H. J. – Kunze, E. – Ulfkotte, J. (Hrsg.): „Turnvater“ Jahn und sein patriotisches Umfeld: Briefe und Dokumente 1806–1812, Köln 2008.
- Bernett, H.: Der Weg des Sports in die nationalsozialistische Diktatur. Die Entstehung des Deutschen (nationalsozialistischen) Reichsbundes für Leibesübung (Beiträge zur Lehre und Forschung im Sport, Bd. 87), Schorndorf 1983.
- Bernett, H.: „Wir wollen zu Land ausfahren“. Das Wandern in der Turnerjugend, in: Peiffer, L. (Hrsg.): Illustrierte Geschichte der Deutschen Turnerjugend, Essen 1992.
- Burian, M.: Sudetoněmecké nacionalistické tělovýchovné organizace a československý stát v letech 1918 až 1938, Praha 2012.
- Illing, S.: Zwischen Körperertüchtigung und nationaler Bewegung. Turnvereine in Bayern 1848–1890, (Kölner Beiträge zur Nationsforschung, Bd. 5) Köln 1998.
- Jäger, L.: Das Hakenkreuz. Zeichen im Weltbürgerkrieg. Eine Kulturgeschichte. Wien 2006.
- Jahn, R. (Hrsg.): Sudetendeutsches Turnertum, Frankfurt am Main 1958.
- Luh, A.: Der Deutsche Turnverband in der Ersten Tschechoslowakischen Republik. Vom völkischen Vereinsbetrieb zur volkspolitischen Bewegung. (Veröffentlichung des Collegium Carolinum, Bd. 62) München 1988.
- Petersen, N.: Ideologie, Struktur und Erziehungsarbeit des Deutschen Turnverbandes im Spiegel der sudetendeutschen Turnzeitung, Bonn 1980.
- Pfister, G.: „Frisch, fromm, fröhlich, frei“. In: Francois E. – Schulze H. (Hrsg.): Deutsche Erinnerungsorte, Bd. 2, München 2001.
- Schmidl R.: Der Deutsche Turnbund (1919) und seine politische Relevanz in der 1. Republik Österreich. Msc., dis. práce, Phil. Fak., Uni. Wien, Wien 1978.

- Steins, G.: Turn-Zeichen. Vom Stabreim zum Markenkonzept. Ausstellung zur Geschichte der Symbolik des Turnens, (Sporthistorische Blätter 17) Berlin 2012.
- Weeber, E.: Das Hakenkreuz. Geschichte und Bedeutungswandel eines Symbols, Frankfurt am Main 2007.
- Weißmann, K.: Schwarze Fahnen, Runenzeichen. Die Entwicklung der politischen Symbolik der deutschen Rechte zwischen 1890 und 1945, Düsseldorf 1991.

INTERNETOVÉ ODKAZY

<http://www.dtb-online.de/portal/>

RESUMÉ

Von dem Ursprung, der Bedeutung und der Zukunft des Turnerkreuzes am Felsen bei Dubá

Vojtěch Kessler – Martin Klement

Links der Straße Nr. 259, die von Dubá nach Mšeno führt, befindet sich etwa 750 Meter hinter Dubá eine in den Sandsteinfelsen eingemeißelte Swastika mit acht Haken, die anscheinend von einem Amateur ausgeführt wurde und eine der vielen Varianten des sog. Turnerkreuzes darstellt.

Die Turnbewegung, vom „Turnvater“ Friedrich Ludwig Jahn auf der Berliner Hasenheide gegründet, entwickelte sich im Laufe des 19. Jahrhunderts zu einem einflussreichen mitteleuropäischen Massenphänomen, das seit den 1860er Jahren auch in der habsburgischen Monarchie an Popularität gewann. Hier gehörten die meisten Turnvereine zuerst zur überstaatlichen Dachorganisation Deutsche Turnerschaft (DT), später schlossen sich manche dem 1889 gegründeten völkischen Deutschen Turnerbund (DTB) an. Die Mehrheit der Turnvereine wurde aber von dem 1904 konstituierten Turnkreis Deutschösterreich (TKDÖ) verwaltet, der ebenso wie DTB auf den antisemitischen Grundlagen stand. Nach dem Ersten Weltkrieg schlossen sich die deutschen nationalen Turnvereine auf dem Gebiet der Tschechoslowakei im Deutschen Turnverband (DTV) zusammen, der im Leben der Sudetendeutschen eine enorme Rolle spielte.

Zur Stärkung der Bindungskraft der jeweiligen Organisationen bedienten sich die Turner zahlreicher Symbole. In der DT erfreuten sich besonders zwei davon großer Beliebtheit, und zwar der von Jahn eingeführte Wahlspruch „Frisch, frei, fröhlich, fromm“ und das Turnerkreuz, das der Darmstädter Turner Heinrich Felsing aus den ersten Buchstaben der vier Adjektive zusammensetzte.

Da sowohl der Wahlspruch, als auch das Felsing'sche Kreuz die völkische Weltanschauung des DTB nicht genau widerspiegelte, suchte der Bund nach einer anderen, ideologisch besser passenden Symbolik. Ernst Strach, einer der Ideologen des DTB, reichte dem Turnrat den Entwurf eines neuen Bundesabzeichens ein, das 1910 angenommen wurde. Die 4 F wurden dabei im Unterschied zum Turnerkreuz der DT mit ihren Füßen in die Form einer abgerundeten Swastika gebracht. Obwohl das Abzeichen Ähnlichkeiten mit dem sog. „Breslauer Turnerkreuz“ auswies, das von einigen wenigen Turnvereinen gegen Mitte des 19. Jahrhunderts eingeführt worden war, ist anzunehmen, dass Strach bei der Schaffung seines Entwurfes eher von aktuellen Diskursen in der völkischen Bewegung inspiriert wurde.

Von den Völkischen wurde das Hakenkreuz schon Ende der 1880er Jahren entdeckt und in unterschiedlichen Periodika und Schriften, wie jenen des Wiener Esoterikers Guido von List, analysiert und rezipiert. Dass Strach in seinem Entwurf stark von völkischen Ideen beeinflusst wurde, beweist insbesondere die Deutung des neuen Bundes-

abzeichens als „rollendes Sonnenrad“. Auf diese Weise wurde das Hakenkreuz nämlich von vielen Akteuren der völkischen Bewegung interpretiert. Das Turnerkreuz von Strach verband in sich also mustergültig die turnerische Tradition einerseits und das völkische Gedankengut anderseits.

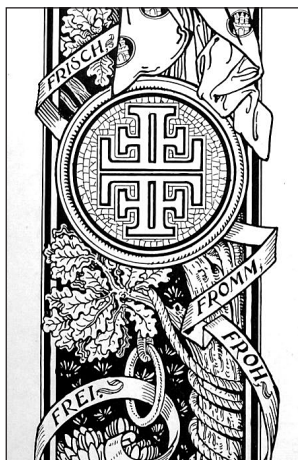
Die neue Kreuzform wurde später nicht nur von der Nachfolgeorganisation des DTB, sondern auch vom DTV übernommen. Darüber hinaus wurden im tschechoslowakischen Turnverband auch noch andere Kreuze als Symbole verwendet: neben einer, der Swastika sehr ähnlichen Variante des „Breslauer Turnerkreuzes“ und des Kreuzes von Felsing u.a. das vierhakige Hakenkreuz. Die Staatsbehörden vermochten nicht immer zu entscheiden, wann sich hinter diesen Symbolen noch das Schwärmen für völkische Ideale verbarg und wann sie Sympathien mit dem Nationalsozialismus bekundeten. Schon wegen der Bedeutung und langen Tradition der turnerischen Swastika wäre es jedoch nicht angemessen, den DTV von seinen Anfängen an als einen Vorposten der deutschen radikalen Rechten in der Tschechoslowakei zu verstehen.

Wer, wann und zu welchem Zweck die Swastika mit acht Haken in den Felsen bei Dubá eimeißelte, bleibt unklar. Höchstwahrscheinlich waren es Turner aus dem DTV, die hier bei einer Wanderung Rast machten. Heutzutage ist es wichtig, dass die tschechische Bevölkerung diese Hinterlassenschaft der einst einflussreichen turnerischen völkischen Weltanschauung wiederentdeckt und direkt vor Ort zum Nachdenken über das tragische Schicksal, das damit in Verbindung steht, angeregt wird.

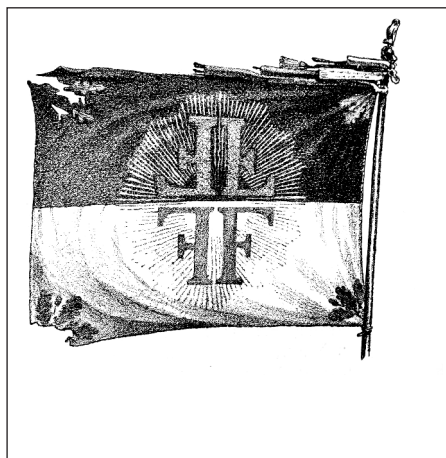
Übersetzt von Autoren

Obr. 1. Kříž se čtyřmi vnějšími a čtyřmi vnitřními zaoblenými háčky, vyrytý do skalního výběžku u Dubé (foto autoři).

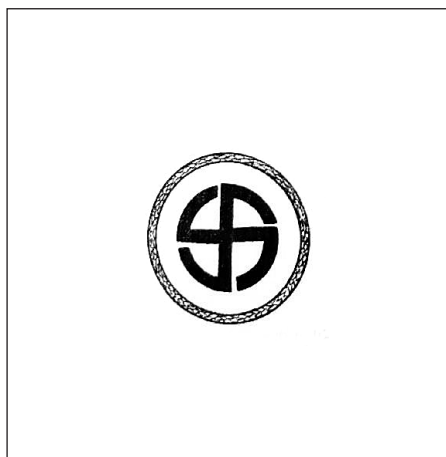
Obr. 2. Při 9. turnerské slavnosti DT roku 1898 v Hamburgu zdobil titulní stranu slavnostního periodika mimo jiné turnerský kříž, kolem něhož se vinula pentle s turnerským heslem. *Festzeitung für das Neunte Deutsche Turnfest in Hamburg 1898, Nr. 1, s. 1.*

Obr. 3. Vlajka se čtyřmi zlatými F a zlatými dubovými ratolestmi na rudo-bílém pozadí. Pro darmstadtský turnerský spolek školáků ji vyhotovil Heinrich Felsing (Euler 1896, s. 295).

Obr. 4. Uspořádání čtyř F „vratislavského turnerského kříže“ ve formě lopat větrného mlýnu přimělo některé historiky k mylné domněnce, že turneři byli autory hákového kříže (Euler 1896, s. 450).

Obr. 5. Podle Guida von List zpodobňovala tato „posvátná runa“ obrouč rozžhací oheň při germánské slavnosti letního slunovratu (List 1902, s. 18).

Obr. 6. Přebalu knihy, v níž List čtenáři osvětloval domnělý skrytý význam „germánských hieroglyfů“, dominovala „osmnáctá runa“ čili hákový kříž, interpretovaný autorem v této specifické formě jako dva zkřížené blesky (List 1907).

In hoc signo vinces.

Heimkehr.

Ein Beitrag
zur Lösung der Rassenfrage

Obr. 7. „V tomto znaku zvítězí“, znělo motto brožury z roku 1900, která měla být „příspěvkem k řešení rasové otázky“ (Aryaduta 1900).

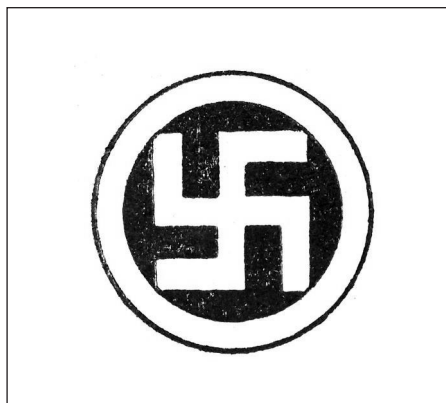
Obr. 8. Z 6. svazové slavnosti DTB, konané roku 1913 v Chebu, mohli turneři rozesílat pohlednice, v jejichž popředí se nacházel znak svazu s erbem Chebu. V pozadí obrázku se rýsuje Jahnova mohyla, která byla zdobena reliéfy turnerské svastiky. Archiv autorů.

Obr. 9. Znak DTB 1919 byl s výjimkou nápisu identický se symbolem předválečného DTB. Orel třímající v pařátech meč a přetržený řetěz nese rysy stylu malíře Friedricha Rudolfa Zenkera. Časté bylo vyobrazení znaku i bez tohoto dekorativního doplňku (Zenker 1923).

Obr. 10. Znak československého turnerského svazu dosvědčoval, že mezi turnery DTB, DTB 1919 a DTV panovala světónázorová jednomyslnost (Truntschka 1925).

Obr. 11. Bezpochyby se mnozí mladí turneři nechali inspirovat výzvou ve své ideologické příručce a již v roce 1920 ozdobili vánoční stromečky „nejstarším germánským znakem“ – „znakem slunce“ (Völkisches Merkblatt 1920, s. 15).

NAPOLEONOVO MUZEUM V ZÁKUPECH

Ladislav Smejkal

Ladislav Smejkal: *Napoleon museum in Zákupy*

The Czech museum for Česká Lípa region, founded in 1928, was opened at Zákupy chateau on the 24th May 1936. Attempts were also made to build up a section dedicated to František Karel Josef Napoleon (1811–1832), the son of French Emperor Napoleon Bonaparte and Marie Louise of the House of Habsburgh, although the bearer of title the Duke of Zákupy had never visited his duchy.

The scheme to be implemented in 1934 and 1938 failed. Their organizers were faced not only with the lack of funds, but above all with adverse political situation. At first they encountered the resistance of Czech political representation against recollections of the Habsburghs, and thereafter in 1938 the intent foundered due to critical threat to state independence.

Key words: Napoleon Bonaparte, František Karel Josef Napoleon, the Duke of Zákupy, Orlík, Czech Museum for Česká Lípa region.

Dne 15. března 1932 odeslalo ministerstvo školství a národní osvěty přípis okresnímu hejtmanovi v České Lípě, v němž oznamovalo své rozhodnutí, že takzvaná Napoleonova židle z Petrovic umístěná v městském muzeu v Jablonném v Podještědí, byla svěřena Českému muzejnímu spolku pro kraj Českolipský do muzea v České Lípě jako státní odvolatelné depozitum.^{1/} Tento speciální právní akt byl uskutečněn proto, že stará židle, na níž 19. srpna 1813 na celnici v Petrovicích seděl císař Napoleon, byla státním majetkem a navíc získala slavným hostem symbolickou hodnotu. Na spodní části sedáku se nalézají dosud zbytky úřední pečetě.

Vytvářené České muzeum tak získalo první významný předmět, přesahující svými spojitostmi s historií evropských napoleonských válek jeho dosud úzce lokální a na českou menšinu zaměřené sbírky.^{2/} Jediný krátký vstup Napoleona Bonaparta na české území je dokumentárně dostatečně zaznamenán.^{3/} Židle je jeho jediným hmotným dokladem.^{4/}

Přenesení napoleonské židle lze dokládat také jako výsledek úzkého vztahu učitele Bohumila Kinského, správce sbírky Českého muzea v České Lípě a komisaře politické správy okresního úřadu v Jablonném v Podještědí Emericha Vyskočila, významného podporovatele Klubu českých turistů, jehož českolipskou pobočku Kinský zakládal.^{5/}

Český muzejní spolek v České Lípě vznikl 21. března 1928 a jeho muzejní sbírka se na počátku existence skládala převážně z předmětů, které byly soustředěny pro menšinovou výstavu v rámci Severočeské krajinské výstavy v Mladé Boleslavi v roce 1927. Kolekce dokládala především ve fotografii, statistice a názorninách život české menšiny v pohraničním kraji, převážně v současnosti. Na počátku třicátých let byla doplněna zejména o položky skla z provozoven českých výrobců a muzeum se dále podstatně nerozvíjelo, mimo jiné i díky provizornímu uložení, nejdříve v novostavbě české školy v Novém Boru a od roku 1932 v ředitelském bytě ve vile u právě dokončených Tyršových českých škol v České Lípě.^{6/}

Dne 10. května 1931 pozval muzejní spolek na přednášku do České Lípy mladoboleslavského gymnaziálního profesora Zdeňka Kampera, aby vyložil představu o sbírkovém programu a členění menšinového muzea.^{7/} Prvním nadregionálním a vlastně mezinárodním sbírkotvorným programem byla dokumentace slovanské Lužice, v čemž muzejní spolek spatřoval svou vlasteneckou povinnost služby utlačovanému slovanskému národu.^{8/}

Reálná podoba muzea jako tématicky instalovaných sbírek se počíná rýsovat v roce 1934, kdy se muzejnímu spolku podařilo pronajmout první místnosti pro expozici na státním zámku v Zákupech. Původně habsburský majetek byl po roce 1918 zestátněn a sídlila zde správa státního statku a lesů a v prostorách byl též umístěn státní zemědělský archiv. Reprezentační části zámeckého areálu byly přístupné návštěvníkům na požádání.^{9/}

Podle argumentace, opakované v korespondenci muzejního spolku, postrádali návštěvníci, zejména zahraniční, v zámku památky na vévodu ze Zákup, Napoleonova syna Františka Karla Josefa Napoleona (1811–1832), zvaného též Orlík a vychovaného na habsburském dvoře. Syn francouzské císařovny Marie Louisy, dcery rakouského císaře Františka I. byl po porážce francouzského imperátora dopraven do Rakouska a zde byl uváděn do dalšího života jako Habsburk.

Výběr vévodského titulu, který ho spojil se Zákupy, byl kuriózní až úsměvný. Císař František I a kancléř Metternich na žádost Marie Louisy prozkoumali, zda by si princ František Karel zvolil nejvhodnější jmé-

no z českých císařských panství. V dopise Metternichovi ale Marie Louisa uvádí výjimku „... ale ne například Buštěhrad, což kromě Čechů nedokáže vyslovit nikdo na světě“.

Po návrhu arcivévody Rainera vydal císař František 18. března 1818 vlastnoručně psaný výnos, že kdysi falcko-bavorské Zákupy povyšuje na vévodství a je zapůjčeno princovi Františku Karlovi, který získává titul vévody Zákupského.^{10/}

V zákupském zámku je až dodnes uložena alabastrová busta vévody ze Zákup, jako jediný symbolický předmět připomínající vztah Orlíka k Zákupům. Právě tato památka upoutala zájem českého muzejního spolku a vyvolala touhu dát dohromady případně další památky, a to i s tím vědomím, že princ své vévodství nikdy nenavštívil. Bohumil Kinský pořídil fotografii busty a byla otištěna na titulní straně časopisu *Bezděz*.^{11/}

Na podzim roku 1934 se výbor spolku odhodlal k činu. 17. října byly připraveny dvě žádosti o pomoc při zřízení „síně Vévody ze Zákup“ v prostorách zámku. První dopis, adresovaný francouzskému velvyslanectví se dochoval v nepodepsaném konceptu a možná nebyl ani odeslán.^{12/} Druhý dopis byl určen ministerstvu zahraničí a nedochoval se ani koncept. Ministerstvo ale odepsalo, že o možné podpoře záměru vytvořit pamětní síň lze uvažovat jedině na základě doporučení ministerstva školství.^{13/} Úkol jednat s ním si vzal za svůj v příštích měsících předseda spolku Josef Maštálko.

Ze stylu odpovědi ministerstva zahraničí i z konceptu listu na francouzské velvyslanectví do Prahy se dá soudit, že spolek neargumentoval speciálními kulturními zájmy státu vůči cizině. Žádosti byly dosti prosté a vyslovovaly jen obecný kulturně historický zájem.

Spolek vystoupil i s tiskovou zprávou, která se rovněž mezi archiváliemi muzea nedochovala. Patrně byla velmi stručná. Naznačuje to rozpačité rozčilené sdělení zasláné Napoleonskou společností v Praze správě státního zámku v Zákupích, která ho předala předsedovi muzejního spolku Josefu Maštálkovi.

Major generálního štábu československé armády dr. Poland se odvolává na zprávy v pražských časopisech, že „nějaká českolipská korporace hodlá zřídit „muzeum“, v němž mají být uloženy památky na syna Napoleonova.“ Upozorňuje na sebe správu zámku, aby uvědomila „onu korporaci,“ aby vešla v jednání s Napoleonskou společností.^{14/}

Iniciátorem prvních kroků naplnění ideje přesahující záměr menšinového muzea byl patrně sám předseda spolku Josef Maštálko (1876–1950), inspektor českých státních škol. Dobře orientovaný v politice státu, národ-

nostních vztazích, s přehledem o kulturní a společenské situaci. Mohl být inspirován zvýšeným zájmem o napoleonskou problematiku v roce 1933. Nebyl to jen jubilejní rok 120. výročí Napoleonova ústupu ze slávy a druhého významného dotyku válečných kampaní s českými zeměmi. Byl to také rok nástupu Adolfa Hitlera k moci, který nutně vyvolával diskuzi o mimořádných osobnostech jako „tvůrcích dějin.“

Na začátku třicátých let 20. století vznikla Napoleonská společnost v Praze, která se zapojila do Mezinárodní napoleonské společnosti a ve dnech 23.–28. října 1933 zorganizovala III. mezinárodní napoleonský kongres v Praze, který se konal na vrcholu oslav patnáctého výročí vzniku Československé republiky, otřesené světovou hospodářskou krizí. Většinovým proudem své politické reprezentace se však hlásila obsahem své veřejné působnosti k demokratickému zřízení a k myšlenkám Velké francouzské revoluce.

Ukutečnilo se mezinárodní setkání různorodých osobností, pěstujících romantický kult Napoleonův, ale také se hlásících k jeho dějinnému významu jako Prometheovského revolučního hlasatele. Kritičtí duchové měli také příležitost vyslechnout úvahy o Napoleonovi jako postavě likvidující velký přínos červencové revoluce z roku 1789.

Odkaz plný protikladů zaujal také ministra zahraničí Edvarda Beneše, který shrnul ve svém pozdravném listu kongresu dějinný odkaz takto: „Napoleon a jeho stopa v dějinách jsou s to mluvit k současným pokolením. Mluvit povzbuzením i výstrahou. Historie rozděluje velmi zřetelně kladné i negativní emoce jeho života a činnosti, jeho politických metod a prostředků. Podtrhla velké dílo státnické, velkého ducha reformátorského, odvahu k pokroku, pořádku a silnou ruku k organizaci, ale ukázala také, že nemohl překonat sílu, kterou před ním uvolnila francouzská revoluce a také ty síly, které proti němu shromáždila stará legitimistická Evropa. Tak se rozevlálo postupně všechno, co nebylo zakotveno v živých silách národa a národů, co vyrůstalo jen z titánské vůle jednotlivce, jeho smělého ducha a vojenské síly dočasného vládce.“^{15/}

Vévoda ze Zákup byl po hříchu romantickým přívěskem napoleonského eposu. Tragickým motivem jeho krátkého života bylo neustálé lámání vlastní vůle dospívajícího Orlika, aby byl jen poslušným příslušníkem vedlejší garnitury habsburského rodu.

Dne 7. prosince 1934 požádal muzejní spolek ministerstvo školství a národní osvěty o doporučení ke zřízení pamětní síně s tím, že o pomoc požádal ministerstvo zahraničí a francouzské velvyslanectví.^{16/} Velvyslanectví odpovědělo až na druhý dopis z ledna 1938! Téhož dne odešel i dopis muzejního

spolku Napoleonské společnosti v Praze, kde upozorňuje na svou snahu zřídit „síně nebo muzeum s památkami na Napoleona či jeho syna“ a prosí o radu, jak postupovat.^{17/} Na tento dopis se nedochovala žádná odezva, patrně ani nebyla, snad nad ním adresáti jen mávli rukou, protože idejí a literárních úvah bylo dost, ale faktických památek se nedostávalo.

Ministerstvo školství se také nemělo k jasnému vyjádření podpory či k odmítnutí záměru. Josef Maštálko někdy v březnu 1935 jednal se šéfem V. oddělení ministerstva dr. Zdeňkem Wirthem. Věhlasný památkář, znalec umění a jeden z předních tvůrců československé meziválečné kulturní politiky Maštálkovi patrně vysvětlil, že zájem o vévodu ze Zákup je v rozporu s československou domácí i zahraniční politikou, odmítající habsburské dědictví jako překážku rozvoje demokratických a republikánských tradic.

Dne 2. dubna 1935 se Maštálko ještě obrátil o intervenci v této záležitosti na sekčního šéfa ministerstva Františka Mlčocha, který snad měl tlumočit vysvětlení, že zájem o Orlíka je vyjádřením spíše Napoleonova tragického osudu a zmaření jeho díla, než projev sympatií prohabsburských.^{18/}

Intervence nic nepřinesly, otázka Napoleonova či Orlíkova muzea prozatím skočila na mrtvém bodě. Mezitím bylo České muzeum pro kraj Československý po velkých potížích a překonání řady překážek otevřeno na zákupském zámku 24. května 1936.

Nový zájem o napoleonské téma se v činnosti muzejního spolku objevil na počátku roku 1938. Změněná politická situace v pohraničí ovlivňovala společenské poměry v celé zemi. Po květnových volbách v roce 1935 získala Henleinova Sudetoněmecká strana velkou převahu v hraničních krajích s německým osídlením a současně sílící agresivita Hitlerova Německa přivedla vedení státu k rázným vojenským obranným a politickým opatřením. Jedním z nich byla i rozšířená spojenecká smlouva československo-sovětsko-francouzská, která mimo jiné posilovala vliv a důvěru ve Francii jako předního československého spojence. Přínosné stránky napoleonské tradice byly spatřovány v odvaze postavit se důsledně na obranu republikánské občanské svobody.

Když se český muzejní spolek znovu odvážil vrátit se ke svému starému záměru, obrátil se na prvním místě přímo na francouzské velvyslanectví v Praze a argumentoval v žádosti o pomoc s tímto novým důrazem: „Každý návštěvník tohoto muzea bezděčně se shání po památkách této vzácné historické osobnosti. Máme jich bohužel velmi málo, ačkoliv rádi uznáváme, že naše úcta a vděčnost k Vašemu národu by si vyžadovala, abychom vévodovi

ze Zákup věnovali v našem muzeu koutek důstojný a čestný.“ Tolik z listu napsaného 8. ledna 1938.^{19/}

Oproti roku 1934 se v tomto i dalších dopisech zmiňuje výbor spolku jen o „koutku“ věnovaném vybranému hrdinovi. Francouzské velvyslanectví s odpovědí neotálelo a již 19. ledna ve francouzsky sepsaném listě odkazuje na muzejní instituci, pařížskou Invalidovnu, ochranitelku kultu Napoleonova. To by však pro zdejší malé muzeum bylo příliš klopotné a proto se obrátilo na české osobnosti, které by mohly být do věci nějak zasvěceny a měly potřebné znalosti.

Nakonec byly odeslány prosebné dopisy na dvě adresy: PhDr. Bohumil Záruba, profesor gymnázia v Čáslavi a profesor Zdeněk Kamper z Mladé Boleslavi, který byl rádcem při vzniku muzea. V dopise dr. Zárubovi ještě muzejní výbor zdůraznil svou argumentaci pro zřízení Orlíkova koutku: „Stává se často, že do muzea přicházejí i zahraniční návštěvy a s dychtivostí se shání po památkách na Vévodu zákupského, a když jich nenalézají, s rozmrzelostí odcházejí.“^{20/}

Podobně argumentují i prof. Kamperovi, ale od něj ani z Čáslavi se odpovědí nedočkali.^{21/} Teprve po krátkém časovém odstupu se muzejní spolek obrátil na nově ustavenou Československou společnost Napoleon, která nahradila sdružení, na něž se bezvýsledně obraceli v roce 1934. Ozval se jednatel společnosti plukovník generálního štábu ve výslužbě František Materna. Postupně reagoval několika nadšenými dopisy s radami a podněty a tak naposled rozhýbal události, které měly vést ke vzniku Napoleonova muzea.^{22/}

Dne 4. dubna 1938 napsal, co je třeba dělat: „Zřízení jen „Orlíkova koutku“ zdá se mi trochu malý cíl. Doporučoval bych zřízení buďto „Orlíkova muzea“ nebo alespoň „Orlíkova oddělení.“ Dále navrhoval způsob, jak si k takovému účelu opatřit peníze: „Věc se vydaří dříve, čím velkoryseji zahájíte. Navrhuju vám, abyste ještě před prázdninami pořádali „Akademii ve prospěch Orlíkova muzea.“ Sólisty bychom vám snad mohli doporučiti, kteří by účinkovali, kdybyste jim zaplatili cestu... v létě promenádní koncert (dechové hudby) pod protektorátem snad okresního hejtmána a starosty města. V zimě 1938/9 buďto „Večer lidových písní z doby Napoleonovy“ aneb divadlo (protektorát snad ministerstvo zemědělství a ředitel státních lesů a statků). Pak, až vykážete nějakou činnost, si zažádáte o subvenci. Pomohli bychom vám při tom.“

Následovaly rady organizační: „Ustanovení 2 pánů, dobrovolně se hlásících, kteří by se zabývali jen Orlíkovým muzeem nebo Orlíkovým oddělením. Žádoucí by bylo, aby jeden pán ovládal alespoň trochu francouzský

jazyk a druhý německý jazyk. My bychom pořádali ve vhodné době zájezd do zákupského zámku a do České Lípy. Dále bychom Vám posílali všechny zájemce k návštěvě Vašeho muzea.“

Teprve čtvrtý bod se zabýval sbíráním materiálu pro muzeum. Správně předpokládal, že české muzeum nemá nic: „Předem potřebujete obrazy Orlika a jeho rodičů. Požádáte o ně protektory, ale teprve tehdy, až by přijali protektorát. Tedy např. francouzské velvyslanectví v Praze nebo Francouzskou vojenskou misi u ministerstva národní obrany Praha.“ Materna také nabídl vlastní pomoc, že bude pátrat, kde by byla možná nabídka předmětů, rytin, miniatur, malby ve slonovině, a dá v této věci vědět.

K finanční úhradě žádal, aby spolek oslovil finančně silné osoby v České Lípě a okolí, lékaře, advokáty, továrníky, obchodníky, ředitele škol atd. Osobní intervencí je požádal o to, aby zakoupili a věnovali určitý nabídnutý předmět s tím, že dárce bude v muzeu zvětšen: „Pro obchodníky to bude reklama“, napsal Materna.

Celkem konkrétní sdělení uvádí o podobě prvních fotografických obrázků, které jsou k dosažení ve Vídni. Radí obrátit se na někoho tam, kdo by to mohl obstarat. Jinak by poradil i jakou cestou, zatím to však nspecifikoval. Doporučoval získání fotokopií z Orlickova pobytu na Slovensku, o nichž by podali informaci „Vědecké ústavy města Bratislavy“. Obsáhlý dopis končí výzvou ke vstupu do Československé společnosti Napoleon, Praha II, Panská 1 – cestovní kancelář Globus. „Vaše věc je krásná a musí se vydařit“, uzavírá svůj dopis.

Vzápětí se plukovník Materna ozval znovu s tím, že zasílá opisy písní o Orlickovi a nabídl k vybavení nového oddělení muzea věci, které byly ke koupi u vdovy po starožitníkovi paní Elišce Jossové.^{23/} Písně o Orlickovi se dosud ve sbírce dokladů dochovaných po zdejším českém muzeu nepodařilo nalézt. Seznam předmětů nabízených paní Jossovou byl v rukou výboru muzejního spolku a byly tam zatrženy položky, o něž by byl zájem a které byly finančně dostupné.^{24/}

Ve své odpovědi plukovník Maternovi, vedle vyjádření ochoty věnovat nějakou částku za účelem vybavení Orlickova oddělení, oznamuje spolek, že zasílá přihlášku do Československé společnosti Napoleon.^{25/} Na skvělé organizační návrhy pana plukovníka spolek nereagoval. Česká společnost v pohraničí sice ještě v dubnu 1938 měla jistý elán a důvěru v budoucnost, avšak okupace Rakouska byla nepříjemnou studenou sprchou pro všechny a dotkla se i záležitosti s budováním Orlickova oddělení muzea. Nebylo ani pomýšlení na hledání nějakého kontaktu s Vídni ve věci zaslání obrázků.

Ve výboru spolku přišel někdo na zajímavou myšlenku získat kopie fotografií z provedení Rostandova dramatu Orlík na scéně Vinohradského divadla v Praze.^{26/} Výbor se obrátil také na herečku Andulu Sedláčkovou, aby poskytla fotografie z inscenace, v níž vytvořila roli Orlíka. Mylně se ale českolipští muzejníci domnívali, že šlo o dvě nastudování a paní Sedláčková vystupovala ve Stavovském divadle. Ve skutečnosti tuto roli ztvárnila na divadle vinohradském a patřila k vrcholům její herecké dráhy.^{27/} Vnímání Orlíka v české kulturní veřejnosti nenabylo vzhledem k tomu, že ho ztvárnila žena, podobu zženštilého mladíka. Umělkyni se podařilo vytvořit ušlechtilou nešťastnou a trpící bytost, která možná k historické figuře měla blíže než jiná ztvárnění.

Herečka se ozvala 29. dubna s tím, že fotografie nemá, ale sežene je. Má prý jen snímek určený pro časopis Pestrý týden.^{28/} Vedení divadla naopak oznámilo, že nemá nic.

Výbor spolku učinil na konci dubna 1938 ještě několik kroků k získání dokladů pro muzejní sbírku. Od lékaře Františka Tichého z Lysé nad Labem získal spisek „Orlíkova smrt.“^{29/} Vědecké ústavy města Bratislavy zaslaly fotokopii litografie „korunování Karoliny Augusty,“ kde v pozadí u okna stojí vévoda Orlík.^{30/} Správa státních statků v Holiči, kde se má také objevovat Orlíkova stopa, na dopis z České Lípy neodpověděla. Po zaslání brožury od MUDr. Tichého došlo ještě 19. června sdělení ze Svazu knihkupců v Praze se soupisem dosažitelné literatury o vévodovi ze Zákup.

Muzeum dosud fungovalo a bylo přes léto přístupné pro návštěvníky přijíždějící do Zákup. Po uzavření Mnichovské dohody bylo šťastnou shodou okolností evakuováno spolu s archiváliemi zemědělského archivu 3. října 1938 do zámku v Bělé pod Bezdězem.

Projekt Orlíkova, případně Napoleonova muzea se nerealizoval. Napoleonských památek, či spíše dokladů o válečných událostech před dvěma stoletími, je v českých muzeích řada. Ve Slavkově u Brna a v Chlumci u Ústí nad Labem jsou mezinárodní připomínky bitev z roku 1813. Zajímavá snaha Českého muzea pro kraj Českolipský přiblížit pozoruhodnou zvláštnost regionálních dějin byla předem odsouzena k nezdaru, především pro absenci hodnotných a přístupných památek na vévodu ze Zákup v Čechách. Nicméně i neuskutečněné sny jsou svědectvím o tom, že záměr vybudovat české menšinové muzeum v našem kraji nebyl jen zábavou několika nadšenců.^{31/}

POZNÁMKY

- 1/ VMG Česká Lípa, České muzeum, sg. ND150/3/14.
- 2/ Sykáčková, Olga: Český muzejní spolek v České Lípě a jeho sbírky, *Bezděz* 1/1990, s. 39–62.
- 3/ Polišínský, Josef: *Napoleon a srdce Evropy*, Praha 1971, s. 202–208.
- 4/ VMG Česká Lípa, dřevěná židle z celnice v Petrovicích, sg. UH-2884.
- 5/ VMG Česká Lípa, Listina přítomných a dokumentace sjezdu pohraničních žup a odborů Klubu československých turistů v České Lípě 9. září 1934, sg. ND 357. V protokolu je proslov JUDr. Tajovského z České Lípy při předání diplomu čestného členství župy Lužicko-Jizerské Klubu československých turistů Emerichu Vyskočilovi, kde jsou shrnuty jeho zásluhy o českou menšinu.
- 6/ Sykáčková, Olga, cit. dílo, s.42–45.
- 7/ Kamper, Zdeněk: Úkoly regionálního muzejnictví a některé zásady v něm uplatňované, *Bezděz* II, 1931, s. 184–192.
- 8/ Smejkal, Ladislav: Lužické oddělení Českého muzea v České Lípě, *Bezděz* 8, 1999 s. 151–156.
- 9/ Davídek, Václav: *Prameny a příspěvek k dějinám zvláště národnostním na Československu (ze starých archivů v Zákupcech)*, *Bezděz* IX, 1938, s. 65–74.
- 10/ Holler, Gerd: *Orlík, vévoda zákupský, Napoleonův syn*, Praha 1999, s. 112–113.
- 11/ *Bezděz* VII, 1936, č. 2, obálka.
- 12/ VMG Česká Lípa, České muzeum, sg. ND 150/3/79.
- 13/ VMG Česká Lípa, České muzeum, sg. ND 150/3/84.
- 14/ VMG Česká Lípa, České muzeum, sg. ND 150/3/85.
- 15/ <http://www.ceskoslovenska-napoleonska-spolecnost-o.s.,-Brno-2007>
- 16/ VMG Česká Lípa, České muzeum, sg. ND 150/3/89.
- 17/ VMG Česká Lípa, České muzeum, sg. ND 150/3/90.
- 18/ VMG Česká Lípa, České muzeum, sg. ND 150/3/112. V dopise radovi Mlčochovi je zmíněn postoj dr. Zdeňka Wirtha.
- 19/ VMG Česká Lípa, České muzeum, sg. ND 150/3/388.
- 20/ VMG Česká Lípa, České muzeum, sg. ND 150/3/399.
- 21/ VMG Česká Lípa, České muzeum, sg. ND 150/3/400.
- 22/ VMG Česká Lípa, České muzeum, sg. ND 150/3/410.
- 23/ VMG Česká Lípa, České muzeum, sg. ND 150/3/412.
- 24/ Pod sg. UH-60 a 61 jsou v současné sbírce Vlastivědného muzea a galerie v České Lípě uloženy dvě portrétní olejomalby, poněkud neumělého provedení. O jejich původu sbírková dokumentace mlčí, totiž uvádí, že se jedná o „starou sbírku“. Portréty Napoleona a jeho syna celkem dobře odpovídají portrétům v nabídce od paní Jossové. Také byly vzhledem k finanční situaci spolku celkem příznivé. Obě díla jsou toho času vystavena ve stálé expozici muzea, ale nejsou zanesená do katalogu Českého muzea pro kraj Českolipský. V roce 1938 zůstal katalog již nedohotovený. Nákup

- obrázků by mohl dokládat i dopis muzejního spolku plukovníku Maternovi z 20. dubna 1938, kde se uvádí, že muzeum hodlá uvolnit za účelem vybudování Orlikova oddělení menší obnos. Viz: VMG Česká Lípa, České muzeum sg. ND 150/3/415.
- 25/ Viz cit. dopis v pozn. 24.
- 26/ VMG Česká Lípa, České muzeum, sg. ND 150/3/416.
- 27/ VMG Česká Lípa, České muzeum, sg. ND 150/3/417.
- 28/ VMG Česká Lípa, České muzeum, sg. ND 150/3/429. Obrázek v podobě výstřížku z časopisu Pestrý týden se do muzea dostal nezávisle v jiné sbírce: Výstřížkový archiv postoupený muzeu Dominikem Heykem z Prahy v roce 1956, sg. ND 312.
- 29/ VMG Česká Lípa, České muzeum, sg. ND 150/3/438.
- 30/ Sykáčková, Olga, cit. dílo v pozn. 2.
- 31/ Ve státním okresním archivu v České Lípě se nachází fond Muzejní spolek (český) Česká Lípa 1926–1948. Zde jsou též zápisy ze schůzí. Je souběžný s fondem ve Vlastivědném muzeu a galerii v České Lípě, který vznikl z průklepů zápisů, předaných poznámek a založených přijatých dopisů a nacházel se původně v rukou předsedy spolku Josefa Maštálka.

SEZNAM PRAMENŮ

- Vlastivědné muzeum a galerie (VMG) v České Lípě:
 České muzeum pro kraj Českolipský, sbírka dokumentů sg. ND 150.
 Listina přítomných a dokumentace sjezdu pohraničních žup a odborů Klubu československých turistů v České Lípě 9. října 1934, sg. ND 357.
 Výstřížkový archiv Dominika Heyka, sg. ND 312.
 Dřevěná židle z celnice v Petrovicích, sg. UH-2884.
 Portréty Napoleona Bonaparta a jeho syna Františka Karla Josefa Napoleona, sg. UH-60, UH-61.

SEZNAM LITERATURY

- Davídek, Václav: Prameny a příspěvek k dějinám zvláště národnostním na Českolipsku (ze Státních archivů v Zákupech). Bezděz IX, 1938, s. 65–74.
- Holler, Gerd: Orlik, vévoda zákupský, Napoleonův syn. Praha 1999.
- Kamper, Zdeněk: Úkoly regionálního muzejnictví a některé zásady v něm uplatňované. Bezděz II, 1931, s. 184–192.
- Polišenský, Josef: Napoleon a srdce Evropy. Praha 1971.
- Smejkal Ladislav: Lužické oddělení Českého muzea v České Lípě. Bezděz 8, 1999, s. 151–156.
- Sykáčková, Olga: Český muzejní spolek v České Lípě a jeho sbírky. Bezděz 1, 1990, s. 39–62.

RESUMÉ

Das Napoleon-Museum in Zákupy

Ladislav Smejkal

Die historische Entwicklung und die Stellung der tschechischen Minderheit im Gebiet von Česká Lípa in der Zeit zwischen den Weltkriegen repräsentierte das 1928 von einem Verein gegründete Tschechische Museum für die Region Česká Lípa. Eine ständige Ausstellung wurde im Schloss von Zákupy am 24. Mai 1936 eröffnet. Vor der Besetzung des tschechischen Grenzlandes wurde sie am 3. Oktober 1938 nach Bělá pod Bezdězem evakuiert.

Neben der Ausrichtung auf die regionale Geschichte und die Stellung der tschechischen Nationalität in den Fragen des Schulwesens und der Kultur sowie der Repräsentanz der tschechischen Unternehmer, bemühte sich das Museum auch ein attraktives Motiv aus der europäischen Kulturgeschichte zu finden. Es sammelte Belege über die Unterdrückung der Nationalität der Lausitzer Sorben und empfand diese Tätigkeit als einen Dienst an dem nahestehenden brüderlichen slawischen Volk.

Jener Punkt der europäischen Geschichte sollte die Erfassung einer Episode sein, die sich auf die Folgen der napoleonischen Kriege bezog. Napoleons Sohn Franz Karl Josef Napoleon (1811–1832) stammte über die Mutter Marie Louise von den Habsburgern ab und wurde nach der Niederlage seines Vaters an den Wiener Hof gebracht und dort erzogen. Sein insgesamt bitteres Los und der frühzeitige Tod des kränkelnden jungen Mannes riefen bei den Zeitgenossen lebhaftes Interesse hervor. Das Interesse der kulturellen Öffentlichkeit an dieser Gestalt führte zur literarischen und dramatischen Verarbeitung des Stoffes.

Die Besucher des Schlosses Zákupy fragten oft nach dem Nachfahren Napoleons, der den Titel Herzog von Reichstadt (Zákupy) erhielt. Während seines kurzen Lebens besuchte er jedoch niemals sein Herzogtum. Das Tschechische Museum konnte den Interessenten nichts anbieten.

Die Vorsitzenden des Vereins bemühten sich Gegenstände zu erwerben, die diese Persönlichkeit dokumentieren. Sie nahmen deshalb Kontakt zur französischen Botschaft sowie zum tschechoslowakischen Außenministerium und Schulministerium auf. Ihre Aktivität verstanden sie als Dienst für die Interessen ihres Staates. Es kam auch zum Kontakt mit der Tschechoslowakischen Napoleon-Gesellschaft. Die erste Runde dieser Anstrengungen endete 1934 mit einem totalen Misserfolg, da das Ministerium für Schulwesen und nationale Aufklärung argumentierte, dass der Herzog von Reichstadt ein Habsburger war und die Unterstützung daher nicht im Interesse des Staates sei.

Der Museumsverein nahm sich 1938, als der Einfluss Frankreichs in der tschechoslowakischen Gesellschaft erstarkte, erneut des Themas an. Der Vorsitzende der Tschechoslowakischen Napoleon-Gesellschaft Oberst Materna bemühte sich sehr das Projekt

der „Orlík-Ecke“ als prestigeträchtiges Vorhaben des Museums zu realisieren. Leider konnten die vorgeschlagenen Aktionen in der Situation der Grenzstadt Zákupy nicht mehr realisiert werden, so wie es auch nicht gelang Mittel zum Erwerb der Gegenstände und Fotokopien aus dem Ausland (Wien) einzusetzen.

Übersetzt von Petra Sochová

ČLÁNKY A STUDIE

Část přírodovědná

SUKCESE NA DNĚ ČERNÉHO RYBNÍKA U VOLFARTIC – STAV V ROCE 2012

Tomáš Rejzek

Tomáš Rejzek, Katedra botaniky, Přírodovědecká fakulta Univerzity Palackého, Šlechtitelů 11, 783 71 Olomouc, e-mail: rejzekt@seznam.cz

Tomáš Rejzek: *The succession on the bottom of the Černý rybník-pond near Volfartice – its state in 2012*

This paper is dedicated to the study of the vegetation of the Černý rybník-pond during the second year after its emptying. It presents a direct continuation of the exploration of the year 2011 and compares the observations made during these two years. Except of the list of the floristic composition the study tries to identify the different plant associations. The main task is the detection of the changes in the vegetation cover in the course of the succession at the site and as compared with the situation in 2011. A valuable contribution, moreover, is the verification of the occurrence of some endangered species.

Key words: vegetation, flora, district of Česká Lípa, České středohoří-Mts., North Bohemia, biotope, wetland, succession, annual vegetation.

Úvod

Blesková povodeň v srpnu 2010 protrhla hráz Černého rybníka u Volfartic. Toto neplánované vypuštění rybníka podmínilo během celé následující vegetační sezóny rozvoj charakteristické jednoleté bahenní vegetace, kterou jsem podrobil botanickému výzkumu (cf. Rejzek 2012). V roce 2012 však oproti mému předpokladu ještě nebyla hráz opravena, pročež se naskytla příležitost již druhým rokem sledovat pokračující vývoj vegetace na obnaženém dně. K opětovnému napuštění vody došlo až v roce 2013. Tato studie proto přímo navazuje na můj zmíněný článek. Její výsledky se snaží postihnout proměnu vegetace během sukcese na takto ekologicky velmi specifickém stanovišti, které je charakteristické rychlými změnami rostlinného krytu během krátkého časového úseku, zejména ve srovnání s běžně rozšířenými společenstvy v okolní krajině. Pro srovnání jsou využity také

starší literární údaje vztahující se k Černému rybníku (Kubát 1986, Rydlo 2006 a Bauer & Ondráček 2006). Podrobná přírodovědná charakteristika lokality a její poloha je uvedena již v předchozím článku (cf. Rejzek 2012), na který zde odkazují.

Metodika

Kromě klasické prezentace nalezených druhů se tento článek pokouší o zevrubný fytoocenologický rozbor. Součástí je rovněž srovnání s již dříve publikovanými průzkumy, především však s výsledky z roku 2011. Důraz je kladen na zachycení změn v prezenci jednotlivých rostlinných společenstev (fytoocenóz) na témže stanovišti. I v tomto případě se výzkum zaměřil na vlastní obnažené dno, které bylo po vypuštění vody pokryto jen holým bahnitým substrátem. Nezahrnuje proto vytrvalé vysokostébelné porosty či souvislé vrbiny při okraji litorálu. Technicky se jedná o zónu stálého nadržení vody. Rozlišené fytoocenózy jsou dokumentovány fytoocenologickým snímkem. Metodika snímkování vychází z práce Moravce (1994).

Floristická nomenklatura je použita opět podle Kubáta (2002), název mechu podle Kučery (2004–2007). Seznam druhů je zpracován formou tabulky, případně s uvedením kategorie ohrožení dle aktuálního Červeného seznamu (cf. Grulich 2012). Syntaxonomická klasifikace bylinné formace ale nově i porostů s převahou dřevin vychází z přehledu vegetace Chytrého (2009, 2011, 2013). Vzhledem k velmi obtížné cenologické identifikaci některých fyt. snímků, které zachycují netypické fytoocenózy přechodného typu, musely být tyto hodnoceny pomocí Kopeckého deduktivní metody (cf. Kopecký & Hejný 1980) v rámci syntaxonu vyššího ranku než je asociace. Tato studie záměrně dokumentuje i takovou vegetaci, kterou podle současného systému (cf. Chytrý 2011) nelze snadno přiřadit k některé syntaxonomické jednotce.

Výsledky

Floristická skladba lokality

Na rozdíl od předchozí vegetační sezóny, v roce 2012 na dně Černého rybníka zcela převažovaly druhy vytrvalé. Hlavní dominantou, která porůstala většinu plochy dna, se stala sítina rozkladitá (*Juncus effusus*). V tomto roce se však také na celkové druhové skladbě významně projevila přítomnost dřevin. V předchozím roce došlo k velmi hojnému uchycení náletu vrby (*Salix* sp.). Semenáčky vykazovaly rychlý výškový růst a po roce tak zcela vynikla úspěšnost jejich ecese na stanovišti. Nově byla zjištěna olše

lepkavá (*Alnus glutinosa*), která v roce 2011 nebyla zaznamenána ani v juvenilním stádiu, o rok později však výškovým přírůstem předčila i nálet vrby. Poprvé se objevily také bříza bělokorá, topol osika a dokonce i olše šedá. Zřetelně se rozšířily také hygromezofilní či výrazně mezofilní druhy. Expanzivně se šířila třtina křovištní (*Calamagrostis epigejos*), díky které získala vegetace poloruderální charakter, ačkoliv předchozí rok nebyla nalezena vůbec. Na nejsušším mikroreliéfu na okrajích rybníční pánve výrazně převládá štírovník močálový (*Lotus uliginosus*), často doprovázený jetelem zvrhlým (*Trifolium hybridum*). Ojedinele se objevily vyloženě luční druhy (např. *Poa trivialis*, *Phleum pratense*). Na studované ploše dna se roztroušeně nově uchytily také vytrvalé hygrofyty, které za běžného stavu vody v rybníce trvale osidlují litorál blízko břehů, např. *Carex vesicaria* či *Phragmites australis*. Zcela nově se objevily *Leersia oryzoides*, *Phalaris arundinacea*, *Lythrum salicaria* či *Mentha arvensis* apod. U hráze se uchytil plošně omezený porost *Typha latifolia*.

Jednoleté mokřadní druhy v roce 2012 výrazně ustoupily. To se týká jak druhů iniciálního sukcesního stádia zprvu uchycených na holém substrátu, tak i druhů, které převládaly v pokročilé fázi vegetační sezóny roku 2011. Silně zredukována byla plocha, kterou zaujímal zastupci rodu *Bidens*. Jejich souvislé porosty byly omezeny jen na vlastní hráz rybníka (její návodní stranu) a nevelký prostor před ní. Naopak byl poprvé zjištěn výskyt *Bidens radiata*. Příkladem druhu, který za pouhý rok téměř vymizel z aktivního vegetačního pokryvu, je *Batrachium trichophyllum*, který vytvořil pouhé 3 trsy. Nejhojnější druhy v době po vypuštění rybníka – *Carex bohemica*, *Eleocharis ovata* a *Rumex maritimus* – se v roce 2012 vyskytovaly jen lokálně roztroušeně jako příměs mezi vytrvalými druhy, které je přerůstaly. *Echinochloa crus-galli* je jediným jednoletým druhem, který se ve druhém roce výzkumu souvisle rozšířil podél vodoteče, přibližně do poloviny délky rybníka.

Následující tabulka podává přehled všech nalezených rostlinných taxonů (převážně na úrovni druhů) na dně vypuštěného Černého rybníka. Z použitých zdrojů jsou v tabulce excerpovány pouze nálezy těch druhů, které byly na této lokalitě potvrzeny rovněž v letech 2011 a 2012. V prvním článku věnovaném této vegetaci na Černém rybníku (cf. Rejzek 2012) je provedeno srovnání se všemi nálezy Kubáta (1986) a Rydla (2006), tj. včetně druhů vodních a mezofilních. Bauer & Ondráček (2006) svůj průzkum zaměřili také na širší lesnaté okolí rybníka, proto jsou v tabulce z jejich údajů rovněž vybrány pouze ty druhy, které mohly růst v samotném rybníce.

Starší údaje publikované před rokem 2010 pocházejí od těchto autorů:

1984 – Kubát (1986),
 2001 – Rydlo (2006),
 2005 – Bauer & Ondráček (2006).

U některých druhů jsou uvedeny tyto kategorie ohrožení (Grulich 2012):

C3 – druh ohrožený,

C4a – vzácnější druh vyžadující další pozornost, méně ohrožený.

Prezence jednotlivých taxonů je v tabulce znázorněna těmito znaky:

* druh byl v uvedeném roce na lokalitě zaznamenán,

(*) druh, který byl na lokalitě v daném roce zjištěn pouze jako součást stabilní litorální vegetace mimo dočasně obnažené dno (týká se pouze výzkumu v roce 2011, 2012).

Název taxonu ↓	Rok nálezů →	2012	2011	1984	2001	2005
<i>Alisma plantago-aquatica</i> (žabník jitrocelový)		*	*			*
<i>Alnus glutinosa</i> (olše lepkavá)		*				
<i>Alnus incana</i> (olše šedá)		*				
<i>Alopecurus aequalis</i> (psárka plavá)		*	*	*	*	*
<i>Angelica sylvestris</i> (děhel lesní)		*				
<i>Artemisia vulgaris</i> (pelyněk černobýl)		*	*			
<i>Batrachium trichophyllum</i> (lakušník nifolistý) /3 trsy/ [C4a]		*	*		*	*
<i>Betula pendula</i> (bříza bělokorá)		*				
<i>Bidens cernua</i> (dvouzubec nicí)		*	*			
<i>Bidens frondosa</i> (dvouzubec černoplodý)		*	*	*		
<i>Bidens radiata</i> (dvouzubec paprščitý)		*				
<i>Bidens tripartita</i> (dvouzubec trojdílný)		*	*			*
<i>Calamagrostis epigejos</i> (třtina křovištní)		*				
<i>Callitriche palustris</i> (hvězdoš jarní)		*	*			*
<i>Cardamine amara</i> (řeřišnice hořká)			*			
<i>Carex acuta</i> (ostřice štíhlá)		(*)	(*)			*
<i>Carex bohemica</i> (ostřice šáchorovitá) [C4a]		*	*	*		
<i>Carex remota</i> (ostřice řídkoklasá)		*				
<i>Carex vesicaria</i> (ostřice měchýřkatá)		*	(*)		*	*

<i>Carex vulpina</i> (ostřice liščí)	*			
<i>Cirsium arvense</i> (pcháč oset)	*			
<i>Dactylis glomerata</i> (srha říznačka)	*			
<i>Deschampsia cespitosa</i> (metlice trsnatá)	*	*	*	
<i>Echinochloa crus-galli</i> (ježatka kuří noha)	*	*	*	
<i>Elatine hydropiper</i> (úpor pepřík) [C3]	*	*		
<i>Eleocharis acicularis</i> (bahnička jehlovitá) /vzácně/	*	*		
<i>Eleocharis mamillata</i> (bahnička bradavkatá) [C4a]	*			
<i>Eleocharis ovata</i> (bahnička vejčitá) /vzácně/ [C4a]	*	*		
<i>Epilobium angustifolium</i> (vrbovka úzkolistá)	*			
<i>Epilobium ciliatum</i> (vrbovka žláznatá)	*	*		
<i>Epilobium hirsutum</i> (vrbovka chlupatá)	*		*	
<i>Epilobium lamyi</i> (vrbovka Lamyova) [C4b]	*			
<i>Epilobium obscurum</i> (vrbovka tmavá) [C3]		*		
<i>Epilobium parviflorum</i> (vrbovka malokvětá)		*		
<i>Festuca gigantea</i> (kostřava obrovská)	*			*
<i>Filipendula ulmaria</i> (tužebník jilmový)	*		*	
<i>Galeopsis bifida</i> (konopice dvouklaná)	*		*	
<i>Galeopsis speciosa</i> (konopice sličná)	*			
<i>Galium elongatum</i> (svízel prodloužený) [C4a]	*	*		
<i>Glyceria fluitans</i> (zblochan vzplývavý)	*			*
<i>Gnaphalium uliginosum</i> (protěž bažinná)	*	*		
<i>Chenopodium ficifolium</i> (merlík fíkolistý)		*		
<i>Chenopodium glaucum</i> (merlík sivý)		*		
<i>Chenopodium polyspermum</i> (merlík mnohosemenný)	*	*		
<i>Chenopodium rubrum</i> (merlík červený)		*		
<i>Chenopodium suecicum</i> (merlík švédský)	*			
<i>Juncus articulatus</i> (sítina článkovaná)	*	*	*	*
<i>Juncus bufonius</i> (sítina žabí)		*		
<i>Juncus conglomeratus</i> (sítina klubkatá)	*			

<i>Juncus effusus</i> (sítina rozkladitá)	*	(*)	*	
<i>Leersia oryzoides</i> (tajnička rýžovitá) /2 trsy před hrázi/ [C3]	*			
<i>Lotus uliginosus</i> (štírovník močálový)	*	*	*	
<i>Lycopus europaeus</i> (karbinec evropský)	*	*		*
<i>Lysimachia nummularia</i> (vrbina penízková)	*	*	*	*
<i>Lythrum salicaria</i> (kyprej vrbice)	*		*	*
<i>Mentha arvensis</i> (máta rolní)	*			*
<i>Myosotis palustris</i> subsp. <i>palustris</i> (pomněnka bahenní pravá) [C4b]	*	*		
<i>Myosoton aquaticum</i> (křehkýš vodní)	*	*		
<i>Peplis portula</i> (kalužník šruchový)	*	*		*
<i>Persicaria amphibia</i> (rdesno obojživelné)	*		*	* *
<i>Persicaria hydropiper</i> (rdesno pepřík)	*	*	*	
<i>Persicaria lapathifolia</i> subsp. <i>brittingeri</i> (rdesno blešník skvrnitý)	*	*		
<i>Persicaria lapathifolia</i> subsp. <i>pallida</i> (rdesno blešník bledě)	*	*		
<i>Persicaria maculosa</i> (rdesno červivec)		*		
<i>Phalaris arundinacea</i> (chrastice rákosovitá)	*		*	
<i>Phleum pratense</i> (bojínek luční)	*			
<i>Phragmites australis</i> (rákos obecný)	*	(*)		* *
<i>Poa palustris</i> (lipnice bahenní)	*	*	*	*
<i>Poa trivialis</i> (lipnice obecná)	*			
<i>Populus tremula</i> (topol osika)	*		*	
<i>Ranunculus flammula</i> (pryskyřník plamének)	*		*	* *
<i>Ranunculus repens</i> (pryskyřník plazivý)	*	*	*	
<i>Ranunculus sceleratus</i> (pryskyřník lítý)	*	*		
<i>Rorippa palustris</i> (rukev bahenní)	*	*		
<i>Rumex crispus</i> (šťovík kadeřavý)		*		
<i>Rumex maritimus</i> (šťovík přímořský)	*	*		
<i>Rumex obtusifolius</i> (šťovík tupolistý)	*	*	*	
<i>Salix pentandra</i> × <i>Salix pentandra</i> × <i>S. aurita</i> /1 ex/	*			

<i>Salix purpurea</i> (vrba nachová)	*				*
<i>Salix</i> sp. (hybridní populace nesoucí znaky druhů <i>S. caprea</i> , <i>S. cinerea</i> , <i>S. aurita</i>)	*	*			
<i>Salix viminalis</i> (vrba košíkářská) /1 ex/	*				*
<i>Salix x multinervis</i>	*				
<i>Scirpus sylvaticus</i> (skřípina lesní)			*		
<i>Scutellaria galericulata</i> (šišák vroubkovaný)	*		*		*
<i>Schoenoplectus lacustris</i> (skřípinec jezerní)	(*)	(*)			
<i>Solidago canadensis</i> (zlatobýl kanadský)	*				
<i>Sonchus arvensis</i> (mléč rolní)	*				
<i>Sonchus asper</i> (mléč drsný)	*	*			
<i>Sparganium erectum</i> subsp. <i>microcarpum</i> (zevar vzpřímený drobnoplodý)	*				
<i>Stellaria alsine</i> (ptačinec kuříčkovitý)			*		
<i>Trifolium campestre</i> (jetel ladní)	*				
<i>Trifolium dubium</i> (jetel pochybný)	*				
<i>Trifolium hybridum</i> (jetel zvrhlý)	*	*	*		
<i>Trifolium repens</i> (jetel plazivý)		*	*		
<i>Tripleurospermum inodorum</i> (heřmánkovec nevonný)	*	*			
<i>Tussilago farfara</i> (podběl lékařský)	*	*			
<i>Typha angustifolia</i> (orobinec úzkolistý)	*	(*)	*	*	*
<i>Typha latifolia</i> (orobinec široolistý)	*	*			
<i>Urtica dioica</i> (kopřiva dvoudomá)	*	*			
<i>Veronica scutellata</i> (rozrazil štítkovitý) [C4a]	*	*	*	*	*
mech					
<i>Tortula truncata</i> /syn. <i>Pottia truncata</i> / (kroucenec ufatý)	*	*			
hráz rybníka (mimo dno)					
<i>Chenopodium glaucum</i> (merlík sivý)	*	*			
<i>Chenopodium opulifolium</i> (merlík kalinolistý)					
<i>Solanum nigrum</i> (lilek černý)					

Fytocenologický rozbor vegetace

třída *Isoëto-Nano-Juncetea* /vegetace jednoletých vlhkomilných bylin/
svaz *Eleocharition ovatae*

asociace ***Stellario uliginosae-Isolepidetum setaceae***

V rámci této asociace je klasifikován nízký, avšak souvislý vegetační kryt s dominancí *Trifolium hybridum* (jetel zvrhlý) a výraznou příměsí *Lotus uliginosus* (štírovník močálový), který je vázán na nejvýše položený mikroreliéf v okrajových částech litorálu. Jedná se o druhově bohatší vegetaci s hojnou prezencí hygrofytů. Vytrvalé druhy byly nízkého vzrůstu, ovšem potlačily předchozí jednoletou vegetaci a zároveň samy již nebyly přerůstány vysokou bahenní vegetací díky odlišným ekologickým podmínkám. Zjištěn byl také řídký výskyt semenáčků vrby. Toto společenstvo se vyvinulo z asociace *Polygono-Eleocharitetum ovatae*, která se zde v roce 2011 nacházela již v ekologicky suboptimálních podmínkách. Z této předcházející jednoleté fytocenózy do roku 2012 ještě akcesorně přetrvala *Carex bohemica*.

odvozené společenstvo ***Lotus uliginosus*–[*Eleocharition ovatae*]**

Fytocenologicky velmi nevyhraněné společenstvo bez jasné asociací příslušnosti, jehož jedinou dominantou je *Lotus uliginosus* (štírovník močálový), je rozšířeno výhradně v okrajových partiích rybníka, které díky své poloze nejvíce prosychají. Jedná se o poměrně pestrý cenózu se souvislým zápojem (až 100%), v níž se na většině plochy uplatňují jakožto subdominanty některé další druhy vytrvalé (*Trifolium hybridum*, *Juncus conglomeratus*) i jednoleté (*Alopecurus aequalis*, *Carex bohemica*).

tř. *Bidentetea tripartitae* /vegetace jednoletých nitrofilních vlhkomilných bylin/

sv. *Bidention tripartitae*

as. ***Rumici maritimi-Ranunculetum scelerati***

Fytocenóza s převahou *Rumex maritimus* (šřovík přímořský) a *Rorippa palustris* (rukev bahenní) se v roce 2012 vyvinula pouze maloplošně (liniově) v korytě vodního toku ve středové části rybníka před požerákem.

as. ***Polygonetum hydropiperis***

Souvisle zapojený porost *Bidens frondosa* (dvouzubec černoplodý), který dosahoval výšky 2m, je kontaktním společenstvem obou následujících asociací, což se projevuje na jeho druhové skladbě. Kromě této výrazné dominanty se jako příměs více uplatňují *Echinochloa crus-galli* a *Lycopus*

europaeus. Fytocenóza zde přetrvala již druhým rokem a pokrývá pouze návodní stranu hráze a přiléhající prostory, kde není přerůstána orobincem.

tř. *Phragmito-Magno-Caricetea* /vegetace rákosin a vysokých ostríc/
sv. *Phragmiton australis*

as. ***Typhetum latifoliae***

V sezóně roku 2012 zcela nově vytvořené společenstvo v prostoru před hrází okolo výpustě rybníka. Dosti řídkou horní vrstvu E₁ tvořil druh *Typha latifolia* (orobinec široolistý) s příměsí *Typha angustifolia* (o. úzkolistý). Porost měl výraznou 2–3-vrstevnou strukturu. Střední vrstvu bylinného patra (E₁) tvořily 3 výrazné kodominanty *Lycopus europaeus*, *Bidens tripartita*, ale také *Salix* sp. (vrba), které společně vytvořily souvislý zápoj a největší měrou se podílely na celkové pokryvnosti. V mezerách, kde tato střední úroveň nebyla příliš vyvinuta, se jakožto spodní vrstva hojně uplatnily *Alisma plantago-aquatica* a *Alopecurus aequalis*. Minoritně byly přimíšeny některé jednoleté helofyty. Tato rostlinná asociace byla lokalizována na ploše, která během minulé vegetační sezóny byla zatopena zbývající mělkou vodou a řídce osídlena pouze žabníkem jitrocelovým.

os. ***Juncus effusus***–[*Phragmito-Magno-Caricetea*]

Prakticky celou východní polovinu a boční partie rybníční pánve pokrýval souvislý porost *Juncus effusus*. Výrazně méně bylo přimíšeno i několik dalších druhů, ovšem bylo patrné, že se stále více prosazuje nálet vrby a olše lepkavé (viz fyt. snímek 3). V roce 2012 *Juncus effusus* z velké části nahrazovala předchozí jednoleté cenózy sv. *Eleochariton ovatae* a *Bidention tripartitae*. Společenstvo se lokálně postupně vyvíjelo v mokřadní vrbinu svazu *Salicion cinereae*.

tř. *Stellarietea mediae* /jednoletá vegetace polních plevelů a ruderálních stanovišť/

sv. *Spergulo arvensis-Erodion cicutariae*

as. ***Setario pumilae-Echinochloetum cruris-galli***

Fyziognomii tohoto společenstva jednoznačně udával nominátní druh *Echinochloa crus-galli* (ježatka kuří noha). Tato tráva dosáhla výšky až 170 cm, díky čemuž zde velmi výrazně vynikala neobvykle vysokým vzrůstem a zároveň i hustým zápojem. V nižší úrovni bylinného patra dosud přetrvávaly jednoleté druhy, které v minulém roce dominovaly. Z nich poměrně vysoké pokryvnosti i v roce 2012 dosahovaly *Eleocharis ovata*, *Carex bohe-*

mica a *Alopecurus aequalis*. Tyto subdominanty však později zčásti přerůstaly *Lycopus europaeus* (karbinec evropský). Celé společenstvo proto mělo až 3-vrstevnou vertikální strukturu a zřetelně lemuje vodní tok do vzdálenosti 100m od hráze. Floristickým složením je nejbližše varianty *Setaria pumila*.

tř. *Alnetea glutinosae* /mokřadní olšiny a vrbiny/
sv. *Salicion cinereae*
as. *Salicetum pentandro-auritae*

Velmi hojný vrbový nálet dosáhl v některých partiích rybníční pánve takové hustoty, že jej bylo možné zvlášť vylíčit jako samotné společenstvo. Výška porostu již někde dosahovala úrovně keřového patra a v horizontálním směru leckde vrba tvořila téměř souvislý zápoj. V roce 2013 dokonce některé keře sahaly až nad vodní hladinu. Ojedinelé se objevily i další dřeviny (bříza, olše, osika). Fytocenologický snímek č. 2 ukazuje převažující charakter společenstva s výskytem vrby. Jedná se převážně o směs druhů *Salix* sp. (vrba), *Calamagrostis epigejos* (třtina křovištní) a *Juncus effusus* (sítina rozkladitá), z nichž poslední měl dosud největší pokryvnost, avšak během sezóny začal být ostatními jmenovanými druhy přerůstán a vytvářel tak nižší úroveň E₁. Toto přechodné sukcesní stádium mezi bylinnou a dřevinnou vegetací porůstalo velkou část mírně se svažující plochy dna a v podstatě tak bylo nejrozšířenějším typem vegetace. Ve srovnání s předchozím rokem nahrazovalo jednoletou vegetací svazů *Eleocharition ovatae* a *Bidention tripartitae*.

sv. *Alnion glutinosae*

bazální společenstvo ***Alnus glutinosa*–[*Alnion glutinosae*]**

Zejména podél vodoteče, ale též na několika dalších místech se uchytil nálet olše lepkavé, který už v této vegetační sezóně začal dosahovat do úrovně keřového patra. Jedná se bezpochyby o velmi mladé sukcesní stádium mokřadní olšiny, proto nemohla být spolehlivě určena nižší syntaxonomická úroveň. Ačkoliv v roce 2011 nebyla olše na dně rybníka vůbec zjištěna, následující rok již tvořila plošně nevelké, ale výrazné porosty. Olše vynikala rychlostí výškového růstu a za jedinou sezónu dosáhla větší výšky, než vrba, která se uchytila o rok dříve.

Fytocenologické snímky

Kvantitativní zastoupení taxonů je stanoveno odhadem pomocí modifikované Braun-Blanquetovy stupnice, přičemž 2. stupeň je rozdělen:

- 5 – pokryvnost 75–100%
 4 – pokryvnost 50–75%
 3 – pokryvnost 25–50%
 2b – pokryvnost 15–25%
 2a – pokryvnost 5–15%
 1 – pokryvnost do 5%, druh roztroušený až dosti hojný
 + – pokryvnost zanedbatelná, druh roztroušený
 r – druh ojedinělý

Identifikace snímků:

- 1 – os. *Lotus uliginosus*–[*Eleocharition ovatae*]; 16 m²; E₁=100%; 1. 8. 2012; WGS-84: 50° 43' 55.7"N, 14° 25' 22.9"E
 2 – *Salicion cinereae*; 16 m²; E₁=100%; 1. 8. 2012; WGS-84: 50° 43' 55.0"N, 14° 25' 22.8"E
 3 – os. *Juncus effusus*–[*Phragmito-Magno-Caricetea*]; 16 m²; E₁=90%; 1. 8. 2012; WGS-84: 50° 43' 54.5"N, 14° 25' 28.9"E
 4 – *Polygonetum hydropiperis*; 16 m²; E₁=100%; 1. 8. 2012; WGS-84: 50° 43' 54.7"N, 14° 25' 20.6"E
 5 – *Setario pumilae-Echinochloëtum cruris-galli*; 16 m²; E₁=96%; 1. 8. 2012; WGS-84: 50° 43' 54.6"N, 14° 25' 21.2"E
 6 – *Setario pumilae-Echinochloëtum cruris-galli*; 16 m²; E₁=100%; 1. 8. 2012; WGS-84: 50° 43' 54.3"N, 14° 25' 21.8"E
 7 – os. *Lotus uliginosus*–[*Eleocharition ovatae*]; 9 m²; E₁=70%; 20. 6. 2012; WGS-84: 50° 43' 54.1"N, 14° 25' 28.4"E
 8 – *Stellario uliginosae-Isolepidetum setaceae*; 16 m²; E₁=95%; 20. 6. 2012; WGS-84: 50° 43' 55.2"N, 14° 25' 25.1"E
 9 – *Rumici maritimi-Ranunculetum scelerati*; 9 m²; E₁=70%; E₀=5%; 20. 6. 2012; WGS-84: 50° 43' 54.5"N, 14° 25' 20.7"E
 10 – *Typhetum latifoliae*; 16 m²; E₁=100%; 1. VIII 2012; WGS-84: 50° 43' 54.2"N, 14° 25' 21.2"E

Číslo snímku →	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Název taxonu ↓										
<i>Alisma plantago-aquatica</i>	+	.	.	1	.
<i>Alnus glutinosa</i>	.	+
<i>Alopecurus aequalis</i>	2a	.	.	.	3	.	+	1	.	.
<i>Betula pendula</i> (juv.)	r	+	r

<i>Bidens cernua</i>	.	.	.	+	.	+	.	.	.	+
<i>Bidens frondosa</i>	+	.	.	5	+	.	.	.	+	+
<i>Bidens radiata</i>	.	.	.	+	+	.	.	.	+	.
<i>Bidens tripartita</i>	+	.
<i>Calamagrostis epigejos</i>	+	2b	+	.	.	.	+	+	.	+
<i>Carex bohemica</i>	2b	.	.	+	3	+	2a	1	+	.
<i>Deschampsia cespitosa</i>	.	+
<i>Echinochloa crus-galli</i>	.	.	.	2a	5	5	.	.	+	.
<i>Elatine hydropiper</i>	+	.	.	.
<i>Eleocharis ovata</i>	4
<i>Epilobium angustifolium</i>	.	r
<i>Epilobium ciliatum</i>	r	.	+
<i>Galium elongatum</i>	+	.	.
<i>Juncus articulatus</i>	+	.	.	.
<i>Juncus conglomeratus</i>	+	2b	+	.	.
<i>Juncus effusus</i>	+	4	5	.	.	.	+	+	.	.
<i>Lotus uliginosus</i>	5	.	+	.	.	.	2b	2b	.	.
<i>Lycopus europaeus</i>	+	1	+	2b	+	3	+	+	.	4
<i>Lythrum salicaria</i>	.	+	+	+
<i>Myosoton aquaticum</i>	+
<i>Peplis portula</i>	.	.	+
<i>Persicaria amphibia</i>	+	.
<i>Persicaria hydropiper</i>	+	+
<i>Persicaria lapathifolia</i> subsp. <i>brittingeri</i>	+	.	.	.	r	.
<i>Persicaria lapathifolia</i> subsp. <i>pallida</i>	+
<i>Phalaris arundinacea</i>	+	.	.
<i>Poa palustris</i>	+	r	+	.	.
<i>Populus tremula</i>	.	r
<i>Ranunculus sceleratus</i>	+	.
<i>Rorippa palustris</i>	+	.	.	.	3	.
<i>Rumex maritimus</i>	2b	.
<i>Salix</i> sp.	.	3	1	.	.	.	+	.	.	3
<i>Scutellaria galericulata</i>	.	r

<i>Trifolium hybridum</i>	1	+	5	.	.
<i>Typha latifolia</i>	.	.	r	3
<i>Urtica dioica</i>	.	+
<i>Veronica scutellata</i>	+	+	+	.	.
E₀											
<i>Tortula truncata</i>	1	.

Ačkoliv je tato studie věnována Černému rybníku, není od věci zmínit zde také jinou nedalekou lokalitu. Jedná se o požární nádrž přímo ve Volfarticích (u silnice), ve které se dlouhodobě nachází bohatý porost *Potamogeton crispus*, který lze klasifikovat jako asociaci *Potametum crispi*.

Diskuze

Flóra

Z výsledků terénního výzkumu je patrné, že během dvou let po havarijním vypuštění Černého rybníka u Volfartic prodělala vegetace na jeho dně překotné změny ve floristickém složení a zejména v kvantitativním zastoupení jednotlivých druhů. Radikální změnou byla náhrada konkurenčně slabých dominant druhů vytrvalými. Jednoleté helofyty (bahenní rostliny) ve vegetační sezóně 2012 přežily jen roztroušeně až ojediněle jako součást vytrvalé vegetace, větší zastoupení měly pouze v blízkosti hráze. Kromě převažujících hygromyfitů se dosti hojně rozšířily také (hygro)mezofyty, které v předchozím roce tvořily jen nevýraznou příměs (*Lotus uliginosus*, *Trifolium hybridum*), nebo se na lokalitě objevily zcela nově. Úbytek vody z půdního profilu a dostatek živin je zřejmě příčinou náhlého rozšíření *Calamagrostis epigejos*.

Razantní ústup jednoletých rostlin však neznamená jejich vymizení na této lokalitě. Je zřejmé, že substrát dna obsahuje dosti bohatou semennou banku této zajímavé rostlinné formace. Jedná se tedy o typický projev životní strategie těchto rostlin, založené na velmi rychlé reprodukci a tvorbě co největšího množství semen s velmi dlouhou klíčivostí. Upřednostňují tak schopnost okamžitého využití dočasně výhodných podmínek prostředí před schopností konkurovat jiným druhům na společném stanovišti. Jednoleté byliny si „pohyblivostí v čase“ vytvářejí vlastní ekologickou niku, díky které mohou koexistovat s konkurenčně silnějšími druhy, které využívají stejné zdroje prostředí. Příkladem mohou být opakovaná pozorování druhu *Batrachium trichophyllum*, který na Černém rybníku potvrdilo již několik autorů

– poprvé Rydlo (2006) a následně Bauer & Ondráček (2006), Grulich et al. (2009), Rejzek (2012).

Za pozornost stojí nový porost orobince široolistého (*Typha latifolia*) v prostoru před hrází. V této nejhlubší části rybníka při plném stavu vody nerostou ani vysoké druhy rákosin a po opětovném napuštění v roce 2013 orobinec odtud zmizel. V roce 2011 se vyskytovalo mnoho semenáčků rozptýlených takřka po celém dně, proto by se v následující sezóně dal očekávat masový rozvoj této vysokostébelné vegetace. V roce 2012 však tento druh nebyl mimo uvedené mikrostaniště nikde jinde nalezen. Jako možné vysvětlení se nabízí možnost vymrznutí malých rostlin orobince během zimy na relativně tenké vrstvě bahna, které navíc přes léto prosychalo. Naopak u hráze je vrstva substrátu nejsilnější a byla i po protržení hráze dlouho krytá mělkou vodou.

Vegetace

Stejně jako v předchozím roce, i v této vegetační sezóně bylo rozmístění jednotlivých rostlinných asociací zřetelně podmíněno odlišnými hydrickými podmínkami. Zprostředkovaně se tak projevil vliv sklonitosti dna, hloubky vrstvy bahna a doby od vypuštění vody. Okolo výpustě rybníka před hrází v roce 2012 již nebyla zbytková vodní plocha jako v roce předchozím a vznikl zde bahnitý povrch prosycený vodou a protékaný malou vodotečí s velmi slabým průtokem – čili hydrické podmínky v této části Černého rybníka odpovídaly stavu, který byl na většině jeho plochy v roce 2011. To umožnilo rozvoj as. **Rumici maritimi-Ranunculetum scelerati** i ve druhém roce, ikdyž na výrazně redukované ploše (v podstatě jen na úrovni koryta vodoteče). Celkově tedy substrát rybníční pánve během dvou let ztrácel vodu (odpařování, odvod vodotečí) a prosychal.

Viditelně nejvýše položené, a tedy i nejsušší okraje litorálu v roce 2012 osídlila vegetace klasifikovaná jako asociace **Stellario uliginosae-Isolepidetum setaceae** a odvozené společenstvo (os.) **Lotus uliginosus** (štírovník močálový). Okraje litorálu jsou zde tvořené písčitém substrátem pokrytým jen velmi tenkou vrstvou bahna (v podstatě se jedná o hlinitopísčitou půdu). Půdní složení a také mikrorelief podmiňují snadné prosychání. Takový ekotop je pro tuto asociaci typický (cf. Chytrý 2011). Jedná se tedy o nejsuchobytnější vegetaci obnaženého dna.

Na více zamokřených místech předchozí asociace poměrně ostře přechází ve společenstvo s **Juncus effusus** (sítina rozkladitá). Prudký rozvoj souvislého porostu, který má charakter monocenózy, je na déle obnaže-

ném dně rybníka pro tento druh typický. K tomu velmi často dochází právě na rybnících ve druhém roce letnění, kdy nahrazuje jednoletou vegetaci. Postupně však takové porosty poměrně rychle podléhají konkurenčnímu tlaku jiných rostlin, zejména dřevin. To bylo dobře patrné také na Černém rybníce v roce 2012. Ačkoliv tento druh byl dříve jen příměsí trvalých litorálních porostů a v roce 2011 nebyl na obnaženém dně vůbec zjištěn, následující sezónu byl již masově rozšířen jako dominanta. Opět se nejspíše jedná o reakci na optimalizaci hydrických podmínek vzhledem k jeho ekologickým nárokům. Zároveň to svědčí o schopnosti druhu produkovat velké množství semen a jejich dobré šířitelnosti na vhodná stanoviště.

Za pozornost stojí i as. *Typhetum latifoliae* dočasně vyvinutá před hrází. Ačkoliv se jedná o běžné společenstvo tvořené velmi často monoco-nózou jediného druhu, v tomto případě mělo relativně pestrou druhovou skladbu a výraznou vertikální strukturu. Příčinou jsou bezpochyby ekologické (hydrické) podmínky umožňující přežití typicky emerzních druhů (*Alisma*) a současně rozvoj jednoletých i vytrvalých druhů, které tvořily velmi hustý zápoj. Podpurným faktorem mohla být také značně mezerovitá distribuce orobince široolistého, čímž vznikly v jeho podúrovni příznivé světelné podmínky.

Velmi zajímavá je náhlá přítomnost as. *Setario pumilae-Echinochloetum cruris-galli*. Je to typické nepůvodní společenstvo jednoletých plevelů. Je jedním z nejrozšířenějších typů segetální vegetace na polích a zahrádkách v teplejších oblastech. Jak uvádí Chytrý (2009), upřednostňuje občasné zavlažování a konkrétně tato varianta asociace je zpravidla vázána na velmi suché písčité půdy. Na dně Černého rybníka však dominantní druh *Echinochloa crus-galli* enormě prosperoval na hlinitém substrátu a těsně lemoval vodní tok. Ačkoliv hlubší podloží je písčité, v nejhlubších partiích rybníka podél toku je silnější vrstva bahna. Na této lokalitě je proto dobře patrná dosti široká ekologická valence druhu vůči hydrickým podmínkám stanoviště.

Jednou z dominant, která se významně podílí na fyziognomii vegetace Černého rybníka, je **vrba**. Zdrojem velmi hustého náletu jsou vrbové křoviny lemující takřka celý rybník. Již v roce 2011 došlo k uchycení semenáčků prakticky na celé ploše dna a v roce následujícím k jejich rychlému růstu do výšky. Zprvu byly jen příměsí bylinné vegetace, kterou za rok začaly rychle přerůstat. Počáteční fáze vzniku mokřadní vrby svazu *Salicion cinereae* však probíhala v různých partiích s dosti odlišnou rychlostí, opět v závislosti na hydrických podmínkách. Ikdyž semenáčky vrby byly

na většině rozlohy rybníka, v nejsušších částech dna jejich uchycení bylo podstatně méně úspěšné. Vývoj směrem k mokřadní vrbině by zde probíhal pomaleji. Naopak nejvíce vrbový nálet prosperoval ve středních partiích dna. Na nich byl substrát dlouho prosycený vodou. Prakticky vůbec se tato dřevina neuchytila v přední části rybníka, která byla v sezóně 2011 zcela zatopena vodou a v roce 2012 souvisle pokryta vysokou nitrofilní vegetací. Při teoretickém víceletém vypuštění rybníka by zde došlo k rozvoji dřevin nejpozději. V roce 2013 již při plné výšce vodní hladiny několik keřů vrby vzešlých z náletu přežívalo s horními větvemi těsně nad vodní hladinou, avšak v takové hloubce zřejmě nelze očekávat jejich přežití a další rozvoj. Poněkud odlišná byla distribuce náletu **olše lepkavé** (*Alnus glutinosa*), která nejevila příliš zřetelnou závislost na podmínkách mikrostanoviště. Nálet se uchytíl na relativně suchých okrajích i stabilně vlhkých partiích podél vodoteče.

Sukcese

Díky odlišným ekologickým (zejména hydrickým) podmínkám v různých partiích pánve rybníka byla v roce 2012 přítomna odlišná sukcesní (vývojová) stádia. V prostoru před požerákem (výpustí) dosud převládala jednoletá vegetace a vývoj zde byl v podstatě o jednu sezónu opožděn ve srovnání se zbylou částí rybníka. Důvodem bylo setrvání zbývající vodní plochy v roce 2011, kdy na okolním obnaženém dně již započala rychlá sukcese.

Důkazem značné rychlosti vývoje tohoto mokřadního ekosystému je dosti hojná přítomnost vlhkomilných dřevin. Společenstva popsaná v této studii jsou součástí sukcesní řady, kterou Moravec (1994) označuje jako sladkovodní hydrosérii eutrofních vod. V tomto případě by nepochybně vývoj vedl až ke vzniku mokřadní olšiny. Protože po vypuštění rybníka započala sukcese vyklíčením jednoleté vegetace ze semenné banky trvale uložené v půdě, jedná se o typickou ukázkou sukcese sekundární.

Je ovšem také nutno připomenout, že se jedná o biotop, jehož existence na tomto místě je podmíněna člověkem, který přehradil údolí a vytvořil stabilní vodní plochu. Bez této terénní úpravy by se zde nacházela potoční nebo pramenná olšina svazu *Alnion incanae*.

Výskyt plošně nejvýznamnějších fytoocenóz a jejich postupnou záměnu v průběhu dvou let lze vyjádřit následujícím schématem:

2011	2012
<i>Potamo crispi-Ranunculetum trichophylli</i>	
↓	
<i>Polygono-Eleocharitetum ovatae</i> →	společenstvo s dominancí <i>Juncus effusus</i>
↓	↓
<i>Stellario uliginosae- Isolepidetum setaceae</i> →	<i>Salicion cinereae</i>
↓	↓
<i>Bidention tripartitae</i> →	společenstvo s dominancí <i>Juncus effusus</i>
↓	
<i>Rumici maritimi-Ranunculetum scelerati</i> →	<i>Setario pumilae-Echinochloëtum crurisgalli</i>

Klasifikace vegetace

V roce 2012 na většině plochy Černého rybníka převládala společenstva vytrvalých mokřadních rostlin. Některé fytoceózy na sebe více či méně navazovaly a jejich vzájemná diference nebyla jednoznačná. Druhová skladba a zastoupení dominant vždy neumožňovalo syntaxonomickou klasifikaci podle výše citovaného národního přehledu vegetace. V tomto ohledu největším problémem bylo fytoceologické zhodnocení porostů s dominancí sítiny rozkladité (*Juncus effusus*). Moravec (1995) hodnotí takové porosty jako samostatnou asociaci *Juncetum effusi*, ikdyž spíše v rámci poloruderální vegetace. Chytrý (2011) však tuto fytoceózu ve svém přehledu neuvádí, ani se k ní nijak nevyjadřuje například v rámci širěji definované asociace. V této studii jsou porosty *Juncus effusus* hodnoceny tzv. Kopeckého metodou jako odvozené společenstvo (os.) a provizorně řazeny do třídy *Phragmito-Magno-Caricetea*, ovšem bez zařazení do nižšího syntaxonu. Motivem k takové klasifikaci byla častá přítomnost tohoto druhu ve středně vysokých litorálních porostech, např. jako součást vegetace vysokých ostříc. Sítina rozkladitá však často převládá také na mechanicky narušovaných podmáčených loukách, kde má obvykle vývojovou souvislost se svazem *Calthion palustris*. Právě taková stanoviště do značné míry imituje obnažené dno rybníka. V každém případě porosty s dominancí *Juncus effusus* zasluhují další studium a syntézu většího množství fytoceologického materiálu, který poslouží k jejich vhodné klasifikaci.

Poněkud atypické je v této studii pojetí as. *Stellario uliginosae-Isolepidetum setaceae*. Ačkoliv dle formální definice je tato asociace tvořena převážně jednoletými přizemními druhy, na studované lokalitě do ní byly řazeny zapojené porosty s dominancí *Trifolium hybridum*. Pro vylišení této asociace svědčí také charakter ekotopu. Právě dlouhodobé vyschnutí litorálu rybníka nepochybně podpořilo jeho šíření. Jelikož se jedná o druh vytrvalý, který by měl tvořit pouze příměs, takto pojatá asociace se zde uvedeným druhovým složením se nacházela mimo cenologické optimum. Nicméně možnost převládnutí *Trifolium hybridum* uvádí také Chytrý (2011). Jako zvláštní odvozené společenstvo byla hodnocena také cenóza, jejíž dominantu tvoří *Lotus uliginosus*, který na okrajích rybníka převažoval. Protože však přímo navazuje na porosty *Trifolium hybridum* a využívá ekologicky stejné stanoviště, zřejmě by bylo lépe považovat tuto vegetaci rovněž za součást asociace *Stellario uliginosae-Isolepidetum setaceae*.

Nálet olše lepkavé je hodnocen jako bazální společenstvo (bs.) svazu *Alnion glutinosae*. Jelikož se jedná o mladé stádium mokřadní olšiny bez diagnostických druhů, není možné stanovit příslušnost k některé asociaci.

Návrh péče

Dlouhodobá péče o lokalitu Černého rybníka by měla být zaměřena na podporu jednoleté bahenní vegetace. Ta spočívá v pravidelné obnově semenné banky, tedy v dokončení generačního cyklu. Podmínkou je proto letnění rybníka. Jako optimální periodu takového zásahu lze doporučit 5–10 let. Velmi důležitá je roční doba zahájení letnění – vypuštění vody je nutno provést již na jaře (nejlépe v květnu), aby se na holém substrátu mohla vyvinout také iniciální vegetace. Kvůli zachování populace vodních makrofyt je nutné udržovat nízkou rybí obsádku! Není žádoucí hnojení a vápnění rybníka. Nepřípustné je odstranění bahenního substrátu ze dna. V případě odbahňování je nutné vždy část dna vynechat. Doporučit lze také provedení zoologického průzkumu zaměřeného na obojživelníky.

Na tomto místě je vhodné zmínit se též o území přímo sousedícím se studovanou lokalitou. Východně na Černý rybník (po obou stranách silnice) navazuje komplex vlhkého lesa. Původní olšina byla nahrazena umělou výsadbou topolu kanadského. Také proto, že tato kultura již dospěla do stádia kmenoviny, je vhodné tuto dřevinu zcela odstranit. K samovolné obnově původního biotopu je možné využít spontánní zmlazení olše lepkavé. Malý vodní tok, který přivádí do Černého rybníka vodu, byl v této části zregulován a prohlouben. Úprava jeho koryta do přirozeného stavu by podpořila zadržení

vody a zlepšení mokřadního charakteru lesa. Před vlastní rybniční pánví by bylo vhodné vybudovat menší protékanou sedimentační tůň pro zadržování splavenin a zpomalení zanášení rybníka. Zároveň by mohla plnit funkci zimoviště a také vhodného biotopu pro reprodukci obojživelníků v době letnění.

Závěr

Tato studie podává obraz vegetace na dně Černého rybníka druhý rok po jeho vypuštění v důsledku protržení hráze při povodni v roce 2010. Dokazuje rychlost sekundární sukcese na troficky bohatém stanovišti s bohatou semennou bankou, přísunem diaspor z okolí a s příznivým vlhkostním režimem. Vegetační kryt vypuštěného rybníka se během pouhých dvou let několikrát výrazně změnil. Proto bylo možné během let 2011 a 2012 vylišit celou řadu fyziognomicky výrazných rostlinných společenstev. Při srovnání výsledků výzkumu z obou let je patrné, že nejrychleji probíhaly změny v roce 2011, kdy započala sukcese na holém bahnitěm substrátu, a přízemní iniciální společenstvo bylo postupně nahrazováno vyšší vegetací, která se na některých partiích rybníka vyvinula až v zapojené porosty vysokých nitrofilních bylin. Během jediné vegetační sezóny se tak vystřídal poměrně velký počet různých fytoocenóz na relativně malé lokalitě (cf. Rejzek 2012). Zásadním rozdílem ve skladbě vegetace v roce 2012, kterou popisuje tento článek, byla naprostá převaha vytrvalých hygrofilních bylin, přičemž fytoocenologická skladba a struktura vegetačního krytu během této sezóny nedoznala výrazných změn. Jednoletá nitrofilní vegetace se vyskytovala pouze v prostoru před hrází, který předchozí sezónu zůstal zatopen mělkou vodou. Díky odlišným hydrickým podmínkám vznikla nápadná prostorová mozaika různých společenstev, které lze považovat za mladá i středně pokročilá sukcesní stádia. Fyziognomii vegetačního krytu utvářely především vyšší druhy, z nichž nejhojněji se uplatnila sítina rozkladitá (*Juncus effusus*) tvořící souvislé porosty. Později však byla přerůstána třtinou křovištní (*Calamagrostis epigeios*) a společenstvo tak získalo poloruderální charakter. V roce 2012 nastal také zřetelný posun druhové skladby směrem k mokřadní vrbině až olšině. Vrba (*Salix* sp.) se postupně stala jednou z dominant vegetačního krytu.

Tato studie se pokouší rozlišená společenstva (fytoocenózy) klasifikovat podle aktuálního národního přehledu vegetace (především Chytrý 2011). Obtížnost fytoocenologického hodnocení vyplývá z faktu, že vegetace vytrvalých rostlin byla cenologicky málo vyhraněná, což bylo dáno také různým stupněm sukcesního vývoje. V takovém případě nebylo možné stano-

vit konkrétní asociaci a příslušný porost byl popsán deduktivní metodou v rámci vyššího syntaxonu. Nejvíce rozšířenou formací byl souvislý porost *Juncus effusus*, který se tato studie pokouší klasifikovat pouze na úrovni třídy. Ekologicky zajímavou asociací je *Stellario uliginosae-Isolepidetum setaceae*, do které byly poněkud atypicky zařazeny porosty s dominancí nízkých vytrvalých bylin na vysýchavých hlinitopísčítých okrajích rybníka.

V roce 2012 bylo na vlastním obnaženém dně rybníka nalezeno 86 taxonů cévnatých rostlin determinovaných jako rostlinný druh a 1 mech. Taxonomicky obtížné je hodnocení zástupců rodu *Salix* (vrba), který zde tvoří hybridní populaci několika rodičovských druhů. 10 druhů je zároveň uvedeno v Červeném seznamu ČR, z nichž *Leersia oryzoides* byla zaznamenána na této lokalitě poprvé.

Společným výsledkem obou vegetačních studií provedených v letech 2011 a 2012 je zjištění, že Černý rybník je zajímavou lokalitou, která má značný potenciál k rychlému rozvoji ekologicky velmi specifické mokřadní vegetace. Během dvou let, kdy byl rybník vypuštěn, bylo možné sledovat vývoj vegetace, který probíhal v tzv. hydrosérii. Sukcese na některých částech obnaženého dna dospěla až do stádia počínajícího vzniku mokřadní olšiny, Poté však byla přerušena opětovným napuštěním vody. Dlouhodobým výzkumem se na území Černého rybníka několika autorům podařilo evidovat celou řadu společenstev akvatických a hygrofilních (mokřadních) jednoleťých i vytrvalých rostlin. K jejich střídavému výskytu dochází v závislosti na způsobu využití rybníka. Tuto lokalitu lze proto označit jako biotopovou „mozaiku v čase“.

Poděkování

Děkuji panu RNDr. Zdeňkovi Kaplanovi Ph.D. (Botanický ústav AV ČR) za ochotné určení poddruhu u *Sparganium erectum*.

LITERATURA

- Bauer P. & Ondráček Č. 2006: Floristický kurs Severočeské pobočky ČBS 2005 v Benešově nad Ploučnicí. *Severočeskou Přírodou*, 38: 161–166.
- Grulich V. 2012: Red List of vascular plants of the Czech Republic: 3rd edition. *Preslia*, 84: 631–645.
- Grulich V., Vydrová A., Rejzek T. & Krpatová I. 2009: *Batrachium trichophyllum*. In: Hadinec J. & Lustyk P.: Additamenta ad floram Reipublicae Bohemicae VII. *Zprávy Čes. Bot. Společ.*, 44/2: 185–319.
- Chytrý M. (ed.) 2009: *Vegetace České republiky 2. Ruderální, plevelová, skalní a suťová vegetace. Ed. 1.* Academia, Praha.
- Chytrý M. (ed.) 2011: *Vegetace České republiky 3. Vodní a mokřadní vegetace. Ed. 1.* Academia, Praha.
- Chytrý M. (ed.) 2013: *Vegetace České republiky 4. Lesní a křovinná vegetace. Ed. 1.* Academia, Praha.
- Kopecký K. & Hejný S. 1980: Deduktivní způsob syntaxonomické klasifikace rostlinných společenstev. *Zprávy Čes. Bot. Společ.*, 15, Mater. 1: 47–50.
- Kubát K. (ed.) 1986: Floristický kurs ČSBS v Děčíně 1984. *Severočeskou Přírodou*, Suppl. 1986: 1–87.
- Kubát K. (ed.) 2002: *Klíč ke květeně České republiky. Ed. 1.* Academia, Praha.
- Kučera J. (ed.) 2004–2007: *Mechorosty České republiky, on-line klíče, popisy a ilustrace.* [<http://botanika.bf.jcu.cz/bryoweb/klic/prehled.html>].
- Moravec J. (ed.) 1995: Rostlinná společenstva České republiky a jejich ohrožení. Ed. 2. *Severočeskou Přírodou*, Suppl. 1995: 1–206.
- Moravec J. (ed.) 1994: *Fytocenologie.* Academia, Praha.
- Rejzek T. 2012: Vegetace obnaženého dna Černého rybníka u Volfartic a „Chovného rybníka“ u Stružnice. *Bezděz*, 21: 105–127.
- Rydlo J. 2006: Vodní makrofyty v rybnících v okolí Karlovky u Žandova v Českém středohoří. *Severočeskou Přírodou*, 38: 179–185.

RESUMÉ

Die Sukzession auf dem Boden des Černý rybník (Schwarzteich) bei Volfartice (Wolfersdorf) – Stand im Jahre 2012

Tomáš Rejzek

Diese Studie gibt ein Bild der Vegetation auf dem Boden des Černý rybník (Schwarzteich) im zweiten Jahre nach seinem Auflassen. Sie weist auf die Geschwindigkeit der Sekundärsukzession auf einem trophisch reichen Standort durch Zufuhr von Samen aus einer reichen Samenbank seiner Umgebung bei einem günstigen Feuchtigkeitsregime hin. Die Pflanzendecke des abgelassenen Teiches machte in den vergangenen nur zwei Jahren einige Veränderungen durch, in deren Verlauf sich eine Reihe physiognomisch charakteristischer Pflanzengesellschaften abgelöst hatten. Der Verlauf dieser Veränderungen ging am schnellsten kurz nach der Ablassung des Teiches in der ersten Vegetationsaison vor sich, als die Sukzession auf dem nackten Schlammsubstrat begann und den Teichboden nur eine Formation einjähriger Pflanzenarten bedeckte. Der grundlegende Unterschied in der Zusammensetzung der Vegetation im Jahre 2012 war ein totales Übergewicht der ausdauernden hygrophilen Kräuter, wobei die phytozönologische Zusammensetzung und die Struktur der Vegetationsdecke im Laufe dieser Saison keine markante Veränderung durchmachte. Eine einjährige nitrophile Vegetation war in dieser Saison ausschließlich auf dem Raum vor dem Staudamm beschränkt. Dank der deutlich untererschiedlichen hydrischen Bedingungen entwickelte sich in verschiedenen Teilen des Teiches eine auffallende räumliche Mosaik verschiedener Pflanzengesellschaften, die junge und mittlere Sukzessionsstadien repräsentierten. Die Physiognomie der Vegetationsdecke war vor allem vom Vorkommen höherer Arten gebildet, von denen sich am häufigsten die Flatterbinse (*Juncus effusus*) durchsetzte, die auch zusammenhängende Bestände bildete. Später wurde sie vom Land-Reitgras (*Calamagrostis epigeios*) überwachsen und die Vergesellschaftung erhielt dadurch einen semiruderalen Charakter. Im Jahre 2012 fand gleichfalls eine deutliche Artenverschiebung in der Richtung zum Bruchweiden- bis Erlenbruchwald statt. Die Weide (*Salix sp.*) wurde später zu einer der Dominanten dieser Vegetation. An einigen Stellen des bloßgelegten Teichbodens entwickelte sich dann die Sukzession bis zum Stadium eines entstehenden Erlenbruchwaldes.

Diese Studie versucht, die unterschiedenen Phytozönosen nach der aktuellen nationalen Vegetationsübersicht zu klassifizieren. Die phytocoenologischen Aufnahmen registrieren auch solche Vegetationstypen, die man zu keiner Assoziation zuordnen konnte, und der entsprechende Pflanzenbestand wurde als abgeleitete oder basale Vergesellschaftung im Rahme des höheren Syntaxons beschrieben. Die meistverbreitete Pflanzenformation im Jahre 2012 war ein zusammenhängender Bestand von *Juncus effusus*. Die vom oekologischen Standpunkt interessanteste hier ausgeschiedene Assoziation ist *Stellario uliginosae-Isolepidetum setaceae*, in welche die Bestände mit dominanten niedri-

gen ausdauernden Pflanzen der austrocknenden lehmig-sandigen Rändern des Teiches eingereiht wurden.

Im Laufe des Jahres 2012 wurden auf dem eigentlichen bloßgelegten Teichboden 86 Arten von Gefäßpflanzen und ein Moos gefunden. Zehn dieser Arten sind gleichzeitig in der Roten Liste der ČR verzeichnet, von denen *Leersia oryzoides* auf diesem Fundorte zum ersten Male registriert wurde.

Übersetzt von Petr Kühn

Obr. 1. Černý rybník ve vegetační sezóně 2012 – ceklový pohled z hráze. Dobře patrná je plošná struktura vegetace, která vytváří fyziognomicky odlišné formace. Středem rybníka prochází nevýrazné koryto vodního toku, které je zarostlé š'tovíkem přímořským (*Rumex maritimus*), jeho břehy souvisle lemuje ježatka kuří noha (*Echinochloa crus-galli*). Ve střední části se již formuje mokřadní vrbina (světlá barva).

Obr. 2. Hustý porost štírovníku močálového (*Lotus uliginosus*) na suchém okraji litorálu s hojnou příměsí sítiny klubkaté (*Juncus conglomeratus*) a dalších vytrvalých rostlin.

Obr. 3. Ježatka kuří noha (*Echinochloa crus-galli*).

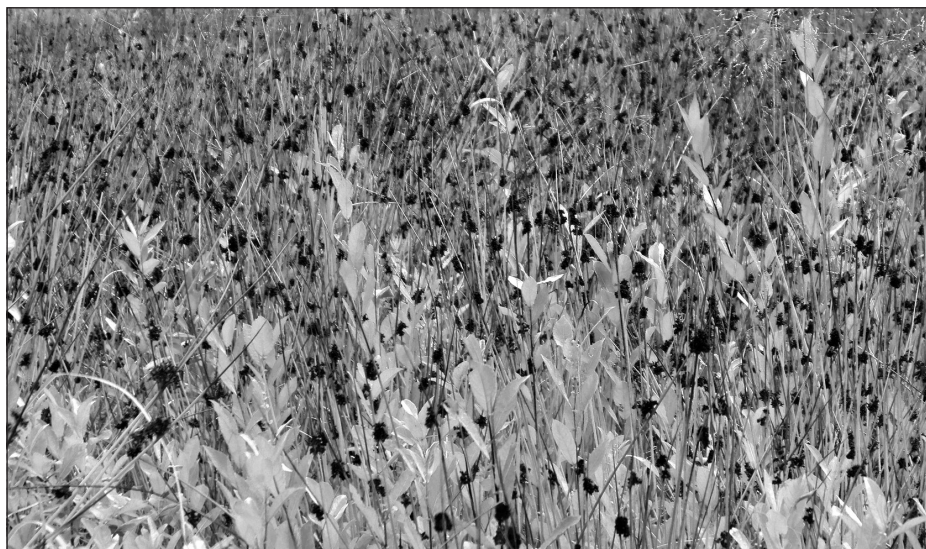
Obr. 4. Nálet olše lepkavé (*Alnus glutinosa*).

Obr. 5. Řídký porost orobinece široolistého (*Typha latifolia*) se souvisle vyvinutým nižším bylinným patrem.

Obr. 6. Zapojení porostu dvouzubce černoplodého (*Bidens frondosa*) pod hrází.

Obr. 7. Hustý porost sítiny rozkladité (*Juncus effusus*) s příměsí vrby (*Salix* sp.).

Obr. 8. Společenstvo sítiny rozkladité (*Juncus effusus*) udává charakter vegetačního krytu na většině plochy Černého rybníka.

MIKROLEPIDOPTERA ČESKOLIPSKA 2. ČÁST (COLEOPHORIDAE-CHOREUTIDAE)

Jindřich Černý

Jindřich Černý, Košická 243, 405 05 Děčín IX, e-mail: jindr.cerny@seznam.cz

Jindřich Černý: *Microlepidoptera of the district of Česká Lípa, North Bohemia. Part II. (Coleophoridae – Choreutidae)*

This second part of the survey of microlepidopters (Lepidoptera) in the region of Česká Lípa is a continuation of the first part which dealt with the families Micropterigidae – Batrachedridae (Černý 2013). It is based on an excerpt of data published in literature supplemented by till now unpublished collections of the author and the collections of the Town Museum of Ústí nad Labem and the Local History Museum and Gallery of Česká Lípa. The findings of J. Mann and J. Fischer von Röslerstamm from the region of Zákupy, which were cited by the important entomologists of the first half of the 19th century F. Treitschke, Ch. Zeller or G. A. W. Herrich-Schäffer, belong to the oldest published records of the occurrence of these group of butterflies in the whole area of Bohemia. Fischer himself published the description of Mann's finding of a new species: *Scrobipalpa obsoletella* (Fischer von Röslerstamm, 1841). From the families Coleophoridae, Momphidae, Scythrididae, Cosmopterigidae, Gelechiidae, Alucitidae, Pterophoridae, Schreckensteinidae, Epermeniidae and Choreutidae mentioned in this paper up to now in the region of Česká Lípa had been detected 185 species, i. e. nearly 40 per cent of all the species living in the whole area of Bohemia.

Key words: Microlepidoptera, district of Česká Lípa, Northern Bohemia.

Úvod

První literárně doložené nálezy pocházejí od Josefa Manna, který sbíral v Zákupích a ve Svojkově ve 20. a 30. letech 19. století. Od roku 1829 začala jeho dlouholetá spolupráce s tehdy již významným lepidopterologem Josefem Emanuelem Fischerem von Röslerstamm. Spolu objevili i několik nových druhů pro vědu. Své poznatky předávali předním evropským entomologům té doby, jako byli F. Treitschke, Ph. Ch. Zeller nebo G. A. W. Herrich-Schäffer, kteří je publikovali ve svých dílech. J. Fischer sám zpracoval v letech 1834 až 1843 soubor dodatků a doplňků k pojednáním

J. Treitschkeho a J. Hübnera. J. Mann sběry z Čech nepublikoval. Předal pouze některé údaje F. A. Nickerlovi. Poznatky obou entomologů využil O. Nickerl v prvních prodromech motýlů Čech (Nickerl 1908, 1910).

Druhé významné období průzkumu mikrolepidopter Českolipska zahrnuje první polovinu 20. století. Autoři J. Sterneck a F. Zimmermann doplňují dosud nepublikované sběry F. Zenkera a E. Lissnera uložené v Muzeu města Ústí nad Labem a ve Vlastivědném muzeu a galerii v České Lípě.

Literární údaje ze současnosti (Vávra et al. 1996, Vávra 2002) jsou doplněny zejména mými sběry z 80. a 90. let minulého století.

Materiál a metodika

Seznam zjištěných druhů byl zpracován na základě excerptce literárních údajů a dosud nepublikovaných vlastních sběrů a sbírkového materiálu uloženého v Muzeu města Ústí nad Labem a ve Vlastivědném muzeu a galerii v České Lípě, u kterého jsem provedl revizi determinace. U druhů obtížně určitelných podle habitu byla provedena determinace podle sexuálních armaratur (např. u rodu *Bryotropha*). Druhy jsou řazeny dle systému Laštůvky & Lišky (2011). U každé čeledi je uveden počet druhů zjištěných na sledovaném území lomený počtem druhů zjištěným na území Čech k roku 2011 (Laštůvka & Liška 2011).

U jednotlivých druhů jsou u abecedně řazených lokalit uvedeny veškeré zjištěné literární prameny (zkratka jména autora, rok vydání a příslušná stránka s lokalitou u starších prací do roku 1934). Pokud má pramen více autorů, je uváděna také zkratka jména sběratele. Název lokality obsahuje název obce a části obce a v závorce německý název uvedený v pramenu nebo ve sbírce (viz seznam lokalit). Pokud je to pro snadnější vyhledávání některých druhů v literárních pramenech nutné, jsou také uváděna synonyma.

V seznamu lokalit jsou u každé lokality uvedeny všechny užití názvy spolu s číslem mapového pole a nadmořskou výškou dle Prunera & Míky (1996).

Abecední seznam zkratk autorů a sběratelů: Be – B. A. Bengtsson, Če – J. Černý, FR – J. Fischer von Röslerstamm, HS – G. A. W. Herrich-Schäffer, Kl – F. Krampl, Kr – H. Krombholz, La – Z. Laštůvka, Li – J. Liška, Lr – E. Lissner, Ma – J. Mann, Mi – J. Michel, Ni – O. Nickerl, No – I. Novák, Rl – H. Rebel, Sk – J. Skyva, St – J. Sterneck, Sz – R. Schwarz, Tr – J. Treitschke, Vá – J. Vávra, Ze – Ph. Ch. Zeller, Zr – R. Zenker, Zi – F. Zimmermann.

Ostatní použité zkratky: coll. – sbírka; det. – determinoval; ex. – exemplář; lgt. – sbíral; MMUL – Muzeum města Ústí nad Labem; NMP – Národní muzeum v Praze; PR – přírodní rezervace; rev. – revidoval; VMGCL – Vlastivědné muzeum a galerie v České Lípě.

Seznam lokalit

Bělá pod Bezdězem (Weisswasser) – 5454, 301 m n. m.
Cvikov-Lindava (Lindenau) – 5253/5254, 295 m n. m.
Česká Lípa (Böhm. -Leipa, Leipa) – 5353, 258 m n. m.
Doksy (Hirschberg) – 5453/5454, 266 m n. m.
Doksy-Staré Splavy (Thammühl) – 5453, 275 m n. m.
Hamr na Jezeře (Hammer a. S.) – 5255, 320 m n. m.
Horní Police (Oberpolititz bei Böhmisch Leipa, Oberpolititz) – 5252,
252 m n. m.
PR Hradčanské rybníky – 5354, 280 m n. m.
Jestřebí (Habstein, Habsteiner Moor) – 5353, 259 m n. m.
Kamenický kopec u Zákup (Kamnitzberge bei Reichstadt) – 5353,
435 m n. m.
NPR Novozámecký rybník – 5353, 250 m n. m.
Provodín (Mikenhan) – 5353, 263 m n. m.
Ralsko-Hradčany (Kummergebirge) – 5354, 280 m n. m.
Ralsko-Hradčany-letišť – 5354, 274 m n. m.
Sloup v Čechách (Bürgstein) – 5253, 292 m n. m.
Svojkov (Schwoyka) – 5253, 362 m n. m.
Zákupy (Reichstadt, Siebenbrunnental bei Reichstadt) – 5353,
217–400 m n. m.

Doplněk první části (cf. Černý 2013)

Gracillariidae

Leucospilapteryx omissella (Stainton, 1848) – Doksy-Staré Splavy, (Thammühl bei Böhm. Leipa), Zi lgt., (Mi 1943: 254).

Lipusidae

Pseudatemelia elsae Svensson, 1982 – PR Hradčanské rybníky, NPR Novozámecký rybník., Vá lgt., (Li et al. 2008) – nový druh pro Čechy.

Doplnění literárních pramenů:

Agonopterix parilella (Treitschke, 1835) – Tr 1835: 179.

A. propinquella (Treitschke, 1835) – Tr 1835: 184.

Seznam zjištěných druhů

Coleophoridae (48/142)

***Augasma aeratella* (Zeller, 1839)** – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 70, St & Zi 1933: 117).

***Coleophora lutipennella* (Zeller, 1838)** – Zákupy (Reichstadt), FR lgt., (Ze 1849: 400, Ni 1908: 72, St & Zi 1933: 117).

***C. gryphipennella* (Hübner, 1796)** – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ze: 1849: 392, St & Zi 1933: 118).

***C. flavipennella* (Duponchel, 1843)** – Jestřebí (Habstein), Zi lgt., (St & Zi 1933: 118).

***C. badiipennella* (Duponchel, 1843)** – Doksy-Staré Splavy, 2. 7. 1988, 2 ex., Če lgt., det. et coll.

***C. coracipennella* (Hübner, 1796)** – (*nigricella* Stephens, *fuscedinella* Zeller) – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ze 1849: 385, HS 1853-1855: 231, Ni 1908: 74, St & Zi 1933: 118).

***C. serratella* (Linnaeus, 1761)** – (*fuscedinella* Zeller) – Doksy-Staré Splavy, 21. 7. 1989, 1 ex., Če lgt., det. et coll.; Horní Police (Oberpolititz), Kr lgt., (St & Zi 1933: 118); PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996); Zákupy (Reichstadt), FR lgt., (Ze 1849: 385, Ni 1908: 74, St & Zi 1933: 118).

***C. luscinaepennella* (Treitschke, 1833)** – (*orbitella* Zeller, *viminetella* Zeller) – Jestřebí (Habstein), Zi lgt., (St & Zi 1933: 118); Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ze 1849: 388, HS 1853-1855: 233).

***C. idaeella* Hofmann, 1869** – PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996).

***C. vacciniella* Herrich-Schäffer, 1861** – Doksy-Staré Splavy, 25. 5. 1985, 1 ex., 30. 5. 1985, 1 ex., Če lgt., det. et coll.; PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996).

***C. ledi* Stainton, 1860** – PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996); Jestřebí (Habsteiner Moor), Zi lgt., (St & Zi 1933: 119, Zi 1934: 35).

***C. vitisella* Gregson, 1856** – PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996).

***C. glitzella* Hofmann, 1869** – PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996).

***C. murinella* Tengström, 1848** – PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996).

***C. violacea* (Ström, 1783)** – (*paripennella* Zeller) – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ze 1839: 208, Ze 1849: 211, Ni 1908: 74, St & Zi 1933: 118).

***C. orbitella* Zeller, 1839** – Doksy-Staré Splavy, (Vá et al. 1996).

***C. alcyonipennella* (Kollar, 1832)** – Doksy-Staré Splavy, 22. 6. 1981, 3 ex., Če lgt., det. et coll.; Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ze 1849: 209, Ni 1908: 75, St & Zi 1933: 119).

- C. hemerobiella (Scopoli, 1763)** – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (FR 1840: 195, Ze 1849: 376, Ni 1908: 80, St & Zi 1933: 121).
- C. niveicostella Zeller, 1839** – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ze 1849: 301).
- C. chalcogrammella Zeller, 1839** – Zákupy (Reichstadt), FR lgt., (Ze 1839: 207, Ze 1849: 294, HS 1853-1855: 245, Ni 1908: 76, St & Zi 1933: 119).
- C. mayrella (Hübner, 1813)** – (*spissicornis* Haworth) – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ze 1849: 202, Ni 1908: 75, St & Zi 1933: 119).
- C. anatipennella (Hübner, 1796)** – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 80, St & Zi 1933: 121).
- C. albidella (Denis & Schiffermüller, 1775)** – PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996); NPR Novozámecký rybník, (Vá 2002).
- C. kuehnella (Goetze, 1783)** – (*palliatella* Zincken) – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ze 1849: 284, Ni 1908: 80, St & Zi 1933: 121).
- C. betulella Heinemann, 1876** – Doksy-Staré Splavy, 3. 7. 1982, 2 ex., 2. 8. 1987, 1 ex., Če lgt., det. et coll.; PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996).
- C. currucipennella Zeller, 1839** – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ze 1839: 207, Ze 1849: 288, Ni 1908: 80 St & Zi 1933: 120).
- C. chamaedriella Bruand, 1852** – PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996).
- C. coronillae Zeller, 1849** – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ze 1849: 267, Ni 1908: 78, St & Zi 1933: 120).
- C. conspicuella Zeler, 1849** – Bezděz (Bösig), Kr lgt., (St & Zi 1933: 120).
- C. caelebipennella Zeller, 1839** – PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996).
- C. lixella Zeller, 1849** – Horní Police (Oberpoltitz), Mi & Zi lgt., (St & Zi 1933: 119).
- C. ornatipennella (Hübner, 1796)** – Doksy-Staré Splavy, 7. 6. 1982, 2 ex., Če lgt., det. et coll.; Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 76, St & Zi 1933: 119).
- C. pennella (Denis et Schiffermüller, 1775)** – (*onosmella* Brahm) – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 82, St & Zi 1933: 121).
- C. laricella (Hübner, 1817)** – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Tr 1835: 222, Ze 1849: 377, Ni 1908: 72, St & Zi 1933: 117).
- C. caespititiella Zeller, 1839** – Doksy-Staré Splavy, (Vá et al. 1996); Jestřebí (Habstein), Zi lgt., (St & Zi 1933: 122); Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ze 1849: 340, Ni 1908: 83, St & Zi 1933: 122).
- C. tamesis Waters, 1929** – Doksy-Staré Splavy, Li lgt., (La et al. 1994).

- C. glaucicolella Wood, 1892** – Doksy-Staré Splavy, 6. 6. 1982, 2 ex., 3. 7. 1982, 4 ex., 25. 7. 1987, 2 ex., Če lgt., det. et coll.
- C. otidipennella (Hübner, 1817)** – (*murinipennella* Duponchel) – Jestřebí (Habstein), Zi lgt., (St & Zi 1933: 122).
- C. alticolella Zeller, 1849** – Doksy-Staré Splavy, 1. –8. 6. 6. 1982, 10 ex., 6. 7. 1988, 3 ex., Če lgt., det. et coll.; PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996).
- C. taeniipennella Herrich-Schäffer, 1855** – NPR Novozámecký rybník, (Vá 2002).
- C. therinella Tengström, 1848** – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ze 1849: 321, Ni 1908: 82, St & Zi 1933: 121).
- C. motacillella Zeller, 1849** – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 85, St & Zi 1933: 123).
- C. vestianella (Linnaeus, 1758)** – PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996).
- C. galbulipennella Zeller, 1838** – (*otitae* Zeller) – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ze 1849: 347, HS 1853–1855: 254, Ni 1908: 84, St & Zi 1933: 123).
- C. trochilella (Duponchel, 1843)** – (*trogloodytella* Duponchel) – Doksy (Hirschberg), Zi lgt., (St & Zi 1933: 121).
- C. striatipennella Nylander, 1848** – PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996); PR Novozámecké rybníky, (Vá 2002).
- C. granulatella Zeller, 1849** – (*obsconella* Fischer von Röslerstamm) – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (HS 1853–1855: 256, Ni 1908: 85).
- C. paripennella Zeller, 1839** – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ze 1839: 208, Ni 1908: 74, St & Zi 1933: 118).
- Momphidae (9/14)**
- Mompha idaei (Zeller, 1839)** – Doksy-Staré Splavy, 4. 6. 1982, 2 ex., Če lgt., det. et coll.
- M. langiella (Hübner, 1796)** – (*epilobiella* Römer) – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 68, St & Zi 1933: 116).
- M. raschkiella (Zeller, 1839)** – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 67, St & Zi 1933: 115).
- M. conturbatella (Hübner, 1819)** – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Tr 1833: 87, Ni 1908: 66, St & Zi 1933: 115).
- M. ochraceella (Curtis, 1839)** – PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996).
- M. propinquella (Stainton, 1851)** – PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996).
- M. sturnipennella (Treitschke, 1833)** – (*nodicolella* Fuchs) – PR Hradčanské rybníky, Li lgt., (Vá et al. 1996).

***M. subbistrigella* (Haworth, 1828)** – Kamenický kopec u Zákup (Kamnitzberg bei Reichstadt), Ma lgt., (Tr 1833: 209, Ni 1908: 67, St & Zi 1933: 115).

***M. epilobiella* (Denis & Schiffermüller, 1775)** – (*fulvescens* Haworth) – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 67, St & Zi 1933: 115).

Scythrididae (9/21)

***Scythris limbella* (Fabricius, 1775)** – (*chenopodiella* Hübner) – Jestřebí (Habstein), Zi lgt., (St & Zi 1933: 113); Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (FR 1840: 201, Ze 1855: 247, Ni 1908: 63, St & Zi 1933: 113).

***S. scopolella* (Linnaeus, 1767)** – Provodín (Mikenhan), Zi lgt., (St & Zi 1933: 113).

***S. paulella* (Herrich-Schäffer, 1855)** – Kamenický kopec u Zákup (Kamnitzberge bei Reichstadt), Ma lgt., (Ze 1855: 217, Ni 1908: 62, St & Zi 1933: 112).

***S. clavella* (Zeller, 1855)** – Jestřebí (Habstein), Zi lgt., (St & Zi 1933: 112).

***S. inspersella* (Hübner, 1817)** – PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996); Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ze 1839: 193, Ze 1855: 253, HS 1853–1855: 264, Ni 1908: 64, St & Zi 1933: 113).

***S. laminella* (Denis & Schiffermüller, 1775)** – Hamr na Jezeře (Hammer a. S.), St lgt., Jestřebí (Habstein), Zi lgt., (St & Zi 1933: 112); Zákupy (Siebenbrunnental bei Reichstadt), Ma lgt., (Ze 1839: 193, Ni 1908: 62, St & Zi 1933: 112).

***S. palustris* (Zeller, 1855)** – Doksy-Staré Splavy, 23. 7. 1987, 1 ex., Če lgt., det. et coll.; Jestřebí (Habsteiner Moor), 6. 7. 1931, 5. 7. 1932, Zi lgt., coll. NMP, Li. rev., (Be et al. 1991); NPR Novozáamecký rybník, (Vá 2002).

***S. tributella* (Zeller, 1847)** – (*parvella* Herrich-Schäffer) – Jestřebí (Habsteiner Moor), Zi lgt., (St & Zi 1933: 112).

***S. siccella* (Zeller, 1839)** – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 64, St & Zi 1933: 113).

Cosmopterigidae (6/17)

***Pancalia leuwenhoekella* (Linnaeus, 1761)** – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 70, St & Zi 1933: 116).

***Limnaecia phragmitella* Stainton, 1851** – NPR Novozáamecký rybník, (Vá 2002).

***Cosmopterix scribaiella* Zeller, 1850** – NPR Novozáamecký rybník, (Vá 2002).

***C. lienigiella* Zeller, 1846** – NPR Novozáamecký rybník, (Vá 2002).

***Eteobalea serratella* (Treitschke, 1833)** – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 69, St & Zi 1933: 115).

***Sorhagenia janiszewskae* Riedl, 1962** – Doksy-Staré Splavy (Thammühl), 25. 7. 1936, 3. 7. 1940, Zi lgt., coll. NMP, Malicky det., (Kl 1988).

Gelechiidae (84/207)

***Aristotelia subericinella* (Duponchel, 1843)** – Jestřebí (Habstein), Zi lgt., (St & Zi 1933: 98).

***A. ericinella* (Zeller, 1839)** – Jestřebí (Habsteiner Moor), Zi lgt., (St & Zi 1933: 98); PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996); Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ze 1839: 202, Ni 1908: 34, St & Zi 1933: 98).

***A. brizella* (Treitschke, 1833)** – PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996); Jestřebí (Habstein), Zi lgt., (St & Zi 1933: 98).

***Chrysoesthia drurella* (Fabricius, 1775)** – (*hermannella* Fabricius) – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Tr 1833: 175, Ni 1908: 37, St & Zi 1933: 99).

***Ch. sexguttella* (Thunberg, 1794)** – (*stipella* var. *naeviferella* Duponchel) – Svojkov (Schwoyka), Ma lgt., (Ni 1908: 36, St & Zi 1933: 99).

***Isophrictis striatella* (Denis & Schiffermüller, 1775)** – PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996).

***Metzneria lappella* (Linnaeus, 1758)** – Zákupy (Reichstadt), FR & Ma lgt., (Ze 1842: 260).

***Argolamprotes micella* (Denis & Schiffermüller, 1775)** – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 32, St & Zi 1933: 96).

***Monochroa cytisella* (Curtis, 1837)** – Doksy-Staré Splavy, 23. 7. 1987, 2 ex., 11. 7. 1988, 3 ex., 2. 7. 1990, 1 ex., Če lgt., det. et coll.; PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996).

***M. tenebrella* (Hübner, 1817)** – (*tenebrosella* Fischer von Röslerstamm) – Hamr na Jezeře (Hammer a. S.), St lgt., Jestřebí (Habstein), Zi lgt., (St & Zi 1933: 96); Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Tr 1835: 216, Ze 1839: 201, HS 1853-1855: 196, Ni 1908: 31, St & Zi 1933: 96).

***M. conspersella* (Herrich-Schäffer, 1854)** – PR Novozámecké rybníky, (Vá 2002).

***M. lutulentella* (Zeller, 1839)** – Doksy-Staré Splavy, 2. 7. 1988, 2 ex., Če lgt., det. et coll.; PR Hradčanské rybníky, Li lgt., (No & Li 1997); Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 31, St & Zi 1933: 96).

***M. lucidella* (Stephens, 1834)** – PR Hradčanské rybníky, Sk lgt., (Vá et al. 1996).

***M. simplicella* (Lienig & Zeller, 1846)** – Doksy-Staré Splavy, 25. 7. 1987, 1 ex., Če lgt., det. et coll.

***M. suffusella* (Douglas, 1850)** – PR Hradčanské rybníky, Li lgt., (Vá et al. 1996).

- M. hornigi (Staudinger, 1883)** – Ralsko-Hradčany-letišťe, (Vá et al. 1996).
- Eulamprotes wilkella (Linnaeus, 1758)** – (*pictella* Zeller) – Horní Police (Oberpolititz), Zi lgt., (St & Zi 1933: 99); PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996); Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 36, St & Zi 1933: 98).
- E. atrella (Denis & Schiffermüller, 1775)** – Doksy-Staré Splavy, 21. 6. 1981, 2 ex., Če lgt., det. et coll.; Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 31, St & Zi 1933: 96).
- Bryotropha terrella (Denis & Schiffermüller, 1775)** – (*latella* Herrich-Schäffer) – Česká Lípa (Leipa), Mi lgt., Horní Police (Oberpolititz), Kr lgt., Jestřebí (Habstein), Zi lgt., (St & Zi 1933: 87); PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996); Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 17, St & Zi 1933: 87).
- B. galbanella (Zeller, 1839)** – Hamr na Jezeře (Hammer a. S.), St lgt., Hradčany (Kummergebirge), Zi lgt., (St & Zi 1933: 90); Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (HS 1853–1855: 172, Ni 1908: 21, St & Zi 1933: 90).
- B. senectella (Zeller, 1839)** – Doksy-Staré Splavy, 6. 6. 1982, 1 ex., 7. 7. 1988, 1 ex., Če lgt., det. et coll.; PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996).
- B. similis (Stainton, 1854)** – Doksy-Staré Splavy, 6. 6. 1982, 1 ex., 20. 6. 1981, 1 ex., Če lgt., det. et coll.
- B. affinis (Haworth, 1828)** – Doksy-Staré Splavy, 21. 7. 1988, 1 ex., Če lgt., det. et coll.
- Recurvaria nanella (Denis & Schiffermüller, 1775)** – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 35, St & Zi 1933: 98).
- R. leucateila (Clerck, 1759)** – Hamr na Jezeře (Hammer a. S.), St lgt., Horní Police (Oberpolititz), Kr lgt., (St & Zi 1933: 98); Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 35, St & Zi 1933: 98).
- Exoteleia dodecella (Linnaeus, 1758)** – PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996); Zákupy (Reichstadt), Svojkov (Schwoyka), Ma lgt., (Ni 1908: 29, St & Zi 1933: 95).
- Stenolechia gemmella (Linnaeus, 1758)** – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 36, St & Zi 1933: 98).
- Parachronistis albiceps (Zeller, 1839)** – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 35, St & Zi 1933: 98).
- Teleiodes vulgella (Denis & Schiffermüller, 1775)** – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 27, St & Zi 1933: 93).
- T. luculella (Hübner, 1813)** – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 29, St & Zi 1933: 95).
- Teleiopsis diffinis (Haworth, 1828)** – PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996); Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 21, St & Zi 1933: 91).

***Carpatolechia decorella* (Haworth, 1812)** – (*humeralis* Zeller) – Doksy-Staré Splavy, 2. 7. 1990, 1 ex., Če lgt., det. et coll.; Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 28, St & Zi 1933: 94).

***C. fugitivella* (Zeller, 1839)** – PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996); Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 27, St & Zi 1933: 94).

***C. alburnella* (Zeller, 1839)** – Doksy-Staré Splavy, (Thammühl), Zi lgt., (St & Zi 1933: 94); 7. 7. 1990, 1 ex., 6. 7. 1991, 2 ex., Če lgt., det. et coll.; PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996); Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 27, St & Zi 1933: 94).

***C. proximella* (Hübner, 1796)** – Doksy-Staré Splavy, 29. 5. 1981, 1 ex., 21. –25. 6. 1981, 10 ex., 31. 5. 1982, 2 ex., 7. 6. 1982, 4 ex., 27. 5. 1985, 2 ex., 30. 5. 1985, 3 ex., 30. 5. 1995, 1 ex., 6. 7. 1991, 1 ex., Če lgt., det. et coll.; PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996); Jestřebí (Habstein), Zi lgt., (St & Zi 1933: 94); Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Tr 1833: 91, Ni 1908: 28, St & Zi 1933: 94).

***Gelechia rhombella* (Denis & Schiffermüller, 1775)** – Horní Police (Oberpoltitz), Zi lgt., (St & Zi 1933: 89); Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 18, St & Zi 1933: 88).

***G. sororculella* (Hübner, 1817)** – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 19, St & Zi 1933: 89).

***G. cuneatella* Douglas, 1852** – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 18, St & Zi 1933: 88).

***G. muscosella* Zeller, 1839** – PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996); Jestřebí (Habstein), 1931, Zi lgt., (St & Zi 1933: 88, Zi 1934: 35).

***G. nigra* (Haworth, 1828)** – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 18, St & Zi 1933: 88).

***G. turpella* (Denis & Schiffermüller, 1775)** – Horní Police (Oberpoltitz), Zi lgt., (St & Zi 1933: 88).

***G. sestertiella* Herrich-Schäffer, 1854** – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 26, St & Zi 1933: 93).

***Psoricoptera gibbosella* (Zeller, 1839)** – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 16, St & Zi 1933: 87).

***Mirificarma mulinella* (Zeller, 1839)** – PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996).

***Sophronia semicostella* (Hübner, 1813)** – PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996); Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (HS 1853–1855: 155, Ni 1908: 41, St & Zi 1933: 101).

***S. chilonella* (Treitschke, 1833)** – Cvikov-Lindava (Lindenau), 13. 6.

1936, 1 ex., Lr lgt., coll. VMGCL; Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 41, St & Zi 1933: 101).

S. sicariellus (Zeller, 1839) – Doksy-Staré Splavy, 6. 7. 1991, 1 ex., Če lgt., det. et coll.

Chionodes tragicella (Heyden, 1865) – Cvikov-Lindava (Lindenau), 4. 6. 1937, 1 ex., Lr lgt., coll. VMGCL; Doksy-Staré Splavy, 21. 6. 1981, 1 ex., 6. 6. 1982, 1 ex., Če lgt., det. et coll.; Sloup v Čechách (Bürgstein), 5. 6. 1941, Zr lgt., coll. MMUL.

Ch. continuella (Zeller, 1839) – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 21, St & Zi 1933: 90).

Ch. distinctella (Zeller, 1839) – Hamr na Jezeře (Hammer a. S.), St lgt., Jestřebí (Habstein), Zi lgt., (St & Zi 1933: 89).

Ch. electella (Zeller, 1839) – PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996); Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 22, St & Zi 1933: 91).

Ch. fumatella (Douglas, 1850) – PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996).

Aroga velocella (Duponchel, 1838) – Česká Lípa (Leipa), Mi lgt., Jestřebí (Habstein), Zi lgt., (St & Zi 1933: 89); Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 20, St & Zi 1933: 89).

Neofriseria peliella (Treitschke, 1835) – PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996); Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 20, St & Zi 1933: 89).

Prolita sexpunctella (Fabricius, 1794) – (*virgella* Thunberg) – Doksy-Staré Splavy, 6. 6. 1982, 2 ex., 25. –28. 5. 1985, 12 ex., Če lgt., det. et coll.; Hamr na Jezeře (Hammer a. S.), Jestřebí (Habstein), Zi lgt., (St & Zi 1933: 91); PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996); Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Tr 1835: 197, Ni 1908: 21, St & Zi 1933: 90).

Athrips pruinosa (Lienig et Zeller, 1846) – PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996).

A. mouffetella (Linnaeus, 1758) – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 33, St & Zi 1933: 97).

Scrobipalpa obsoletella (Fischer von Röslerstamm, 1841) – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (HS 1853–1855: 172, Ni 1908: 24, St & Zi 1933: 92).

S. artemisiella (Treitschke, 1833) – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 23, St & Zi 1933: 92).

Cosmardia moritzella (Treitschke, 1835) – Cvikov-Lindava (Lindenau), 2. 8. 1938, 1 ex., Lr lgt., coll. VMGCL.

Klimeschiopsis kiningerella (Duponchel, 1843) – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 26, St & Zi 1933: 93).

- Caryocolum leucomelanella* (Zeller, 1839)** – PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996); Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 26, St & Zi 1933: 93).
- C. marmoreum* (Haworth, 1828)** – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (HS 1853–1855: 184, Ni 1908: 25, St & Zi 1933: 93).
- C. proximum* (Haworth, 1828)** – (*maculiferellum* Douglas) – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 25, St & Zi 1933: 93).
- Syncopacma coronillella* (Treitschke, 1833)** – Provodín (Mikenhau), Zi lgt., (St & Zi 1933: 97); Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 32, St & Zi 1933: 97).
- S. cinctella* (Clerck, 1759)** – (*vorticella* Scopoli) – Jestřebí (Habstein), Zi lgt., (St & Zi 1933: 97); Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 33, St & Zi 1933: 97).
- S. larseniella* Gozmány, 1957** – Doksy-Staré Splavy, 13. 7. 1990, 2 ex., Če lgt., det. et coll.; PR Hradčanské rybníky, Sk lgt., (Vá et al. 1996); NPR Novozámecký rybník, (Vá, 2002).
- S. taeniolella* (Zeller, 1839)** – Doksy-Staré Splavy, 13. 7. 1990, 1 ex., Če lgt., det. et coll.; Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 33, St & Zi 1933: 97).
- S. cincticulella* (Bruand, 1851)** – PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996).
- Anacampsis populella* (Clerck, 1759)** – Hamr na Jezeře (Hammer a. S.), St lgt., (St & Zi 1933: 95); Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (FR 1841: 217, Ni 1908: 29, St & Zi 1933: 95).
- A. blattariella* (Hübner, 1796)** – Doksy-Staré Splavy, 24. 6. 1981, 1 ex., 26. 6. 1981, 1 ex., 1. 7. 1981, 2 ex., 7. 7. 1990, 5 ex., 9. 7. 1991, 2 ex., 10. 7. 1991, 5 ex., Če lgt., det. et coll.; PR Hradčanské rybníky, No & Vá lgt., (Vá et al. 1996).
- Anarsia spartiella* (Schrank, 1802)** – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (FR 1842: 284, Ni 1908: 42, St & Zi 1933: 102).
- Hypatima rhomboidella* (Linnaeus, 1758)** – (*huebnerella* Donovan) – PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996); Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 16, St & Zi 1933: 87).
- Neofaculta infernella* (Herich-Schäffer, 1854)** – (*infernalis* Herrich-Schäffer) – Doksy (Hirschberg), Hamr na Jezeře (Hammer a. S.), Jestřebí (Habstein), Zi lgt., (St & Zi 1933: 90); Doksy-Staré Splavy, 20. 6. 1981, 3 ex., 25. 6. 1981, 2 ex., 26. 6. 1981, 2 ex., 3. 6. 1982, 3 ex., 7. 6. 1982, 5 ex., 20. 6. 1982, 2 ex., 25. 5. 1985, 3 ex., 26. 5. 1985, 3 ex., 28. 5. 1985, 3 ex., 30. 5. 1985, 7 ex., 9. 7. 1991, 4 ex., Če lgt., det. et coll.; PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996).

***N. ericetella* (Geyer, 1832)** – Doksy (Hirschberg), Hamr na Jezeře (Hammer a. S.), Jestřebí (Habstein), Zi lgt., (St & Zi 1933: 89); Doksy-Staré Splavy, 7. 6. 1982, 2 ex., Če lgt., det. et coll.; PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996); Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 20, St & Zi 1933: 89).

***Dichomeris marginella* (Fabricius, 1781)** – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 40, St & Zi 1933: 101).

***D. derasella* (Denis & Schiffermüller, 1775)** – (*fasciellus* Hübner) – Česká Lípa (Leipa), Mi lgt., (St & Zi 1933: 101); Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Tr 1833: 10, Ni 1908: 39, St & Zi 1933: 101).

***D. alacella* (Zeller, 1839)** – Doksy-Staré Splavy (Thammühl), Zi lgt., (St & Zi 1933: 96); Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 30, St & Zi 1933: 95).

***D. latipennella* (Rebel, 1937)** – PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996).

***Brachmia blandella* (Fabricius, 1798)** – PR Hradčanské rybníky, Li lgt., (Vá et al. 1996).

***Helcystogramma lutatella* (Herrich-Schäffer, 1854)** – Doksy-Staré Splavy, 6. 6. 1982, 2 ex., 9. 7. 1991, 1 ex., Če lgt., det. et coll.

***H. rufescens* (Haworth, 1828)** – Doksy-Staré Splavy, 21. 7. 1987, 1 ex., Če lgt., det. et coll.; Horní Police (Oberpolitz), Zi lgt., (St & Zi 1933: 99); PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996).

***Acompsia cinerella* (Clerck, 1759)** – Horní Police (Oberpolitz), Kr lgt., (St & Zi 1933: 95); Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 29, St & Zi 1933: 95).

***A. minorella* Rebel, 1899** – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Rl 1899).

Alucitidae (1/5)

***Alucita desmodactyla* Zeller, 1847** – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ze 1841: 872, Ni 1910: 9, St & Zi 1933: 38).

Pterophoridae (22/50)

***Platyptilia gonodactyla* (Denis & Schiffermüller, 1775)** – Doksy-Staré Splavy, 6. 6. 1982, 2 ex., Če lgt., det. et coll.; PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996).

***Gillmeria pallidactyla* (Haworth, 1811)** – Doksy-Staré Splavy, 22. 7. 1967, 2 ex., 21. 6. 1981, 3 ex., 10. 6. 1982, 2 ex., Če lgt., det. et coll.; PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996).

***G. ochrodactyla* (Denis & Schiffermüller, 1775)** – (*tetradactyla* Linnaeus) – Doksy-Staré Splavy (Thammühl), Zi lgt., Jestřebí (Habstein), Kr lgt., Provodín (Mikenhan), Zi lgt., (St & Zi 1933: 36); Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ze 1841: 775, HS 1853-1855: 367, Ni 1910: 3 a 5, St & Zi 1933: 35 a 36).

***Amblyptilia acanthadactyla* (Hübner, 1813)** – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1910: 4, Ze 1841: 787, St & Zi 1933: 35).

***A. punctidactyla* (Haworth, 1811)** – (*cosmodactyla* Hübner) – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1910: 4, St & Zi 1933: 35).

***Stenoptilia pterodactyla* (Linnaeus, 1761)** – Doksy-Staré Splavy, 21. 6. 1981, 2 ex., 24. 6. 1981, 3 ex., 10. 6. 1982, 1 ex., Če lgt., det. et coll.; Hamr na Jezeře (Hammer a. S.), St lgt., Horní Police (Oberpoltitz), Kr lgt., Jestřebí (Habstein), Provodín (Mikenhan), Zi lgt., (St & Zi 1933: 37); PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996).

***S. bipunctidactyla* (Scopoli, 1763)** – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1910: 8, St & Zi 1933: 37).

***S. pelidnodactyla* (Stein, 1837)** – Jestřebí (Habstein), Zi lgt., (St & Zi 1933: 37); Zákupy (Reichstadt), M lgt., (Ni 1910: 7, St & Zi 1933: 37).

***S. zophodactylus* (Duponchel, 1840)** – PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996).

***Cnaemidophorus rhododactyla* (Denis & Schiffermüller, 1775)** – Bělá pod Bezdězem (Weisswasser), St lgt., Horní Police (Oberpoltitz), Kr lgt., (St & Zi 1933: 24); PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996); Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ze 1841: 773, Ni 1910: 2, St & Zi 1933: 34).

***Marasmarcha lunaedactyla* (Haworth, 1811)** – (*phaeodactyla* Hübner) – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1910: 5, St & Zi 1933: 36).

***Oxyptilus pilosellae* (Zeller, 1841)** – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ze 1841: 791, Ni 1910: 1, St & Zi 1933: 34).

***O. chrysodactyla* (Denis & Schiffermüller, 1775)** – (*hieracii* Zeller) – Horní Police (Oberpoltitz), Kr & Mi lgt., (St & Zi 1933: 34).

***O. parvidactyla* (Haworth, 1811)** – Horní Police (Oberpoltitz), Kr & Mi lgt., (St & Zi 1933: 34); Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1910: 2, St & Zi 1933: 34).

***Buckleria paludum* (Zeller, 1839)** – Doksy-Staré Splavy, No, Sk & Vá lgt., Jestřebí, No lgt., (Vá et al. 1996); Jestřebí (Habsteiner Moor), Zi lgt., (Mi 1943: 254, Sz 1953).

***Pterophorus pentadactyla* (Linnaeus, 1758)** – Česká Lípa (Leipa), Mi lgt., Horní Police (Oberpoltitz), Zi lgt., (St & Zi 1933: 36); Doksy-Staré Splavy, 23. 6. 1981, 2 ex., Če lgt., det. et coll.; PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996); Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1910: 4, St & Zi 1933: 36).

***Merrifieldia tridactyla* (Linnaeus, 1758)** – Cvikov-Lindava (Lindenau), 21. 8. 1938, 1 ex., Lr lgt., coll. VMGCL.

***Pselnophorus heterodactyla* (Müller, 1764)** – (*brachydactyla* Kollar) –

Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ze 1841: 857, Ze 1852: 389, HS 1853-1855: 381, Ni 1910: 5, St & Zi 1933: 36).

***Hellinsia didactylites* (Ström, 1783)** – (*scarodactyla* Hübner) – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ze 1841: 849, Ni 1910: 6, St & Zi 1933: 36).

***H. tephradactyla* (Hübner, 1813)** – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ze 1841: 850, Ni 1910: 6, St & Zi 1933: 36).

***Adaina microdactyla* (Hübner, 1813)** – Doksy-Staré Splavy, 13. 7. 1990, 3 ex., Če lgt., det. et coll.; PR Hradčanské rybníky, Ralsko-Hradčany, No lgt., (Vá et al. 1996); Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ze 1841: 838).

***Emmelina monodactyla* (Linnaeus, 1758)** – Cvikov-Lindava (Lindenau), 17. 5. 1936, 1 ex., Lr lgt., coll. VMGCL; PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996); Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1910: 6).

Schreckensteiniidae (1/1)

***Schreckensteinia festaliella* (Hübner, 1819)** – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Tr 1835: 213, Ni 1908: 60, St & Zi 1933: 111).

Epermeniidae (2/9)

***Epermenia falciformis* (Haworth, 1828)** – NPR Novozáamecký rybník, (Vá 2002).

***E. chaerophyllella* (Goeze, 1783)** – Zákupy (Reichstadt), Ma lgt., (Ni 1908: 61, St & Zi 1933: 111).

Choreutidae (3/6)

***Anthophila fabriciana* (Linnaeus, 1767)** – Doksy-Staré Splavy, 3. 6. 1982, 1 ex., Če lgt., det. et coll.; PR Hradčanské rybníky, (Vá et al. 1996); Sloup v Čechách (Bürgstein), 6. 5. 1944, 1 ex., 15. 5. 1942, 2 ex., 26. 5. 1942, 2 ex., Zr lgt., coll. MMUL.

***Prochoreutis myllerana* (Fabricius, 1794)** – Doksy-Staré Splavy, 31. 5. 1982, 2 ex., 3. 6. 1982, 1 ex., Če lgt., det. et coll.; NPR Novozáamecký rybník, (Vá 2002).

***P. sehestediana* (Fabricius, 1776)** – Doksy-Staré Splavy, 3. 6. 1982, 1 ex., Če lgt., det. et coll.; NPR Novozáamecký rybník, (Vá 2002).

Diskuze

V čeledích Coleophoridae, Momphidae, Scythrididae, Cosmopterigidae, Gelechiidae, Alucitidae, Pterophoridae, Schreckensteinidae, Epermeniidae a Choreutidae bylo na Českolipsku dosud zjištěno 185 druhů motýlů, tj. téměř 40% druhů udávaných z celého území Čech (Laštůvka & Liška 2011).

Většina údajů z Čech z první poloviny 19. století, které se týkají mikrolepidopter a jsou spojeny s J. Mannem a J. Fischerem von Röslerstamm pocházejí buď ze Zákup nebo Mikulášovic (případně česko-saské hranice). V Zákupích také Mann sám nebo spolu s Fischerem objevili některé nové druhy pro vědu. Ty Fischer popsal nebo je předal ke zpracování jiným lepidopterologům. Jedná se o druhy *Scythris paullella* (Herrich-Schäffer, 1855), *Coleophora paripennella* Zeller, 1839 a *Scrobipalpa obsoletella* (Fischer von Röslerstamm, 1841). Jejich nálezy se také stávaly součástí typového materiálu druhů, který pocházel z různých lokalit. Příkladem je makadlovka *Acompsia minorella* Rebel 1899, kterou koncem 19. století popsal H. Rebel také na základě několika motýlů uložených v Mannově sbírce, původně určených jako *Acompsia (Brachycrossata) tripunctella* (Herrich-Schäffer, 1855). Nejstarší exemplář typové série, chycený Mannem v Zákupích, pocházel z roku 1835, od té doby nebyl výskyt druhu u nás potvrzen. Zmíněná *A. tripunctella* je v ČR dosud známa pouze z Moravy.

Některé druhy, které zde byly chytány, se později již nepodařilo nalézt. Z Mannových nálezů je to např. zdobníček *Eteobalea serratella* (Treitschke, 1833) podobně jako makadlovka *Aristotelia subericinella* (Stephens, 1843), kterou chytil F. Zimmermann v Jestřebí.

Jiné druhy byly v Čechách znovu zaznamenány po mnoha letech. Povášimněme si pouze několika druhů, které v Zákupích sbíral J. Mann do roku 1837, kdy se přestěhoval do Vídně. Vrbovníček *Mompha subbitrigella* (Haworth, 1828) byl opět nalezen až v roce 2008 v okolí Litoměřic (Šumpich 2010). Výskyt makadlovky *Anarsia spartiella* (Schränk, 1802) potvrdil G. Elsner v okolí Prahy v roce 1996, její příbuzné *Dichomeris marginella* (Fabricius, 1781) I. Novák v roce 1975 ve středních Čechách (Novák & Liška 1997). Pernatěnku *Alucita desmodactyla* Zeller 1847 našel J. Skyva znovu až po roce 2000 (Šumpich & Skyva 2008).

Výskyt některých druhů uváděných v historických pramenech, není v současnosti považován za dostatečně prokázaný, neboť u nich nelze provést revizi determinace. Většinou nelze dohledat dokladový kus nebo existují jiné pochybnosti o jejich možném výskytu na našem území. Jedním z příkladů může být makadlovka *Bryotropha umbrosella* (Zeller, 1839),

kteřou uvádějí jak O. Nickerl (1908) tak Sterneck & Zimmermann (1933). Údajně jí měl lovit J. Mann v červnu v okolí Zákup, doklad však není k dispozici. Podle Karsholta & Ruttena (2005) se jedná o druh suchých písčitých stanovišť nížin, zvláště však mořských pobřeží, ve vnitrozemí Evropy je velmi vzácný. Typový materiál (1 samec a 3 samice) pochází z relativně nepříliš vzdáleného polského Slezska (Zielona Gora, dříve Glogau) z června roku 1834.

Objevy nových druhů pro Čechy, případně pro Českou republiku, byly v současné době spojeny zejména z dlouhodobějšími průzkumy zajímavých lokalit jako jsou PR Hradčanské rybníky nebo NPR Novozámecký rybník (Vávra et al. 1996). Průzkumy zejména na první lokalitě přinesly řadu významných nálezů. Za připomenutí stojí makadlovky *Monochroa suffusella* (Douglas, 1850) a *Syncopacma larseniella* Gozmány, 1957, které byly novými druhy pro Českou republiku a *Brachmia blandella* (Fabricius, 1798), která byla novým druhem pro Čechy.

Poděkování

Za věcné připomínky a korekturu příspěvku děkuji J. Šumpichovi, J. Spružinovi, L. Blažejovi a M. Honců také za zajištění překladu abstraktu a resumé.

LITERATURA

- Bengtsson B. A., Krampl F., Liška J., Patočka J & Turčany M. 1991: Faunistic records from the Czechoslovakia. Lepidoptera: Gracillariidae, Oecophoridae, Elachistidae, Coleophoridae, Cosmopterigidae, Scythrididae, Gelechiidae, Tortricidae, Pyralidae, Geometridae. *Acta Entomologica Bohemoslovaca*, 88: 75–79.
- Černý J. 2013: Microlepidoptera Českolipska. 1. část (Micropterigidae – Batrachedridae). *Bezděz*, 22: 221–255.
- Fischer von Röslerstamm J. E. 1834–1843: *Abbildungen zur Berichtigung und Ergänzung der Schmetterlingskunde, besonders der Microlepidopterologie als Supplement zu Treitschke's und Hübner's europaischen Schmetterlinge, mit erlauternden Text*. Leipzig, 308 pp, pls 100.
- Herrich-Schäffer G. A. W. 1853–1855: *Systematische Bearbeitung der Schmettelinge von Europa, zugleich als Text, Revision und Supplement zu Jakob Hübners Sammlung europaischer Schmetterlinge. Fünfter Band. Die Schaben und Federmotten*. G. J. Manz, Regensburg, 394 pp.
- Karsholt O. & Rutten T. 2005: The genus *Bryotropha* Heinemann in the western palearctic (Lepidoptera: Gelechiidae). *Tijdschrift voor Entomologie*, 148: 77–207.

- Krampl F., Liška J. & Patočka J. 1988: Faunistic records from Czechoslovakia. *Acta Entomologica Bohemoslovaca*, 85: 313–317.
- Laštůvka Z. & Liška J. 2011: *Komentovaný seznam motýlů České republiky. Annotated checklist of moths and butterflies of the Czech Republic (Insecta: Lepidoptera)*. Biocont Laboratory, Brno, 148 pp.
- Laštůvka Z., Liška J., Vávra J., Elsner V., Laštůvka A., Marek J., Dufek T., Dvořák M., Kopeček F., Petřů M., Skyva J. & Vítek P. 1994: Faunistic records from the Czech Republic – 18. Lepidoptera: Opostegidae, Nepticulidae, Adelidae, Tineidae, Gracillariidae, Yponomeutidae, Oecophoridae, Elachistidae, Coleophoridae, Scythrididae, Blastobasidae, Gelechiidae, Choreutidae, Tortricidae, Pyralidae, Noctuidae. *Klapalekiana*, 30: 197–206.
- Liška J., Vávra J., Petřů M., Králíček M., Laštůvka A., Laštůvka Z., Marek J., Šumpich J. & Uříčář J. 2008: Faunistic records from the Czech Republic – 262. Lepidoptera: Nepticulidae, Psychidae, Tineidae, Bucculatricidae, Elachistidae, Coleophoridae, Amphispbatidae, Gelechiidae, Tortricidae, Crambidae. *Klapalekiana*, 44: 289–292.
- Michel J. 1943: Jahresbericht des Sudetendeutschen Entomologenbundes für das Jahr 1941. *Entomologische Zeitschrift* (Frankfurt a. M.), 56: 237–240, 243–248, 253–256.
- Nickerl O. 1908: *Beiträge zur Insekten-Fauna Böhmens. VI. Die Motten Böhmens (Tineen)*. Prag, 161 pp.
- Nickerl O. 1910: *Beiträge zur Insekten-Fauna Böhmens. VII. Die Federmotten Böhmens (Pterophoridae und Orneodidae)*. Prag, 13 pp.
- Novák I. & Liška J. (eds.) 1997: Katalog motýlů (Lepidoptera) Čech. Katalog der Falter (Lepidoptera) Böhmens. Catalogue of the Bohemian Lepidoptera. *Klapalekiana*, 33, Supplementum: 1–159.
- Pruner L. & Míka P. 1996: Seznam obcí a jejich částí v České republice s čísly mapových polí pro síťové mapování fauny. List of settlements in the Czech Republic with associated map field codes for faunistic grid mapping system. *Klapalekiana*, 32, Suppl.: 1–115.
- Rebel H. 1899: Zweiter Beitrag zur Lepidoptera-Fauna Südtirols. *Verhandlungen der kaiserlich-königlichen zoologisch-botanischen Gesellschaft in Wien*, 49: 158–185.
- Schwarz R. 1953: *Motýli 3*. Nakladatelství Československé akademie věd, Praha, 157 pp.
- Sterneck J. & Zimmermann F. 1933: *Prodromus der Schmetterlingsfauna Böhmens II (Mikrolepidoptera)*. Selbstverlag, Karlsbad, 168 pp.
- Šumpich J. 2010: Motýli (Lepidoptera) bývalého vojenského prostoru u Oleška (Česká republika, Ústecký kraj). (Butterflies and moths (Lepidoptera) of the former military training area near Oleško (Czech Republic, Ústí Region). *Klapalekiana*, 46: 69–130.
- Šumpich J. & Skyva J. 2008: Faunistic records from the Czech Republic – 255. Lepidoptera: Tineidae, Gracillariidae, Gelechiidae, Tortricidae, Alucitidae, Pyralidae. *Klapalekiana*, 44: 83–85.
- Treitschke F. 1833: *Die Schmetterlinge von Europa (Fortsetzung des Ochsenheimer'schen Werks). Neunter Band. Zwente Abtheilung*. Leipzig, 294 pp.
- Treitschke F. 1835: *Die Schmetterlinge von Europa (Fortsetzung des Ochsenheimer'schen*

- Werks). *Zehnter Band. Dritte Abtheilung der Supplemente*. Leipzig, 303 pp.
- Vávra J. 2002: Změny populací motýlů (Insecta, Lepidoptera) v Národní přírodní rezervaci Novozámecký rybník v souvislosti s managementem, 157–170 pp. In: Turoňová D.: Národní přírodní rezervace Novozámecký rybník: Přírodovědecké průzkumy a péče o chráněné území. National nature reserve Novozámecký rybník. Biological surveys and management. *Příroda*, 20: 1–187.
- Vávra J., Novák I., Liška J. & Skyva J. 1996: Motýlí fauna přírodní rezervace „Hradčanské rybníky“ u Mimoně (Lepidoptera). Lepidopteran fauna of the nature reserve „Hradčanské rybníky“ near Mimoně (Lepidoptera). *Klapalekiana*, 32: 89–121.
- Zeller Ph. Ch. 1839: Versuch einer naturgemässen Eintheilung der Schaben. *Isis von Oken*, 3: 167–220.
- Zeller Ph. Ch. 1841: Vorläufer einer vollständigen Naturgeschichte der Pterophoriden, einer Nachtfalterfamilie. *Isis von Oken*, 5: 755–794, 827–893.
- Zeller Ph. Ch. 1842: Beschreibung der Gelechia lapella Linn. *Entomologische Zeitschrift Stettin*, 3: 259–263.
- Zeller Ph. Ch. 1849: Beitrag zur Kenntniss der Coleophoren. *Linnaea Entomologica*, 4: 191–416.
- Zeller Ph. Ch. 1852: Revision der Pterophoriden. *Linnaea Entomologica*, 6: 319–416.
- Zeller Ph. Ch. 1855: Die Arten der Gattung Butalis. *Linnaea Entomologica*, 10: 169–269.
- Zimmermann F. 1934: Interessante Kleinschmetterlinge aus dem Habsteiner Moor. *Natur und Heimat*, 5(2): 34–36.

RESUMÉ

Die Mikrolepidopteren der Umgebung von Česká Lípa (Böhmisch Leipa, Nordböhmen) II. Teil (Coleophoridae – Choreutidae)

Jindřich Černý

Diese Übersicht der Kleinschmetterlinge, der sog. Mikrolepidopteren auf dem Gebiet um Česká Lípa wurde auf Grund einer Exzerption der im Schrifttum angeführten Angaben und einer Ergänzung durch die im Museum der Stadt Ústí nad Labem und im Heimatkunde-Museum und Galerie in Česká Lípa deponierten und bisher nicht veröffentlichten Aufsammlungen des Verfassers ausgearbeitet. Aus den Familien Coleophoridae, Momphidae, Scythrididae, Cosmopterigidae, Gelechiidae, Alucitidae, Pterophoridae, Schreckensteiniidae, Epermeniidae und Choreutidae wurden im Gebiete von Česká Lípa bisher 185 Schmetterlingsarten, d. i. fast 40% der für das gesamte Gebiet Böhmens (Laštůvka & Liška 2011) angeführten Arten festgestellt. Aus diesem Gebiet stammen die ersten historischen Angaben über die sog. Kleinschmetterlinge Böhmens stammen die ersten historischen Belege über die sog. Kleinschmetterlinge Böhmens.

Grundsätzlich alle die Kleinschmetterlinge betreffenden und mit J. Mann und J. Fischer von Röslerstamm aus der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts zusammenhängen Angaben stammen entweder aus Zákupy (Reichstadt) oder Mikulášovice (Nixdorf) (eventuell von der böhmisch-sächsischen Grenze). In Zákupy haben auch Mann und Fischer für die Wissenschaft neue Schmetterlingsarten gefunden, die Fischer selbst beschrieben hat oder die zu Typusmaterial wurden, wie z. B. *Scythris paullella* (Herrich-Schäffer, 1855), *Coleophora paripennella* Zeller, 1839 und *Scrobipalpa obsoletella* (Fischer von Röslerstamm, 1841). Einige Arten, die hier gefangen wurden, konnten später nicht mehr gefunden werden. Von Mann's Funden ist dies z. B. die Motte *Eteobalea serratella* (Treitschke, 1833) oder die Palpenmotte *Aristotelia subericinella* (Stephens, 1843), die F. Zimmermann in Jestřebí (Habstein) gefangen hatte.

Andere Arten wurden in Böhmen erst nach vielen Jahren neu gefunden. Wir möchten hier nur einige Arten anführen, die J. Mann in Zákupy (Reichstadt) gesammelt hat. Die Motte *Mompha subbistrigella* (Haworth, 1828) wurde erst im Jahre 2008 in der Umgebung von Litoměřice (Leitmeritz) neu gefunden (Šumpich 2010). Das Vorkommen der Palpenmotte *Anarsia spartiella* (Schrank, 1802) bestätigte G. Elsner 1996 aus der Umgebung von Praha (Prag), ihre Verwandte *Dichomeris marginella* (Fabricius, 1781) fand I. Novák 1975 in Mittelböhmen (Novák & Liška 1997). Die Federmotte *Alucita desmodactyla* (Zeller 1847) fand J. Šumpich auch erst nach dem Jahre 2000 (Šumpich & Skyva 2008).

Das Vorkommen einiger in den historischen Quellen angeführten Arten wird gegenwärtig nicht als hinlänglich genug nachgewiesen angesehen, da ihre Determination nicht revidiert werden kann, da das Belegexemplar nicht zu finden ist oder dass Zweifel

über ihr mögliches Vorkommen auf unserem Gebiete bestehen und es sich also um eine Fehlbestimmung handeln kann. Als Beispiel kann die Palpenmotte *Bryotropha umbrosella* (Zeller, 1839) dienen, die sowohl O. Nickerl (1908) als auch Sterneck & Zimmermann (1933) anführen. J. Mann sollte sie im Juni in der Umgebung von Zákupy (Reichstadt) gefangen haben, ein Beweisexemplar steht aber nicht zur Verfügung. Nach Karsholt & Rutten (2005) handelt es sich um eine in trockenen Tiefland-Standorten, insbesondere am Meeresstrand lebende Art, die in Innereuropa sehr selten ist. Das Typenmaterial (1 männliches und 3 weibliche Exemplare) stammt aus dem verhältnismässig nahen Gebiet Polnisch Schlesiens (Zielona Gora, früher Glogau) vom Juni 1834.

Die Entdeckung von für Böhmen, bzw. die Tschechische Republik neuer Arten war gegenwärtig insbesondere an die langzeitliche Erkundung interessanter Lokalitäten wie des Naturschutzgebietes Hradčanské rybníky (Teiche von Kummer) oder des Nationalen Naturschutzgebietes Novozámecký rybník (Hirnsner Teich) gebunden. Insbesondere der erste dieser Fundorte ergab eine ganze Reihe bedeutender Funde (Vávra et al. 1996). Zu den für die Tschechische Republik neuen Arten gehören die Palpenmotten *Monochroa suffusella* (Douglas, 1850) und *Syncopacma larseniella* Gozmány, (1957); die verwandte *Brachmia blandella* (Fabricius, 1798) wieder ist eine für Böhmen neue Art.

Übersetzt von Petr Kühn

Obr. 1. Pouzdrovníček *Coleophora alcyonipennella* (Kollar, 1832). Foto G. Ritschel.

Obr. 2. Makadlovka *Teleiodes luculella* (Hübner, 1813). Foto G. Ritschel.

Obr. 3. Makadlovka *Teleiodes proximella* (Hübner, 1796). Foto G. Ritschel.

Obr. 4. Pernatuška *Emmelina monodactyla* (Linnaeus, 1758). Foto G. Ritschel.

**STŘEVLÍKOVITÍ BROUCI
(COLEOPTERA, CARABIDAE) VYBRANÝCH
INVERZNÍCH ROKLÍ V NÁRODNÍM PARKU
ČESKÉ ŠVÝCARSKO**

Lukáš Blažej

Bc. Lukáš Blažej, Vlastivědné muzeum a galerie v České Lípě, náměstí Osvobození 297, 470 01 Česká Lípa, e-mail: blazalukas@gmail.com

Lukáš Blažej: *The ground beetles (Coleoptera, Carabidae) of selected inversion ravines of the National Park České Švýcarsko (Northern Bohemia)*

In the frame of the monitoring of the soil fauna of twelve selected inversion ravines in the National Park České Švýcarsko between 2008–2011 with the aid of earth traps the occurrence of 53 species of ground beetles was confirmed. The localities studied are compared both quantitatively and qualitatively. The most important species are commented with regard to their regional occurrence (*Bembidion stomoides*, *Carabus arcensis arcensis*, *C. cancellatus*, *C. problematicus*, *Cychrus attenuatus* and *Pterostichus unctulatus*).

Key words: Coleoptera, Carabidae, Bohemian Switzerland National Park, faunistics, ecology, climatic inversion ravines, Northern Bohemia, Czech Republic.

Úvod

V rámci víceletého projektu zaměřeného na výzkum druhové skladby vybraných skupin bezobratlých inverzních roklí v Národním parku České Švýcarsko provedli pracovníci Ústavu půdní biologie v Českých Budějovicích monitoring dvanácti lokalit (Pižl et al. 2008, 2009, 2010, 2011). V této práci uvádím výsledky determinace střevlíkovitých brouků, získaných z jejich sběrů z let 2008–2011.

Z území Národního parku České Švýcarsko byly doposud publikovány pouze jednotlivé nálezy střevlíkovitých brouků (např. Pokorný 1985, Blažej et al. 2008). Z navazujícího území CHKO Labské pískovce byla kompletně zpracována fauna střevlíkovitých xerothermní lokality v bývalé lesní školce

v Bynovci (Blažej & Straka 2010), nivy řeky Labe (Šutera et al. 2001, Blažej 2007) a publikována byla dílčí data z různých dalších lokalit (např. Blažej 2011, Blažej et al. 2008, Malík 1982, Pokorný 1985). Ze sousedního Saska předkládá ucelené znalosti o střevlících Gebert (2006).

Popis lokalit

Riebe et al. (1999) blíže popisují charakteristiku roklí Českosaského Švýcarska. Samotný jev klimatické inverze je podmíněn výraznou vertikální členitostí pískovcového podloží (s hloubkou až 120 m). Na krátké horizontální úrovni tak sousedí horský smíšený les na dně rokle (150–250 m n. m.), na teplejších a sušších svazích acidofilní bor nebo borová doubrava a na nejsušších skalních výchozech skalní vřesoviště s borovicí. Základní klimatické faktory jsou minimum slunečního záření a omezený pohyb vzduchu, což zapříčiňuje nižší teplotu a vyšší vlhkost i přes teplé letní období. V roklích tvoří hlavní vegetační kryt kapradorosty a mechy v bylinném patře a především porosty smrku s příměsí buku, javoru klenu, jasanu a olše lepkavé, které tvoří patro stromové. Jelikož jsou rokly velmi špatně přístupné, byly doposud porosty v mnoha případech zachovány ve zcela přirozené podobě. V rámci fauny i flory zde tak přežívá řada glaciálních reliktních nebo jinak významných bioindikátorů.

Výzkum probíhal v rozpětí let 2008–2011 ve třech roklích:

- Brtnický potok – široká eutrofnější soutěska s javořinou, N50 56.022 E14 24.314, 313–332 m n. m.
- Hauschengrund – mělká oligotrofní soutěska, N50 52.596 E14 22.348, 317–343 m n. m.
- Kachní potok – hluboká oligotrofní soutěska, N50 51.726 E14 18.547, 164–269 m n. m.

Pro srovnání proběhl ještě jednoletý průzkum v dalších devíti roklích:

- Babylon – oligotrofní soutěska, N50 52.388 E14 22.670, 287 m n. m.
- Černá brána – úzká oligotrofní rokle, 50°54'02.51"N, 14°23'26.10"E, 249 m n. m.
- Dolský mlýn – oligotrofní soutěska, N50 50.839 E14 20.888, 328 m n. m.
- Ferdinandova soutěska – hluboká eutrofnější soutěska u řeky Kamenice, N50 50.719 E14 21.056, 253–314 m n. m.
- Pryskeříčny důl – oligotrofní soutěska, N50 53.952 E14 24.275, 306 m n. m.

- Soorgrund – oligotrofní rokle s porostem smrku, 50°51'52.46"N, 14°19'22.23" E, 243 m n. m.
- Střelecká rokle – oligotrofní rokle s porostem smrku, 50°53'29.16" N, 14°21'37.09" E, 241 m n. m.
- Tichá soutěska – hluboká semioligotrofní soutěska u řeky Kamenice s buko-habřinou na dně, N50 52.333 E14 15.564, 145–156 m n. m.
- Zlé díry – mělká oligotrofní soutěska, N50 52.899 E14 22.662, 277–318 m n. m.

Materiál a metodika

Materiál střevlíkovitých byl získán pouze metodou padacích zemních pastí. V každé rokli byla vybrána tři stanoviště (značená římskými číslicemi): I – u ústí rokle, tj. v její nejnižší části, II – ve střední části rokle a III – v závěru rokle, tedy v nejvýše položené části. Toto značení je dále zachováno v náleзовých datech v rámci komentářů k významným druhům a pro kvantitativní analýzy. Na každém stanovišti bylo podél podélné osy rokle rozmístěno v linii vždy 5 pastí (konzervant vodní roztok formaldehydu). Vzdálenost mezi jednotlivými pastmi na každém stanovišti se pohybovala kolem 5 m. Obsah každé pasti byl v jednotlivých odběrech vždy odděleně přelit do polyetylenové lahve.

V roklich Kachní potok, Brtnický potok a Hauschengrund byly pasti exponovány v intervalech 25. 6.–14. / 16. 10. 2008, 14. / 16. 10. 2008–24. 6. 2009, 24. 6.–28. 7. 2009, 28. 7.–6. 10. 2009, 6. 10. 2009–23. 6. 2010, 23. 6.–6. 10. 2010, 6. 10. 2010–29. 6. 2011. Jelikož je zde časové rozpětí průzkumu dostatečné, jsou výsledky průzkumu těchto lokalit řešeny detailněji v jednotlivých kapitolách. V dalších devíti vybraných roklich byla expozice pastí jednoletá: Zlé díry, Ferdinandova soutěska a Tichá soutěska (25. 6.–14. / 16. 10. 2008, 14. / 16. 10. 2008–23. 6. 2009), Babylon, Dolský mlýn a Priskyřičný důl (28. 7.–6. 10. 2009, 6. 10. 2009–23. 6. 2010) a Střelecká rokle, Soorgrund a Černá brána (23. 6.–6. 10. 2010, 6. 10. 2010–29. 6. 2011). Výsledky z těchto lokalit jsou uvedeny pouze ve shrnující tabulce.

Zpracováno bylo celkem 4726 jedinců střevlíků, z nichž je z každé lokality vypreparován na sucho jeden dokladový exemplář od každého druhu. U všech náleзовých dat platí V. Pižl et K. Tajovský lgt., L. Blažej det., dokladové exempláře jsou uloženy ve sbírce Správy NP České Švýcarsko v Krásné Lípě. Revizi obtížně určitelných druhů provedl kolega V. Klapka (Česká Lípa). Nomenklatura je převzata z Löbla & Smetany (2003).

Výsledky

V přehledu zaznamenaných druhů jsou použity následující zkratky:

BS – Bioindikační skupiny dle prací Húrky et al. (1996) a Veselého (2002): **R** – reliktní: druhy s nejužší ekologickou valencí, mající v současnosti namnoze charakter reliktnů. Jedná se většinou o vzácné a ohrožené druhy přirozených, nepříliš poškozených ekosystémů. **A** – adaptabilní: druhy osídlující více nebo méně přirozené nebo přirozenému stavu blízké habitaty. Vyskytují se i na druhotných, dobře regenerovaných biotopech, zvláště v blízkosti původních ploch. **E** – eurytopní: druhy, které nemají často žádné zvláštní nároky na charakter a kvalitu prostředí, druhy nestabilních, měnících se biotopů, stejně jako druhy, obývající silně antropogenně ovlivněnou a poškozenou krajinu.

Z – Zvláště chráněný druh podle přílohy III k vyhlášce MŽP č. 395/1992 Sb., v platném znění: **O** – ohrožený druh.

ČS – Červený seznam ohrožených druhů bezobratlých ČR (Veselý et al. 2005): **NT** – téměř ohrožený taxon.

Sledované lokality: Babylon (**BA**), Brtnický potok (**BP**), Černá brána (**CB**), Dolský mlýn (**DM**), Ferdinandova soutěska (**FS**), Hauschengrund (**HG**), Kachní potok (**KP**), Prskyřičný důl (**PD**), Soorgrund (**SG**), Střelecká rokle (**SR**), Tichá soutěska (**TS**), Zlé díry (**ZD**).

Tučně jsou vyznačeny významné druhy, které jsou dále komentovány (všechny druhy bioindikační skupiny R, některé zvláště chráněné, vzácné, stanovištně specializovanější druhy skupiny A).

Druh	BS	Z	ČS	BA	BP	CB	DM	FS	HG	KP	PD	SG	SR	TS	ZD
<i>Abax carinatus</i> (Duftschmid, 1812)	A			-	+	-	-	-	-	+	-	+	-	-	-
<i>Abax ovalis</i> (Duftschmid, 1812)	A			-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-
<i>Abax parallelepipedus</i> (Piller et Mitterpacher, 1783)	A			+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+
<i>Abax parallelus</i> (Duftschmid, 1812)	A			+	+	+	-	+	-	+	-	+	-	-	+
<i>Agonum fuliginosum</i> (Panzer, 1809)	A			-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Amara communis</i> (Panzer, 1797)	A			-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-

<i>Amara familiaris</i> (Duftschmid, 1812)	E		-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-
<i>Amara plebeja</i> (Gyllenhal, 1810)	E		-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-
<i>Amara similata</i> (Gyllenhal, 1810)	E		-	-	-	-	-	-	-	+	-	+	-	-	-
<i>Anisodactylus binotatus</i> (Fabricius, 1787)	E		-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-
<i>Bembidion lampros</i> (Herbst, 1784)	E		-	+	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-
<i>Bembidion lunulatum</i> (Geoffroy, 1785)	A		-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-
<i>Bembidion mannerheimii</i> C.R. Sahlberg, 1827	A		-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Bembidion stomoides</i> Dejean, 1831	R		-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
<i>Bembidion tetracolum</i> Say, 1823	E		-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
<i>Carabus arcensis arcensis</i> Herbst, 1784	A	O	-	+	+	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-
<i>Carabus auronitens</i> Fabricius, 1792	A		-	+	-	+	-	-	-	+	-	+	-	-	-
<i>Carabus cancellatus</i> Illiger, 1798	A	NT	-	-	-	-	-	-	-	+	-	+	-	-	-
<i>Carabus coriaceus</i> Linnaeus, 1758	A		-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Carabus granulatus</i> Linnaeus, 1758	E		-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-
<i>Carabus hortensis</i> Linnaeus, 1758	A		+	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
<i>Carabus intricatus</i> Linnaeus, 1761	A		+	-	+	-	-	+	-	+	-	+	+	+	+
<i>Carabus linnei</i> Panzer, 1810	A		+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+
<i>Carabus nemoralis</i> O.F. Müller, 1764	A		-	+	-	+	+	+	-	+	-	-	-	-	-
<i>Carabus problematicus</i> Herbst, 1786	A	O	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
<i>Carabus violaceus</i> Linnaeus, 1758	A		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
<i>Clivina fossor</i> (Linnaeus, 1758)	E		-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-	-

<i>Cychrus attenuatus</i> (Fabricius, 1792)	R			+	-	-	+	-	+	+	-	+	+	+	+
<i>Cychrus caraboides</i> (Linnaeus, 1758)	A			+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
<i>Harpalus latus</i> (Linnaeus, 1758)	A			-	+	-	+	-	-	-	-	+	-	-	-
<i>Harpalus luteicornis</i> (Duftschmid, 1812)	A			-	+	-	-	-	-	-	+	+	-	-	-
<i>Harpalus rufipes</i> (DeGeer, 1774)	E			-	-	-	-	+	-	+	+	-	-	-	+
<i>Loricera pilicornis</i> (Fabricius, 1775)	E			-	+	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
<i>Nebria brevicollis</i> (Fabricius, 1792)	A			-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-
<i>Paranchus albipes</i> (Fabricius, 1796)	A			-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
<i>Patrobis atrorufus</i> (Stroem, 1768)	A			-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-
<i>Platynus assimilis</i> (Paykull, 1790)	A			-	+	+	-	+	+	+	-	-	-	+	-
<i>Poecilus cupreus</i> (Linnaeus, 1758)	E			-	-	-	-	-	-	+	-	+	-	+	-
<i>Pterostichus aethiops</i> (Panzer, 1796)	A			-	-	-	-	+	+	+	-	+	-	+	-
<i>Pterostichus burmeisteri</i> Heer, 1838	A			+	+	+	+	-	+	+	-	+	+	+	+
<i>Pterostichus melanarius</i> (Illiger, 1798)	E			-	-	-	-	+	+	+	-	-	-	-	-
<i>Pterostichus niger</i> (Schaller, 1783)	A			+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-
<i>Pterostichus nigrita</i> (Paykull, 1790)	E			-	-	-	-	-	+	-	-	-	+	-	-
<i>Pterostichus oblongopunctatus</i> (Fabricius, 1787)	A			+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
<i>Pterostichus rhaeticus</i> Heer, 1837	A			-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+
<i>Pterostichus strenuus</i> (Panzer, 1796)	E			-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
<i>Pterostichus unctulatus</i> (Duftschmid, 1812)	A			-	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Trechus obtusus</i> Erichson, 1837	E			-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-

<i>Trechus pilisensis sudeticus</i> Pawłowski, 1975	A			-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	-
<i>Trechus pulchellus</i> Putzeys, 1846	A			-	+	-	-	+	+	+	+	-	-	-	-
<i>Trechus quadristriatus</i> (Schrank, 1781)	E			-	+	-	-	+	-	-	-	-	-	-	-
<i>Trechus splendens</i> Gemminger et Harold, 1868	A			-	-	+	-	+	-	+	-	-	-	-	+
<i>Trichotichnus laevicollis</i> (Duftschmid, 1812)	A			-	+	+	-	+	+	+	-	+	+	-	-

Brtnický potok

Celkově bylo zachyceno 22 druhů, které jsou dle Hůrky et al. (1996) zařazeny do následujících bioindikačních skupin: R – 0, A – 19, E – 3. Dominantní druhy (ze zachycených 1440 jedinců s více jak 10% zastoupením) byly *Abax parallelepipedus* (41,18 %), *Carabus linnei* (10,21%) a *Pterostichus oblongopunctatus* (15,90 %), subdominantní druhy (nad 3%) *Abax parallelus* (3,75 %), *Carabus hortensis* (3,68 %), *C. violaceus* (5,76 %), *Pterostichus burmeisteri* (7,43%) a *P. niger* (4,58 %). Během sledovaného období byly pouze do tří jedinců (tj. do 0,21% celkového zastoupení) zachyceny druhy *Bembidion lampros*, *Carabus arcensis arcensis*, *C. coriaceus*, *Harpalus latus*, *H. luteicornis*, *Loricera pilicornis*, *Pterostichus unctulatus* a *Trechus quadristriatus*. Tyto jsou svým výskytem primárně vázány na navazující stanoviště listnatých porostů (např. *C. coriaceus*), xerothermních skalních výchozů nad hranou rokle (např. *C. arcensis*), podmáčených partií okolo vodotečí (např. *L. pilicornis* či *H. latus*) či jsou na lokalitě obecně vzácné (*P. unctulatus*). Ostatní druhy se v pastech vyskytovaly v nízkém počtu, ale pravidelně během celého období monitoringu. V rámci rozdělení sledované rokle na tři stanoviště lze výsledky rozdělit: I – 16 druhů, 218 celkem zachycených jedinců; II – 15 druhů, 500 jedinců; III – 20 druhů, 662 jedinců (vč. *P. unctulatus*).

Hauschengrund

Za období monitoringu bylo na lokalitě potvrzeno 18 druhů, patřících dle Hůrky et al. (1996) do těchto bioindikačních skupin: R – 1, A – 15, E – 2. Dominantní druhy (ze zachycených 642 jedinců s více jak 10% zastoupením) zde byly *Abax parallelepipedus* (33,49 %), *Carabus linnei* (11, 21 %), *C. violaceus* (10,75%) a *Cychrus attenuatus* (15,26 %), subdominantní druhy (nad 3%) *Carabus hortensis* (7,79 %), *Pterostichus niger* (4,05%)

a *P. oblongopunctatus* (7,63 %). Během sledovaného období byly pouze do dvou jedinců (tj. do 0,31 % celkového zastoupení) zachyceny druhy *Platynus assimilis*, *Pterostichus melanarius*, *P. nigrita*, *Trechus pilisensis sudeticus*, *T. pulchellus* a *Trichotichnus laevicollis*. Tyto druhy jsou svým výskytem primárně vázány na stanoviště s větším podílem listnatých dřevin v porostu (*P. assimilis*, *T. pulchellus* a *T. laevicollis*), sušších biotopů nad hranou rokle (*P. melanarius*) nebo podmáčených partií okolo vodotečí (*P. nigrita*, *Trechus pilisensis sudeticus*). Ostatní druhy se v pastech vyskytovaly v nízkém počtu, ale pravidelně během celého období monitoringu. V rámci rozdělení sledované rokle na tři stanoviště lze výsledky rozdělit: I – 14 druhů, 218 celkem zachycených jedinců; II – 13 druhů, 370 jedinců; III – 12 druhů, 111 jedinců.

Kachní potok

Za celkové období monitoringu bylo potvrzeno 31 druhů, patřících dle Hürky et al. (1996) do těchto bioindikacních skupin: R – 1, A – 21, E – 9. Dominantní druhy (ze zachycených 856 jedinců s více jak 10% zastoupením) zde byly *Abax carinatus* (18,46 %), *A. parallelepipedus* (30,49%) a *Pterostichus niger* (11,80 %), subdominantní (nad 3%) *Carabus violaceus* (3,15 %), *Pterostichus aethiops* (8,06%) a *P. oblongopunctatus* (8,06 %). Během sledovaného období byly pouze do dvou jedinců (tj. do 0,35% celkového zastoupení) zachyceny druhy *Amara communis*, *A. familiaris*, *A. plebeja*, *A. similata*, *Anisodactylus binotatus*, *Bembidion lampros*, *B. lunulatum*, *Carabus auronitens*, *Nebria brevicollis*, *Platynus assimilis*, *Poecilus cupreus* a *Pterostichus burmeisteri*. Většina druhů má vztah k nivě potoka (*A. binotatus* a *B. lunulatum*) a k nelesním biotopům (*A. familiaris*, *A. plebeja*, *A. similata*, *B. lampros*, *P. cupreus*) a jejich zachycení v zemních pastech souvisí především s povodňovou událostí v roce 2010. Ostatní druhy jsou soustředěny do navazujících biotopů s větším podílem listnatých dřevin (*P. assimilis*, příp. *C. auronitens* či *P. burmeisteri*). Ostatní druhy se v pastech vyskytovaly v nízkém počtu, ale pravidelně během celého období monitoringu. V rámci rozdělení sledované rokle na tři stanoviště lze výsledky rozdělit: I – 18 druhů, 99 celkem zachycených jedinců; II – 25 druhů, 298 jedinců; III – 26 druhů, 459 jedinců.

Z lokalit, kde expozice pastí byla pouze jednoletá, se podařilo ve Ferdinandově soutěsce zachytit nejvíce druhů (26) a největší množství jedinců (283). Naopak nejnižší počet potvrzených druhů (12) v poměru k zachyceným jedincům (196) byl na lokalitě Babylon. Nejnižší počet zachycených jedinců (90) pak byl v Tiché soutěsce na řece Kamenici. Kvalitativně i kvantitativně lze označit jako nejvýznamnější stanoviště III (ve čtyřech případech s nejvyšším počtem druhů a v sedmi s největším počtem zachycených jedinců). Tento výsledek je shodný s výše uvedenými lokalitami s víceletou expozicí pastí.

Komentáře k významným druhům

***Bembidion stomoides* Dejean, 1831**

Nálezová data: FS III, 25. 6.–14./16. 10. 2008, 9 ex.

Eurokavkazský, podhorský až horský ripikolní druh indiferentní k zastínění (Hůrka 1996). V Českém Švýcarsku na zachovalých tocích s kamenito–písčitémi břehy relativně hojný. Vztah k inverzním roklím je dán především přítomností vhodného biotopu. Přestože během průzkumu nebyl druh zachycen v Tiché soutěsce, je autorovi jeho výskyt znám také odtud. Gebert (2006) ze sousedního Saska druh neuvádí. Z území doposud nepublikovaný, bioindikačně významný druh.

***Carabus arcensis arcensis* Herbst, 1784**

Nálezová data: CB I, 6. 10. 2010–29. 6. 2011, 3 ex.; CB III, 6. 10. 2010–29. 6. 2011, 1 ex.; BP I, 6. 10. 2010–29. 6. 2011, 1 ex.; BP III, 25. 6.–14. / 16. 10. 2008, 1 ex., 6. 10. 2010–29. 6. 2011, 1 ex.; PD II, 25. 6.–28. 7. 2009, 2 ex., 28. 7.–6. 10. 2009, 3 ex., 6. 10. 2009–23. 6. 2010, 4 ex.; PD III, 28. 7.–6. 10. 2009, 1 ex.

Euroasijský druh s výskytem od nížin do hor na loukách, v lesích, na vřesovištích, rašeliništích i v alpinské zóně (Hůrka 1996). V Českém Švýcarsku je druh lokálně hojný především v sušších biotopech. Výskyt v inverzních roklích je pouze okrajový. Druh lze očekávat spíše ve světlejších lesích navazujících biotopů (acidofilní bor a borová doubrava). Jeho nález z území publikují např. Pokorný (1985), Blažej & Straka (2010). Gebert (2006) jej uvádí ze sousedního Saska jako druh rozptýlený. Taxon je uveden ve Vyhlášce č. 395/1992 Sb. v kategorii ohrožených druhů.

***Carabus cancellatus* Illiger, 1798**

Nálezová data: KP I, 5. 10. 2009–22. 6. 2010, 1 ex., 6. 10. 2010–29. 6. 2011, 1 ex.; KP II, 5. 10. 2009–22. 6. 2010, 1 ex.; KP III, 24. 6.–14./16. 10. 2008, 1 ex.

Eurosibiřský druh otevřených i zastíněných biotopů nížin až středních horských poloh (Hůrka 1996). V regionu je druh hojný v zemědělské krajině, na okrajích lesů, vřesovištích i na vlhčích biotopech při březích vod. Přítomnost druhu v rokli souvisí s přítomností vodoteče, díky níž sem okrajově proniká z otevřených lučních ploch v okolí obce Růžová, kde je druhem hojným. Zdejší výskyt uvádí např. Malík (1982), Pokorný (1985), Blažej & Straka (2010). Bez konkrétní lokality uvádí od řeky Labe druh Šutera et al. (2001). Gebert (2006) jej uvádí ze sousedního Saska jako druh rozšířený. V ČR je zařazen do Červeného seznamu ohrožených druhů bezobratlých ČR do kategorie NT – téměř ohrožený (Veselý et al. 2005).

***Carabus problematicus* Herbst, 1786**

Nálezová data: BA I, 23. 6.–28. 7. 2009, 1 ex., 28. 7.–6. 10. 2009, 8 ex., 6. 10. 2009–23. 6. 2010, 1 ex.; BA II, 28. 7.–6. 10. 2009, 8 ex., 6. 10. 2009–23. 6. 2010, 3 ex.; BA III, 28. 7.–6. 10. 2009, 3 ex.; CB I, 6. 10. 2010–29. 6. 2011, 1 ex.; CB III, 6. 10. 2010–29. 6. 2011, 2 ex.; DM I, 28. 7.–6. 10. 2009, 3 ex.; DM II, 28. 7.–6. 10. 2009, 5 ex.; DM III, 23. 6.–28. 7. 2009, 1 ex., 6. 10. 2009–23. 6. 2010, 1 ex.; FS I, 25. 6.–14./16. 10. 2008, 2 ex.; HG I, 25. 6.–14./16. 10. 2008, 2 ex., 28. 7.–6. 10. 2009, 2 ex., 23. 6.–6. 10. 2010, 2 ex.; HG II, 6. 10. 2010–29. 6. 2011, 1 ex.; HG III, 25. 6.–14./16. 10. 2008, 3 ex., 23. 6.–6. 10. 2010, 2 ex., 6. 10. 2010–29. 6. 2011, 1 ex.; KP I, 5. 10. 2010–29. 6. 2011, 1 ex.; KP II, 24. 6.–14./16. 10. 2008, 1 ex.; KP III, 24. 6.–14./16. 10. 2008, 4 ex.; PD I, 25. 6.–28. 7. 2009, 1 ex.; PD II, 28. 7.–6. 10. 2009, 2 ex.; PD III, 28. 7.–6. 10. 2009, 1 ex.; SG III, 23. 6.–6. 10. 2010, 1 ex., 6. 10. 2010–29. 6. 2011, 1 ex.; SR I, 23. 6.–6. 10. 2010, 1 ex.; SR II, 23. 6.–6. 10. 2010, 8 ex., 6. 10. 2010–29. 6. 2011, 3 ex.; SR III, 23. 6.–6. 10. 2010, 3 ex., 6. 10. 2010–29. 6. 2011, 2 ex.; ZD I, 25. 6.–14./16. 10. 2008, 9 ex., 14./16. 10. 2008–23. 6. 2009, 2 ex.; ZD II, 25. 6.–14./16. 10. 2008, 14 ex.; ZD III, 25. 6.–14./16. 10. 2008, 2 ex.

Evropský druh lesů pahorkatin až hor (Hůrka 1996). V regionu je častý ve světlých borových lesích, na mýtinách, vřesovištích apod. V zemních pastech se pravidelně vyskytoval i v inverzních roklích. Z území uvádějí řadu lokalit např. Pokorný (1985) a Blažej & Straka (2010). Gebert (2006) jej uvádí ze sousedního Saska jako druh rozptýlený. Druh uvedený ve Vyhlášce č. 395/1992 Sb. v kategorii ohrožených druhů.

***Cychrus attenuatus* (Fabricius, 1792)**

Nálezová data: BA II, 28. 7.–6. 10. 2009, 1 ex.; BA III, 23. 6.–28. 7. 2009, 4 ex., 28. 7.–6. 10. 2009, 7 ex.; DM I, 28. 7.–6. 10. 2009, 1 ex.; HG I,

25. 6.–14./16. 10. 2008, 4 ex., 14./16. 10. 2008–24. 6. 2009, 4 ex., 24. 6.–28. 7. 2009, 2 ex., 28. 7.–6. 10. 2009, 14 ex., 6. 10. 2009–23. 6. 2010, 4 ex.; HG II, 25. 6.–14./16. 10. 2008, 15 ex., 14./16. 10. 2008–24. 6. 2009, 2 ex., 24. 6.–28. 7. 2009, 8 ex., 28. 7.–6. 10. 2009, 34 ex., 23. 6.–6. 10. 2010, 6 ex.; HG III, 25. 6.–14./16. 10. 2008, 2 ex., 28. 7.–6. 10. 2009, 3 ex., 6. 10. 2010–29. 6. 2011, 1 ex.; KP I, 24. 6.–14./16. 10. 2008, 2 ex., 24. 6.–28. 7. 2009, 5 ex., 28. 7.–5. 10. 2009, 5 ex., 5. 10. 2009–22. 6. 2010, 1 ex., 22. 6.–5. 10. 2010, 1 ex.; KP II, 24. 6.–14./16. 10. 2008, 2 ex., 24. 6.–28. 7. 2009, 1 ex., 28. 7.–5. 10. 2009, 4 ex., 5. 10. 2010–29. 6. 2011, 2 ex.; KP III, 28. 7.–5. 10. 2009, 1 ex., 5. 10. 2010–29. 6. 2011, 1 ex.; SG I, 23. 6.–6. 10. 2010, 3 ex., 6. 10. 2010–29. 6. 2011, 3 ex.; SG II, 23. 6.–6. 10. 2010, 2 ex.; SR I, 23. 6.–6. 10. 2010, 1 ex., 6. 10. 2010–29. 6. 2011, 1 ex.; SR III, 23. 6.–6. 10. 2010, 3 ex.; TS I, 26. 6.–14./16. 10. 2008, 6 ex., 14./16. 10. 2008–23. 6. 2009, 1 ex.; TS II, 26. 6.–14./16. 10. 2008, 1 ex.; TS III, 26. 6.–14./16. 10. 2008, 6 ex.; ZD II, 25. 6.–14./16. 10. 2008, 1 ex.; ZD III, 25. 6.–14./16. 10. 2008, 2 ex.

Středoevropský druh původních horských lesů (Hůrka 1996). Lze jej pokládat za typický druh inverzních roklí, jelikož se pravidelně i ve větším množství vyskytoval na většině sledovaných lokalit. Z regionu je uváděn Pokorným (1985) jako vzácný druh bučin, autorovi je však znám z více lokalit včetně borových (Jetřichovice–Všemily) či smrkových porostů (sledované lokality Prskyřičný důl, Soorgrund či Střelecká rokle). Bez konkrétní lokality uvádí od řeky Labe druh Šutera et al. (2001). Gebert (2006) jej uvádí ze sousedního Saska jako druh rozptýlený.

***Pterostichus unctulatus* (Duftschmid, 1812)**

Nálezová data: BP III, 25. 6.–14./16. 10. 2008, 1 ex.

Druh horských lesních biotopů střední Evropy a severozápadního Balkánu (Hůrka 1996). Vzhledem k bionomii lze druh považovat za typický pro sledovaný typ biotopu. Autorovi nejsou známy žádné další údaje o výskytu tohoto druhu z regionu. Zdejší výskyt je ojedinělý především vzhledem k nízké nadmořské výšce 330 m. Z nejbližšího okolí Vysoký (1989) zmiňuje nepravděpodobný nález z Ústí nad Labem (Střížovický vrch) s poznámkou o zřejmé záměně lokálního štítka a Honců & Pulpán (1974) uvádějí několik lokalit z Lužických hor (např. vrchy Jedlová a Studený). Gebert (2006) uvádí ze sousedního Saska výskyt jako velmi lokální.

Ostatní sledované lokality

Babylon	Celkem	I	II	III	Černá brána	Celkem	I	II	III	Dolský mlýn	Celkem	I	II	III
Počet druhů	12	9	9	12	Počet druhů	15	14	4	7	Počet druhů	14	11	9	12
R	1	0	1	1	R	0	0	0	0	R	1	1	0	0
A	11	9	8	11	A	15	14	4	7	A	13	10	9	12
E	0	0	0	0	E	0	0	0	0	E	0	0	0	0
Počet ex. (N/%)	196/ 100	65/ 33,2	65/ 33,2	66/ 33,6	Počet ex. (N/%)	142/ 100	94/ 66,2	23/ 16,2	25/ 17,6	Počet ex. (N/%)	210/ 100	50/ 23,8	52/ 24,8	108/ 51,4
Ferdinandova soutěska					Pryskýřičný důl					Soorgrund				
Počet druhů	26	10	10	19	Počet druhů	13	8	10	6	Počet druhů	22	10	10	16
R	1	0	0	1	R	0	0	0	0	R	1	1	1	0
A	17	8	9	11	A	12	8	9	6	A	19	7	8	15
E	8	2	1	7	E	1	0	1	0	E	2	2	1	1
Počet ex. (N/%)	283/ 100	117/ 41,4	83/ 29,3	83/ 29,3	Počet ex. (N/%)	115/ 100	33/ 29,6	64/ 55,6	17/ 14,8	Počet ex. (N/%)	272/ 100	18/ 6,6	15/ 5,5	239/ 87,9
Střelecká rokle					Tichá soutěska					Zlé díry				
Počet druhů	13	9	8	10	Počet druhů	12	7	5	9	Počet druhů	15	10	10	12
R	1	1	1	1	R	1	1	1	1	R	1	0	1	1
A	11	7	7	9	A	10	5	4	8	A	13	9	9	11
E	1	1	0	0	E	1	1	0	0	E	1	1	0	0
Počet ex. (N/%)	179/ 100	26/ 14,6	96/ 53,6	57/ 31,8	Počet ex. (N/%)	90/ 100	26/ 28,9	28/ 31,1	36/ 40	Počet ex. (N/%)	238/ 100	73/ 30,7	120/ 50,4	45/ 18,9

Diskuze

Z materiálu zachyceného zemními pastmi ve dvanácti vybraných inverzních roklích bylo potvrzeno 53 druhů střevlíků. Jelikož nebyly využity individuální metody sběru (vyšlapávání, prosev, zimní sběr pod kůrou stromů apod.) je jisté, že druhová skladba střevlíkovitých brouků v inverzních roklích NP České Švýcarsko bude mnohem pestřejší. Řada hygrofilních druhů a ripikolů v nivě toků či arborikolních druhů je zemními pastmi zachytitelná pouze náhodně. Autorovi je pro příklad znám nepublikovaný recentní nález druhu *Leistus piceus* Frölich, 1799 z údolí Křínice (Michalega, pers. comm.), kde se také projevuje výrazná teplotní inverze. Tento druh nebyl na sledovaných lokalitách zachycen, přestože je na řadě z nich velmi pravděpodobný. Naproti tomu zcela nově zjištěný druh pro region *Pterostichus unctulatus* je typický pro sledovaný biotop, avšak je zde evidentně vzácný.

Na třech dlouhodobě sledovaných lokalitách je komentována dominance jednotlivých druhů. Dominantní (relativní zastoupení nad 10%) byly druhy *Abax carinatus*, *A. parallelepipedus*, *Carabus linnei*, *C. violaceus*, *Cychnus attenuatus*, *Pterostichus niger* a *P. oblongopunctatus*. Častým jevem je okrajový výskyt některých druhů z navazujících biotopů (např. *Carabus arcensis arcensis*, *C. cancellatus*, *Platynus assimilis*, *Pterostichus melanarius* apod.), příp. zcela náhodný výskyt např. splavením zvířete po povodních (často druhy zemědělské krajiny – *Amara familiaris*, *A. plebeja*, *A. similata*, *Bembidion lampros*, *Poecilus cupreus*). Druhová skladba pro vyhodnocení zastoupení bioindikačních skupin dle Húrky et al. (1996) je tak zkreslena zastoupením druhů bez vztahu k biotopu inverzních roklí. Druhově nejbohatší ze třech dlouhodobě sledovaných lokalit byla rokle na Kachním potoce (31 druhů), což bylo pravděpodobně způsobeno povodní v roce 2010, kdy se zde dočasně objevila řada netypických druhů.

Druhová diverzita a abundance střevlíků ve vztahu k vzdálenosti od ústí rokle byla různá. V šesti případech bylo druhově nejbohatší stanoviště III (závěr rokle) a zároveň devětkrát s největším počtem zachycených jedinců. Ve čtyřech případech bylo druhově nejbohatší stanoviště II (střední část rokle) a v jednom s největším počtem zachycených kusů. Stanoviště I (ústí rokle) bylo ve dvou případech druhově nejbohatším a ve dvou případech také s největším počtem zachycených jedinců. Druhově nejpočetnější ze třech dlouhodobě sledovaných roklí byl závěr rokle na Kachním potoce (26 druhů), největší množství jedinců bylo zachyceno v závěru rokle na Brtnickém potoce (662 ex.). Z ostatních devíti krátkodobě sledovaných lokalit

byl druhově nejbohatší závěr Ferdinandovy soutěšky (19 druhů) a v závěru soutěšky Soorgrund bylo zachyceno nejvíce jedinců (239 ex.).

V tomto ohledu lze obecně závěr rokle hodnotit jako nejvýznamnější pro výskyt střevlíkovitých brouků. Početnost i druhová diverzita je jistě úměrná mikrostanovišti, kde byly pasti instalovány, příp. celkové úživnosti rokle, která je dána jejím tvarem (hloubkou), přítomností vodoteče či typu porostu apod.

Závěr

Z materiálu střevlíkovitých brouků, paralelně zachycených monitoringem dvanácti inverzních roklí pracovníky Ústavu půdní biologie v Českých Budějovicích v letech 2008–2011, bylo potvrzeno 53 druhů. V případě tří dlouhodobě sledovaných inverzní roklí (Brtnický potok, Hauschengrund a Kachní potok) byly svým zastoupením nad 10% vyhodnoceny jako dominantní druhy *Abax carinatus*, *A. parallelepipedus*, *Carabus linnei*, *C. violaceus*, *Cychrus attenuatus*, *Pterostichus niger* a *P. oblongopunctatus*. Vzhledem k úzkému tvaru inverzních roklí a těsného sousedství několika typů biotopů je častým jevem okrajový výskyt druhů z navazujících biotopů (např. *Carabus arcensis arcensis*, *C. cancellatus*, *Platynus assimilis*, *Pterostichus melanarius* apod.), příp. zcela náhodný výskyt např. vlivem povodní (*Amara familiaris*, *A. plebeja*, *A. similata*, *Bembidion lampros*, *Pterostichus cupreus*). V druhové skladbě převládají lesní druhy bioindikačních skupin A a R (*Cychrus attenuatus* a v případě Ferdinandovy soutěšky také *Bembidion stomoides*). Druhově nejbohatší ze třech dlouhodobě sledovaných lokalit byla rokle na Kachním potoce (31 druhů), což bylo pravděpodobně způsobeno povodní v roce 2010. Druhová diverzita a abundance střevlíků byla ve většině případů nejvyšší v závěru sledovaných roklí. Nejvýznamnější zachycené druhy jsou komentovány z hlediska jejich regionálního výskytu (*Bembidion stomoides*, *Carabus arcensis*, *C. cancellatus*, *C. problematicus*, *Cychrus attenuatus* a *Pterostichus unctulatus*).

Poděkování

Za pomoc při přípravě tohoto příspěvku bych rád poděkoval kolegům P. Bauerovi, M. Honcům, V. Klapkovi, V. Kopeckému a M. Trýznovi. Za opo-
nentské posudky děkuji P. Moravcovi a P. Voničkovi.

LITERATURA

- Blažej L. 2007: Střevlíkovití brouci (Coleoptera: Carabidae) nivy řeky Labe v CHKO Labské pískovce. *Sborník Severočeského Muzea – Přírodní Vědy*, Liberec, 25: 71–86.
- Blažej L. 2011: Entomologický pohled na nově vzniklou rezervaci NPR Kaňon Labe. *Děčínské vlastivědné zprávy*, 1/2011: 91–95.
- Blažej L. & Straka J. 2010: Výsledky monitoringu vybraných skupin hmyzu (Coleoptera: Carabidae, Hymenoptera: Aculeata) v bývalé lesní školce u Býnovce (CHKO Labské pískovce). *Sborník Okresního Muzea Most, Řada Přírodovědná*, 32: 23–42.
- Blažej L., Trýzna M. & Phoenix J. 2008: Výsledky zoologických výzkumů bezobratlých živočichů v Českosaském Švýcarsku, pp. 87–93. In: Bauer P., Kopecký V. & Šmucar J. (eds.): Labské pískovce – historie, příroda a ochrana území. Agentura ochrany přírody a krajiny ČR, Správa CHKO Labské pískovce, Děčín, 129 pp. + 32 pp. append..
- Gebert J. 2006: Die Sandlaufkäfer und Laufkäfer von Sachsen. Teil 1 (Carabidae: Cicindelini – Loricerini). In: Klausnitzer B. & Reinhart R. (eds.): Beiträge zur Insektenfauna Sachsens, Band 4. *Entomologische Nachrichten und Berichte*, Beiheft 10: 1–180.
- Honcú M. & Pulpán J. 1974: Střevlíkovití (Coleoptera, Carabidae) Českolipska. *Sborník Severočeského Muzea – Přírodní Vědy*, Liberec, 6: 93–149.
- Hůrka K. 1996: *Carabidae of the Czech and Slovak Republics. Carabidae České a Slovenské republiky*. Kabourek, Zlín, 565 pp.
- Hůrka K., Veselý P. & Farkač J. 1996: Využití střevlíkovitých (Coleoptera: Carabidae) k indikaci kvality prostředí. *Klapalekiana*, 32: 15–26.
- Löbl I. & Smetana A. (eds.) 2003: *Catalogue of Palaearctic Coleoptera, Vol. 1: Archostemata – Myxophaga – Adephaga*. Apollo Books, Stenstrup, 819 pp.
- Malík L. 1982: Střevlíkovití města Děčína. *Zprávy Československé společnosti entomologické*, 18: 47–50.
- Pižl V., Háněl L., Starý J., Tajovský K., Schlaghamerský J. & Devetter M. 2008: *Monitoring diverzity půdní fauny v inverzních roklích NP České Švýcarsko. Závěrečná zpráva*. Msc. depon. in Správa NP České Švýcarsko, Krásná Lípa. 46 pp.
- Pižl V., Háněl L., Starý J., Tajovský K., Schlaghamerský J. & Devetter M. 2009: *Monitoring diverzity půdní fauny v inverzních roklích NP České Švýcarsko. Závěrečná zpráva*. Msc. depon. in Správa NP České Švýcarsko, Krásná Lípa. 65 pp.
- Pižl V., Háněl L., Starý J., Tajovský K., Schlaghamerský J. & Devetter M. 2010: *Monitoring diverzity půdní fauny v inverzních roklích NP České Švýcarsko. Závěrečná zpráva*. Msc. depon. in Správa NP České Švýcarsko, Krásná Lípa. 64 pp.
- Pižl V., Starý J. & Tajovský K. 2011: *Monitoring diverzity půdní fauny v inverzních roklích NP České Švýcarsko. Závěrečná zpráva*. Msc. depon. in Správa NP České Švýcarsko, Krásná Lípa. 10 pp.
- Pokorný J. 1985: Příspěvek k faunistice brouků tribu Carabini na Děčínsku (Coleoptera, Carabidae). *Zprávy Československé společnosti entomologické*, 21: 37–40.

- Riebe H., Härtel H., Bauer P. & Benda P. 1999: Die Naturlausstattung der Sächsisch-Böhmischen Schweiz. Přírodní poměry Českosaského Švýcarska. *Nationalparkverwaltung Sächsische Schweiz, Schriftenreihe*, Heft 3: 20–57.
- Šutera V., Kuncová J. & Vysoký V. (eds.) 2001: *Labe. Příroda dolního českého úseku řeky na konci 20. století*. AOS PUBLISHING, Ústí nad Labem, 237 pp.
- Veselý P. 2002: *Střevlíkovití brouci Prahy (Coleoptera: Carabidae)*. (*Die Laufkäfer Prags (Coleoptera: Carabidae)*). Praha, 167 pp. + CD ROM.
- Veselý P., Moravec P. & Stanovský J. 2005: Carabidae (střevlíkovití), pp. 407–411. In: Farkač J., Král D. & Škorpík M. (eds.): *Červený seznam ohrožených druhů České republiky. Bezobratlí. Red list of threatened species in the Czech Republic. Invertebrates*. Agentura ochrany přírody a krajiny ČR, Praha, 758+2 pp.
- Vysoký V. 1989: *Střevlíkovití okresu Ústí nad Labem (Coleoptera: Carabidae)*. *Příroda Ústecka II*, Ústí nad Labem, 149 pp.

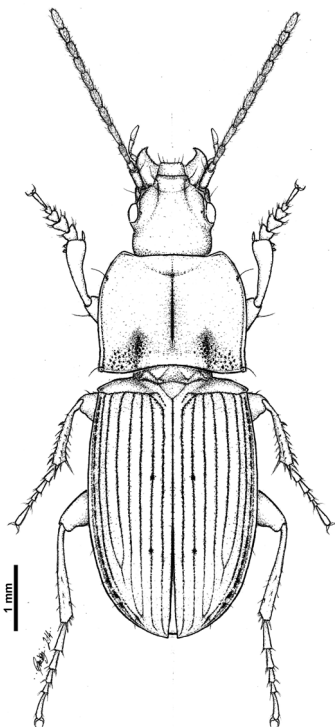
RESUMÉ

Die Laufkäfer (Coleoptera, Carabidae) ausgewählter Inversionsschluchten im Nationalpark České Švýcarsko (Böhmische Schweiz)

Lukáš Blažej

Im Materiale der Laufkäfer, die im Rahmen der Erkundung von zwölf Inversionsschluchten durch die Mitarbeiter des Institutes für Bodenbiologie in České Budějovice (Böhmisch Budweis) in den Jahren 2008–2011 gesammelt wurden, wurden 53 Arten bestätigt. In den langfristig erkundeten drei Inversionsschluchten (Brtnický Bach, Hauschengrund, Kachní potok-Bach) wurden auf Grund ihrer Häufigkeit über 10% als dominante Arten ausgewertet *Abax carinatus*, *A. parallelepipedus*, *Carabus linnei*, *C. violaceus*, *Cychrus attenuatus*, *Pterostichus niger* und *P. oblongopunctatus*. Mit Rücksicht auf die schmale Form der Inversionsschluchten und die unmittelbare Nachbarschaft einiger Biotop-Typen ist das Vorkommen von Arten aus den angrenzenden Biotopen in den randlichen Bereichen der studierten Biotope (z. B. *Carabus arcensis arcensis*, *C. cancellatus*, *Platynus assimilis*, *Pterostichus melanarius* u. Ä.), beziehungsweise das rein zufällige Vorkommen als Folge von Überschwemmungen (*Amara familiaris*, *A. plebeja*, *A. similata*, *Bembidion lampros*, *Pterostichus cupreus*). häufig. In der artenmässigen Zusammensetzung überwiegen die walddiebenden Arten der Bioidikationsgruppen A und R (*Cychrus attenuatus* und im Falle des Ferdinandsschlucht auch *Bembidion stomoides*). Die artenreichste dieser drei langfristig studierten Lokalitäten war die Schlucht am Kachní potok (Entenbach) (31 Arten), was wahrscheinlich mit der Überschwemmung des Jahres 2010 zusammenhängt. Die Artendiversität und Häufigkeit des Vorkommens der Laufkäfer war in den meisten Fällen in den Abschlusspartien der studierten Schluchten am größten. Die bedeutendsten gefundenen Arten (*Bembidion stomoides*, *Carabus arcensis*, *C. cancellatus*, *C. problematicus*, *Cychrus attenuatus* und *Pterostichus unctulatus*) werden vom Standpunkt ihres regionalen Vorkommens kommentiert.

Übersetzt von Petr Kühn

Obr. 1. Sřevlík *Pterostichus unctulatus* (Duftschmid, 1812). Horský druh se specifickým výskytem v NP České Švýcarsko v extrémně nízké nadmořské výšce 330 m. Orig. L. Blažej 2014.

**NÁLEZY VÁŽKY ŠIROKÉ *LEUCORRHINIA CAUDALIS*
(CHARPENTIER, 1840), (ODONATA, LIBELLULIDAE)
NA ČESKOLIPSKU (ČESKÁ REPUBLIKA)**

Miroslav Honců

RNDr. Miroslav Honců, Vlastivědné muzeum a galerie v České Lípě, náměstí Osvobození 297, 470 01 Česká Lípa; e-mail: honcu@muzeumcl.cz

Miroslav Honců: *Records of the dragonfly *Leucorrhinia caudalis* (Charpentier, 1840), (Odonata, Libellulidae) of Česká Lípa Region (Czech Republic)*

This paper discusses the records of the dragonfly *Leucorrhinia caudalis* (Lilypad Whiteface) in the water reservoirs at the airport near the former military training area Ralsko, Česká Lípa region. The dragonfly (1M) was detected on 20 May 2012 by Ing. Kv. Hlávka, the determination was made by K. Filip and M. Honců. This record represents the fourth known locality in the Czech Republic and was made 50 years after the first detection of this species in Czech Republic. At present it represents the only one recent locality in the Czech Republic because it repeatedly had not been detected in its historic localities and, therefore, in the Red list of Invertebrates of the Czech Republic by Farkač, Král & Škorpík (2005) it was considered as extinct. By further investigations it was proved that the population of *Leucorrhinia caudalis* in this locality is viable and evidently increases in number. The locality is endangered by old environmental burdens, succession, overgrowing and overshadowing, and, last not least, by different activities of sporting character which newly are spreading out in the surroundings of the former Hradčany airport. For the protection of this species and of the whole biocenosis the State Nature Protection Board is preparing a protection of the area with the water reservoirs by adding it to the already existing Nature Reserve Hradčanské rybníky (Ponds of Hradčany).

Key words: dragonflies (Odonata), *Leucorrhinia caudalis*, faunistics, Hradčany, Česká Lípa region, Northern Bohemia, Czech Republic.

Úvod

Popis druhu *Leucorrhinia caudalis* (Charpentier, 1840), najdeme v několika publikacích, např. Hanel & Zelený (2000), Dolný et al. (2007). Jako příslušník rodu *Leucorrhinia* má přední část hlavy (čelo a horní pysk), bílé.

Nejsnáze se může zaměnit s *L. albifrons*, protože oba druhy mají ojínění a bělavé přívěsky, které u zbývajících tří druhů rodu *Leucorrhinia* (*L. dubia*, *L. pectoralia* a *L. rubicunda*) chybí. U *L. caudalis* mají samci zadeček shora hnědočerný, s šedavým ojíněním na 3. až 5. článku, plamky samečků jsou shora bílé, ze spodu hnědé. Samičky mají zadeček černohnědý se žlutými skvrnami na 2. až 6. článku, plamky shora jsou hnědé. Na bázi zadních křídel jsou malé hnědé skvrny, které mohou vzácně i chybět. Hlavním rozlišovacím znakem je však kyjovitě rozšířený zadeček u obou pohlaví. Druh má jedinou generaci v roce, vývoj larev je dvouletý.

Jde o zapadosibiřský prvek, který zasahuje do severní a střední Evropy a na okraji svého areálu má rozšíření ostrůvkovitě. Areál *Leucorrhinia caudalis* se rozkládá v severovýchodní Evropě. Nejbližší aktuálně známé lokality leží v Německu na hranicích Saska a Brandenburska, v okolí města Spremberg, asi 100–110 km vzdušnou čarou od letiště v Hradčanech a 55 km od hranic ČR (Brockhaus & Fischer 2005, Observado.org 2014). Druh je dále jednotlivě uváděn např. z Polska (Bernard et al. 2009), Slovenska (Kúdela et al. 2004), Bavorska (Kuhn & Burbach 1998) a Rakouska (Raab et al. 2006).

Strenberg & Buchwald (2000) považuje za typické biotopy ve střední Evropě větší mrtvá ramena, rybníky včetně rybářsky obhospodařovaných a mělké jámy v nivách velkých řek. Jako důležité faktory uvádí přítomnost bohaté submerzní vegetace včetně druhů rostlin s natantními listy (zejména leknín, stulík, rdest), plášť dřevin na březích, vrstva organického detritu na dně (nutné pro některá larvální stádia) a dostatečná průhlednost vodního sloupce.

Rozšíření druhu v České republice publikuje Jeziorski (2000), resp. Dolný et al. (2007). Až doposud byly známé jen historické údaje (viz Tab. 1).

Region	Lokalita	Kv.	Biotop	Datum	Počet	Nálezce	Vývojové stadium	Zdroj	Uložení
Boh.	Čelákovice	5854		bez data	2F	Pfleger K.	imago	muzejní sběry	NM Praha
Boh.	Kolín	5957		bez data	6M	Táborský K.	imago	muzejní sběry	NM Praha
Mor.	Dívčí Hrad	5771	rybník	22. 6. 1962	1M	Teyrovský (1965)	imago	publikace	

Tabulka. 1: Historické údaje o výskytu *L. caudalis* v České republice (databáze NDOP, Agentura ochrany přírody a krajiny České republiky, 2014). Legenda: **Kv.** = kvadrát (Pruner & Míka 1996), **Boh.** = Bohemia (Čechy), **Mor.** = Moravia (Morava), **NM** = Národní muzeum Praha, **M** = male (samec), **F** = female (samice).

Dolný et al. (2007) vysvětluje příčiny, proč je tento druh obecně tak vzácný. Výskyt populace tohoto druhu na našem území nebyl zjištěn a recentně nejsou známy ani nálezy jednotlivých exemplářů, proto nejsou k dispozici ani žádné konkrétní údaje, týkající se biotopových preferencí, ekologie a fenologie.

V ČR nezvěstný druh, jehož vymizení vyplývá ze zániku stanovišť a následného nedostatku mikrohabitatů vhodných pro uskutečnění larválního vývoje, resp. jejich degradace např. eutrofizací. Významným faktorem byly také izolace zbytkových populací ve střední Evropě a jejich nízké populační hustoty. Rizikovými faktory jsou nadále změny vodního režimu inundačních tůní a přírodě blízkých rybníků, především jejich odvodňování a výrazné manipulace s vodní hladinou, přeměna přírodě blízkých mokřadů na nádrže s intenzivními rybochovnými aktivitami s nevhodnou rybí osádkou a znečišťováním vody vnějšími zdroji, jako jsou splachy hnojiv a pesticidů z okolních zemědělských ploch v daném dílčím povodí.

Charakteristika studovaného území

Vodní nádrže v sousedství Hradčanského letiště se nacházejí v bývalém vojenském cvičikovém prostoru Ralsko na okrese Česká Lípa v Libereckém kraji. Nachází se v k.ú. obce Hradčany, v poli síťového mapování 5354 v nadmořské výšce 280 m. Podle Culka (1996) je součástí Ralského bioregionu. Nádrže jsou zbytkem staré pískovny otevřené při přestavbě původně travnatého letiště kolem roku 1949. Nachází se ve vlhké podmačené oblasti, těžbou písku zde vznikla jedna velká vodní nádrž nepravidelného tvaru o rozloze asi 5,5 ha, čtyři menší nádrže a několik tůní. Největší nádrž je průtočná, nemá vybudováno vypustní zařízení a není intenzivně hospodářsky využívána. Do jejich vod byly neorganizovanými místními rybáři vysazeny ryby (štika, kapr, lín, okoun a tzv. bílá ryba). Příležitostně je zde provozován sportovní rybolov. Na přítoku, ve východní části území se nachází systém odvodňovacích kanálů až 2 m hlubokých. Nejdelší kanály jsou asi 1 km dlouhé a odvádějí vodu z dřívějších mokřadů do největší nádrže. V současné době je odvodněné území porostlé výsadbou borovic. Soustava

je odvodňována bezejmenným potokem, který po asi 1 km dlouhém toku se pod hrází rybníka Držník vlévá do Hradčanského potoka. Dominantními dřevinami břehů jsou olše (*Alnus* sp.), vrby (*Salix* spp.) a břízy (*Betula* sp.), na některých místech převládají bory. Porosty rákosin zastupuje rákos obecný (*Phragmites australis*), chrastice rákosovitá (*Phalaris arundinacea*), skřípípec jezerní (*Schoenoplectus lacuster*), sítiny (*Juncus* sp.) a ostřice (*Carex* sp.). Složení vodního rostlinstva v nádržích je poměrně chudé. Nejhojnější vodní rostlinou je rdest vzplývavý (*Potamogeton natans*), který zarůstá menší tůně a ve větších nádržích se vyskytuje ostrůvkovitě při okrajích břehů. Sporadicky se vyskytuje růžkatec ponořený (*Ceratophyllum demersum*), lakušník vodní (*Batrachium aquatile*) a žabník jitrocelový (*Alisma plantago aquatica*).

Příroda území je relativně dobře zachovalá, proto byla navržena její územní ochrana formou přehlášení stávající Přírodní rezervace Hradčanské rybníky. Prováděný inventarizační průzkum prokázal oprávněnost tohoto záměru. Území se nachází na hranicích s ptačí oblastí Českolipsko a stane se součástí připravované Chráněné krajinné oblasti Kokořínsko, Máchův kraj. V územním plánu obce Ralsko je územní ochrana lokality respektována.

Metodika

Lokalita byla navštívena v letech 2012 a 2013, kdy byl prováděn cílený monitoring *L. caudalis* a doprovodných druhů vážek. Vážky byly pozorovány a v případě nutnosti odchyťovány pomocí entomologické sítě. Jejich larvy byly zkoumány pomocí cedníku. Exuvie a larvy druhu *L. caudalis* přes intenzivní hledání nalezeny nebyly. Metoda značkování a zpětných odchyťů (mark-recapture) sloužící k odhadu velikosti populací, sledování migrace, disperze aj. použita nebyla. Determinace byla prováděna podle prací d'Aquilar et al. (1985), Askew (2004), Brockhaus & Fischer (2005), Dijkstra & Lewington (2006), Hanel & Zelený (2000) a Dolný et al. (2007), resp. srovnáním s internetovými fotografiemi. Nomenklatura a taxonomie byla převzata z prací Dolný et al. (2007), Jeziorski (1998) a Jeziorski & Holuša (2012).

Chování samců natočil kolega K. Filip na videosnímek, který jako nálezu vážky široké byl koncem května 2012 zveřejněn na internetu pod uživatelským jménem The Karel. Lze jej vyhledat pod heslem např. „Leucorrhinia caudalis“ (YouTube 2014a, YouTube 2014b, YouTube 2014c). Byla rovněž provedena fotografická dokumentace. O nálezu vážky široké referoval

M. Honců na odonatologickém semináři, pořádaném v roce 2012 v Chříbech. Informace byla zveřejněna v Českolipském deníku i v internetové verzi Denik.cz (Polák M. 2012)

Výsledky a diskuze

Pozorování a ekologie vážky *L. caudalis*

Datum	Biotop	Počet	Pozorovatel	Poznámka
20. 5. 2012	paseka	1M, juv.	KH	det. MH et KF
23. 5. 2012	nádrž	2M	MH + KF	det. MH et KF
24. 5. 2012	nádrž, břeh	3M, 1F	KF	det. KF
16. 6. 2012	nádrž	3M	MH + KF	det. MH et KF
12. 6. 2013	nádrž	1M	MH	det. MH
18. 6. 2013	nádrž	5M	MH + KF	det. MH et KF
23. 6. 2013	břeh	1M	KH	det. KH
29.–30. 6. 2013	břeh	1M	KH	det. KH

Tabulka 2: Data pozorování vážky široké (*Leucorrhinia caudalis*) v roce 2012 a 2013. Legenda: **KF** = Karel Filip, **KH** = Květoslav Hlávka, **MH** = Miroslav Honců, **M** = male (samec), **F** = female (samice).

Dne 20. května 2012 byla v tomto území nalezena Ing. Květoslavem Hlávkou vážka rodu *Leucorrhinia*. Vážku vyfotografoval a vybrané tři fotografie poslal K. Filipovi i mně k determinaci. Jednalo se o mladého tmavě zbarveného samce (tedy ještě ne zcela vybarveného jedince – bez typického šedomodrého ožínění) nalezeného na vegetaci na pasece několik desítek metrů jižně od největší nádrže. Znaky, zejména kyjovitě rozšířený zadeček, odpovídal vážce široké (*Leucorrhinia caudalis*). Nejasnosti přetrvávaly kolem barvy plamek (pleurostigmat), které má vážka běloustá vždy tmavé, kdežto u samce vážky široké má sameček shora plamky bílé a samička hnědé. Na fotografiích determinovaného jedince byly plamky hnědé. Správnost determinace byla vyřešena odchycem dospělého jedince při další návštěvě lokality.

Při ověřování nálezu 21. 5. bylo hledání druhu na pasece neúspěšné, 23. 5. 2012 jsme se proto zaměřili na přilehlou plochu největší nádrže. Menší tůň s bohatým výskytem rdestu vzplývavého sice mohly vyhovovat vývoji

L. caudalis, druh se zde však nevyskytoval. Zato jsme zde nacházeli velké množství lesklíc měděných (*Cordulia aenea*), lesklíc zelenavých (*Somatochlora metallica*) a vážek čtyřskvrnných (*Libelula quadrimaculata*). Při pozdějších návštěvách se obraz doprovodných druhů vážek výrazně změnil, dominantní byla vážka černořitná (*Orthetrum cancellatum*), subdominantní *L. quadrimaculata*, ale objevila se již i vážka běloústá (*Leucorrhinia albifrons*).

Na jižním okraji největší nádrže zhruba uprostřed její délky jsme 23. 5. 2012 dalekohledy zjistili vážku, která mohla patřit druhu *L. caudalis*. Vážka poletovala nad otevřenou hladinou kolem menšího ostrůvku (GPS 50°36'54.924"N, 14°44'1.117"E) s olší, vrbou a ostricí asi 20 m od břehu. Po chvíli jsme odlišili 2 samce vážky široké, z nichž každý kontroloval plochu asi 20 m². Ze svého okolí odháněli tito samci vážky jiných druhů, aby se opakovaně vraceli na vyvýšené stanoviště na ostrůvku na větvičky zakrslé olše, vyčnívající asi 1 m nad hladinu. Protože vzdálenost nedovolila bezpečnou determinaci ani fotodokumentaci, nezbylo než vlézt do vody a dobrodit se k ostrůvku. Hloubka vody se měnila se vzdáleností od břehu, většinou dosahovala kolem 1–1,5 m, byla však místa, kde se na dně vyskytovaly díry a tam bylo nutné plavat. Pozorovaní jedinci již byli plně vybarvení a markantně se odlišovali od vážky na fotografiích Ing. Hlávky. Již nebylo žádných pochyb. Kyjovité rozšíření zadečku odpovídalo znakům druhu *L. caudalis*. Odchytem jednoho ze samců bylo ověřeno, že plamky samců jsou svrchu bílé, zespoda hnědé a že záleží na osvětlení resp. odrazu světla od horní či spodní části křídla, abychom vnímali buď bílé nebo hnědé zbarvení plamky.

Během několika návštěv jsme zjistili, že vážky široké jsou aktivní za velmi teplých dní (teploty nad 25° C, bezvětrí, jasná obloha bez mraků). V roce 2013 byl 18. 6. 2013 odebrán 1 samec, vypreparován a uložen ve sbírkách Vlastivědného muzea a galerie v České Lípě.

V obou letech byla prohledána více než polovina rozlohy největší vodní nádrže, ale ani tady, ani na ostatních vodních nádržích v území nebyly larvy či exuvie nalezeny. Samice byla pozorována pouze jednou K. Filipem 24. 5. 2012 v letu v tandemu. Domnívám se, že se samice zdržují v korunách stromů a méně často navštěvují vodní plochy než samci. Samci se na břehu vyskytovali jen výjimečně, většinou se zdržovali nad vodní plochou.

Snažil jsem se najít tento druh i na jiných lokalitách Českolipska. Zkontroloval jsem známé vodní plochy s výskytem vážek rodu *Leucorrhinia*, např. Přírodní rezervaci Hradčanské rybníky (Držník, Vavrouškův r., Strážovský r. a Černý r.), Přírodní památku Černý rybník u Hamru na Jezeře, tůň na okraji Obecního lesa u České Lípy, tůň na Motýlí louce v Národ-

ní přírodní rezervaci Novozámecký rybník, vodní nádrže ve staré pískovně v Provodíně, zálivy Národní přírodní památky Swamp na Máchově jezeře, vše bezúspěšně.

Na sledované lokalitě nejsou přítomny lekníny ani stulíky, ostatní jmenované stanovištní požadavky uvedené v práci (Strenberg & Buchwald 2000) jsou i zde splněny. Nebylo zde pozorováno typické chování tohoto druhu – usedání na plovoucí listy leknínů ani jiných rostlin (např. Strenberg & Buchwald 2000, Dijkstra & Lewigton 2006). Naopak, vážky si sedali na větvičky resp. listy vrb a olší.

Obecně se uvádí u vážky široké poměrně vysoká tolerance k přítomnosti ryb (Strenberg & Buchwald 2000), což je mezi zástupci rodu *Leucorrhinia* výjimka. Ryby patrně vadí *L. caudalis* méně než jiným druhům – mají výrazně trnité larvy. Podle M. Waldhausera (in litt.) na nejbližší lokalitě v Německu žije na rybnících s intenzivním sportovním rybolovem. Ryby spíše vadí jiným druhům vážek (zejména *L. rubicunda*). Omezená a pestrá rybí obsádka s přítomností dravých druhů ryb (candát) by tedy vadit neměla, horší by bylo masivní vysazení nebo přemnožení určitého druhu ryby (kapr, karas, střevlička východní) které by způsobily negativní změnu v ekologických poměrech v nádrži (poměr fyto- a zooplanktonu, zákal, likvidace submerzní vegetace). Podle Duška & Mertvy (2004) dobrým kritériem zda velikost rybí osádky je vyhovující, je průhlednost vody v nádrži. Výzkumy ukázaly že při průhlednosti vody 50 cm v letních měsících jsou ještě dobré podmínky pro rozvoj vodních makrofyt. Vysoká průhlednost vody umožňuje rozvoj submerní (ponořené vegetace) a na ni vázané společenstvo fytofilních (rostlinomilných) druhů bezobratlých. Důležitým ukazatelem je také výskyt velkého zooplanktonu, zejména velkých perlooček r. *Daphnia*, které se živí drobným fytoplanktonem a zabraňují tak vzniku vegetačního zákalu vody. Ideální stav z hlediska ochranného režimu největší nádrže je zachování současného stavu včetně zarybnění.

Přítomnost vzrostlých listnatých dřevin na břehu největší nádrže je pozitivní z hlediska ekologických nároků vážky široké. Zdá se, že v této části lokality je stav stromových porostů stabilizovaný a netřeba jej měnit. Naprosto jiné poměry jsou na západním okraji lokality kde břehy jiné vodní nádrže zarostly náletem borovic. Alespoň část mělčin vhodných pro vývoj larev a epigamní aktivity imag musí být po většinu dne osluněna. Pro zachování biodiversity vážek (na volné plochy vyletovala např. *Crocothemis erythraea*) je proto potřeba vyřezat část náletových dřevin tak, aby byl jejich porost rozvolněný a koruny nebyly zapojené.

Zhodnocení společenstva vážek nádrží u Hradčanského letiště

Při průzkumu nádrží u Hradčanského letiště v letech 2010–2013 bylo zjištěno 36 druhů vážek, které dosud nebyly publikovány. Jednotlivé nádrže mají odlišné složení fauny vážek, což je zřejmě ovlivněno jejich velikostí, mírou zastínění způsobeného stromovým porostem, případně mírou zarybnění. V databázi NDOP (Agentura ochrany přírody a krajiny ČR 2014) je k dispozici 116 nálezových dat celkem 28 druhů vážek zjištěných M. Waldhausrem. Kromě většiny jmenovaných druhů byl dále zjištěn výskyt *Calopteryx virgo*, *Lestes dryas* (VU), *Platycnemis pennipes* a *Libellula depressa*. Celkový počet zjištěných druhů tedy dosahuje 40.

K zvláště chráněným druhům patří tři druhy vážek v kategorii silně ohrožených – *Leucorrhinia albifrons*, *Leucorrhinia pectoralis* a *Ophiogomphus cecilia*. Vývoj posledního druhu je vázán na tekoucí vody, nejbliže je možný v řece Ploučnici. Na zkoumanou lokalitu zaletuje pouze za potravou. Jmenované druhy jsou zároveň zvláště chráněny podle práva Evropských společenství: *Leucorrhinia pectoralis* a *Ophiogomphus cecilia* jsou zařazeny do přílohy II a IV; *Leucorrhinia caudalis* a *L. albifrons* do přílohy IV Směrnice o stanovištích NATURA 2000. Do Červeného seznamu ohrožených druhů bezobratlých (Farkač et al. 2005) patří 17 druhů: EX – až dosud řazena *Leucorrhinia caudalis*; CR – *Leucorrhinia albifrons*; VU – *Anaciaeschna isosceles*, *Anax parthenope*, *Gomphus vulgatissimus*, *Lestes dryas*, *Leucorrhinia dubia* a *Leucorrhinia pectoralis*; EN – *Brachytron pratense*, *Leucorrhinia rubicunda*, *Ophiogomphus cecilia*, *Orthetrum bunneum* a *Somatochlora flavomaculata*; NT – *Caenagrion hastulatum*, *Lestes barbarus*, *Ischnura pumilio* a *Sympetma fusca*.

Pozoruhodné je, že se na této lokalitě vyskytuje všech pět druhů vážek rodu *Leucorrhinia* zastoupených v ČR, zajímavý je společný výskyt druhů odlišného původu a s odlišným nárokem na stanoviště, kromě západosibiřské *Leucorrhinia caudalis* se zde rozmnožuje mediteránní *Crocothemis erythraea*, zastížená byla rovněž východomediterránní *Anax parthenope*.

Druh	Červený seznam	Vyhláška MZP ČR 395/1992	Směr. Rady č. 92/43/EEC	Rok posledního nálezu (pozorovatel)
<i>Calopteryx splendens</i> (Harris, 1782)		motýlice lesklá		2010 (Ho)
<i>Lestes barbarus</i> (Fabricius, 1798)	NT	šídlatka brvnatá		2010 (KF)
<i>Lestes sponsa</i> (Hansemann, 1823)		šídlatka páskovaná		2013 (Ho, KF)
<i>Sympetma fusca</i> (Vanden Linden, 1820)	NT	šídlatka kroužkovaná		2010 (Ho)
<i>Pyrthosoma nymphula</i> (Sulzer, 1776)		šídélko ruměnné		2013 (Ho, KF)
<i>Erythromma najas</i> (Hansemann, 1823)		šídélko rudoočko		2012 (KF)
<i>Coenagrion hastulatum</i> (Charpentier, 1825)	NT	šídélko kopovité		2012 (KF)
<i>Coenagrion puella</i> (Linnaeus, 1758)		šídélko páskované		2013 (Ho, KF)
<i>Coenagrion pulchellum</i> (Vander Linden, 1825)		šídélko širokoskvrnné		2012 (KF)
<i>Enallagma cyathigerum</i> (Charpentier, 1840)		šídélko kroužkované		2010 (KF)
<i>Ischnura pumilio</i> (Charpentier, 1825)	NT	šídélko malé		2013 (Ho)
<i>Ischnura elegans</i> (Vander Linden, 1820)		šídélko větší		2013 (Ho)
<i>Aeshna cyanea</i> (Müller, 1764)		šídlo modré		2012 (Ho)
<i>Aeshna grandis</i> (Linnaeus, 1758)		šídlo velké		2010 (KF)
<i>Aeshna mixta</i> Latreille, 1805		šídlo pestré		2012 (Ho)
<i>Anaciaeschna isosceles</i> (Müller, 1767)	VU	šídlo červené		2013 (Ho, KF)
<i>Anax imperator</i> Leach, 1815		šídlo královské		2013 (Ho, KF)
<i>Anax parthenope</i> (Selys 1850)	VU	šídlo tmavé		2012 (Ho)

Druh	Červený seznam	Vyhláška MZP ČR 395/1992	Směr. Rady č. 92/43/EEC	Rok posledního nálezu (pozorovatel)
<i>Brachytrion pratense</i> (Müller, 1764)	EN			2010 (KF)
<i>Gomphus vugatissimus</i> (Linnaeus, 1758)	VU			2010 (KF)
<i>Ophiogomphus cecilia</i> (Fourcroy, 1785)	EN	SO	příl. II a IV	2013 (KF)
<i>Cordulia aenea</i> (Linnaeus, 1758)				2013 (Ho)
<i>Somatochlora metallica</i> (Vander Linden 1825)				2013 (Ho, KF)
<i>Somatochlora flavomaculata</i> (Vander Linden, 1825)	EN			2010 (KF)
<i>Libellula quadrimaculata</i> Linnaeus, 1758				2013 (Ho, KF, KH)
<i>Orthetrum brunneum</i> (Fonscolombe 1837)	EN			2010 (KF)
<i>Orthetrum cancellatum</i> (Linnaeus, 1758)				2013 (Ho, KF)
<i>Crocothemis erythraea</i> (Brullé, 1832)				2013 (KH)
<i>Sympetrum danae</i> (Sulzer, 1776)				2012 (KH)
<i>Sympetrum sanguineum</i> (Müller, 1764)				2012 (Ho)
<i>Sympetrum vulgatum</i> (Linnaeus, 1758)				2010 (KF)
<i>Leucorrhinia albifrons</i> (Burmeister, 1839)	CR	SO	příl. IV	2013 (Ho, KF)
<i>Leucorrhinia caudalis</i> (Charpentier, 1840)	EX		příl. IV	2013 (Ho, KF)
<i>Leucorrhinia dubia</i> (Vander Linden, 1825)	VU			2010 (KF)
<i>Leucorrhinia pectoralis</i> (Charpentier, 1825)	VU			2012 (Ho, KH)
<i>Leucorrhinia rubicunda</i> (Linnaeus, 1758)	EN			2012 (Ho)

Tabulka 3: Přehled vážek zjištěných na nádržích u Hradčanského letiště. Legenda: Druhy Červeného seznamu ohrožených druhů bezobratlých živočichů ČR (Farkač et al. 2005) – **EX** = vyhynulý (Extinct), **CR** = kriticky ohrožený (Critically Endangered), **EN** = ohrožený (Endangered), **VU** = zranitelný (Vulnerable), **NT** = téměř dotčený (Near Threatened); Zvláště chráněné druhy Vyhlášky MŽP ČR 395/1992 Sb. v platném znění – **SO** = silně ohrožený druh; Směrnice Rady č. 92/43/EEC z 21. května 1992 o ochraně přírodních stanovišť, volně žijících živočichů a planě rostoucích rostlin, Hora (1998): **Příl. II** = Příloha II : Druhy živočichů a rostlin v zájmu Společenství, jejichž ochrana vyžaduje vyhlášení zvláštních území ochrany, **Příl. IV** = Příloha IV: Druhy živočichů a rostlin v zájmu Společenství, vyžadující přísnou ochranu.

Závěr

Inventarizační průzkum vodních nádrží u Hradčanského letiště, okr. Česká Lípa, Liberecký kraj, vedl k nálezu vážky *Leucorrhinia caudalis*. Tento představuje v pořadí čtvrtou známou lokalitu v ČR a byl učiněn po 50 letech. Vážka se v území vyskytuje v malé populaci, ale pravděpodobně se rozmnožuje, na což bylo poukázáno nálezem mladého samce schopného letu na krátkou vzdálenost a zjištěním jednoho tandemu v letu. Dosud se nepodařilo najít larvu nebo exuvii. Průzkumem bylo prokázáno, že území je přírodovědně zachovalé a právem navrženo k územní ochraně formou přehlášení stávající Přírodní rezervace Hradčanské rybníky.

Dalším důkazem dosavadní potvrzení 40 druhů vážek, některé s protichůdnými nároky na prostředí – mediteránní druhy *Crocothemis erythraea* a *Anax parthenope* se západosibiřským prvkem *Leucorrhinia caudalis*, ale také výskyt 23 zvláště chráněných druhů rostlin a živočichů. Složení fauny vážek vodních nádrží se v průběhu let mění, je ovlivňováno zastíněním i osazením rybami a projevuje se především v Z části území. Pro udržení druhové rozmanitosti společenstva vážek a kvalit přírodního charakteru lokality bude potřebné provést řadu managementových zásahů. Nutnou podmínkou je zabránění přerýbnění vodních nádrží, udržení čistoty a hladiny vody v dostatečné výši tak, aby nádrže i tůně nezůstaly bez vody.

Poděkování

Za poskytnutí údajů, za absolvování někdy společných průzkumů, provedení fotografické dokumentace děkuji spolupracovníkům Ing. Kv. Hlávkoví a K. Filipovi. Za poskytnutí údajů z NDOP, doplnění příspěvku včetně poskytnutí odborné literatury děkuji Mgr. M. Waldhauserovi, PhD. Za cizojazyčné překlady abstraktu, klíčových slov a resumé děkuji RNDr. P. Kühnovi z České Lípy.

LITERATURA

- Agentura ochrany přírody a krajiny České republiky 2014: NDOP, Nálezová databáze AOPK ČR. online 13.2.2014, URL: <http://portal.nature.cz/>
- d'Aquilar J., Dommanget J. L. & Préchac R. 1985: *Guide des Libellules d'Europe et d'Afrique du Nord*. Delachaux & Niestlé, Editeurs Neuchatel, Paris, 341 pp.
- Askew R.R. 2004: *The Dragonflies of Europe*. Halley Books, 308 pp.
- Brockhaus T. & Fischer U. 2005: *Die Libellul fauna Sachsens*. Natur & Text Rangsdorf, 427 pp.
- Dijkstra K.-D. B. & Lewington R. [eds.] 2006: *Field guide to the dragonflies of Britain and Europe*. British Wildlife Publishing, Gillingham.
- Dolný A. 2005: *Metodika monitoringu evropsky významného druhu vážka jasnokvrnná (Leucorrhinia pectoralis)*. AOPK ČR. Dostupné z: http://www.nature.cz/publik_syst2/files08/Metodika-Leucorrhinia-pectoralis.pdf.
- Dolný A., Bárta D., Waldhauser M., Holuša O., Hanel L. (eds.) 2007: *Vážky České republiky: Ekologie, ochrana a rozšíření. /The Dragonflies of the Czech Republic, Ecology, Conservation and Distribution*. Vlašim: Český svaz ochránců přírody. Vlašim, 672 pp.
- Dušek M. & Merta L. 2004: Vliv rybí posádky na vodní biotopy. Zásady péče o nelesní biotopy v rámci soustavy Natura 2000. Min. živ.prostředí Praha. *Planeta*, XII, (8): 29–30.
- Farkač J., Král D. & Škorpík M. 2005: *Červený seznam ohrožených druhů České republiky. Bezobratlí*. AOPK ČR, Praha, 758+ 2 pp.
- Hanel L. & Zelený J. 2000: *Vážky – výzkum a ochrana. Metodika Českého svazu ochránců přírody 9*. ČSOP Vlašim, 240 pp.
- Honců M. 1998: *Leucorrhinia albifrons* (Burmeister, 1839) – nový druh vážky pro Čechy. *Bezděz*, 7: 229–230.
- Hora J. (ed.) 1998: *Legislativa EU a ochrana přírody*. Česká společnost ornitologická, Praha. 96 pp.
- Jeziorski P. 1998: The check-list of the dragonflies (Odonata) of the Czech Republic. *Čas. Slez. Muz. Opava* (A), 47: 173–177.
- Jeziorski P. 2000: *Leucorrhinia albifrons* (Burmeister, 1839) and *L. caudalis* (Charpentier, 1840) (Insecta: Odonata: Libellulidae) in the Czech Republic. *Čas. Nár. Muzea, Řada přírodovědná*, 169 (1–4): 45–46.
- Jeziorski P. & Holuša O. 2012: An updated checklist of the dragonflies (Odonata) of the Czech Republic. Aktualizovaný seznam vážek (Odonata) České republiky. *Acta Mus. Beskid.*, 4: 143–149.
- Kúdela M., Dolný A., Bárta D., Blaškovič T. & Bulánková E. 2004: First records of *Leucorrhinia caudalis* (Odonata, Libellulidae) in Slovakia. *Biológia*, Bratislava, 59/2: 152.
- Kuhn & Burbach (eds.) 1998: *Libellen in Bayern*: 86–87. Ulmer, Stuttgart.

- Mackovčín P., Sedláček M. & Kuncová J. 2002: Liberecko. In: Mackovčín P. a Sedláček M. (eds.): *Chráněná území ČR. Svazek III.* Agentura ochrany přírody a krajiny ČR a EkoCentrum Brno, Praha, 331 pp.
- Modrý M. & Sýkorová J. 2004: *Maloplošná chráněná území Libereckého kraje*. Liberec. 120 pp.
- Observado.org 2014: online 13.2.2014, URL: http://observado.org/soort/view/643?-waardplant=0&poly=1&from=2001-02-13&to=2014-02-13&prov=141&maand=0&rows=20&os=0&hide_hidden=0
- Polák M. 2012: Unikátní poklad v Hradčanech. Amatér našel téměř vyhynulou vážku. *Českolipský deník*. online 13.2.2014, URL: http://ceskolipsky.denik.cz/zpravy_region/unikatni-poklad-v-hradcanech-amater-nasel-temer-vyhynulou-vazku-20120724.html
- Raab R., Chovanec A. & Pennerstorfer J. 2006: *Atlas der Libellen Österreichs*. Umweltbundesamt, Wien, Springer Wien New York, 343 pp.
- Stenberg K. & Buchwald R. (eds.) 2000. *Die Libellen Baden-Württembergs, Bd. 2: Großlibellen (Anisoptera)*, 712 s., Verlag Eugen Ulmer GmbH & Co., Stuttgart
- Teyrovský V. 1965: Studie fauny vážek Osoblažska. (Studien der Libellenfauna des Gebietes von Osoblaha). *Referáty entomol. Symposia* 22.–24. IX. 1964. Slezské muzeum, Opava: 259–284.
- YouTube 2014a: online 13.2.2014, URL: <http://www.youtube.com/watch?v=PkiDYTr-d8v4>
- YouTube 2014b: online 13.2.2014, URL: <http://www.youtube.com/watch?v=Co3ig-dT2Yk>
- YouTube 2014c: online 13.2.2014, URL: <http://www.youtube.com/watch?v=FjiIgx9ueiM>

RESUMÉ

Neufunde der Zierlichen Moosjungfer *Leucorrhinia caudalis* (Charpentier, 1840), (Odonata, Libellulidae) in Bezirk Česká Lípa (Tschechische Republik)

Miroslav Honcú

Die Erkundung zur Inventarisierung der Wasserbehälter am Flugplatz in Hradčany (Kummer), Bez. Česká Lípa, Kreis Liberec, führte zum wiederholten Funde der *Leucorrhinia caudalis*. Dieser Fund stellt der Reihenfolge nach die vierte bekannte Lokalität in der ČR dar und wurde nach 50 Jahren seit dem letzten Funde gemacht. Die Moosjungfer kommt in diesem Gebiet in einer nur kleinen Population vor, sie vermehrt sich aber, was indirekt durch den Fund eines nur auf kleine Entfernungen flugfähigen jungen Männchens und der Feststellung eines Tandems im Fluge nachgewiesen wurde. Bisher ist es nicht gelungen, eine Larve oder eine Exuvie zu finden. Durch diese Erkundung wurde nachgewiesen, dass dieses Gebiet trotz der verschiedenen Belastungen in naturwissenschaftlicher Hinsicht gut erhalten ist und mit Recht zum Landschaftsschutz durch den Anschluss an das bereits bestehende Naturschutzgebiet Hradčanské rybníky (Teiche bei Kummer) vorgeschlagen wurde. Den Beweis liefert das Vorkommen einer ganzen Reihe besonders geschützter Pflanzen- und Tierarten (Siehe Verzeichnis) Bisher wurden hier 40 Libellenarten, darunter auch Arten mit etwas unterschiedlichen Anforderungen an die Umweltbedingungen festgestellt – die mediterranen Arten *Crocothemis erythraea* und *Anax parthenope* mit dem westsibirischen Element der *Leucorrhinia caudalis*. Die Zusammensetzung der Libellenfauna der Wasserbehälter ändert sich im Laufe der Jahre, sie ist abhängig von der Beschattung und dem Fischbesatz und macht sich insbesondere im südlichen Teil des Gebietes besonders bemerkbar. Zur Erhaltung der Artenvielfalt wird im Gebiet ein feinfühliges Management-Eingriff (Entfernung des Kiefernanzflugs), ein gründliches Aufräumen und die Aufrechterhaltung der Bedingungen des territorialen Schutzes der Lokalität notwendig sein. Eine notwendige Bedingung ist auch die Erhaltung der Reinheit des Wassers in den Wasserbehältern und die Erhaltung des Wasserstandes in einer solchen Höhe, dass die Wasserbehälter und -Tümpel niemals ohne Wasser bleiben.

Übersetzt von Petr Kühn

Obr. 1. Vážka široká (*Leucorrhinia caudalis*), Hradčany, 20. 5. 2012, mladý samec s tmavými plankami. Foto Kv. Hlávka.

Obr. 2. Vážka široká (*Leucorrhinia caudalis*), Hradčany, 18. 6. 2013, plně vybarvený samec s bílými plankami. Foto M. Honců.

Obr. 3. Vážka běloústá (*Leucorrhinia albifrons*), Hradčany, 18. 6. 2013, samec. Foto K. Filip.

Obr. 4. Vážka červená (*Crocothemis erythraea*), Hradčany, 23. 6. 2013, samice. Foto Kv. Hlávka.

Obr. 5. Mapa výskytu vážky široké (*Leucorrhinia caudalis*), vodní nádrže u Hradčanského letiště. M. Honců.

Obr. 6. Neuvěřitelná nádrž u Hradčanského letiště. Foto Kv. Hlávkva.

Obr. 7. Hradčany, odbudňovací příkop V od největší nádrže. Foto M. Honců.

Obr. 8. Hradčany, tůň s porostem rdeštu (Potamogeton natans). Foto M. Honců.

MATERIÁL

ČESKOLIPSKÁ FARA U VŠECH SVATÝCH

Jaroslav Panáček

V roce 2012 si augustiniáni připomínali 750. výročí příchodu jejich řádu do českých zemí. Současně s tímto výročím bylo možno oslavit jedno pro českolipské farníky důležité jubileum: 225 let od zřízení druhé českolipské fary, a to právě při kostele Všech svatých augustiniánského kláštera. Jen nemnoho měst u nás se mohlo honosit existencí dvou far ve městě. Ze severočeských to byly kromě České Lípy pouze Litoměřice, na západ odtud pak ještě Most nebo Cheb. Následující řádky osvětlují okolnosti vzniku druhé fary v České Lípě.

Územní rozsah českolipské farnosti na konci 18. století

Počátky původní českolipské fary nutno patrně klást do doby vzniku města a s ním i farního kostela, které jsou podle posledních výzkumů kladeny do let 1310–1319 (Panáček 2002). Samotná budova fary stála patrně již od počátku v těsném severozápadním sousedství farního kostela sv. Petra a Pavla na dnešním Škroupově náměstí a zanikla spolu s kostelem po velkém požáru města v roce 1787. K českolipskému farnímu obvodu byly od počátku postupně inkorporovány vesnice v sousedství města, které nebyly vybaveny vlastním kostelem. K nejstarším z nich patřily patrně Častolovice, Dubice, Stará Lípa a Svárov.

V poslední čtvrtině 18. století byla Česká Lípa vybavena již celkem šesti kostely. Dvěma ve městě (sv. Petra a Pavla, sv. Mikuláše) a čtyřmi na předměstích (sv. Maří Magdaleny, sv. Kříže, Narození Panny Marie, Všech svatých). Pouze jeden z nich byl však farní (sv. Petra a Pavla), ostatní filiální (sv. Kříže, Narození Panny Marie, sv. Mikuláše) nebo církevních řádů (Všech svatých – augustiniánů, sv. Maří Magdaleny – plaských cisterciáků). K pravidelným nedělním či svátečním bohoslužbám sloužil pro celý farní obvod pouze děkanský kostel sv. Petra a Pavla. Přes postižení obyvatel kontribucí a průtahy vojsk při slezských válkách (1741–1742, 1744–1745) a vypleněním za sedmileté války (1756–1763) se Česká Lípa zařadila mezi přední česká města v manufakturním podnikání. Důsledkem toho se právě

v období druhé poloviny 18. století město značně rozrůstalo, hlavně vlivem příchodu pracovních sil. Od roku 1757 do roku 1785 se počet obyvatel zvýšil přibližně o 75 % na 4200 osob (Panáček 2012, 19, tab. 1).

Kromě vlastního města Česká Lípa náleželo k farnímu obvodu českolipské fary ještě 10 vesnic a 1 samota. Byly to vesnice Častolovice (Schaßlowitz), Dubice (Klein Eicha), Lesná (Zuckmantel), Neuborn, Okřešice (Aschendorf), Sosnová (Künast), Stará Lípa (Alt Leipa), Svárov (Schwora), Špičák (Spitzberg), Žizníkov (Schießnig) a samota Elend. Většinu vesnic známe, na mapách dnes nenalezneme pouze tři jména:

Neuborn (česky Nová studánka, Nový pramen) byla ves se zájezdním hostincem, později část osady Lesná, dnes součást obce Sosnová.^{1/}

Špičák (Spitzberg) bylo několik domů nad silnicí na západním úpatí kopce Špičák severně od České Lípy. Dnes součást České Lípy.^{2/}

Elend (česky Bída, Nouze) byla samota západně od Holého vrchu u České Lípy. Zanikla výstavbou železniční trati v roce 1872.^{3/}

Jednání o založení druhé fary

Kromě farníků českolipské farnosti přicházelo do města v neděli a ve sváteční dny na bohoslužby velké množství věřících i z okolních farností, takže farní kostel nemohl takovému náporu stačit. Město proto podalo návrh, že by mohly být konány mše i v augustiniánském klášteře. Tomu však oponoval tehdejší děkan Johann Christof Preißler s odkazem na císařské nařízení, že v klášterech, při nichž není zřízena fara, nemohou být konány veřejné bohoslužby. Toto jednání vyústilo v žádost, kterou purkmistr Adalbert Elbel, městská rada a obecní starší zaslali 26. února 1786 c. k. Guberniální a náboženské komisi v Praze (Anonym 1901, 378–380; Anonym 1937).

V odůvodnění žádosti uvedla městská rada, že město má 4099 duší a v obcích farního obvodu dalších nejméně 3000, takže zcela nepochybně okolo 6000 duší, které chtějí oltářní svátost přijímat. Takové množství věřících se ani při opakované mši nevejde do kostela, který pojme sotva 2000 lidí. Jak je vidět z konskripčních knih, tato čísla rok od roku narůstají a i dvě fary mohou sotva tomuto náporu stačit. Přesto by tomu mohlo napomoci zřízení druhé fary v augustiniánském klášteře, jehož kostel je dosti prostorný. Vedle hlavní školy, která je v klášteře zřízena, je zde 16 kněží, kteří mohou být duchovnímu v jeho úkolu nápomocni. Pokud nedojde ke zrušení kláštera, mohlo by tak být o duchovní správu obyvatel obchodního města Lípy postaráno. Součástí žádosti bylo i povolení možnosti pořádání bohoslužeb na svátek Panny Marie a záslibný den Obětování Pan-

ny Marie (Mariä Opferung) v kostele Narození Panny Marie v České Lípě.

Na základě žádosti města dostal litoměřický krajský úřad příkaz prověřit nutnost zřízení druhé fary v České Lípě. Za řízení krajského komisaře Antona von Bieneberga byla žádost ve městě prověřována od 31. března, mj. i při nedělní bohoslužbě, načež byl 3. dubna 1786 v přítomnosti okresního děkana Johanna Christofa Preißlera, ředitele úřadu novozámeckého panství Leopolda Webera, pěti delegovaných členů městské rady, tří obecních starších a tří členů měšťanského výboru sepsán závěrečný protokol (Anonym 1901, 380–382).

V protokole byl vyčíslen počet obyvatel ve městě a v přiřazených obcích na základě konskripčních knih:

Česká Lípa	4238 duší
Častolovice	262 duší
Dubice	113 duší
Stará Lípa	244 duší
Svárov	293 duší
Žizníkov	204 duší
Okřešice	100 duší
Sosnová a Neuborn	311 duší
Celkem	5765 duší

Komisionálně byly změřeny vnitřní rozměry farního kostela: délka 53 $\frac{3}{4}$ loktů (tj. 31,9 m), šířka 29 loktů (tj. 17,2 m). Podle ohledání mohl kostel najednou pojmut více než 2000 osob. Podle konskripčních knih činil průměrný nárůst počtu obyvatel 204 osob za 5 let. Bylo konstatováno, že Česká Lípa je proslulé obchodní středisko a okolní obce jsou dosti lidnaté, takže počet osob přicházejících o nedělích a svátečních dnech do města za obchodem a na bohoslužby počet farníků daleko převyšuje. V protokole byla opakována žádost o povolení možnosti pořádání bohoslužeb na svátek Panny Marie a záslibný den Obětování Panny Marie (Mariä Opferung) v kostele Narození Panny Marie v České Lípě.

Dva dny po odjezdu komisaře von Bieneberga zaslal purkmistr Adalbert Elbel s celou městskou radou, obecními staršími a členy měšťanského výboru Guberniální a náboženské komisi v Praze dopis (Anonym 1901, 383–385), v němž považovali za nutné doplnit a vysvětlit některé skutečnosti z protokolu. Je zřejmé, že s jednáním komisaře nebylo město spokojeno a vidělo, že jejich žádosti nebude vyhověno. Rovněž hrozilo, že klášter bude v rámci josefinských reforem zrušen a pak by snahy o zřízení druhé fary vyšly naprázdno.

Postoje zúčastněných osob byly různé. Děkan Preißler se snažil snahu městské rady mařit a stejný názor zaujal i litoměřický biskup. Dokonce ještě začátkem roku 1787 podali zaměstnanci kůru děkanského kostela stížnost proti zřízení druhé fary v klášteře a s tím spojených zmenšení jejich platů (SOkA Č. Lída, AM Č. Lída, inv. č. 2371, st. sg. 5/571).

O prosazení návrhu se naopak snažil převor augustiniánského klášte-ra P. Gottfried Melzer. Neočekávaně přišel v říjnu 1786 na městský úřad a na českolipský vikariát výnos krajského úřadu v Litoměřicích, v němž bylo potvrzeno, že podle dvorského dekretu, který podepsal 30. září ve Vídni nejvyšší purkrabí hrabě Jan Nepomuk Chotek, mohou českolipští augustiniáni převzít druhou faru ve městě (Anonym 1901, 385–386). Krajský úřad spolu s děkanem a městským úřadem má provést rozdělení územní působnosti obou far.

Rozdělení farního obvodu

První úřední návrh prostě rozdělil město podle severojižní uliční osy, takže augustiniánům měla připadnout část města a předměstí na západní straně počínaje od Zámečku (Schlössel, proti kostelu Narození Panny Marie) Mariánskou ulicí (Frauengasse), dále ulicí Dlouhou (Langegasse, dnes Jindřicha z Lipé) a Hrnčířskou (Töpfergasse) včetně vsí Lesná (Zückmantel), Sosnová (Kühnast) a Neuborn. Při dalších jednáních v průběhu prvních měsíců roku 1787 se však ukázalo, že část náležející k děkanství by byla menší a ulice těsně přiléhající k děkanskému kostelu sv. Petra a Pavla by se vlastně ocitly na území augustiniánské fary, takže byla na návrh děkana k faře u děkanského kostela přifařena i západní část městského jádra uvnitř hradeb včetně obcí Lesná, Sosnová a Neuborn. Protokol o rozdělení farních okrsků byl sepsán 26. ledna 1787 (SOkA Č. Lída, AM Č. Lída, inv. č. 2385, Klášter v České Lípě, st. sg. 2/619; německé názvy podle protokolu).

Dokladem těchto jednání o rozdělení je nedávno objevený schematický plán,^{4/} který byl k tomu účelu vyhotoven a v němž jsou projednávané změny barevně vyznačeny (obr. 1). Plán je výslovně zmiňován ve zprávě z 22. února 1787, kterou zaslal krajský úřad v Litoměřicích zemskému guberniu (Anonym 1901, 388–390). Na levé straně je žlutou barvou vyznačeno území, které připadlo k nově zřízené faře u Všech svatých (německé názvy podle plánu): západní strana Mariánské (Frauengasse) a Hrnčířské ulice (Töpfergasse), celý předměstský obvod vně hradeb mezi těmito ulicemi a samozřejmě Zádušní ulice (Wiedengasse, dnes Paní Zdislavy). Dále byly přifařeny k nové faře vesnice Častolovice (Schaszlowitz) a Dubice (Eicha). Na plánu

není zachycena samota Elend západně od města. Žlutě jsou zde vyznačeny i vesnice Sosnová (Künast) a Lesná (Zickmantel), které však nakonec připadly k faře u sv. Petra a Pavla (nezobrazena je ves Neuborn). Na pravé straně plánu je tmavší červenou barvou vyznačeno území děkanské fary: východní strana Mariánské (včetně kostela Narození P. Marie) a Hrnčířské ulice, celá část města a předměstí na východ od této linie s Křížovou ulicí (Kreuzgasse) i kostelem sv. Kříže, dále Kostelní náměstí (dnes Škroupovo) s děkanským kostelem včetně vesnic Stará Lípa (Alt Leipa), Svárov (Schwora), Žizníkov (Schiesnig) a Okřešice (Aschendorf). Světlejší červenou barvou je vyznačena část vnitřního města při obvodu hradeb (Ringmauern), která byla přiřazena k děkanství.

Součástí jednání bylo i rozdělení pohřebních míst, na nichž budou farníci obou far ukládat své zesnulé, a otázka školství, která byla v té době plně v kompetenci církve. V té době byla používána v České Lípě dvě pohřebiště, která však obě ležela na území, jež mělo zůstat při děkanské faře: hřbitov u kostela Narození Panny Marie a hřbitov u kostela sv. Kříže. Nakonec bylo rozhodnuto, že nové faře u Všech svatých připadne k používání hřbitov u kostela Narození Panny Marie a měšťanům bylo naopak dáno na jejich uvážení, zda budou své děti posílat do městské školy (Hauptschule) u kostela sv. Petra a Pavla nebo do augustiniánské triviální školy (Anonym 1937).

Zřízení nové fary

Fara u Všech svatých byla oficiálně zřízena guberniálním výnosem č. 2840 z 27. ledna 1787 (Anonym 1901, 390). Otázkou byla osoba nového faráře. Tehdejší augustiniánský převor P. Gottfried Melzer nechtěl tuto funkci převzít a navrhl proto P. Athanasia Stöhra, tehdejšího podpřevora.^{5/} Návrh byl patronem fary, jímž byl majitel panství hrabě Kounic, přijat. Dne 13. května 1787 byl konečně uzavřen protokol o rozdělení farních obvodů (Anonym 1901, 391–392). Podle protokolu připadla k faře u Všech svatých část předměstí na západ od Mariánské, Dlouhé a Hrnčířské ulice a vesnice Častolovice, Dubice a samota Elend.

Nového faráře uvedl slavnostně do úřadu o Letnicích, tj. 27. května 1787, lipský děkan Johann Christof Preißler za přítomnosti hraběte Michala Kounice, jeho manželky a dalších hraběcích hostů. Na počátku června byla pod kazatelnu kostela Všech svatých umístěna křtitelnice a pořízeny všechny pro faru nezbytné náležitosti (Anonym 1901, 391).

Od tohoto roku začaly být také vedeny na nové faře matriky narozených, oddaných a zemřelých ve farním obvodu. První matriky byly v České Lípě

na děkanství vedeny od roku 1575, ale shořely při prvním velkém požáru města v roce 1787. Nejstarší dochované tak pocházejí až z roku 1742 a od roku 1787 jsou ve Státním oblastním archivu v Litoměřicích dochovány ve dvou řadách: matriky farního úřadu děkanství pod signaturami L18, matriky farního úřadu augustiniánského kláštera pod signaturami L19.

Další osudy fary u Všech svatých

Rok 1787 byl na události bohatý. Dne 6. října, postihlo celou Českou Lípu obrovské neštěstí – celoměstský požár. Převážně dřevěná patra domů se stala jeho obětí. Údaje o počtu pohořelých domů a počtu obětí se různí. Popis požáru z pera městského sekretáře W. Heimricha (1887, 13–14) uvádí 384 shořelých domů, 24 stodol a 52 lidských obětí, zatímco tzv. Krátké popsání (1821, 3), tj. prosba o podporu po druhém městském požáru v roce 1820, mluví při prvním požáru o 480 shořelých domech a 57 lidských obětech. Ať tak či onak, nejméně dvě třetiny města lehly popelem. Podle W. Heimricha (1887, 27) byl augustiniánský klášter a kostel Všech svatých těžce poškozen. V kostele byl zničen hlavní oltář, oltář sv. Mikuláše, kostelní lavice u něj, kazatelna a varhany. Pouze díky „českokamenické stříkačce“ nevyhořel kostel celý. V konventu byly zpuštěny 24 cely, shořelo vše ze dřeva a zničeny byly i zvony na věži. Všechny škody však byly v následujících letech úsilím převora a řeholníků napraveny.

Další neblahá zpráva na sebe nenechala dlouho čekat. V rámci josefinských reforem měly být podle císařského rozhodnutí z 29. listopadu 1781 zrušeny všechny kláštery, které se nezabývaly vyučováním, nepěstovaly vědu nebo nepečovaly o nemocné. Protože rušení klášterů probíhalo vydáváním individuálních právních aktů pro jednotlivé případy, došlo na českolipský klášter až 16. prosince 1787 (Willomitzer 1859, 32–33). Tento nepříznivý verdikt se podařilo odvrátit, jak uvádí zápis v katalogu P. Kreybicha (1799, 329) „opera et interventu benevolorum amicorum,“ tj. přičiněním a prostřednictvím dobromyslných přátel. Díky jim bylo zrušení kláštera 14. června 1788 odvoláno. Přispěla k tomu patrně i existence druhé českolipské fary právě v augustiniánském klášteře.

Klášter tak mohl i nadále pokračovat ve své monastické, pedagogické i farní působnosti. Farní okrsek se postupně rozšiřoval. V roce 1789 byla k faře u Všech svatých přifařena osada Pihelsko (něm. Pihlerbaustellen), která nedlouho předtím vznikla.⁶⁷ Podle zápisu z 19. ledna 1843 (SOkA Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 2385, st. sg. 3/1538) náleželo k děkanské faře 4800 duší a ke klášterní faře 3200 duší.

Lada (něm. Jägersdorf) byla do roku 1897 pod církevní správou maltézského farního okrsku v Horní Libchavě. Toho roku obec Jägersdorf zažádala o změnu farní příslušnosti a 1. září 1897 došlo k vynětí obce z působnosti maltézského farního okrsku a přiřazení k augustiniánské faře u Všech svatých v České Lípě (SOkA Č. Lípa, AO Lada, inv. č. 5). S přechodem obce Jägersdorf pod správu předměstské fary u Všech svatých v České Lípě souviselo rovněž zřízení vlastního obecního hřbitova na úpatí Špičáku nad hlavní silnicí z České Lípy do Nového Boru.

Podle údajů v Hantschelově vlastivědě (1911, 464) se českolipská děkanská farnost rozrostla v roce 1911 již na 6726 duší a pod předměstskou farnost u Všech svatých spadalo 4591 duší. Poslední změna v působnosti augustiniánské fary nastala v roce 1927, kdy patrně v souvislosti s odchodem řádu maltézských rytířů z Horní Libchavy v roce 1925 k ní byla připojena Dolní Libchava. Roku 1927 povýšil svojí listinou z 9. července papež Pius XI. farní kostel Všech svatých na tzv. basiliku minor.^{7/} V roce 1937 pak oslavil augustiniánský klášter a celé město 150. výročí založení fary u Všech svatých (Anonym 1937).

Českolipský augustiniánský klášter, resp. konvent, který jej přes 300 let spravoval, byl v rámci akce „Kláštery“ dne 30. dubna 1950 zrušen. Objekt byl okamžitě násilně vyklizen. Budova byla přidělena učilišti automobilových opraven, ambit byl přidělen okresnímu muzeu jako jeho tzv. církevní oddělení. Celý klášter byl pak přidělen Okresnímu muzeu a Okresnímu archivu v roce 1960.

Závěr

Druhá českolipská fara při augustiniánském klášteře s basilikou Všech svatých by skutečně mohla v roce 2012 oslavit 225. výročí od svého založení, uskutečněného na žádost českolipských věřících v roce 1787. Fara totiž de facto dosud stále existuje, označená na rozdíl od děkanské fary „in urbe“ (ve městě) titulem „in suburbio“ (na předměstí). Lze se o tom přesvědčit pohledem na internetové stránky litoměřického biskupství (<http://www.dltm.cz/dieceze-litomerice>). Jejím administrátorem excurrento je českolipský děkan J. M. can. Viliam Matějka.

Poděkování

Impulsem k napsání tohoto článku byl nálezný plán rozdělení území mezi obě českolipské fary. Objevila jej při svém bádání v Národním archivu v Praze historička Mgr. Barbora Klipcová, které tímto srdečně děkuji

za možnost jeho publikování. Současně děkuji PhDr. Aleně Pazderové, vedoucí 1. oddělení Národního archivu v Praze, za svolení k otištění reprodukce plánu.

POZNÁMKY

- 1/ Neuborn se poprvé uvádí v roce 1745 v matrice zemřelých českolipské fary (SOA Litoměřice, MZ FÚ Česká Lípa – děkanství 1742–1776, sign. L18/6, s. 81, č. 14). J. Schaller (1787, 257) jej zmiňuje jako samostatnou ves o 10 domech, J. G. Sommer (1833, 323) již jej počítá k Lesné (Zuckmantel) jako část vsi. Po vybudování železniční trati Česká Lípa – Lovosice společností ATE (tzv. Severočeské transversálky) v roce 1898 se domy části Neuborn ocitly v prostoru mezi silnicí a železniční tratí. Hantschel (1911, 838) ještě uvádí Neuborn jako část osady Zückmantel, ale po roce 1918 již nezískal český ekvivalent a jméno bylo zapomenuto.
- 2/ Špičák (něm. Spitzberg) bylo původně pouze jméno kopce. Osídlení se zde poprvé objevuje v roce 1742 v matrice zemřelých českolipské fary (SOA Litoměřice, MZ FÚ Česká Lípa – děkanství 1742–1776, sign. L18/6, s. 20, č. 143). V době Schallerově (1787, 257) zde již bylo 7 domů. Název se udržel až do 20. století a teprve poté, co panelová sídliště dospěla až téměř k těmto místům, splynul Špičák s Českou Lípou. Dnes je jméno Špičák názvem patrně největšího panelového sídliště města.
- 3/ Elend, kde tehdy žila rodina Herrmannova, se objevuje poprvé v roce 1743 v matrice narozených českolipské fary (SOA Litoměřice, MN FÚ Česká Lípa – děkanství 1743–1757, sign. L18/1, s. 20, č. 113). Na mapě II. vojenského mapování z let 1836–1852 (list O 4 II) je Elend označen jako W. H., tj. Wirtshaus, tedy hostinec. Zanikl zbudováním železniční trati České severní dráhy (BNB) z České Lípy do Benešova nad Ploučnicí v roce 1872. Hantschel (1911, 873) ještě uvádí Elend jako název pro železniční strážní domek (Bahnwächterhaus).
- 4/ Plán je uložen v Národním archivu v Praze ve fondu Archiv české provincie augustiniánského řádu v kartonu 159 pod inv. č. 152.
- 5/ P. Athanasius Stöhr se narodil v roce 1738 v České Lípě, řádový slib složil v českolipském augustiniánském klášteře 14. listopadu 1762, pak se stal bakalářem teologie. V roce 1777 se vrátil do českolipského konventu, kde se stal podpřevorem. Jako první farář u Všech svatých byl pak v roce 1790 zvolen 56. převorem kláštera a zemřel zde 14. listopadu 1793 (Kreybich 1799, 258; Willomitzer 1881, 239, pozn. 1).
- 6/ V osadě pod bývalým hradem Pihel vznikl v 17. stol. vrchnostenský dvůr s pivovarem a mlýnem (Pihler Meierhof). Rozsáhlé pozemky, patřící ke dvoru, byly po zrušení dvora hrabětem Janem Josefem Maxmilianem Kinským v roce 1755 rozparcelovány a tak vznikla druhá část osady Pihel (dříve zvaná Pihelsko) podél silnice Česká Lípa – Nový Bor. Prvním domem č. 1 byl hostinec U zlatého buřtu, něm. Zur goldenen Wurst (Hantschel 1911, 977–978). Poprvé se název osady „Pihler

Baustelle“ uvádí v roce 1756 v matrice narozených fary Sloup z let 1742–1770 (SOA Litoměřice, sign. L143/5, s. 238). V Kreybichově (1799, 329) latinském katalogu jsou tyto domy označeny jako „oazas circa viam regiam Haydam versus situatas,“ tj. oázy umístěné okolo královské silnice směrem k (Novému) Boru, což nejlépe vystihuje izolovanost jednotlivých obydlí.

- 7/ Titul velká bazilika (basilica maior) je rezervován pro vlastní kostely papeže s papežským trůnem, malá bazilika (basilica minor) pak pro ostatní povýšené kostely. Titul může udělit pouze hlava katolické církve.

PRAMENY

Národní archiv Praha:

Archiv české provincie augustiniánského řádu, k. 159:
inv. č. 152, Plán České Lípy, b. d.

Státní oblastní archiv (SOA) Litoměřice:

Matrika narozených (MN) farního úřadu (FÚ) Česká Lípa – děkanství 1743–1757, sign. L18/1

Matrika zemřelých (MZ) farního úřadu (FÚ) Česká Lípa – děkanství 1742–1776, sign. L18/6

Matrika narozených farního úřadu Sloup 1742–1770, sign. L143/5

Státní okresní archiv (SOKA) Česká Lípa:

Archiv města (AM) Česká Lípa:

inv. č. 2371, Stížnost zaměstnanců kúru 1787, st. sg. 5/571

inv. č. 2385, Klášter v České Lípě, st. sg. 2/619, Protokol o rozdělení farních okrsků 1787

inv. č. 2385, Klášter v České Lípě, st. sg. 3/1538, Jednání o náležitosti věřících do jednotlivých okrsků far 1843

Archiv obce (AO) Lada:

inv. č. 5, Vynětí z farního okrsku Horní Libchava a přiřazení ke kostelu Všech svatých v České Lípě 1897

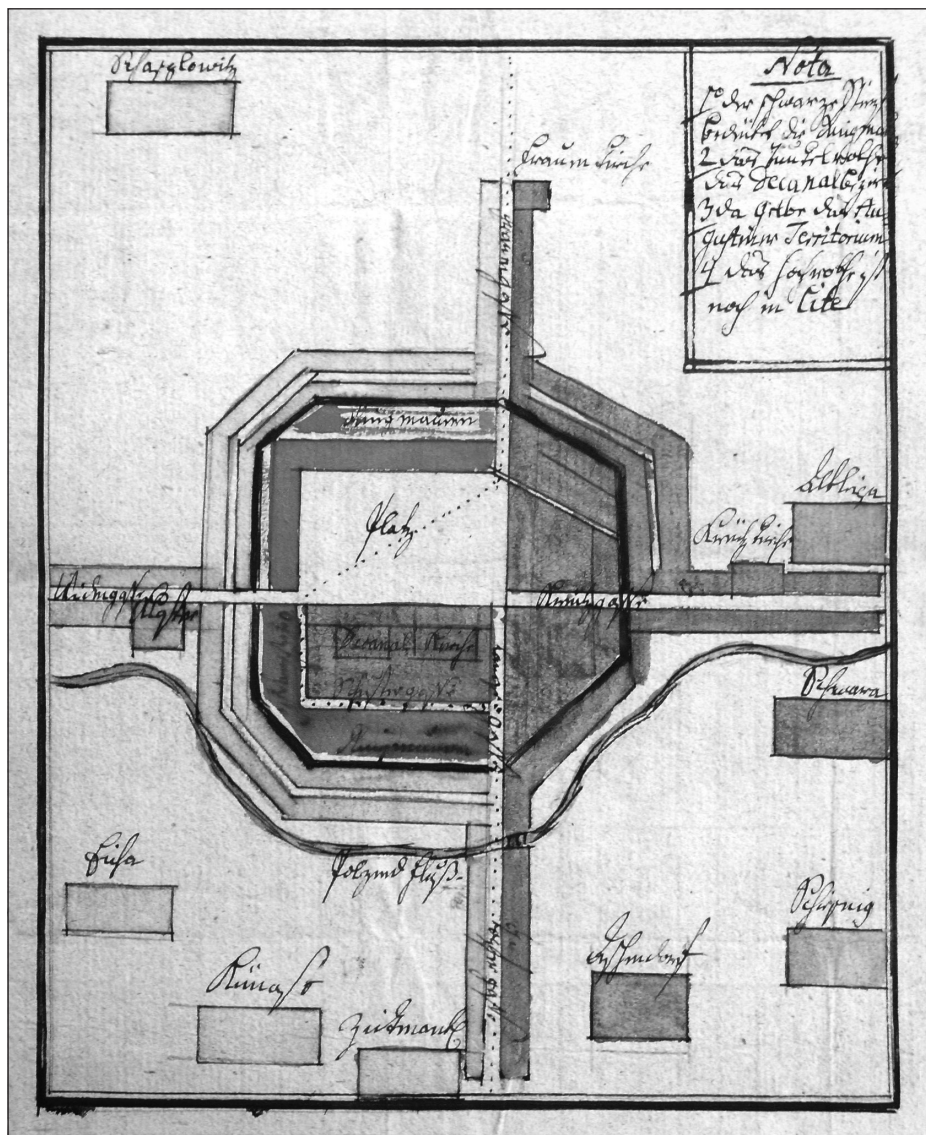
LITERATURA

Anonym 1901: Die Gründung der Leipaer Klosterpfarrei (Actenmäßige Darstellung im Klostergedenkbuche), Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs 24, 378–392.

Anonym 1937: 150 Jahre Leipaer Klosterpfarrei, Deutsche Leipaer Zeitung z 21. 9. 1937, č. 216, s. 5.

Hantschel, F. 1911: Heimatkunde des politischen Bezirkes B.-Leipa. B.-Leipa.

- Heimrich, W. 1887: Der große Brand in Leipa am 6. October 1787. B.-Leipa.
- Krátké popsání 1821: Krátké popsánj wyhořenj Města České=Lípy w nocy 12tého kwětna 1820. Praha.
- Kreybich, P. 1799: Catalogus Patrum, ac Fratrum Ordinis Eremitici S. P. Augustini (rukopis). VMG Č. Lípa, sbírka rukopisů, sign. RK-74, přír. č. 45093.
- Panáček, J. 2002: Založení České Lípy a městské právo, *Bezděz* 11, 5–30.
- Panáček, J. 2012: Nástin demografického a sídelního vývoje historického území České Lípy, *Bezděz* 21, 5–24.
- Schaller, J. 1787: Topographie des Königreichs Böhmen V. Leutmeritzer Kreis, Prag.
- Sommer, J. G. 1833: Das Königreich Böhmen; statistisch-topographisch dargestellt I. Leitmeritzer Kreis. Prag.
- Willomitzer, J. N. 1859: Die alte oder Groß-Kirche St. Petri und Pauli in Böhmisches-Leipa. Leitmeritz.
- Willomitzer, J. N. 1881: Veremund Proche, Prior auf dem Bösige, und Dominik Stöhr, Director des Taubstummen-Institutes in Prag, *Mitteilungen des Nordböhmischen Excursions-Clubs* 4, 232–239.

Obr. 1. Plán rozdělení České Lípy a přifařených obcí mezi obě řady z roku 1787 (Národní archiv Praha, fond Archiv české provincie augustiniánského řádu, k. 159, inv. č. 152). Foto B. Klípcová.

ČESKOLIPŠTÍ RODÁCI V PREMONSTRÁTSKÉM KLÁŠTEŘE TEPLÁ

Petr Gajdošík

Premonstrátská kanonie v západočeské Teplé, založená na konci 12. století, patří mezi nejstarší české kláštery. Generace zdejších řeholníků pocházely nejen z nejrůznějších koutů Čech a Moravy, ale i z jiných zemí. V rámci zemí české koruny přijímal tepelský klášter největší množství svých členů přirozeně hlavně z Chebska a Plzeňska. Jedním z dokladů dávajících nám představu o složení konventu v průběhu staletí je rukopis *Syllabus professorum canoniae Teplensis ab anno 1600* obsahující personalia všech členů kláštera. V roce 1799 jej začal psát klášterní knihovník a analista Mathias Reichl a v jeho doplňování pokračovali následovníci až do roku 1945.^{1/} Mezi stovkami zde uvedených jmen nacházíme také šestnáct osob, které pocházely z Českolipska. Skoro nikdo z nich se sice nezapsal do dějin konventu výraznějším způsobem, jejich biografické medailony si ovšem i tak nezaslouží být opomenuty.

Ze všech šestnácti mladých mužů nepocházel nikdo z místních společenských elit. Většinou šlo o děti řemeslníků nebo drobných zemědělců, v jednom případě je doložena úřednická profese otce. Důvody jejich vstupu do řádu a kláštera mohly být ideové, sociální i psychologické – přesnou motivaci se asi nikdy nedozvíme.^{2/} V některých případech máme u adeptů doloženo studium v Praze, ať už v premonstrátském Norbertinu^{3/} nebo v arcibiskupském semináři, jiní absolvovali studia v domácím teologickém studiu přímo v Teplé, které zde mělo tradici již od středověku.^{4/} Po svém vysvěcení prakticky všichni trvale působili na farách na Chebsku a Karlovarsku příslušejících tepelskému klášteru.

Níže uvedené medailony vycházejí především z údajů obsažených v *Syllabus professorum canoniae Teplensis*, přičemž některé údaje byly konfrontovány s jinými prameny (především matriční záznamy o narození či úmrtí) a v některých případech i s osobními spisy řeholníků uloženými ve fondu Klášter premonstrátů Teplá (1197–1950) deponovaném ve Státním okresním archivu Cheb.^{5/} Pořadí jmen zachovávám podle uvedení v *Syllabus*

professorum canoniae Teplensis (což odpovídá i časové chronologii), stejně jako uvádění latinské podoby řeholního jména. Za účelné považuji v textu či poznámkách popsat některé speciální termíny a přesněji určit místní názvy, uváděné v *Syllabus professorum canoniae Teplensis* výhradně latinsky.

Balthasar, křestním jménem Baltazar Ernst **Ebel** se narodil 16. října 1669 v České Lípě. Na svátek seslání Ducha svatého 7. června 1699 vysvěcen na podjáhna, jáhnem vysvěcen až 6. května 1702 v klášterním kostele v Teplé.^{6/} Jeho další osudy nejsou známy.

Raphael, křestním jménem Georg **Blumentrith** se narodil 20. února 1688 v Horní Polici v rodině drobného zemědělce Wenzela Blumentritha. Do premonstrátského řádu byl vrchností propuštěn v roce 1708.^{7/} Slavné sliby vykonal 2. února 1713 v Praze, 10. března 1719 ustaven kaplanem v Dobřanech.^{8/} 1. února 1737 jmenován kaplanem v klášteře premonstrátek v Chotěšově.^{9/} Zemřel 18. dubna 1751 v Teplé.^{10/}

Daniel, křestním jménem Michael Nepomuk **Klus** se narodil 25. října 1727 v Mimoni. Studoval filozofii a práva na pražské univerzitě, 20. května 1753 složil slavné sliby. 28. března 1758 sloužil svou primiční mši v Chotěšově. Roku 1760 doložen jako pomocný učitel, od 14. května 1775 správcem farnosti v Horních Sekyřanech a Vlkyši^{11/} na panství Jana Františka z Widerspergu.^{12/} Jeho další osudy nejsou známy.

Bohuslaus, křestním jménem Ignác Bernard **Kirchberg** se narodil 20. srpna 1750 v České Lípě v rodině městského lékárníka Ignáce Kirchberga. Studoval na gymnáziu v České Lípě, později v Jičíně. Následovalo dvouleté studium práv v Praze, poté přestoupil ke studiu do Norbertina.^{13/} Zde přijal řádový oděv (tzv. obláčku, lat. vestitio) a po všech stupních svěcení vykonal 14. května 1775 slavné sliby. Poté působil v Norbertinu jako pomocný učitel. V dubnu 1778 zde absolvoval jáhenské svěcení, 14. června kněžské svěcení a 18. června sloužil v koleji sv. Norberta svou primiční mši. Jako učitel působil na Norbertinu až do roku 1781, kdy byl jmenován kaplanem v klášterní vsi Ovesné Kladruby.^{14/} Od 8. ledna 1800 jako kaplan v Pernarci,^{15/} 3. října 1803 přesunut jako lokalista do Svatého Vojtěcha.^{16/} Dne 22. června 1828 bylo v klášteře slaveno jeho kněžské jubileum (50 let). Zemřel na mrtvici 27. února 1831 ráno „po předchozím dni plném práce na nohou“. Pochován byl 1. března do klášterní krypty v Teplé.^{17/}

Nicolaus, křestním jménem Franz **Melzer** se narodil 7. září 1841 v České Lípě v rodině pekařského mistra Josepha Melzera. Obláčku přijal 6. října 1861, jednoduché sliby složil 7. října 1862, slavnostní sliby pak 8. října 1865.

Na podjáhna byl vysvěcen 8. června 1866, na jáhna 12. června a 15. června přijal kněžské svěcení. Dne 19. června 1866 sloužil v Teplé primiční mši a 9. září 1867 jmenován kaplanem ve Vidžině,^{18/} 2. září 1869 pak kaplanem v Chotěšově. Od roku 1879 kněz na několika farách ve správě tepelského kláštera, 2. ledna 1890 nastoupil jako administrátor ve Vidžině. Zde zemřel v noci 20. července 1903 před půlnocí na zástavu srdce. Na místním hřbitově byl 23. července také pochován.^{19/}

Leo, křestním jménem Joseph **Hossak** se narodil 19. března 1844 v České Lípě v rodině kolářského mistra Wenzela Hossaka. Obláčku přijal 2. října 1864, časné sliby vykonal 3. října 1865, slavné sliby pak 4. října 1868. Na podjáhna byl vysvěcen 20. července 1869, na jáhna 22. července a 25. července na kněze. Primiční mši svatou sloužil 26. července 1869 v Praze. 23. září 1869 jmenován kaplanem v Otročině.^{20/} Od 9. září 1872 kaplanem v kanonii v Teplé, 13. září 1879 kaplanem ve farním kostele v Teplé. Od 10. července 1882 nejdříve náhradní a od května 1883 řádný administrátor ve Svatém Vojtěchu. Dne 16. prosince 1889 na administrátorskou funkci rezignoval a vrátil se do kanonie v Teplé, pro špatný duševní stav byl ale umístěn do ústavu pro duševně choré v Dobřanech. Do kanonie v Teplé se vrátil 29. září 1897. Zde zemřel 15. listopadu 1898, na klášterním oddělení místního hřbitova byl pochován o dva dny později.^{21/} Po Leo Hossakovi zbyly v klášterní knihovně dva rukopisy. Z roku 1869 pochází komentovaná latinsko-německá sbírka církevního práva *Jus ecclesiasticum*, druhý nedatovaný rukopis nese název *Katechetik und Ritus*.^{22/}

Laurentius, křestním jménem Joseph **Proft** se narodil 8. února 1848 ve Stvolínkách čp. 37 v rodině drobného zemědělce Josepha Profta. Obláčku přijal 28. září 1866, časné sliby vykonal 29. září 1867. Studium teologie v Praze, slavné sliby vykonány 2. října 1870. Na podjáhna byl vysvěcen 12. července 1871, na jáhna 14. července a 16. července na kněze. Primiční mši svatou sloužil 23. července 1871. O rok později jmenován 1. října 1872 mimořádným profesorem fundamentální teologie a dogmatiky v arcibiskupském semináři, 26. dubna 1876 jmenován na základě arcibiskupského výnosu řádným profesorem. Od 24. prosince 1891 knězem v kanonii v Teplé, kde současně vyučuje teologii. 8. května 1899 jmenován klášterním notářem, 9. května 1903 sekretářem tepelského vikariátu, 25. května 1905 vikářem. Na funkci rezignoval v roce 1906. Zemřel 12. října 1917 v Teplé, 15. října na klášterním oddělení místního hřbitova „pohřben opatem Gilbertem Helmerem“.^{23/} V klášterní sbírce rukopisů se dochoval jeho *Notizbuch* s poznámkami týkajícími se zeměpisu,

historických staveb v Praze, astronomie, historie, hudby, šachů a významných osob.^{24/}

Ludovicus, křestním jménem Wenzeslaus **Dressler** se narodil 18. ledna 1848 v Bezdězu čp. 68. Obláčku přijal 27. září 1868, časné sliby složil 28. září 1869, věčné sliby 29. září 1872. Na podjáhna vysvěcen 9. června 1873, na jáhna 11. června a na kněze 13. června.^{25/} Primiční mši svatou sloužil 27. června 1873 na Bezdězu (Bezdicii). Od 1. června 1874 kaplan v Ovesných Kladrubech, 14. září 1878 kaplan ve Vidžíně, 13. srpna 1879 kaplan v Sekyřanech. Od 27. září 1886 ustanoven farářem ve vsi Mnichov.^{26/} Do konventu v Teplé se vrátil 10. března 1892. Zemřel 16. července 1911 v půl deváté večer, pohřben byl 19. července na klášterním oddělení místního hřbitova opatem Gilbertem Helmerem.^{27/}

Gabriel, křestním jménem Karl **Schubert** se narodil 7. března 1849 v Kuřívodech v rodině pekaře Prokopa Schuberta z čp. 77. Obláčku přijal 27. září 1868, časné sliby složil 28. září 1869, věčné sliby 29. září 1872. Na podjáhna vysvěcen 9. června 1873, na jáhna 11. června a na kněze 13. června.^{28/} Primiční mši svatou sloužil 20. června 1873 v Kuřívodech (Hühnerwasser). Od 6. září 1875 kaplanem v Úterý,^{29/} 3. května 1879 kaplan v městském kostele v Teplé, 14. září kaplan v Ovesných Kladrubech. Dne 27. října 1881 návrat do konventu v Teplé, 26. září 1883 prozatímní kaplan v městském kostele v Teplé. Zemřel v noci 1. listopadu 1905 v Teplé po problémech s játry a srdcem. Pohřben 4. listopadu na klášterním oddělení místního hřbitova opatem Gilbertem Helmerem.^{30/}

Conradus, křestním jménem Eduard Joseph **Kleeman** se narodil 18. března 1848 v rodině kovářského mistra Mathiase Kleemana z Dolní Libchavy čp. 73. Obláčku přijal 25. září 1870, časné sliby složil 26. září 1871, věčné sliby 27. září 1874. Na podjáhna vysvěcen 14. června 1875, na jáhna 16. června a na kněze 18. června.^{31/} Primiční mši svatou sloužil 26. června 1875 v Praze u minoritů (asi u sv. Jakuba). 29. června 1876 jmenován kaplanem v Mnichově, 12. září 1878 se vrátil zpět do kanonie a od 14. ledna 1879 byl vyslán na půlroční výpomoc do farnosti Svatá Kateřina u Klatov. Po návratu od 12. srpna 1879 kaplan ve Vidžíně a od 11. prosince 1885 v Touškově.^{32/} Od roku 1888 kněz ve Svatém Vojtěchu. Zemřel 21. února 1896 na náhlou zástavu srdce ve Svatém Vojtěchu, pohřben byl 23. února na tamním (dnes již zaniklém) hřbitově.^{33/}

Ferdinandus, křestním jménem Hendrich **Walz** se narodil 2. března 1849 v rodině nožíře Wenzela Walze v České Lípě. Obláčku přijal 25. září 1870, časné sliby složil 26. září 1871, věčné sliby 27. září 1874. Na pod-

jáhna vysvěcen 14. června 1875, na jáhna 16. června a na kněze 18. června.^{34/} Primiční mši svatou sloužil 19. června 1875 v Praze u sv. Jakuba. 28. února 1876 poslán na výpomoc do Pístova,^{35/} odkud se vrátil 2. června, aby byl 22. června jmenován kaplanem v Otročině. Od 14. září 1878 kaplan v Ovesných Kladrubech, odkud se do konventu vrátil 1. srpna 1879. V únoru 1880 ustanoven kaplanem a následně administrátorem v Pernarici. Od 13. března 1882 krátce kaplanem v mateřské kanonii v Teplé, poté od 27. dubna 1888 farář ve Svatém Vojtěchu. V září 1894 se vrátil do tepelské kanonie. Zemřel 14. listopadu 1896 v Teplé, o dva dny později byl pohřben na klášterním oddělení místního hřbitova.^{36/}

Augustinus, křestním jménem Franz Xaver **Hellmich** se narodil 26. června 1854 v rodině sedláka Josefa Hellmicha ze Stvolínek čp. 46. Obláčku přijal 28. září 1873, časné sliby složil 29. září 1874, věčné sliby 30. září 1877. Na podjáhna vysvěcen 10. června 1878, na jáhna 12. června a na kněze 14. června. Primiční mši svatou sloužil 21. června 1878 v kanonii v Teplé. Od 3. května 1879 kaplanem v Úterý, do kanonie se vrátil zpět 18. dubna 1880. Od 11. listopadu 1880 kaplan v Otročině, 16. ledna 1884 kaplan ve Stodu, 7. září 1888 kaplan v Touškově, od 24. prosince 1891 zde administrátor. Od 4. prosince 1900 farář v Chotěšově, od 30. června 1902 farář v Písově. Do kanonie se vrátil 19. ledna 1913. Zemřel v Teplé 9. prosince 1913 v půl čtvrté ráno na cévní mozkovou příhodu, pohřben byl 11. prosince na klášterním oddělení místního hřbitova opatem Gilbertem Helmerem.^{37/}

Godefridus, křestním jménem Wenzel **Horn** se narodil 16. srpna 1857 v rodině Laurenze Horna v Jablonci u Mimoně čp. 28. Obláčku přijal 8. září 1879, časné sliby složil 9. září 1880, věčné sliby 14. října 1883. Na podjáhna vysvěcen 9. června 1884, na jáhna 13. června a na kněze 15. června. Primiční mši svatou sloužil 22. června 1884 v Praze u sv. Jakuba. Následně byl 28. listopadu odeslán na výpomoc do Číhané,^{38/} do konventu v Teplé se vrátil 30. září 1887. Od 12. října 1887 kaplan v Úterý, od 7. září 1888 kaplan ve Stodu. Do kanonie se vrátil 11. srpna 1891, od 9. září kaplan v Ovesných Kladrubech. V roce 1893 byla odmítnuta jeho žádost o místo katechety v Hodkovicích nad Mohelkou. V letech 1894 a 1895 působil jako katecheta ve Vídni u Svatého Víta. Zemřel 12. června 1947 v Chlumci u Ústí nad Labem, kde byl také pochován na místním hřbitově.^{39/}

Bonifatius, křestním jménem Franz Josef **Stelzig** se narodil 24. prosince 1870 svobodné matce Terezii Stelzigové ze Stvolínek. Otec není známý, 21. srpna 1871 si jej ale osvojil Wenzel Hesse ze Stvolínek, který se oženil

s jeho matkou. Obláčku přijal 30. září 1888, časné sliby složil 1. října 1889. Po necelém roce ale 26. srpna 1890 své členství v řádu ukončil.^{40/} Jeho další osudy nejsou známy.

Justinus, křestním jménem Josef Anton **Tiebl** se narodil 26. ledna 1872 v České Lípě v rodině kancelisty Mathiase Tiebla. Obláčku přijal 13. září 1891, časné sliby složil 18. září 1892. Po necelých dvou letech ale 7. dubna 1894 opustil konvent i řád.^{41/} Jeho další osudy nejsou známy.

Candidus, křestním jménem Josef Franz **Bensch** se narodil 12. srpna 1880 v rodině Josefa Bensche z Křižan čp. 232. Obláčku přijal 1. října 1899, časné sliby složil 2. října 1900. Po dvou letech odešel v roce 1902 z kláštera i z řádu. Dráhu duchovního ale neopustil, protože 21. prosince 1904 byl vysvěcen na kněze.^{42/}

* * *

Smutným dovětkem tohoto příspěvku je skutečnost, že jak klášterní oddělení hřbitova v Teplé, tak všechny další farní hřbitovy zmíněné v textu byly v průběhu 50. let 20. století zcela devastovány a nedochoval se z nich jediný náhrobek.^{43/} V 60. letech byla barbary vyplněna i klášterní krypta v Teplé. Budiž tedy aspoň tyto medailony malou připomínkou několika „obyčejných“ životů.

POZNÁMKY

- 1/ Národní knihovna v Praze, Rukopisy kláštera v Teplé (dále NK Praha, Teplá), *Syllabus professorum canoniae Teplensis ab anno 1600. Collegit h. t. bibliothecarius Mathias Reichl 1799*, Cod. 61 (777), sign. A61. – Mathias Reichl se narodil 23. června 1730, na kněze byl vysvěcen v roce 1756. Po dlouhé kněžské dráze působil od roku 1796 v Teplé jako knihovník a analista až do své smrti 23. srpna 1804.
- 2/ Hledat motivy v souvislosti s některými bývalými premonstrátskými majetky na Českolipsku (především z okolí Jezvě) by bylo asi příliš odvážné.
- 3/ Norbertinum, řádová premonstrátská kolej v Praze, která vychovávala řádový dorost ke kněžské službě a snažila se být alternativou k jezuitskému Klementinu. Byla zrušena během josefínských reforem v roce 1783.
- 4/ Ke klášternímu školství v Teplé více viz např. Hlinomaz, Milan: Příspěvek tepelského kláštera k rozvoji školství v západních Čechách, *Minulostí západočeského kraje* XLIV, 2009, s. 73–86.
- 5/ Ve fondu jsou mj. uloženy i osobní spisy řeholníků. V případě osob uvedených v této práci obsahují dochované osobní spisy většinou nepodstatné fragmenty (zlomky korespondence, studijní výpisky), z nichž jsem pro tuto práci využil jen část. Pro

- úplnost ale uvádím přehled všech inventárních čísel vztahujících se k těmto osobám: inv. č. 749 (Georg Blumentrith), 753 (Daniel Klus), 759 (Ignác Kirchberg), 821 (Nicolaus Melzer), 822 (Leo Hossak), 823, 1156 (Laurentius Proft), 825 (Gabriel Schubert), 826, 1070 (Eduard Kleeman, Ferdinandus Walz), 828 (Augustinus Hellmich), 839 (Franz Stelzig) a 843 (Josef Tiebl).
- 6/ NK Praha, Teplá, *Syllabus professorum canoniae Teplensis*, pag. 23.
 - 7/ Státní okresní archiv (dále SOKA) Cheb, fond Klášter premonstrátů Teplá (1197–1950), inv. č. 749, propouštěcí list Anny Marie Františky princezny Toskánské ze Zákup ze 14. září 1708.
 - 8/ Dobřany (Wiesengrund), město jižně od Plzně, od 13. stol. v majetku kláštera premonstrátek v Chotěšově. V roce 1876 zde byl založen a postupně vybudován rozsáhlý areál Zemského ústavu pro choromyslné.
 - 9/ Chotěšov (Chotieschau), klášter premonstrátek v okrese Plzeň-jih, hierarchicky podřízený kanonii v Teplé.
 - 10/ NK Praha, Teplá, *Syllabus professorum canoniae Teplensis*, pag. 71; Státní oblastní archiv (dále SOA) Litoměřice, Sběrka matrik Severočeského kraje, sig. L44/2, matřka narozených 1657–1690, pag. 157.
 - 11/ Horní Sekyřany (Sekerzan) a Vlkýš (Wilkischau), osady obce Heřmanova Huť v okrese Plzeň-sever.
 - 12/ NK Praha, Teplá, *Syllabus professorum canoniae Teplensis*, pag. 181.
 - 13/ Stalo se tak asi v roce 1772, jak lze vyvodit z listu purkmistra a rady města Česká Lípa z 21. října 1772, kterým je Ignác Bernard Kirchberg propuštěn z jurisdikce města Česká Lípa. SOKA Cheb, fond Klášter premonstrátů Teplá (1197–1950), inv. č. 759.
 - 14/ Ovesné Kladruby (Habakladrau), obec v okrese Cheb.
 - 15/ Pernarec (Pernharz), obec v okrese Plzeň-sever.
 - 16/ Svatý Vojtěch (St. Adalbert), zaniklá ves západně od Teplé, osada obce Bezvěrov (Weserau). Lokálie – přífařená obec menšího významu.
 - 17/ NK Praha, Teplá, *Syllabus professorum canoniae Teplensis*, pag. 242; SOA Litoměřice, Sběrka matrik, sig. L18/1, matřka narozených 1743–1757, pag. 235; SOA Plzeň, Sběrka matrik západních Čech, č. 3499, Teplá – klášter 09, matřka zemřelých 1817–1847, fol. 10b.
 - 18/ Vidžín (Witschin), klášterní vesnice blízko Teplé.
 - 19/ NK Praha, Teplá, *Syllabus professorum canoniae Teplensis*, pag. 481; SOA Litoměřice, Sběrka matrik, sig. L19/3, matřka narozených 1816–1845, pag. 379.
 - 20/ Otročin (Landek), obec v okrese Karlovy Vary, od 13. století v majetku kláštera Teplá.
 - 21/ NK Praha, Teplá, *Syllabus professorum canoniae Teplensis*, pag. 493; SOA Litoměřice, Sběrka matrik, sig. L19/3, matřka narozených 1816–1845, pag. 438; SOA Plzeň, Sběrka matrik, č. 4485, Teplá – klášter 21, matřka zemřelých 1890–1947, fol. 12.
 - 22/ NK Praha, Teplá, 490 (550), sign. b69; 491 (551), sign. b70.
 - 23/ NK Praha, Teplá, *Syllabus professorum canoniae Teplensis*, pag. 502; SOA Litoměřice,

- Sbírka matrik, sig. L157/6, matrika narozených 1801–1850, fol. 137.
- 24/ NK Praha, Teplá, 697 (625), sign. e17.
- 25/ Vyšší svěcení absolvovali Ludovicus Dressler a Gabriel Schubert společně.
- 26/ Mnichov (Einsiedel), ves v okrese Cheb.
- 27/ NK Praha, Teplá, *Syllabus professorum canoniae Teplensis*, pag. 508; SOA Litoměřice, Sbírka matrik, sig. L3/6, matrika narozených 1832–1855, fol. 65.
- 28/ Vyšší svěcení absolvovali Gabriel Schubert a Ludovicus Dressler společně.
- 29/ Úterý (něm. Neumarkt, lat. Novum forum), městečko na okrese Plzeň-sever. V *Syllabus professorum canoniae Teplensis* psáno jako Neofori.
- 30/ NK Praha, Teplá, *Syllabus professorum canoniae Teplensis*, pag. 510; SOA Litoměřice, Sbírka matrik, sig. L81/7, matrika narozených 1849–1870, fol. 2.
- 31/ Vyšší svěcení absolvovali Conradus Kleeman a Ferdinandus Walz společně.
- 32/ Touškov (Tuschkau), ves v okrese Plzeň-jih.
- 33/ NK Praha, Teplá, *Syllabus professorum canoniae Teplensis*, pag. 517; SOA Litoměřice, Sbírka matrik, sig. L19/15, matrika narozených 1840–1867, fol. 40.
- 34/ Vyšší svěcení absolvovali Ferdinandus Walz a Conradus Kleeman společně.
- 35/ Pístov (Pistau), dnes část městyse Chodová Planá v okrese Tachov.
- 36/ NK Praha, Teplá, *Syllabus professorum canoniae Teplensis*, pag. 518; SOA Litoměřice, Sbírka matrik, sig. L18/11, matrika narozených 1842–1852, fol. 164; SOA Plzeň, Sbírka matrik, Teplá – klášter 21, matrika zemřelých 1890–1947, fol. 9.
- 37/ NK Praha, Teplá, *Syllabus professorum canoniae Teplensis*, pag. 526; SOA Litoměřice, Sbírka matrik, sig. L157/7, matrika narozených 1851–1875, fol. 12.
- 38/ Číhaná (Tschies), dnes část města Teplá, okres Cheb.
- 39/ NK Praha, Teplá, *Syllabus professorum canoniae Teplensis*, pag. 541; SOA Litoměřice, Sbírka matrik, sig. L51/15, matrika narozených 1842–1861, fol. 69.
- 40/ NK Praha, Teplá, *Syllabus professorum canoniae Teplensis*, pag. 578; SOA Litoměřice, Sbírka matrik, sig. L157/7, matrika narozených 1851–1875, fol. 76.
- 41/ NK Praha, Teplá, *Syllabus professorum canoniae Teplensis*, pag. 592; SOA Litoměřice, Sbírka matrik, sig. L19/5, matrika narozených 1861–1874, fol. 238.
- 42/ NK Praha, *Syllabus professorum canoniae Teplensis*, pag. 624; SOA Litoměřice, Sbírka matrik, sig. L79/12, matrika narozených 1872–1890, fol. 99. V matrice uvedena i poznámka o vysvěcení na kněze.
- 43/ V tomto kontextu stojí za připomínku líčení až idylické atmosféry kláštera z poloviny 19. století od Karla Vladislava Zapa, který mj. popisuje svou účast na obřadu zasvěcování nového oddělení tepelského hřbitova a připojuje i popis některých náhrobků. Zap, K. V.: Výlet přes Plzeň do Teplé a jejího okolí, *Památky archeologické*, díl I, sešit 1, 1854, s. 34.

PRAMENY

- Národní knihovna v Praze, Rukopisy kláštera Teplá, *Syllabus professorum canoniae Tepelensis ab anno 1600. Collegit h. t. bibliothecarius Mathias Reichl 1799*, Cod. 61 (777), sign. A61.
- SOA Litoměřice, Sběrka matrik Severočeského kraje.
- SOA Plzeň, Sběrka matrik západních Čech.
- SOka Cheb, fond Klášter premonstrátů Teplá (1197–1950), inv. č. 749 a 759.

LITERATURA

- Ardura, Bernard – Dolista, Karel: *Premonstráti v Čechách, na Moravě a na Slovensku*. Praha 1993.
- Hlinomaz, Milan: Klášter premonstrátů Teplá, *Historický sborník Karlovarska VI*, 1998, s. 15–37.
- Hlinomaz, Milan: *Klášter premonstrátů Teplá. Přehled dějin duchovního fenoménu Tepelska*. Karlovy Vary 2003.
- Hlinomaz, Milan: Karlovarští rodáci v Klášteře premonstrátů Teplá, *Historický sborník Karlovarska VIII*, 2000, s. 37–48.
- Hlinomaz, Milan: Příspěvek tepelského kláštera k rozvoji školství v západních Čechách, *Minulostí západočeského kraje XLIV*, 2009, s. 73–86.
- Hoffmann, František: Tepelské anály, *Studie o rukopisech XXVII*, 1989–1990, s. 95–112.
- Hoffmann, František: *Soupis rukopisů knihovny kláštera premonstrátů Teplá*. Díl I. a II. Praha 1999.
- Kuchařová, Hedvika: *Premonstrátská kolej Norbertinum v Praze. Alternativy univerzitního vzdělání v 17. a 18. století*. Praha 2011.
- Profous, Antonín: *Místní jména v Čechách, Díl I. A–H*, 1947; *Díl II. CH–L*, 1949; *Díl III. M–Ř*, 1951; *Díl IV. S–Ž*, 1957.
- Zap, Karel Vladislav: Výlet přes Plzeň do Teplé a jejího okolí, *Památky archeologické*, díl I., sešit 1, 1854, s. 33–34.

BRUSÍRNA SKLA Č. P. 12H V MLÝNECH V KONTEXTU STAVEBNÍHO VÝVOJE BRUSÍREN V LUŽICKÝCH HORÁCH

Miroslav Kolka – Ivan Peřina

Úvod

V severní části dnešního okresu Česká Lípa a přilehlé části okresu Děčín pracovalo v minulosti velké množství brusíren skla využívajících k pohonu svých zařízení vodu z četných horských a podhorských toků. Většina těchto staveb a zařízení bohužel zanikla, nebo byla zásadně přestavěna, v průběhu 2. poloviny 20. a počátku 21. století. Výskyt tohoto typu objektů byl pro některé vesnice na někdejších panstvích Sloup, Česká Kamenice a Zákupy jedním z typických rysů. O to více lze litovat rozsahu zaniklých hmotných pramenů k této problematice ve srovnání s jinými typy staveb, kterým byla věnována alespoň částečně větší pozornost (hrady, zámky, sakrální objekty a drobné památky, lidová architektura). K zaniklým provozům tak často neexistuje ani fotografická dokumentace, natož jiné podrobnější dokumentační výstupy.

Mezi nevelké množství autenticky zachovaných brusíren, nebo jejich torz, je možno zařadit objekt v usedlosti č. p. 12H v Mlýnech (obec Kytlice, katastrální území Falknov, okres Děčín). Na konci roku 2012 jsme měli možnost provést operativní dokumentaci torza výrobní části a přilehlého vodního díla.^{1/} Forma dokumentace byla limitována časovými možnostmi autorů a také zamýšleným odstraněním torza zdiva s předpokladem zničení technologického vybavení.^{2/} Výsledky této dokumentace a srovnání zjištěných skutečností s dosavadními poznatky bádání o tomto opomíjeném druhu technických památek předkládáme v následujícím textu.

1. Popis výrobního objektu a vodního díla

Vodní dílo se nachází ve východní části vesnice Mlýny (dříve něm. Hillemühle) na levém břehu říčky Kamenice. Usedlost leží zhruba 360 m jihovýchodně od železniční stanice Mlýny na katastrálním území Falknov. Po jezu, ležícím nedaleko domu č. p. 3H^{3/} (Hillův Mlýn) severovýchodně od brusírny, nejsou v regulovaném a novodobě upraveném korytě potoka

zachovány žádné pozůstatky. Náhon je veden podél levého břehu Kamenice v celkové délce cca 480 m. V terénu je dobře čitelná zejména počáteční a koncová část zemního tělesa a prohlubně náhonu. Před usedlostí č. p. 12H koryto náhonu lemuje pískovcovou skalní stěnu. Před ní je prokopána jalová srážka, ústící zpět do hlavního koryta řeky. Ve skalní stěně je nad náhonem vysekána mělká obdélná nika s hrotitým překladem. Vpravo od niky je obdélný vstup do sklepa vysekaného ve skále, u jeho prahu je dvojice kapes pro osazení přístupového můstku přes náhon. Bezprostředně před brusírnou má náhon podobu hlubokého koryta se sypanými břehy. Před vyústěním do lednice je koryto zcela překryto druhotnými navážkami a nejsou zde patrné ani žádné doklady osazení vantrok.

Usedlost tvoří na pravém břehu náhonu obytný dům a na protější straně torzo brusírny. Přístup od hlavní silnice je veden cestou přes železniční trať a hlavní koryto Kamenice. Obytný dům je přízemní obdélného půdorysu s přístavbami při zadním průčelí směrem k náhonu. Západní díl domu náleží obytné roubené světnici opatřené prkenným vodorovně kladeným obkladem. Zbylá část je zděná omítaná. Střecha je nad hlavní částí sedlová, nad kolmou patrovou přístavbou rovněž sedlová s kolmým hřebenem a u přízemních přístaveb pultová.

Vlastní brusírna byla dle zjištěných základů z pískovcových kvádrů mírně lichoběžníkového půdorysu, orientovaného kratší stranou k náhonu (dobové fotografie potvrzují, že se jednalo o štítovou stěnu). K návodní štítové stěně přiléhá těleso lednice. Její obvodové stěny jsou rovněž z pískovcových kvádrů. Patrně byly vystavěny v několika stavebních fázích v souvislosti s úpravami lednice. Východní partie je společná s opěrnou zdí pod břehem náhonu a západní uskakující úsek souvisí již s odtokovým kanálem. Tomu odpovídá také dráže ve zdivu a otisk v maltě na návodní stěně brusírny. Mezi zídkou a návodní stěnou byly nad odtokem z lednice osazeny mohutné kamenné krycí desky, kladené šikmo dolů (doprava). Mimo zmíněný otisk se dochovala pouze poslední deska, na kterou navazuje mostek přes kanál. Směrem k obytnému domu střední úsek obvodové stěny lednice chybí. Průběh stěny se zde kříží s umístěním zhlaví hřídele vodního kola.

Návodní stěna brusírny je provedena z pečlivě opracovaných pískovcových kvádrů. V úrovni suterénu je v levé polovině zdivo prolomeno dvojicí kruhových otvorů pro hřídel. Pravý (starší) otvor má okosenou obvodovou hranu. V horní části je ze strany interiéru zaslepen druhotnou cihelnou a betonovou přízdívkou pro ložiskový domek. Pravý (mladší) otvor obsahující doposavad dřevěnou hřídel má ostrou obvodovou hranu a je orámován

půlkruhovou dráží a obdélným vpadlým rámečkem. Kolem otvoru se nacházejí dva oškrtky vzniklé zřejmě provozem vodního kola. Dřevěná hřídel má délku 4,2 m a průměr 43 cm. Zhlaví je opatřeno kovovým čepem a trojicí železných skruží. Po umístění vodního kola jsou dochovány pouze dlaby v hřídeli, sloužící pro ukotvení ramen (dlab má rozměry 10x28 cm). Podle polohy hřídele je možno průměr vodního kola na horní vodu odhadnout maximálně na 2,8 m.

Půdorys přízemí brusírny se dle dochovaných základů jeví jako dvouprostorový. K přisekané zadní skalní stěně přiléhá menší úzká místnost s torzem pískovcových stojek vstupu ve východním průčelí. Jednalo se tedy o vstupní síň, ze které byl přístup dnes hůře čitelným otvorem do brusičského sálu, který má téměř čtvercový půdorys (délka stran 6,8–7,2 m). Obvodové zdivo stojí do úrovně parapetů oken, tj. cca do výšky jednoho metru. V každém průčelí byla tři okna. U otvorů je čitelná dovnitř se rozevírající špaleta. Pouze u oken orientovaných do lednice jsou dochovány masivní pískovcové parapety s ostrými hranami.

Suterén má rozsah zhruba do úrovně poloviny přízemí a je situován při lednici. Byl využit pouze jako podkolí a strojovna. Vstup je umístěn v podlaze přízemí při návodní stěně a prochází betonovými stropními panely. Starší pískovcové stěny suterénu jsou doplněny pálenými cihlami. Na pískovcové zdi podkolí je položeno zhlaví hřídele, osazené do pískovcového kvádrů o rozměrech 23x13 cm. Na konci je hřídel zpevněna trojicí kovových obručí a ukončena kovovým čepem o průměru 12 cm. Na hřídeli se nachází paleční kolo o průměru 180 cm. Kovový rám kola má šířku 15 cm, výšku 5 cm a do něj jsou kotvena dřevěná ramena s čelními palci. Do palečního kola zabírá litinový pastorek o průměru 58 cm a šířce 11 cm. Pastorek je osazen na kovové hřídeli (délka 138 cm), která je na obou koncích ukončena ložiskovými domky. Jeden domek je umístěn v zadržce otvoru v návodní stěně (starší otvor pro hřídel) a druhý leží na zdivu podkolí a dřevěném trámku. Na kovové hřídeli je dále osazena litinová řemenice o průměru 118 cm a šířce 22 cm. Nedochovaný plochý řemen procházel z této řemenice do přízemí bezprostředně při návodní stěně před středním oknem.

Z dalšího zařízení byl v přízemí identifikován pouze fundament pro osazení transmise. Je proveden z lomového zdiva a betonu a opatřen šrouby pro uchycení ložiskového domku po stranách dráže pro řemenici. Další fundament byl povalen vedle stavby směrem k náhonu. Podle polohy fundamentu, řemenice v suterénu, celkové velikosti pracovního sálu a polohy vstupu je možno předpokládat nejspíše umístění transmise mimo osu

místnosti ve východní části, anebo osazení dvou transmisí rovnoběžně vedle sebe. Minimálně východně situovaná transmise byla položena na fundamentech nad podlahou (druhá mohla být případně ukotvená pod stropem). Pokud budeme počítat na každý pár brusičských stolic délku cca 2 m (orientace vzhledem k transmisím příčně), šířku cca 1 m a z boku mezery minimálně 0,5 m, docházíme ke skutečnosti, že do sálu bylo možno umístit maximálně šest párů stolic, tj. celkem 12 strojů.

2. Historie a stavební vývoj brusírny skla

Počátky obce Mlýny (něm. Hillemlühle) spadají do roku 1670, kdy došlo k rozparcelování vrchnostenských pozemků a výstavbě domů kolem starší pily českokamenického panství.^{4/} Sledovaná usedlost ale náležela k sousednímu panství Sloup, ke kterému příslušela zástavba na levém břehu Kamenice (zde pod názvem Wallbach) až po soutok s Černým potokem.^{5/} Nejstarší osídlení (celkem 14 domů) leželo na pravém břehu uvedeného potoka. Další objekty vyrůstaly podél levého břehu Kamenice směrem k Falknovu až od poloviny 18. století.

Součástí zdejších usedlostí byly četné brusírny skla na vodní pohon. První ze zdejších brusíren je doložena ve Falknově k roku 1730.^{6/} O dalších jsou zmínky až z druhé poloviny čtyřicátých let 18. století. Podle prozatím publikovaných údajů se vznik velkého množství těchto zařízení koncentruje do doby kolem roku 1750. Každopádně do osmdesátých let 18. století dosáhl počet brusíren maximální úrovně, která již nebyla v dalších stáletích překročena.

Celkem se na území dnešních Kytlic jedná o 33 objektů. V regionu Lužických hor je to zdaleka největší koncentrace tohoto typu staveb. Pokud se podíváme na rozmístění v rámci daného území, tak v Hillově Mlýně pracovalo na českokamenické části 14 brusíren (k roku 1796 klesá jejich počet na 8 a do 1. poloviny 20. století vystoupil maximálně na 11), v Dolním Falknově 9 brusíren (k roku 1796 již pouze 6) a ve Falknově a Kytlicích 7 brusíren. Dalším centrem této výroby v rámci českokamenického panství byl Dolní a Horní Prysk, kde bylo prozatím zjištěno 25 zařízení (Dolní Prysk – 15, Horní Prysk – 9 a Kamenický Šenov – 1). Větší počet brusíren byl dále ve třech obcích na Cvikovsku, kde je doloženo celkem 22 staveb (Rousínov – 11, Cvikov – 7 a Svor – 3). V centru sklářské výroby kolem Nového Boru bylo zatím dohledáno 16 brusíren, nejvíce jich stálo ve Skalici (6), v dalších obcích pak maximálně dvě (Nový Bor, Arnultovice, Janov, Chotovice, Pihel a Radvanec).^{7/}

Na sloupské části Hillova Mlýna, je první brusírna uvedena poprvé k roku 1744. Její vodní dílo využívalo jez na Kamenici.^{8/} Někdy před rokem 1779 zde měl Anton Kittel vybudovat další stavbu, která byla identifikována v literatuře jako pozdější č. p. 5 (staré č. p. 3, dnes již nestojí, opodál se dnes nachází dům č. e. 81). Konečně k roku 1787 jsou uváděny celkem tři brusírny s pozdějším č. p. 5 (staré č. p. 3), 12 (staré č. p. 5) a 14 (staré č. p. 7). Dlouhý náhon s trojicí brusíren na levém břehu Kamenice je vyobrazen již na 1. josefském vojenském mapování (1764–1768, rektifikace 1780–1785).^{9/} Z dochovaných terénních reliktů i mladších kartografických pramenů (viz další text) je známo umístění všech tří staveb na jednom náhonu, vedeném z Kamenice podél jejího levého břehu. Rovněž je ale patrné, že náhon byl původně kratší a ve směru toku nejnižší položená brusírna č. p. 14 (staré č. p. 7) byla z největší pravděpodobností připojena dodatečně. Pokud je tato interpretace správná, tak nejstarší brusírna založená již v roce 1744 stála v námi sledované usedlosti č. p. 12.^{10/}

Existenci objektu se ale podařilo prozatím bezpečně doložit až k roku 1773. V nejstarší pozemkové knize obce Falknov, obsahující zápisy z let 1659–1749, nebyly identifikovány žádné stavby z Hillova Mlýna.^{11/} Další pozemková kniha byla založena výslovně již pro Falknov a Hillův mlýn (část patřící pod správu panství Sloup) v roce 1727.^{12/} Usedlost je zde v rejstříku evidována pod starým č. p. 5 a i přes stáří knihy je zde první záznam založen až k uvedenému roku 1773, s tím, že objekt musel stát před tímto datem (spíše delší dobu než několik let). U prvního zápisu je přepsáno jméno předchozího držitele Jacoba Künela. Od Anny Marie Künel, patrně manželky, k uvedenému datu odkoupil „brusírnou v Hillově Mlýně (Schleif-Mühle in Hüllemühle)“ za 450 kop Jacob Greüner a Johann Georg Pohl.^{13/}

Další majetkové převody následovaly v rychlém sledu. Již v roce 1780 polovinu J. G. Pohla odkoupil za 552 kop Johann Christoph Kühnel a od jeho dědiců dům s brusírnou („Haus samt Schleifmühle“) v roce 1801 Franz Greiner za 644 kop.^{14/} Při koupi usedlosti v roce 1813 Ferdinandem Hüttmannem je uveden dům spolu s nově vystavěnou brusírnou („neu erbauten Schleifmühle“) a sklepem.^{15/} Cena usedlosti vyrostla na 1200 zlatých. Citované údaje patrně dokládají oddělené stavby obytného domu a výrobní části a rovněž datují znovu vystavění anebo zásadní přestavbu brusírny. S ohledem na tehdy běžnou terminologii se nemusí nutně jednat o zcela nově postavený objekt. Po smrti Ferdinanda Hüttmanna přešel majetek v roce 1858 na jeho manželku Marii Annu (po dalším sňatku

používala příjmení Lösel). Ta jej dále prodala v roce 1863 Benediktu Weipertovi z č. p. 41 v Hillově Mlýně a následně v roce 1874 skončil v rukou Karla Löselu (také Liesela).^{16/}

Mezitím ale došlo k zásadní přestavbě brusírny. K výstavbě zděného objektu, jehož torzo je dodnes dochováno, došlo v rozmezí mezi lety 1843 a 1874. K prvnímu datu je stavba vyobrazena na mapách stabilního katastru^{17/} ještě jako spalná, tedy pravděpodobně roubená. Situační plány vodního díla^{18/} k druhému datu zachytily brusírnu na mírně zvětšeném půdoryse, vyznačeném již jako nespalný. Oba kartografické prameny potvrzují existenci náhonu společného pro tři brusírny. Z tohoto důvodu byl jez udržován majiteli všech tří vodních děl a každý měl na starosti ještě příslušný úsek náhonu. Na náhonu trasovaném shodně s dnešním stavem stála nejprve brusírna na st. p. č. 231 (staré č. p. 3, nové č. p. 5, dnešní č. e. 81 stojí v odlišné půdorysné stopě). Na mapách stabilního katastru má brusírna č. p. 12 obdélný spalný půdorys se značkou vodního kola. Obytný dům na druhé straně náhonu měl rovněž obdélný půdorys orientovaný ale na rozdíl od brusírny delší okapovou stranou k náhonu. Níže stála na náhonu ještě brusírna č. p. 14 (staré č. p. 7, st. p. č. 235).

V roce 1874, již za Karla Liesela, došlo k úřednímu normování vodního díla.^{19/} Železná skoba cejchu byla usazena v levém břehu náhonu nad brusírnou ve vzdálenosti 15m od jalového odpadu. Vodní kolo na horní vodu mělo tehdy průměr 2,11m. Dalším majitelem byl od blíže nezjištěné doby Richard Fischer. Při revizi vodního díla v roce 1928 byla stavba uvedena již pod novým č. p. 12 a majitelkou byla Ema Fischerová. U provozovny, tj. pracovního sálu, jsou zapsány rozměry 6,3x5,5m a výška 2,7m, což zhruba odpovídá zjištěným údajům v interiéru dochovaného torza. Vodní kolo na horní vodu mělo tehdy průměr 2,4m. Sloužilo k pohonu deseti kuličkových strojů („Kuglerzeuge“), určených na dekorativní broušení skla a jednoho leštícího kartáče („Bürsten Rad“), který byl určen na leštění nebo začišťování broušeného skla.^{20/} U leštícího kartáče (kotouče) je ale dodatek, že pracuje pouze, když jsou ostatní stroje mimo provoz.

V roce 1936 došlo za stejné majitelky k výměně vodního kola, které bylo dodatečně schváleno o dva roky později. Zároveň byla provedena nová revize vodního díla, ze které se dovidáme řadu podrobností. Náhon měl od odpadu výše položené brusírny (č. p. 5) délku 160m, průměrnou šířku 2m a hloubku 1m. Po 121 metrech bylo v pravém břehu umístěno stavidlo jalového přepadu (tj. v místech dnešní srážky před skalním masivem). Nátok na kolo zajišťovaly dřevěné vantroky o délce 9,6m, šířce 1,37m a výš-

ce 0,43m. Ty byly opatřeny vpouštěcím stavidlem o šířce 1,24m a výšce 1,08m. U vodního kola jsou uvedeny tyto parametry: průměr 2,36m, světlá šířka 1,355m, hloubka lopatek 0,24m, průměrná spotřeba vody 130 l/s (max. 200 l/s) a výkon 2,6 HP (max. 4,1 HP). Ihned za kolem byl odpadový kanál překlenut, čímž jsou patrně myšleny krycí desky, jejichž torzo a otisk jsou dodnes v terénu patrné. Vodní hladina v lednici se vzdouvala z důvodu umístění další brusírny (č. p. 14) na odpadu. Počet strojů se nezměnil, pouze chybí zmínka o leštícím kartáči.

Přesnou dobu demolice horní části stavby se nepodařilo zjistit. Z dobových fotografií a pohlednic je známa alespoň zhruba podoba zaniklých částí.^{21/} Na přízemním zdivu byla posazena sedlová střecha krytá lepenkou s hřebenem kolmým k náhonu. Ze západní střešní roviny vystupoval komín s profilovanou hlavicí. Při skalním masivu byl půdorys rozšířen o přístavbu s pultovou střechou. Její stopy nejsou v terénu v současné době patrné. U fasády bylo pravděpodobně použito režné zdivo v kombinaci s bílými omítanými šambránami kolem oken.

3. Srovnání sledované stavby se stavebním vývojem brusíren skla v Lužických horách

Na základě zjištění výše popsaných skutečností předpokládáme výstavbu brusírny v roce 1744, případně v průběhu třetí čtvrtiny 18. století. Nelze vyloučit, že se jednalo o jeden, převážně roubený objekt, který v sobě zahrnoval jak obytnou, tak výrobní část. Tento typ staveb byl dle dosavadních výzkumů typický pro nově zakládané usedlosti, které od počátku fungovaly jako brusírny.^{22/} Dispozičně a konstrukčně zcela vycházel z tradiční podoby vesnické architektury regionu. Jednalo se tedy o přízemní roubené stavby s trojdílnou dispozicí. Obytný díl obsahoval světnici, případně doplněnou v zadním traktu o světničku. Střední komunikační díl tvořila síň, doplněná v zadním traktu o černou kuchyni, která byla spolu s úseky stěn u topenišť často jedinou zděnou partií. Brusičská dílna zaujímal třetí hospodářský díl, anebo byla s hospodářskými prostory (komory, chlévy) kombinována (např. jako přední trakt, v zadním traktu komora, nebo byl připojen pro brusírnu čtvrtý díl). Na výrobní prostory pak navazovala přístavba lednice pro vodní kola nebo později turbíny.

Dochované torzo zděné, původně přízemní brusírny se sedlovou střechou a zejména její oddělení od obytné budovy a umístění na druhou stranu náhonu představuje mladší typ objektů, typických zejména pro 2. polovinu 19. století. Dispozičně jsou tyto stavby zpravidla velmi jednoduché,

tvorí jej pouze úzká vstupní síň s přístupem k obsluze topeniště a pracovní dílna. Výrobní prostory byly ve srovnání s běžnými obytnými domy mnohem více prosvětlené, i když je nutno konstatovat, že toto prosvětlení není v Lužických horách tak výrazné jako v jiných regionech, zejména v Jizerských horách a Podkrkonoší.

Popsaný typ brusíren je obvyklý zejména v případech, kdy byly ve vlastnictví firmy zabývající se rafinací skla ve větším rozsahu, anebo v případě, kdy byla brusírna vystavěna na pozemku starší usedlosti. Pro majitele tedy nebylo nutné, aby stavba disponovala obytnými prostory. K bydlení vlastníků, či případně zaměstnanců byly určeny jiné samostatně stojící domy. Typické příklady jsou dochovány v Rousínově u brusíren č. p. 23 (pro zaměstnance byly určeny roubené přízemní domy v okolí) nebo č. p. 47. Drobnější objekty obdobného dispozičního řešení představují v Rousínově brusírny č. p. 2, 57 a 65 a ve Cvikově č. p. 193/II a 209/II.^{23/} Zda to je i příklad dokumentované stavby není jasné, zde by byl nutný další archivní průzkum. Spíše se zde ale postavení samostatného výrobního objektu vyvinulo z jiných specifických, dnes prozatím neznámých důvodů.

Stavební podoba brusíren na území dnešních Kytlic není doposud podrobněji probádána. Z objektů stojících nebo známých z dobových fotografií se zdá, že převažuje mladší typ již zděných přízemních staveb z 2. poloviny 19. století, které zahrnovaly obytné i výrobní části (např. č. p. 14H v Hillově Mlýně, č. p. 3 ve Mlýnech). Starších roubených nebo převážně roubených objektů je zachováno menší množství (např. č. p. 13 ve Mlýnech). Poměrně výjimečnou stavbou je brusírna č. p. 111 v Kytlicích, u které nelze vyloučit starší původ, neboť byla založena v roce 1749 jako součást hutního statku falknovské sklárny.^{24/} Zděné přízemí a vodorovným obkladem opatřené (roubené nebo hrázděné) patro působí dojmem radikální přestavby z poslední čtvrtiny 19. století. Patrové uspořádání a rozsah stavby s kolmým křídlem nejsou u většiny brusíren v Lužických horách obvyklé.

V terénu identifikovaná torza zařízení brusírny č. p. 12H dobře odpovídají údajům z vodoprávní agendy. K přestavbě zařízení došlo naposledy nejspíše ve dvacátých letech 20. století, nebo až mezi lety 1928–1936, kdy bylo prokazatelně vyměněno vodní kolo. Jeho rozměry se ale zásadně nezměnily, takže výměna mohla proběhnout bez zásahů do převodů a vlastní strojů – brusičských, nebo v daném případě kuličských stolic. Počet stolic (10 ks v roce 1928) představuje v rámci regionu běžný průměr.^{25/} Typologicky se jedná o „modernější“ zařízení využívající u převodu již převážně litinové prvky (hřídel, pastorky, řemenice), na rozdíl od starších dřevěných

hřídělí pod podlahami brusičských sálů.^{26/} Pokud byla interpretace torz zařízení správná, tak zde ale oproti větším a technicky pokročilejším provozům byla na místo transmisí pod stropy a průchodu řemenů od stropů, anebo podlahou přímo na stolice, použita transmise osazená na fundamentech na podlaze, což byla z hlediska pohybu po dílně a bezpečnosti určitě horší varianta.

Závěr

Operativním průzkumem se podařilo alespoň v hrubých rysech osvětlit stavební vývoj brusírny skla č. p. 12H v Hillově Mlýně, reprezentující velmi zajímavý typ těchto staveb. Výrobní prostory jsou zde umístěny do samostatné stavby, ležící na druhé straně náhonu než obytný dům. Usedlost s brusírnou byla podle jedné z možných interpretací založena v roce 1744, případně v průběhu 3. čtvrtiny 18. století. Poprvé je bezpečně doložena k roku 1773. Dochované torzo technického objektu bylo vystavěno na místě starší, patrně roubené budovy, mezi lety 1843–1874 a obsahuje poměrně značné torzo vybavení s téměř kompletním převodovým zařízením, pocházející zřejmě ze dvacátých či třicátých let 20. století.

POZNÁMKY

- 1/ Za upozornění na existenci brusírny a dochování torza technologického vybavení velmi děkujeme Emilu Sedláčkovi z Mlýnů.
- 2/ Dokumentace byla zpracována v rámci institucionální podpory Ministerstva kultury na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace. Výzkumný úkol Národního památkového ústavu „Průzkum, dokumentace a hodnocení industriálního dědictví“. Dle ústního sdělení bylo od záměru demolice reliktní brusírny ustoupeno i na základě poznatků ze zpracované dokumentace.
- 3/ Písmenem H jsou označována čísla popisná v Hillově Mlýně náležící pod k. ú. Falknov, někdejší panství Sloup a později politický okres Česká Lípa, na rozdíl od zbytku vesnice příslušející k panství Česká Kamenice a okresu Děčín.
- 4/ Slavíčková, H. – Cvrk, F.: Kytlicko. Sklářské vesnice na horní Kamenici, Děčín 1993, s. 30.
- 5/ Tamtéž, s. 34. Odtud citovány i další údaje.
- 6/ Tamtéž, s. 66–67. Odtud citovány i další údaje.
- 7/ Publikovány byly prozatím pouze výstupy ke Cvikovsku, viz Kolka, M.: Technická zařízení na vodní pohon na Cvikovsku, Liberec 2012, s. 38–39.
- 8/ Slavíčková, H. – Cvrk, F.: Kytlicko, s. 66–67.
- 9/ © 1st (2nd) Military Survey, Section No. 18, Austrian State Archive/Military Archive,

Vienna © Laboratoř geoinformatiky Univerzita J.E. Purkyně – <http://www.geolab.cz>
© Ministerstvo životního prostředí ČR – <http://www.env.cz>.

- 10/ Situaci by mohl bližze osvětlit detailnější průzkum archivních pramenů, který byl prozatím ale z časových důvodů omezený na základní dostupné prameny – viz také další text.
- 11/ Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín, fond Velkostatek Sloup, inv. č. 1028, sign. OS Bor u Č. Lípy 25, karton 187 – pozemková kniha Falknov 1659–1749.
- 12/ Tamtéž, inv. č. 1020, sign. OS Bor u Č. Lípy 66, karton 182b – pozemková kniha Falknov, Hillův Mlýn 1727–1882.
- 13/ Tamtéž, fol. 528a–528b.
- 14/ Tamtéž, fol. 529a–529b. První polovinu převzal od matky Appolonie již v roce 1796 – viz pozemková kniha Falknov, Hillův Mlýn 1790–1881, uložená tamtéž, inv. č. 1021, sign. OS Bor u Č. Lípy 67, karton 182c, fol. 657.
- 15/ Tamtéž, inv. č. 1020, sign. OS Bor u Č. Lípy 66, karton 182b – pozemková kniha Falknov, Hillův Mlýn 1727–1882, fol. 530a–530b.
- 16/ Tamtéž, fol. 531a–533a.
- 17/ Ústřední archiv zeměměřičství a katastru, fond Stabilní katastr (povinný císařský otisk), <http://historickemapy.cuzk.cz/> – k. ú. Kytlice (Falkenau).
- 18/ Státní okresní archiv Česká Lípa (dále SOKA Č. Lípa), fond Okresní úřad Česká Lípa (dále OÚ Č. Lípa), inv. č. 932, sign. W.B.36, karton 71 a inv. č. 933, sign. W.B.37, 11 5/745, karton 71. Situační plány jsou součástí spisů vodoprávní agendy.
- 19/ Tamtéž.
- 20/ Hais, R. a kol.: Sklářské názvosloví aneb co je co ve sklářství, Teplice 2010, s. 46–47.
- 21/ Při zpracování byly využity pohlednice ze sbírek Emila Sedláčka a Petra Jozy. Autorům za poskytnutí těchto materiálů velmi děkujeme. Další fotografie ze sbírek sběratelů z regionu jsou dostupné na <http://www.luzicke-hory.cz/>. Část publikována viz Slavičková, H. – Cvrk, F.: Kytlicko, s. 3.
- 22/ Kolka, M.: Technická zařízení, s. 39–41.
- 23/ Tamtéž, s. 41 a příslušná hesla objektů.
- 24/ Slavičková, H. – Cvrk, F.: Kytlicko, s. 59, 62.
- 25/ Kolka, M.: Technická zařízení, s. 39.
- 26/ Tamtéž, s. 40. Starší typ dřevěných hřidel nebyl v terénu doposavad zjištěn, je znám pouze z archivní plánové dokumentace.

PRAMENY A LITERATURA

- © 1st (2nd) Military Survey, Section No. 18, Austrian State Archive/Military Archive, Vienna.
© Laboratoř geoinformatiky Univerzita J. E. Purkyně – <http://www.geolab.cz>.
© Ministerstvo životního prostředí ČR – <http://www.env.cz>.

Ústřední archiv zeměměřičství a katastru, fond Stabilní katastr (povinný císařský otisk),
<http://historickemapy.cuzk.cz/> – k. ú. Kytlice (Falkenau).
Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín (dále SOA Děčín), fond Velkostatek
Sloup (dále Vs Sloup), inv. č. 1020, sign. OS Bor u Č. Lípy 66, karton 182b – po-
zemková kniha Falknov, Hillův Mlýn 1727–1882.
SOA Děčín, fond Vs Sloup, inv. č. 1021, sign. OS Bor u Č. Lípy 67, karton 182c – pozem-
ková kniha Falknov, Hillův Mlýn 1790–1881.
SOA Děčín, fond Vs Sloup, inv. č. 1028, sign. OS Bor u Č. Lípy 25, karton 187 – pozem-
ková kniha Falknov 1659–1749.
Státní okresní archiv Česká Lípa, fond Okresní úřad Česká Lípa, inv. č. 932, sign. W.B.36,
karton 71 a inv. č. 933, sign. W.B.37, 11 5/745, karton 71.
<http://www.luzicke-hory.cz/> – archivní fotografie.
Hais, R. a kol. 2010: Sklářské názvosloví aneb co je co ve sklářství, Teplice.
Kolka, M. 2012: Technická zařízení na vodní pohon na Cvikovsku, Liberec.
Slavičková, H. – Cvrk, F. 1993: Kytlicko. Sklářské vesnice na horní Kamenici, Děčín.

ZKRATKY

č. e. – číslo evidenční

č. p. – číslo popisné

HP – horsepower – koňská síla

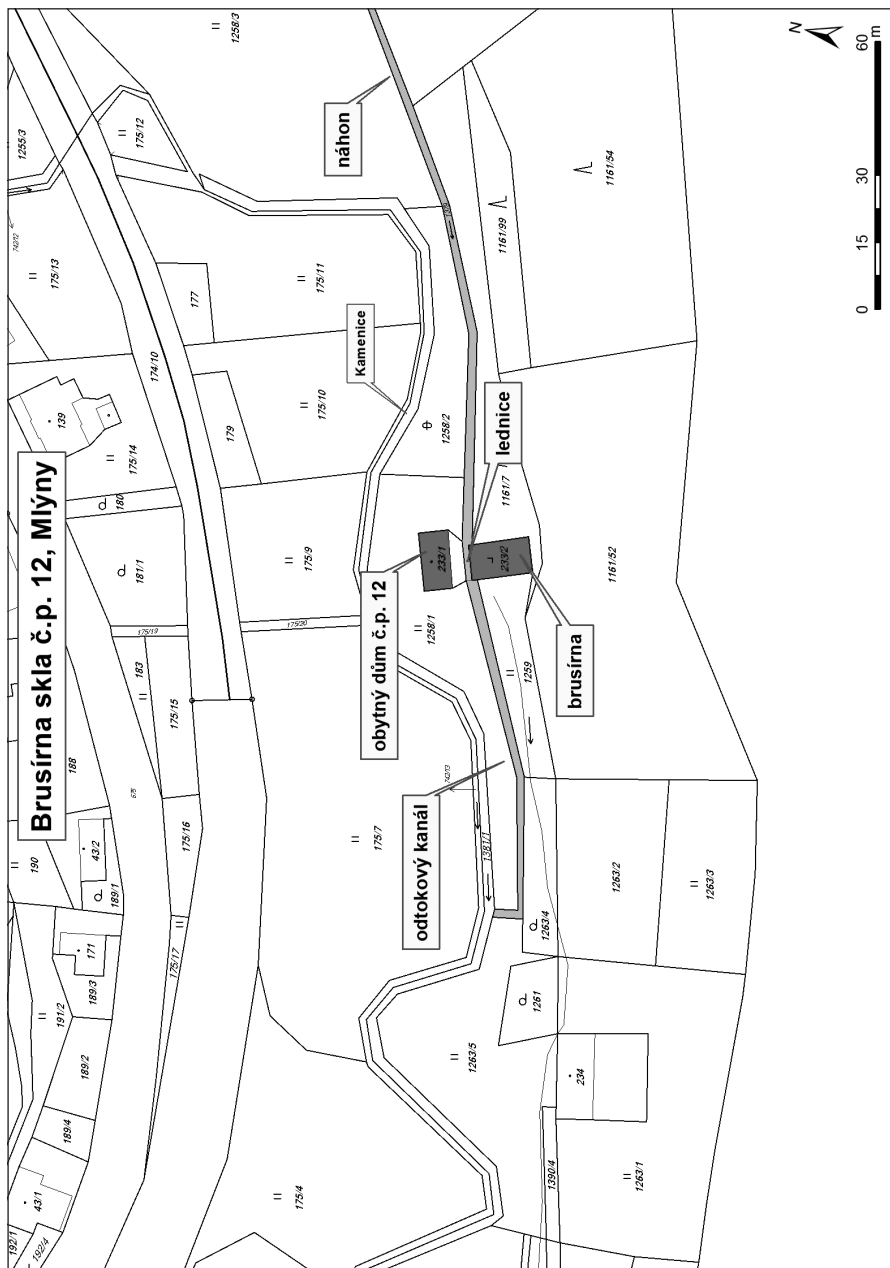
OÚ Česká Lípa – Okresní úřad Česká Lípa

SOA Děčín – Státní oblastní archiv Litoměřice, pobočka Děčín

SOKA Česká Lípa – Státní okresní archiv Česká Lípa

st. p. č. – stavební parcela číslo

Vs Sloup – Velkostatek Sloup

Obr. 1. Zákres situace vodního díla brusírný skla č. p. 12H ve Mlýnech do katastrální mapy. Vladimír Vrabec, prosinec 2012.

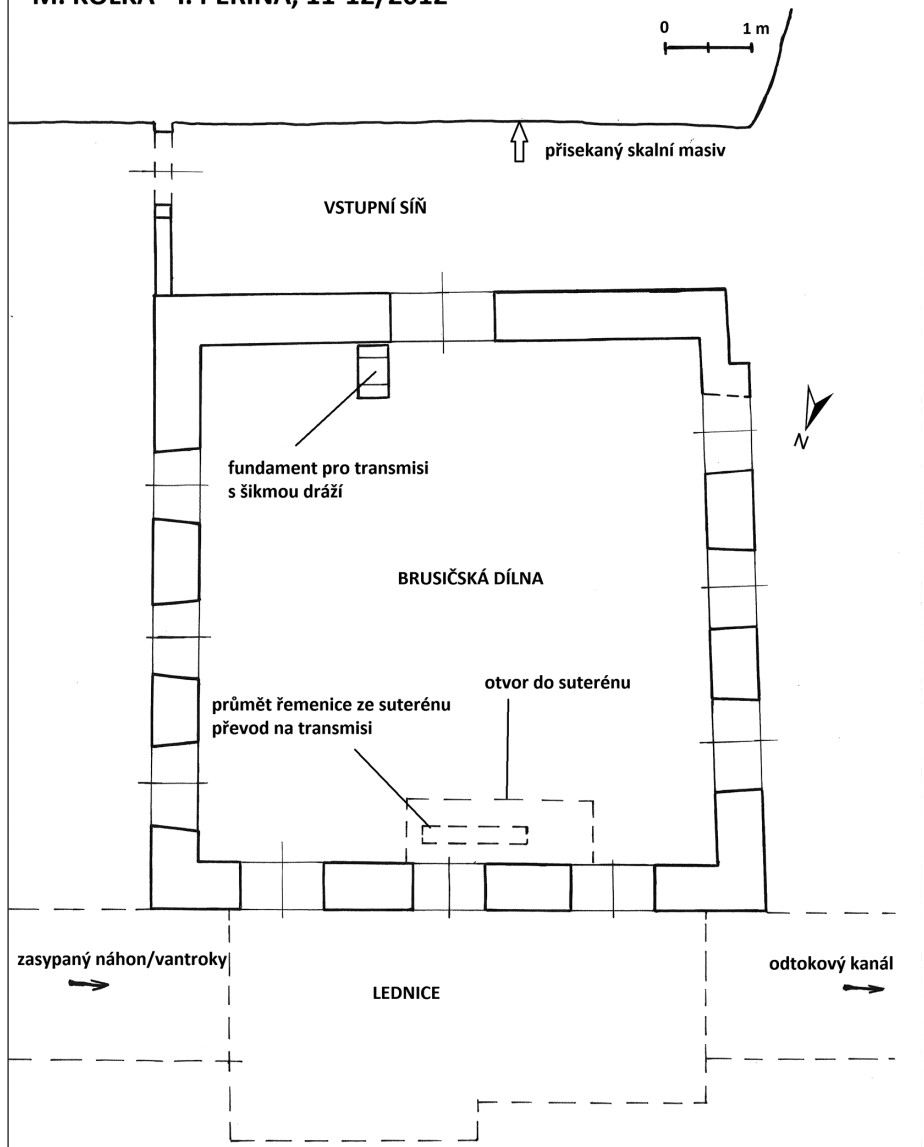

Obr. 2. Pohled na náhon v úseku podél skalní stěny, v pozadí usedlost č. p. 12H, vpravo obytný dům, základy brusírny jsou vlevo, Foto I. Peřina, leden 2013.

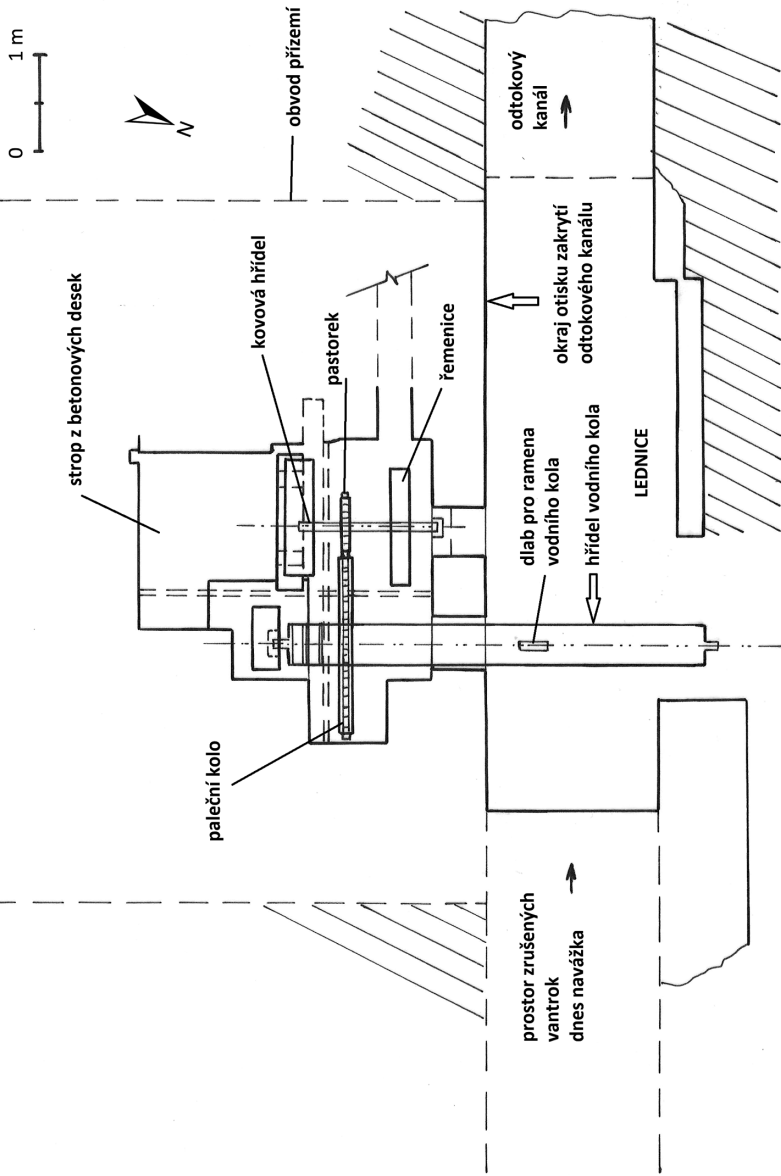
Obr. 3. Celkový pohled od jihu na torzo brusírny, mezi základovým zdívem vpředu fundament pro transmisi. Vzádu obytný dům. Foto I. Peřina, listopad 2012.

**MLÝNY, BRUSÍRNA SKLA Č. P. 12H, PŮDORYS 1. N. P.,
M. KOLKA - I. PEŘINA, 11-12/2012**

Obr. 4. Půdorys přízemí brusárny. Zaměření M. Kolka - I. Peřina, prosinec 2012.

MLÝNY, BRUSÍRNA SKLA Č. P. 12H, PŮDORYS 1. P. P., M. KOLKA - I. PEŘINA, 11-12/2012

Obr. 5. Půdorys suterénu brusárny. Zaměření M. Kolka - I. Peřina, prosinec 2012.

Obr. 6. Pohled na návodní stěnu brusírny a přilehlou lednici s hřídelí vodního kola. Foto I. Peřina, leden 2013.

Obr. 7. Pohled na návodní stěnu brusírny. Foto I. Peřina, leden 2013.

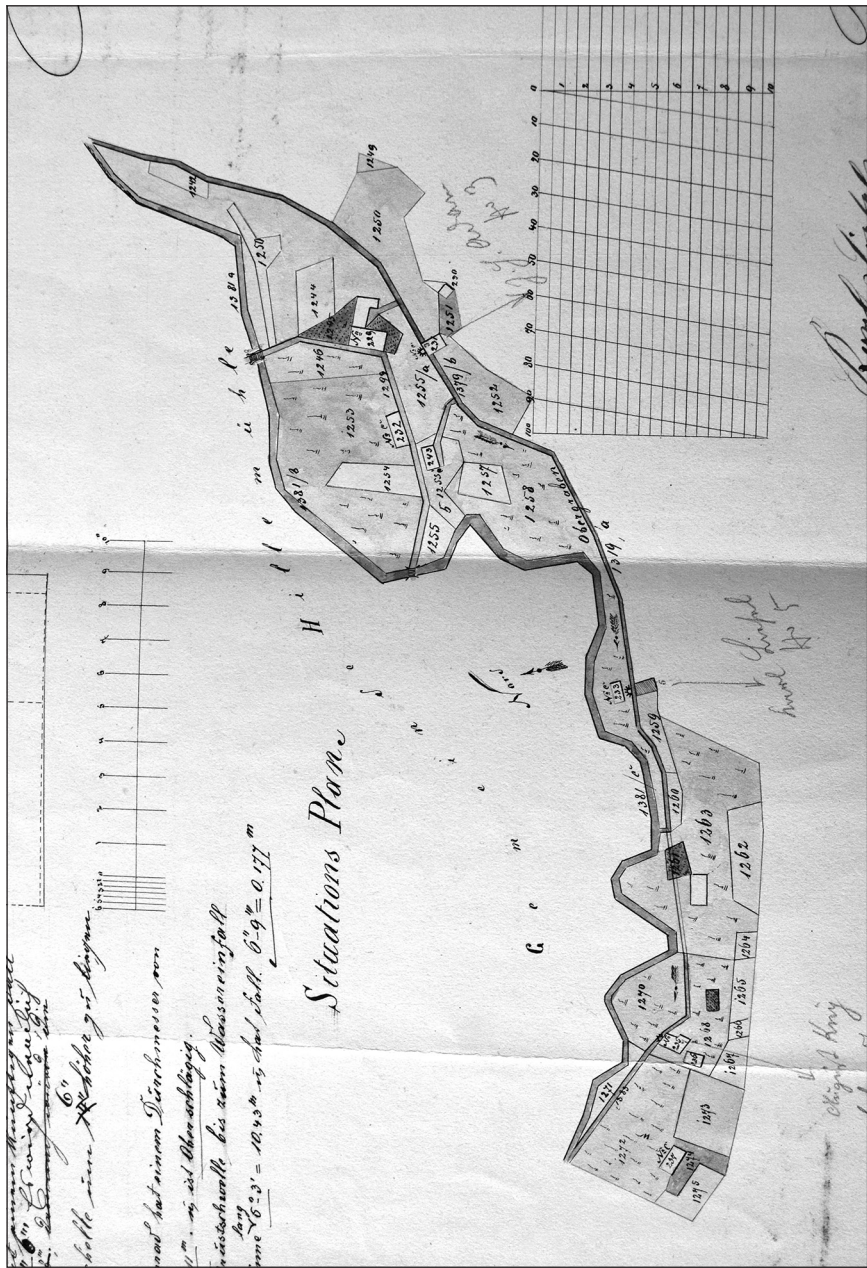
Obr. 8. Návodní stěna brusírny se starším (vpravo) a mladším otvorem pro hřídel vodního kola. Foto I. Peřina, leden 2013.

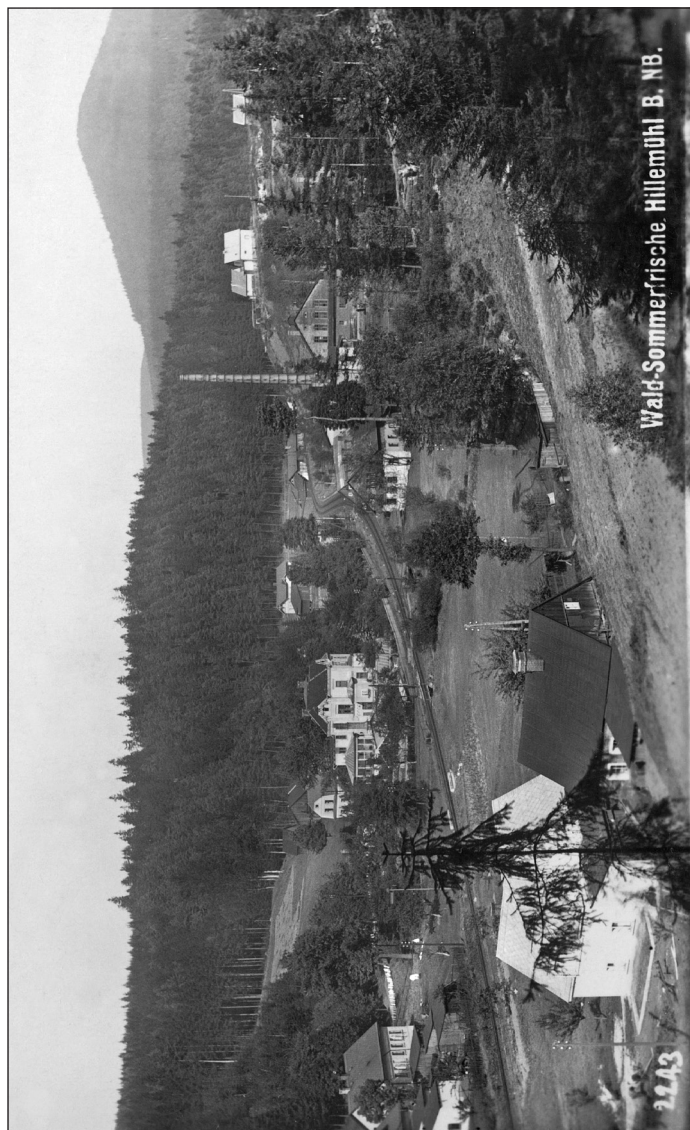
Obr. 9. Suterén brusírny – pohled k jihu na interiérovou část hřídele s palečným kolem a převodový mechanismus (vlevo). Foto I. Peřina, listopad 2012.

Obr. 10. Přízemí brusírny – torzo fundamentu pro uložení transmisy (kotvení ložiska pomocí šroubů + drážky pro řemenici). Foto I. Peřina, listopad 2012.

Obr. 11. Situační plán vodních děl na levém břehu Kamenice v Híllové Mlýně patrně z roku 1874 (autor Heinrich Renger; stavitel) SOKA Česká Lípa, fond OÚ Česká Lípa, inv. č. 932, sign. W.B.36, karton 71.

Obr. 12. Dobová pohlednice z 1. třetiny 20. století, sbírka Petra Jozy. V levém dolním rohu se světlou střechou obytný dům č. p. 12H v Hillově Mlýně, naproti němu s tmavou střechou brusírna. Vpravo v pozadí sklárna Tereza s vysokým komínovým tělesem.

DROBNOSTI

RENEŠANČNÍ ŠLECHTIC JETŘICH JIŘÍ BERKA Z DUBÉ A Z LIPÉ

Jaroslav Panáček

Berkové z Dubé byli spolu s Vartenberky po celý středověk a raný novověk nejvýznamnějšími představiteli šlechty na severu Čech. Po tři století byli majiteli nebo spolumajiteli České Lípy a českolipského panství. Českou Lípu získal pravděpodobně v roce 1319 z rukou svého příbuzného Jindřicha z Lipé pozdější pražský purkrabí Hynek Berka z Dubé (Panáček 2002, 8). Po smrti Jindřicha Berky z Dubé z milštejnské větve rodu v roce 1470 rozdělili jeho dědicové roku 1502 město i panství na čtyři díly (Panáček 2004a). Při dělení připadlo na dědický podíl Petra Berky kromě čtvrti města a předměstí u Mariánské brány také panství Sloup, které tak nadále sdílelo osudy této lipské čtvrti. Její majitelé, luteránští Berkové, měli své sídlo ve svém dílu českolipského zámku a ve Sloupu si v polovině 16. století vystavěli pod hradní skálou „nový dům“, připomínaný prvně v roce 1562 (Panáček 1996a, 213).

Majetkovými transakcemi mezi členy rodu a sousedním rodem Vartenberků na Rybnově přišli Berkové do roku 1553 o většinu nemovitého majetku. V rukách Petrova syna Zikmunda Berky tak zůstala pouze Mariánská čtvrť města a předměstí České Lípy, vesnice Aschendorf (dnešní Okřešice) a polovina českolipského zámku.

Rodina Jetřicha Jiřího Berky

Jetřichův otec Zikmund Berka se poprvé oženil v roce 1533 se Sidoňní (Zikunou) Šlikovou. Ta byla bohatou vdovou po Bedřichovi z Bibrštejna na Děvině a Ralsku, jenž zemřel v roce 1531. Zikmund se ujal jako jediný vlastník dědictví v roce 1540 po smrti svého bratra Jiljího. Kromě uvedené čtvrtiny města a panství Česká Lípa mu patřilo ještě panství Sloup, jižní část Kravařského újezdu doksanského kláštera a od roku 1545 i panství Nový Stránov, které tehdy koupil. V té době byl ještě majitelem Zádušní čtvrti města a předměstí Lipého Zikmundův bratranec Zdislav Berka, jenž byl současně Zikmundovým nevlastním otcem, neboť pojal za svoji druhou

manželku Zikmundovu ovdovělou matku Beatrix z Kolovrat. Kromě svého dílu zámku vlastnil Zdislav v Zádušní čtvrti jakýsi malý zámeček (Klein Schlössel) na místě pozdějšího augustiniánského kláštera (Panáček 1996a, 214).

Zdislav Berka, nejvyšší zemský sudí a zemský fojt v Horní Lužici, byl horlivým katolíkem, který na svých panstvích zákupském, jablonském i v České Lípě brzdil příliv Lutherových myšlenek. Pro posílení katolického vlivu povolal Zdislav Berka v roce 1546 k vedení lipského vikariátu vele-váženého kněze Martina Laurentia, který však byl nucen po pěti letech marného počínání Lípu opustit a otevřít tak bránu přílivu protestantismu do města (Panáček 2003, 189).

Sidonie porodila Zikmundovi jediného syna Petra a v roce 1548 zemřela. Po její smrti se Zikmund podruhé oženil a jeho nastávající se stala Kunhuta (Kunigunda), hraběnka z Eberštejna z váženého švábského rodu. V té době si patrně Zikmund Berka zřídil svoji panskou rezidenci přímo na náměstí, v domech dnešních čp. 198–200. Právě v roce 1549 byla nejspíše dokončena a opatřena gotickorenesančním sedlovým portálem, zdobeným berkovskou heraldickou figurou, tj. ostrvemi (Panáček, J. – Panáček, M. 2011, 149–155). Město v 16. století pod vládou Berků a Vartenberků nepochybně vzkvétalo a projevilo se to i na jeho vzhledu. Domů, stavěných po požáru v roce 1515, ozdobených v duchu pozdní gotiky a později ve slohu nastupující renesance a opatřených v této době honosnými portály, bylo nepochybně více. Bohužel vlivem ničujících městských požárů v roce 1787 a 1820 máme kromě zmíněného Berkovského portálu z roku 1549 dochován již pouze jediný takového druhu – portál z roku 1555, umístěný původně zřejmě na některém z měštanských domů západní strany tehdejší Dlouhé ulice, tj. dnešní ulice Jindřicha z Lipé (tamtéž, 155–166).

Jako místo posledního odpočinku své rodiny si zvolil Zikmund ve své čtvrti Lipého kostel Panny Marie, kde nechal zbudovat rodovou hrobku, v níž však nakonec sám nespočinul. Patrně i pod vlivem své druhé manželky se Zikmund přiklonil k luteránskému učení a on to byl, kdo v roce 1566 povolal do kostela Panny Marie svého sloupského kněze Zacharia-se Pullmanna, prvního luteránského predikanta ve městě. Naproti kostelu stál již v té době tzv. Schlössel, tj. Zámeček, uváděný prvně v témže roce (Panáček 1996a, 211–214). V tomto velkém hrázděném domě často Zikmund pobýval a projednával zde s dalšími luterány myšlenky na rozvoj a šíření myšlenek velkého reformátora. Mariánské ulici se pak také říkalo Lutherische gasse či Hussitengasse, tj. Lutherova ulice nebo Husitská ulice

(Panáček 1996b, 26). V roce 1569 pak Zikmund obdržel od císaře svolení, aby si mohl na svých statcích držet evangelického duchovního (Willomitzer 1880, 10–14).

Z druhého manželství s Kunhutou z Eberštejna se narodil druhý syn Jetřich Jiří (Dietrich Georg). Přesné datum jeho narození neznáme. Ve svých dějinách rodu Berků z Dubé tvrdí W. Hieke (1888, 91) bez uvedení pramene, že v době sepsání Jetřichovy závěti v roce 1583 mu bylo asi 33 let. Nezbývá nám, než tomu věřit, neboť v celém testamentu, ani v jeho císařském povolení (NA Praha, DZV, kvatern 23, fol. A 28r–B 4v), se takový údaj nenachází. Vzhledem k úmrtí první Zikmundovy manželky v roce 1548 a následujícímu sňatku s Kunhutou z Eberštejna se tedy Jetřich musel narodit někdy v letech 1549–1550.

Zikmund Berka nechal 21. srpna 1565 vložit do desk zemských své ustanovení, že se mají synové po jeho smrti o dědictví rozdělit a poručníci nezletilého Jetřicha byla určena jeho matka Kunhuta. Hned nato však rozhodnutí změnil a 7. listopadu téhož roku stanovil, že první syn Petr (nar. někdy brzy po roce 1533) dostane panství Nový Stránov a k tomu 2000 kop grošů. Po otcově smrti mu měl bratr Jetřich vydat ještě 5000 kop z lipského panství (Hieke 1888, 90). Petr byl ženat se Sibylou z Eberštejna, sestrou jeho macechy Kunhuty, ale jejich manželství zůstalo bezdětné.

Mládí Jetřicha Jiřího Berky z Dubé a z Lipé

Otec nechal Jetřicha hned od mládí vychovávat v duchu nastupujícího humanismu a v souladu s luteránským učením. Protože od druhé poloviny 16. století se ve šlechtických kruzích stalo běžnou praxí cestování jejich synů za vzděláním do zahraničí, učinil tak i Zikmund. Cílem těchto cest bývaly obvykle konfesní školy a pak i univerzity ve významných střediscích jižní a západní Evropy. Spolu s podobně koncipovanými kavalířskými cestami představovaly jeden z nejčastějších motivů, proč mladí aristokraté ve společnosti svých preceptorů a zpravidla i několika služebníků opouštěli otcovské statky a vydávali se daleko za hranice království. Náplň studijních cest sledovala hned několik cílů. I když se mladí mužové obvykle zapisovali do univerzitních matrik, jen málokdy měli za cíl setrvat ve studiu na jednom místě delší dobu než jeden rok a zcela výjimečně zde dosáhli doktorátu. Velmi obvyklá však byla účast na přednáškách a kromě konkrétních znalostí v oblasti antické literatury, filozofie, teologie či práva se od nich očekávalo ovládnutí latiny i jiných jazyků a také orientace v prostředí bohatých západoevropských měst. Preceptor, který doprovázel mladého pána, měl navíc

svému svěřenci poskytovat znalosti a dovednosti, kterých se mu nedostalo ve škole. Nelze vynechat ani fenomén setkávání se s vrstevníky z nejrůznějších koutů Evropy, o kterých nám vypovídá mnoho šlechtických deníků a památníků. Mladí mužové si do nich vzájemně zapisovali vtipná rčení i klasické citáty, malovali rodové erby a nejrůznější obrázky. Kromě toho však tyto záznamy podávají svědectví o společně strávených dnech a mnohdy veselých večerech, při nichž se často navazovala i dlouholetá přátelství.

Všechny uvedené znaky studijních cest, jak byly uvedeny, nalézáme i u Jetřicha. Obvyklé bylo zahájení těchto cest již ve velmi mladém věku 15–16 let. Hojně navštěvovaná byla zejména univerzita ve Wittembergu, jednak z konfesionálních důvodů, jednak i proto, že zde působili znamenití učitelé. Po celé 16. století se zde objevuje mnoho studentů z českých zemí a nejvíce – 15–20 v každém roce – ve druhé polovině 60. let. Již před Jetřichem zde studovali dva Berkové z Dubé: v roce 1519 Jindřich Berka z Dubé, pán na Heřmanicích a Dřevěnicích, od roku 1534 nejvyšší sudí království Českého (†1541), a roku 1557 Václav Berka z Dubé (1536–†1575), pravděpodobně jeho syn (Menčík 1897, 252, 258; Honc 1988, 87). Zde také poprvé v cizině potkáváme mladého Jetřicha. V roce 1565, tedy ve věku 15–16 let, se zapsal do tamní univerzitní matriky „Ill. Theodoricus Georgius, baro in Berka de Leippha“, to je „slovutný Jetřich Jiří, svobodný pán Berka z Lipé“ (Menčík 1897, 260). Několik let po něm pak se zde objevují i dva měšťanští synové z České Lípy: v roce 1575 Thobias Entrich a roku 1580 Thomas Kelner (tamtéž, 264).

Jetřich Jiří si zde patrně zakoupil tehdy již velmi oblíbenou knihu *Emblemata*. Tato kniha italského právníka a spisovatele Andrea Alciata (1492–1550), jejímž obsahem jsou krátké latinské texty poezie a průvodní dřevorezy, vytvořila celý evropský žánr knih emblémů, který dosáhl obrovské popularity v celé Evropě i Velké Británii. Poprvé vyšla v roce 1531 a Jetřich si zakoupil její od té doby nejméně desáté či jedenácté vydání, vytištěné u Gulielma Rovilia v Lyonu v roce 1564. Ovšem nikoliv její obvyklé vydání, ale tzv. „durchschossene Exemplar“ (v tiskařské hantýrce „prostrkaný exemplář“), v němž jsou mezi potisknutými stranami svázány prázdné stránky, určené pro rukopisné vpisky a poznámky. Tento exemplář pak Jetřichovi, jak bylo tehdy časté, sloužil jako *Stammbuch* neboli památník, do něhož se mu zapisovali jeho přátelé^{1/} (Loose 1879; Paudler 1894, 121–123).

Hned v roce 1566 se mu zapsal slavný profesor Johannes Poso, který se pak stal o dva roky později rektorem univerzity. V témže roce se v památníku zvěčnil Caspar Peucer (1525–1602), slavný církevní reformátor, mate-

matik, astronom, lékař a jeden z důležitých spisovatelů německého pozdního humanismu. V roce 1567 již byl podle záznamů Jetřich Jiří ve Zhořelci, kde se mu zapsal do památníku jakýsi Mikuláš Šimůnek z Hradištka a v téže roce celou řadou citátů Andreas Wendt, který se označil jako „concionator in aula Lippensi“ neboli kazatel na lipském dvoře (Paudler 1894, 121). Wendt pocházel z Wittenbergu, kde také studoval a pak byl pět let učitelem v Schönfließ v Braniborsku. Po návratu do Wittenbergu mu zprostředkoval již zmíněný dr. Caspar Peucer a mag. Hieronymus Pellican, Jetřichův učitel, pozvání ke dvoru Zikmunda Berky do České Lípy (Jahnel 1897, 309). Ten jej pak zaměstnal jako kazatele a Jetřichova preceptora, který jej doprovázel jako jeho hofmistr, tedy domácí učitel, jenž byl odpovědný také za aktivity mimo výuku i za vedení jeho rozpočtu.

V roce 1568 pobýval Jetřich na studiích ve Straßburgu, kde mu do památníku spolu s latinským citátem nechal nakreslit svůj erb Burghard von Calenberg z rodu německé šlechty z Dolního Saska (obr. 1) a baron Johannes von Kharling se sentencí „Spes mea Christus“ (Naděje má Kristus) a citátem přičítaným Cicerovi „Dum spiro, spero“ (do češtiny překládáno jako „Dokud dýchám, doufám“). Ve stejném roce zde na studiích také pobývali synové Floriána Griespeka z Griespachu na Nelahozevsi Karel († 1610) a Ferdinand († 1606) ze třetí generace šlechty příslé do českých zemí z Tyrolska. Jetřichovi oba vepsali do památníku věnování spolu s Ciceronovým citátem (obr. 2). Oba Griespekové jsou pak v roce 1570 zapsáni mezi studenty univerzity v Heidelbergu (Šimák 1905, 295).

V roce 1570 se Jetřich přesunul do dalšího německého univerzitního města Tübingenu. Jaký byl obsah jeho studia, nevíme, ale do památníku se mu zde tohoto roku podepsali s latinskými citáty Johann von Dalwigk, příslušník starého rodu svobodných pánů z Hessenska, a Johann Wolfgang von Anweil, člen rodu švábské šlechty. Z Tübingenu se Jetřich patrně musel vrátit domů, neboť 1. srpna tohoto roku zemřel jeho otec Zikmund. Byl však pochován až 30. srpna (!) ve farním kostele sv. Petra a Pavla v České Lípě (SOka Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 44, Kronika H. Kriesche, fol. 7r).

Život Jetřicha Jiřího Berky z Dubé a z Lipé

Obvyklá hranice zletilosti u šlechty byla tehdy 20 let, přesto se Jetřich neujal po otcově smrti svého dědictví. Spravovala ho za něj matka Kunhuta, rozená hraběnka z Eberštejna. Někdy v této době se patrně Jetřich oženil. Jeho manželkou se stala Eva z Bibrštejna, dcera Karla z Bibrštejna na Děvině a Mimoni (1528–1593), který byl synem Bedřicha z Bibrštejna

a Sidonie Šlikové. Protože Sidonie Šliková se po smrti svého manžela Bedřicha v roce 1531 provdala za Zikmunda Berku, byla Jetřichova manželka vlastně vnučkou první manželky Jetřichova otce Zikmunda.

Patrně brzy po svatbě asi v roce 1573 se narodil Jetřichův syn Adam a brzy po něm dcera Anna. Přesto brzy nastaly mezi manželi rozpory a jejich manželství bylo označováno jako nešťastné, neboť Eva nechtěla manžela poslouchat a také jej prý v těžkostech nepodpořila. V roce 1575, 15. srpna, se ujal Jetřich Jiří svého dědictví (SOkA Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 44, Kronika H. Kriesche, fol. 7v) a poděkování matce za poručnictví nechal vložit do desk zemských (NA Praha, DZV, kvatern 18, fol. N 21). Přesný soupis jeho majetku v té době neznáme. Na rozdíl od ostatních tří čtvrtin města a panství, které drželi Vartenberkové a k nimž existuje podrobný urbář z roku 1579 (Šimák 1937–1938), jsou pro Jetřichův majetek k dispozici pouze obnovené deskové vklady. Přitom je nutné vzít v potaz změny, které s jednotlivými čtvrtinami nastaly. Neprodávaly se totiž někdy celé čtvrtiny, ale své osudy měly jednotlivé části, tj. hrad či tehdy již zámek s předhradím, město s předměstími a jednotlivá panství či někdy dokonce i jednotlivé vesnice. Při převzetí svého dědictví Jetřich obdržel:

Z hradu, tehdy již spíše zámku, patřily Jetřichovi dvě čtvrtiny. Původní čtvrtina Petra Berky (NA Praha, DZV, kvatern 45, fol. G 13–G 15v) obsahovala pravou část „velkého domu na poli“, oba arkýře, půl síně, pokoje staré paní, polovinu druhé a třetí síně, Petrovu komoru a větší vinný sklep. K tomu ještě náležela na předhradí lázeň a prádelna, maštal „páně Zdislavova“, půl vrchního ponebí sladovny, dále štěpnice „před Vorberkem“, šafrance (tj. zahrádka na koření) paní, štěpnička u kurníku, druhá zahrádka paní a kurník. Součástí původního Petrova dílu byl také dvůr při zámku se všemi staveními a poplužím.

Ve druhé čtvrtině, původně Václava Berky (NA Praha, DZV, kvatern 250, fol. J 6v–J 9), se uvádí polovice velkého domu na levé straně, polovina síně, dětská světnička, obě komory, polovina druhé síně, světnice paní, komora Jiříkova, půl dolní síně, kaple, komnata lepenice, menší levý sklep, všechny pokoje nad pivními sklepy, kuchyně pod Jiříkovou komorou a stará kuchyně. Na předhradí mu připadla maštale Roznhonova, Caysperkova a Oldřicha Čerta a pravá část vrchního ponebí sladovny.

Z města České Lípy mu patřila čtvrtina s 31 lidmi osedlými u Mariánské brány a 21 majiteli domů na přilehlém předměstí.

Z lipského panství mu náležel pouze již zmíněný dvůr u zámku Lipého spolu s poplužím Lipským, Petříkovským a Pihelským. Jedinou vesnicí,

kteřou k tomuto dílu lipského panství dostal, byla ves Aschendorf (dnes Okřešice). Ta ale není v uvedeném deskovém vkladu zmíněna, neboť k tomuto dílu připadla až v roce 1565 (NA Praha, DZV, kvatern 58, fol. G 11; kvatern 15, fol. K 7). Po otci získal kromě toho panství Sloup s hradem a vsí pod hradem a vesnice Radvanec, Nedostojov, Skalice, Chotovice, Tankov a Bukovany. Nejsou zde Lindava, Polevsko a Záhořín, ačkoliv se již v letech 1471–1481 v pramenech vyskytují a ke Sloupu nepochybně patřily (SOkA Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 41, Pamětnice 1461–1720, fol. 8v). Uvedený Nedostojov je pravděpodobně dnešní Maxov a Tankov bývá lokalizován na místo pozdější vsi Chomouty (Panáček 1984, 353–354). Svitava při původním vkladu z roku 1502 patrně ještě neexistovala, objevuje se poprvé až v letech 1525–1564 (SOkA Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 41, Pamětnice 1461–1720, fol. 9r).

K výše uvedenému popluží lipského panství náležely také louky Na dolečku, Petříkovské, Pihelské a 18 rybníků: Závist, Pihelský, Častolovský, Starolipský, Kotvický, Korytník, Radvanecký, Veliký, Prostřední, Šíchův, Radvanecký menší, Konutop, V bukovině, Suchý, Pstruhový u Kotvic, Malý v Nedostojově, Lomil a haltěř Dlouhý u zámku Lipého. Součástí jeho dílu byly též řeky příslušející k Sloupskému a Pihelskému zboží (tj. v podstatě příslušná část povodí horního toku Dobranovského potoka a Šporky).

Jetřich Jiří Berka byl proslulý svými výtržnostmi a typicky renesančním hýřením. V hádkách nikdy nebyl dalek toho, aby tasil kord nebo vzal nejbližší předmět a hájil svou pravdu proti soupeři. Zprávy o tom uvádí A. Sedláček (1923, 246) z register komorního soudu (20 F). V roce 1578 Jetřich uřadil jednomu vartenberskému poddanému tři prsty na ruce, roku 1580 uřadil Gabriela Puše z Henkvic, jehož si pozval k sobě na zámek Lipý, konvicí, takže mu rozrazil nos a zranil na hlavě. Při další podobné události nebyl Jetřich Jiří viníkem, ale stala se také při hostině na jeho zámku v roce 1580. Jeden z hostů, Hans Strachwitz, zde probodl dýkou Karla Sezimu z Ústí na Úštěku (SOkA Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 44, Kronika H. Kriesche, fol. 10v; Bienert b. d.). Dalšího hosta zranil do krve sám Jetřich sklenicí v roce 1581 na Novém Stránově a o rok později na svatbě v Hlemýždí zranil kordem na ruce Václava Blektu z Útěchovic, majitele dvora v Horním Valtinově.

Prosperující město Česká Lípa s množstvím řemeslníků sdružených v cechy za vlády obou majitelů – Jana z Vartenberka a Jetřicha Jiřího Berky – si udržovalo vůdčí postavení v centru severních Čech. Nejproslulejšími řemesly zde v této době byli hrnčíři, soukeníci a ševci a rozvinula se

zde další nová řemesla, jako cínařství nebo barvířství. Pro všechny městské cechy schválili jejich pořádky již v roce 1560 Jetřichův otec Zikmund Berka z Dubé a Kateřina z Hungerkoštu jako matka a poručnice za syna Jana z Vartenberka na Novém Vítkovci, jak se tehdy nazýval Nový Zámek v Zahrádkách. Byly to cechy soukeníků, ševců, krejčích, kožešníků, pekařů chleba, sladovníků, kovářů, zámečníků a kolářů, řezníků, hrnčírů, provazníků, kloboučníků a truhlářů s bednáři (SOKA Č. Lípa, AM Č. Lípa, listina inv. č. 13). Jetřich Jiří Berka a Jan z Vartenberka pak k tomu přidali v roce 1581 obnovené cechovní privilegium pro cech tkalců (SOKA Č. Lípa, Cech tkalců, inv. č. [225]3), doložený v České Lípě již od počátku 15. století. Na žádost purkmistra a městské rady pak 16. září téhož roku potvrdil česky psanou listinou císař a král Rudolf II. městu všechny majestáty, výsady a práva, udělená předchozími majiteli a panovníky (SOKA Č. Lípa, AM Č. Lípa, listina inv. č. 14).

Druhá polovina 16. století byla pro město dobou rozkvětu a zažívalo i jakýsi stavební boom. Množství stavebních akcí dokládají jak záznamy v Kriescheho kronice, tak i v purkmistrovských rejstřících. V létě roku 1575 se stavěl jez u Menšího mlýna před městem (SOKA Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 44, Kronika H. Kriesche, fol. 7v), v následujícím roce postavena věž Zádušní brány (tamtéž, fol. 8v). Roku 1579 zbudován jez u Většího mlýna ve městě a zřízen nový hlavní oltář ve farním kostele sv. Petra a Pavla (tamtéž, fol. 10r). V dalším roce postaveny varhany (Positiv) v kostele Panny Marie, zřízena strážnice u Dlouhé brány (tamtéž, fol. 10v). V roce 1582 byl postaven most přes rameno Ploučnice před Dlouhou branou a prováděna dlažba „bei dem gericht,“ tj. asi před rychtou, která sloužila k soudním účelům (tamtéž, rejstřík fol. 2r). O dlažbě městských ulic jsou početné záznamy z celé poslední čtvrtiny 16. století (Gajdošík 2004, 550–551). Nutno však podotknout, že hlavní ulice byly v České Lípě dlážděny už o sto let dříve, v roce 1478 (Ebelová a kol. 2005, 134, č. 175). Velkou stavební akcí města byla stavba městského špitálu sv. Vavřince v letech 1586–1588 (Panáček 1999, 42) a ve stejné době probíhala stavba nového mostu přes Ploučnici u kostela sv. Maří Magdaleny (SOKA Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 44, Kronika H. Kriesche, fol. 14v).

Přes svou prchlivou povahu byl Jetřich nesporně na svou dobu velmi vzdělaný, kromě češtiny a němčiny ovládal nepochybně latinu, snad i řečtinu, a měl smysl pro umění a krásu. V roce 1578 se ještě znovu Jetřich vydal do Straßburgu, kde se mu do památníku zvěčnil jakýsi Tobias Theodor Wesius s německou průpovídkou. Téhož roku hostil na svém lipském

sídle italského šlechtice Alexandra Odescalchi z Como, který mu vzdal čest zápisem do památníku, kde uvádí, že od něj požíval „mnohé přízně“ (Loose 1879). Pravděpodobně se jednalo o příslušníka prastaré italské rodiny, z níž vzešel i jeden z papežů Innocenc XI. (na stolci v letech 1676–1689). Zprostředkovaný kontakt s kolébkou renesance – Itálií byl asi také jedním z vlivů, který Jetřicha přivedl na myšlenku postavit si u svého zámku v České Lípě letohrádek, tedy typ stavby, který byl inspirován venkovskými vilami z 15. století v Itálii a u nás se v renesanci stavěl v různé podobě na předzámeckých zahradách (letohrádek královny Anny v Praze, letohrádek Hvězda na Bílé hoře, letohrádek Kratochvíle u Netolic aj.). Letohrádky či německy lusthausy, jak už jméno napovídá, měly sloužit zejména v létě při některých slavnostních příležitostech, k odpočinku a kratochvílím, konaným šlechtou v přilehlé zahradě. Jejich funkce tak byla rekreační, reprezentativní, ale i demonstrační.

Často se u těchto staveb setkáváme s italskými staviteli. O jejich účasti se spekuluje i u českolipského letohrádku, ale bohužel žádné prameny nás o tom neinformují. Přispívá k tomu pouze údajné zpodobení Danta Alighieriho v prostředním cviklu sgrafitové výzdoby nad lodžii Červeného domu. Jetřich Jiří Berka jej nechal postavit na severním okraji zahrady na břehu mlýnského ramene Ploučnice před východní branou zámku v roce 1583. Českolipský kronikář Hans Kriesche událost popisuje slovy: „Anno 1583 hat der wollgeborne herr, herr Gietersich Bercke, das neihe gebeide bey dem mahrstalle erbawen laßen; und dieß jahr auch vorfertiget worden“ (SOka Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 44, Kronika H. Kriesche, fol. 13r). Česky je zde uvedeno: „Léta 1583 nechal slovutný pán, pan Jetřich Berka, postavit novou budovu u maštálí; a téhož roku také byla dokončena.“

Červený dům (obr. 3), nazývaný tak až později od červeného pomalování sloupů lodžie, je jedinou renesanční stavbou svého druhu v severních Čechách. Je to jednopatrová nepodsklepená budova tvaru kosodélníku o rozměrech asi 9,6x22,6m se sedlovou střechou, zakončenou na západní straně renesančně tvarovaným volutovým štítem. Hlavní jižní průčelí obrácené do zahrady bylo otevřeno v přízemí křížově klenutými arkádami na pilířích a v patře arkádami na devíti sloupech, zaklenutými rovněž křížovou klenbou. Průčelí, štít i severní stranu zdobí psaníčkové sgrafito. Pod bankálovou římsou lodžie nese sgrafitový pás s převážně loveckými výjevy: hon na zajíce, lov na jeleny, štvance na divočáky, hon na koroptve, ovčák se stádem a loupícím vlkem. Ve cviklech horních arkád je průčelí zdobeno figurálními výjevy technikou černobílého sgrafita s motivy antických hrdinů a zmíněným Dantem

uprostřed. Klenba lodžie nesla ornamentální freskovou výmalbu a hlavní sál v patře, tzv. holdovací sál (něm. Huldigungssaal), byl ozdoben na stěnách figurami v životní velikosti. Bohužel byly nástěnné malby nepochopením zedníků při opravě Červeného domu v roce 1883 zničeny a zachoval se z nich dodnes pouze jeden relikt nade dveřmi se scénou „Šašek a smrt“ (obr. 4).

Jetřich Jiří Berka se však patrně nespokojil pouze s postavením letohrádku. Zprávy o tom se sice nedochovaly, ale podle zachovaných pozůstatků pravděpodobně přistoupil i k renesančním úpravám svého sídla. Svědčí o tom jak výzdoba východní brány a severní hradby psaníčkovými sgrafity (obr. 5), tak i renesanční krby, jimiž byl vybaven hlavní tzv. Rytířský sál jižního zámeckého paláce (Panáček 2013; obr. 6). Není vyloučeno, že pokud ne dříve, tak v Jetřichově době došlo také k výstavbě krátkého křídla jižního paláce zámku, vybíhajícího z jeho severního nároží směrem k východní bráně a obsahujícího podle některých zpráv renesanční konstrukce (dnes bohužel nedochováno; Panáček 2004b, 373).

Poslední léta Jetřichova života

V témže roce 1583, kdy si Jetřich vybudoval trvalý pomník založením letohrádku, později nazývaného Červený dům, cítil, že mu docházejí síly a patrně nebyl po svém zhýralém životě zcela zdrav. Proto se rozhodl sepsat svůj testament. K tomu si již v roce 1579 nechal od Rudolfa II. udělit „mocný list,“ jímž císař svoluje, aby Jetřich mohl všechny své movité i nemovité statky, dědičné neb zápisné bez statků lenních a manských, které má anebo ještě mítí bude, komukoliv a kdykoliv odkázat a mohl určit své poručníky. Má právo tato svá pořízení dát zapsat do desk zemských (NA Praha, DZV, kvatern 23, fol. A 28r–A 28v).

V sobotu na den sv. Václava, tedy 28. září 1583, sepsal svoji poslední vůli a nechal ji vložit do desk zemských (NA Praha, DZV, kvatern 23, fol. A 29r–B 3v). Ve svém testamentu „poznáváje nestálost tohoto světa a že všecko, což se narodilo zase umřítí musí a nechťice, aby po mé smrti ... nějaké různice, soudy a nevole mezi dítkami mými a panem bratrem mým milým panem Petrem Berkou ... vzniknouti měly“ určil poručnicí svých dvou nezletilých dětí matku Kunhutu Berkovou, hraběnku z Eberštejna. Jí určil „k radě a ku pomoci“ urozené pány Jindřicha Kurzbacha z Milíče a Trachenburku na Stvolínkách (studoval v letech 1572–1576 také ve Wittenbergu; Hantschel 1896, 281), Abrahama z Vartenberka na (České) Kamenici a Zvířeticích a Aleše Berku z Dubé a z Lipého na Bělé a Kuřívodech. Všechny své statky ponechal svému synovi Adamovi, jisté odkazy své dceři

Anně. Manželce ze svého statku neponechal nic, odkázal jí pouze její věno (část o odkazu manželce na fol. A 30v je nečitelně přeškrtnána) a svého bratra Petra pomínil s poukázáním na souhlasné přijetí závěti jejich otce Zikmunda. Nezapomněl v závěti na odkaz 100 kop grošů míšeňských špitálu v Lipém a na rozdávání piva a chleba za jednu kopu týdně chudým. Spolu s ním zpečetili testament jako svědkové pánové Jindřich Berka z Dubé a Lipého na Novém Falkenburku a Cetni, Bohuchval Berka z Dubé a z Lipého na Loukovci nad Jizerou a vladykové Erazim Hyršpergar z Kynigsheimu na Vartenberku a Fridrich Rodvic z Fridrštorfu na Svojkově. Zvláštním odkazem ze 7. prosince 1583 pamatoval Jetřich Jiří Berka na svého věrného služebníka Baltazara Keyzara, jemuž odkázal 500 kop grošů českých, své šaty, uherský liščí kožich a propustil jej z poddanství (NA Praha, DZV, kvatern 23, fol. B 3v–B 4v).

Z roku 1584 pochází poslední zápis v Jetřichově památníku. Učinil jej v České Lípě jakýsi záhadný „Georgius Kossnolosky de Rossnolo B^o. in Niepare,“ pokud byl zápis správně přečten (Loose 1879). O rok později, 7. července 1585, Jetřich Jiří Berka zemřel při svých cestách ve Zhořelci. Byl pohřben v berkovské hrobce v kostele Panny Marie v České Lípě o čtrnáct dní později 21. července 1585. Ještě téhož roku, 19. prosince 1585, zemřel jeho bratr Petr Berka na Novém Stránově a byl uložen k odpočinku vedle něj (Schlegel 1937, 13). Petrovo manželství se Sibylou z Eberštejna, Kunhutinou sestrou, bylo bezdětné. Proto odkázal panství Nový Stránov do konce života své manželce a po její smrti synovci Adamu Berkovi. Přesto se Kunhuta se Sibylou o majetek pro svého svěřence soudila. Eva z Bibrštejna, vdova po Jetřichovi a matka obou jeho dětí, které jí byly tchyní odebrány, se podruhé provdala za příslušníka úřednické šlechty Virgila Tendla z Pschal a Eggenfeldu. Zemřela v roce 1603.

Hroby Jetřicha a jeho bratra Petra dnes již nenajdeme. Po postavení nového kostela Narození Panny Marie v roce 1710 zůstala berkovská hrobka s tzv. Božím hrobem ještě stát. Hrobka byla otevřena v roce 1811, kosterní pozůstatky byly uloženy do hrobu na hřbitově a o rok později byla hrobka i s tzv. Božím hrobem zbořena. Kameny byly použity pro stavbu hřbitovní zdi (Panáček – Gabriel 1998, 38–39).

Závěr

Týden po uložení Jetřichova těla v kostele Panny Marie, přesně 29. července 1585, se ujala panství poručnice Jetřichova syna Adama Kunhuta Berková, hraběnka z Eberštejna, a nechala si v České Lípě holdovat

od poddaných (SOka Č. Lípa, AM Č. Lípa, inv. č. 44, Kronika H. Kriesche, fol. 13v). V roce 1589 prodala spolu s ostatními poručníky panství Nový Stránov po Petru Berkovi Karlovi z Bibrštejna na Děvině, vlastně otci její snachy (NA Praha, DZV, kvatern 166, fol. E 22). Postarala se také o navrácení zámku v Lipém do rukou Berků tím, že v roce 1591 odkoupila od Jana z Vartenberka na Novém Zámku, Lipém a Bezdězi jeho dvě čtvrtiny za 1000 kop grošů českých (NA Praha, DZV, kvatern 26, fol. B 14–B 15; kvatern 168, fol. A 26v–A 28). Datum jejího úmrtí v roce 1594 se uvádí různě: podle děkanské pamětnice (Schlegel 1937, 12) zemřela 13. prosince, A. Sedláček (1923, 246) uvádí 11. prosince, ale českolipský kronikář Hans Kriesche (fol. 16v) píše „Sonntag nach Nikolai“, tedy v neděli po sv. Mikuláši, což v tomto roce připadá na 8. prosince. Byla uložena vedle svého manžela Zikmunda Berky do berkovské hrobky ve farním kostele sv. Petra a Pavla. Její vnuk a Jetřichův syn Adam se pak ujal vlády na svém panství. To je ale už jiná kapitola.

POZNÁMKY

- 1/ Památník Jetřicha Jiřího Berky je pod signaturou Hs 16009 součástí knižní sbírky Germánského národního muzea v Norimberku (Germanisches Nationalmuseum Nürnberg). Za informace o jeho uložení a podobě děkuji pracovníci muzea paní Daniele Meidlinger.

LITERATURA A PRAMENY

- Bienert, K. J. b. d. (asi 1939): Leipas altes Schloß im Mittelpunkt des Volkslebens. Böhmisch Leipa.
- Ebelová, I. a kol. 2005: Pamětní kniha města České Lípy 1461–1722. Libri civitatis I. Ústí nad Labem.
- Gajdošík, P. 2004: Českolipské purkmistrovské rejstříky 1576–1617, Sborník archivních prací 54, 459–565.
- Hantschel, F. 1896: Allerlei Alterthümliches II, MNEC 19, 276–283.
- Hieke, W. 1888: Die Berka von Duba und ihre Besitzungen in Böhmen III, MVGDDB 26, 75–107.
- Honc, J. 1988: Pět Václavů Berků z Dubé a Alena Mezeřícká z Lomnice, Heraldika a genealogie XXI, 81–120.
- Jahnel, C. 1897: Zur Reformationsgeschichte Nordböhmens, MNEC 20, 305–313.

- Loose, W. 1879: Ein Stammbuch des Dietrich Georg von Berka, MNEC 2, 138.
- Menčík, F. 1897: Studenti z Čech a Moravy ve Witemberku od r. 1502 až do r. 1602, Časopis Musea království Českého 71, 250–268.
- Panáček, J. 1984: Místní jména na panství lipském (Česká Lípa) v 15. století, Onomastický zpravodaj ČSAV 25, 349–362.
- Panáček, J. 1996a: Neopevňená panská sídla v České Lípě, CB 5, 205–216.
- Panáček, J. 1996b: Jména ulic v České Lípě – pramen poznání vývoje města, Historická topografie České Lípy. Česká Lípa.
- Panáček, J. 1999: K dějinám špitálu v České Lípě, Bezděz 8, 35–50.
- Panáček, J. 2002: Založení České Lípy a městské právo, Bezděz 11, 5–30.
- Panáček, J. 2003: Česká Lípa v době gotické. In: Ústecký sborník historický 2003/1. Gotické umění a jeho historické souvislosti II, 157–211.
- Panáček, J. 2004a: Dělení Berků z Dubé v roce 1502, Bezděz 13, 23–48.
- Panáček, J. 2004b: Popis českolipského hradu z roku 1502, CB 9, 371–381.
- Panáček, J. 2013: Krb Berků z českolipského hradu, CB 13, v tisku.
- Panáček, J. – Gabriel, F. 1998: Českolipské kostely Panny Marie a Sv. Mikuláše, Bezděz 7, 35–55.
- Panáček, J. – Panáček, M. 2011: Dva gotickorenesanční portály z České Lípy, Průzkumy památek 18, sv. 1, 151–174.
- Paudler, A. 1894: Ein deutsches Buch aus Böhmen I. Česká Lípa.
- Sedláček, A. 1923: Hrady, zámky a tvrze království Českého 14. Litoměřicko a Žatecko. Praha.
- Schlegel, T. 1937: Die Berkafamilie im Besitze der Stadt Leipa, MNEC 60, 5–14.
- Šimák, J. V. 1905: Studenti z Čech, Moravy a Slezska na německých universitách v XV.–XVIII. st. , Časopis Musea království Českého 79, 290–297, 419–424 (pokračování v roč. 80, 1906).
- Šimák, J. V. 1937–1938: Registra panství lipského a novozámeckého z r. 1579, Bezděz VIII, 8–16, 40–48, 76–90, 139–143, 173–175; IX, 19–22, 53–59, 118–123 (nedokončeno).
- Willomitzer, J. N. 1880: Die Lieb-Frauen-Kirche in Böhm. Leipa. Böhm. Leipa.

ZKRATKY

AM: Archiv města (archivní fond).

CB: Castellologica bohemica, Praha.

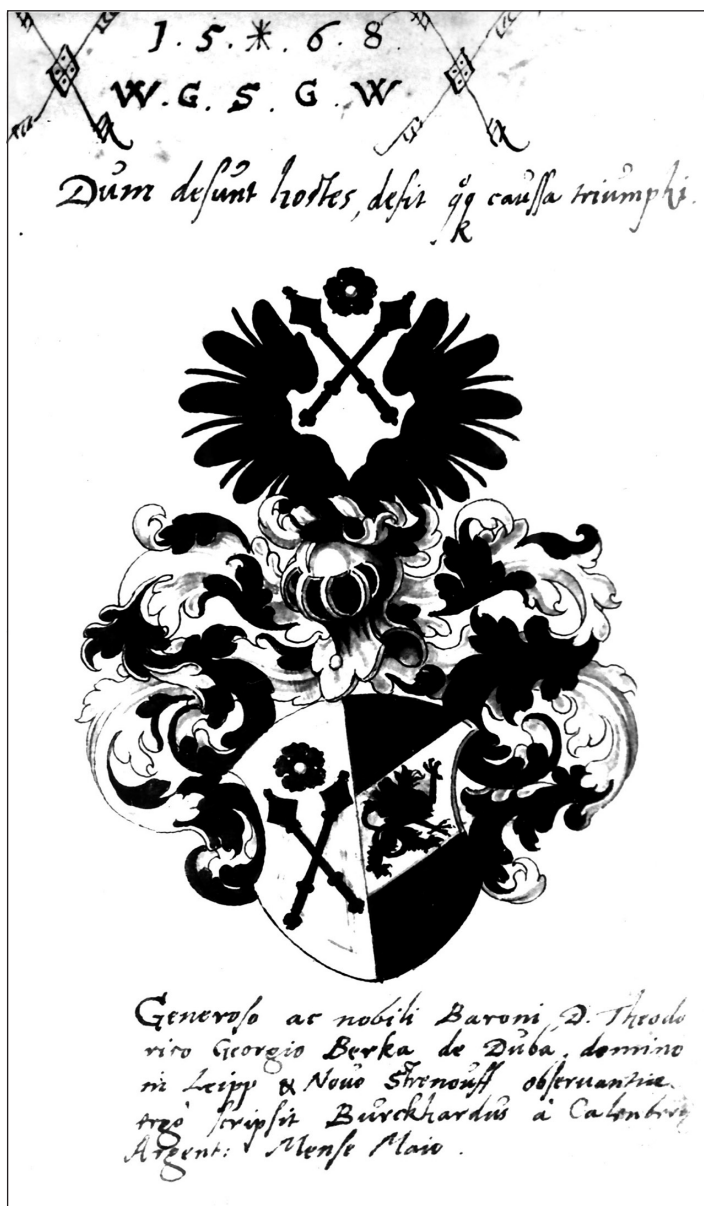
DZV: Desky zemské většiny království Českého.

MNEC: Mittheilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs, Česká Lípa.

MVGDDB: Mittheilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen, Praha.

NA: Národní archiv.

SOkA: Státní okresní archiv.

Obr. 1. Erb a věnování Burgharda von Calenberg z roku 1568, zapsané ve Straßburgu do památníku Jetřicha Jiřého Berky z Dubé a z Lipé (VMG Č. Lípa, sbírka negativů, č. 5894).

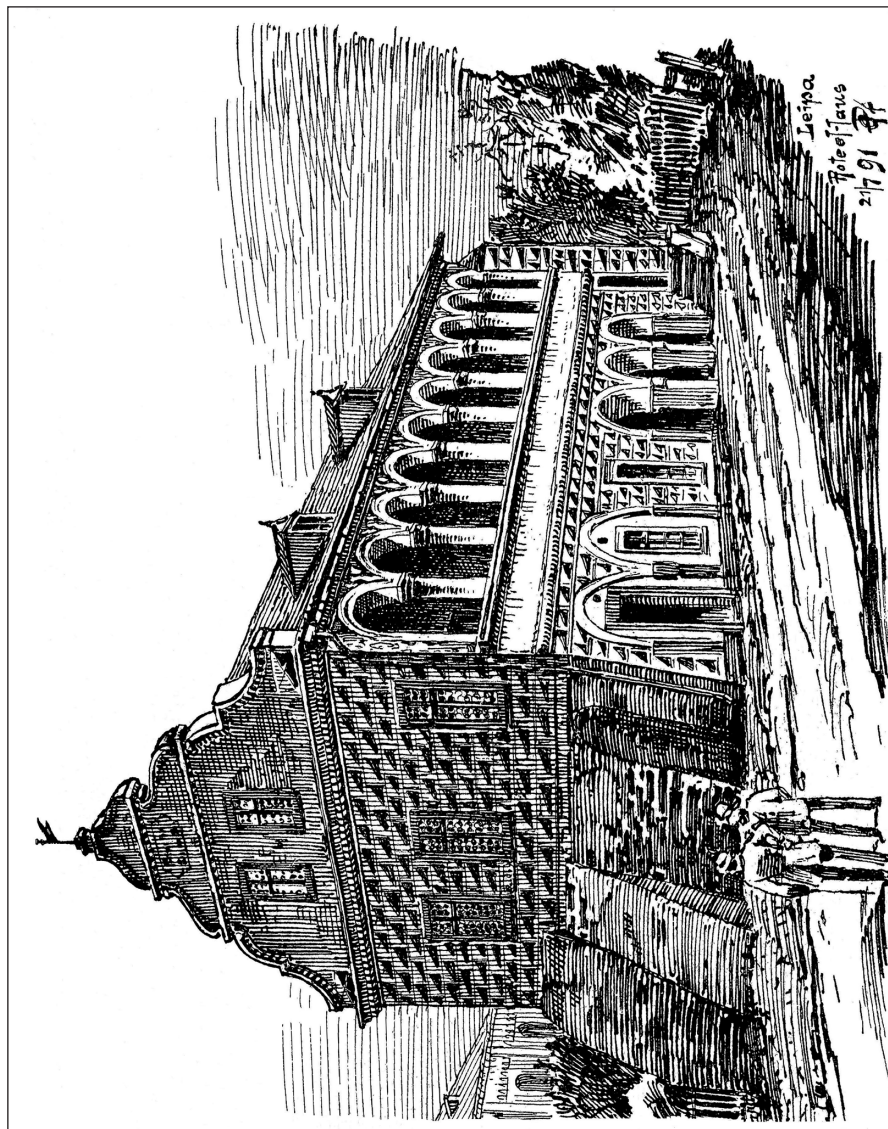
Cicero.
Stultum est dimensionibus terrarum studere: seipsum autem
metiri nescire.

Generoso, vetusta et clara familia Berkorum nato
Baroni, D. Domino Theodorico Georgio de Dauba
Domino in Leipzig et Nouo Strenauß, ut se, et officia
sua commendaret, scribebat Ferdinandus
Griespeckius à Griespach cap Argentina
VI Cal. Maij Anno LXVIII.

Est modus in rebus, sunt certi denique fines.
Quos ultra citraque, nequit consistere rectum.

Generoso, vetusta et clara familia
Berkorum nato Baroni, D. Domino
Theodorico Georgio, de Dauba Domino
in Leipzig, et Nouo Strenauß, ut se, et
officia sua commendaret, scribebat Car-
rolus Griespeckius à Griespach C
Argentina VI Cal Maij Anno LXVIII

Obr. 2. Ciceronovy citáty a věnování Karla a Ferdinanda Griespeka z Griespachu z roku 1568, zapsané ve Straßburgu do památníku Jetřicha Jiřiho Berky z Dubé a z Lipé (VMG Č. Lpa, sbírka negativů, č. 3450).

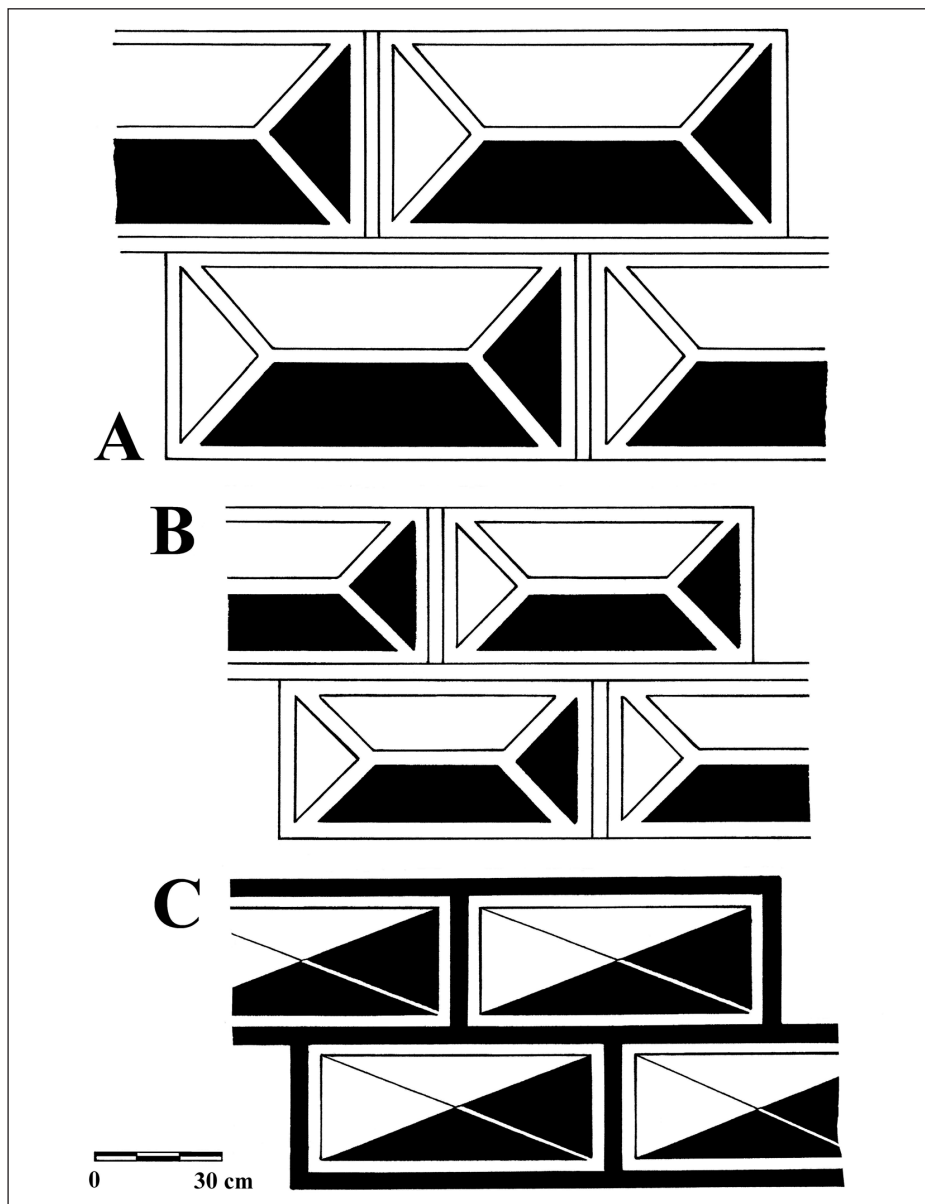
Obr. 3. Červený dům na kresbě O. Pfennigwertha z roku 1891 (Paudler 1894, 122).

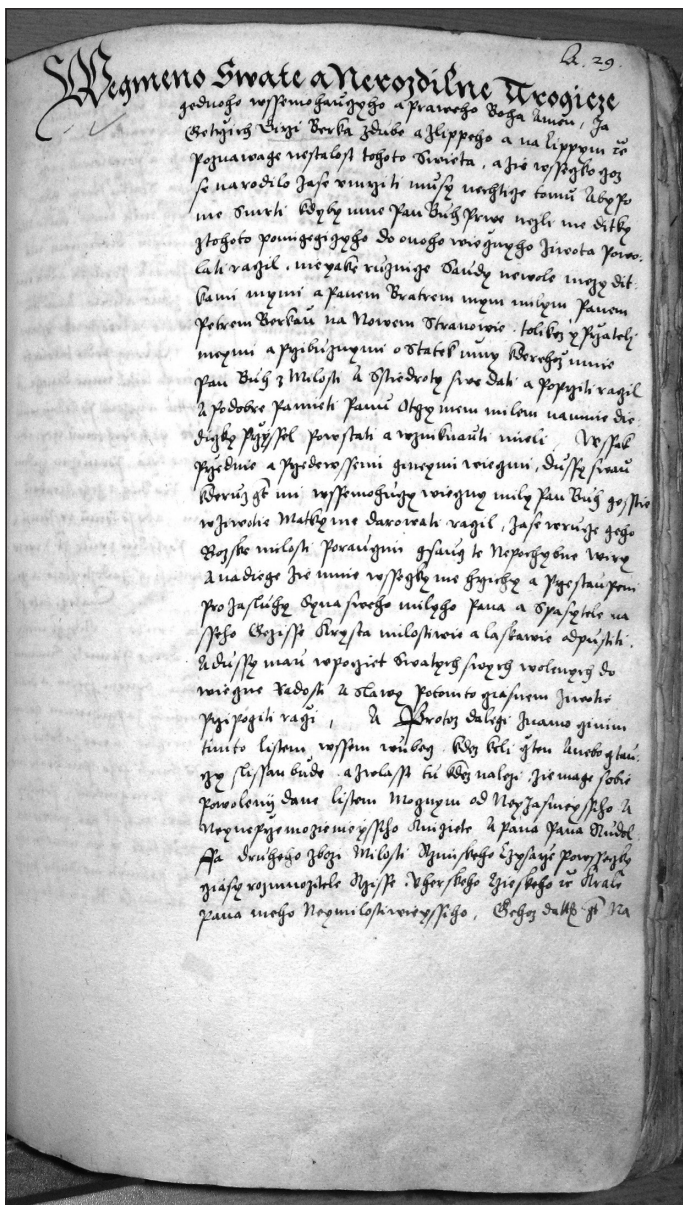
Obr. 4. Nástěnná malba „Šašek a smrt“ nade dveřmi v západní stěně tzv. Holdovacího sálu Červeného domu. Foto V. Štěpánský.

Obr. 5. Berkovský krb, umístěný dnes v západní části přízemí Červeného domu. Foto V. Štěpánský.

Obr. 6. Psaníčková sgrafita na východní bráně zámku (A), severní hradební zdi zámku (B) a na Červeném domě (C) v České Lípě. Kresba autor.

Obr. 7. První strana testamentu Jetřicha Jůřho Berky z Dubé a z Lipé z roku 1583 v deskách zemských (NA Praha, DZV, kvatern 23, fol. A 29r). Foto NA Praha.

MARGINÁLIE K BAROKNÍ ARCHITEKTUŘE NA ČESKOLIPSKU A MLADOBOLESLAVSKU Glosy k tvorbě Mikuláše Raimondiho

Petr Mandažiev

Během hledání údajů o stavební historii dokeského zámku jsem narazil na dva účetní záznamy, které se týkají kostela v Kruhu a fary v Tuhani na Českolipsku.^{1/}

Podle tzv. vánočních účtů za rok 1726 bylo na výstavbu kružského kostela jednotlivě vydáno: zedníci obdrželi 34 zlatých a 30 krejcarů, tesaři 4 zl. a 33 kr., truhlář dostal 182 zl. a 54 kr., zámečnick 90 zl. a 25 kr., sochař 40 zl., malíř 30 zl., sklenář 37 zl., 35 kr. a 3 denáry; různé, nespecifikované výdaje činily 5 zlatých, 45 krejcarů a 3 denáry. Poslední řádek označil písař výrazem „*Item Vonhien außgewieſen*“. To znamená – volně přeloženo – výdaj rozepsaným položkám časově předcházející, který činil 590 zlatých a 39 krejcarů. Celkově, jak písař zaznamenal, bylo vyplaceno 1016 zlatých a 22 krejcarů.^{2/}

Na výstavbu tuhaňské farní budovy s příslušenstvím („*Tuhanner Pfarretheij*“) bylo jednotlivě vydáno: zedníci obdrželi 342 zlatých, 30 krejcarů a 4 denáry, tesaři 161 zl. a 21 kr., truhlář dostal 79 zl. a 43 kr., zámečnick 129 zl. a 39 zl., kovář 91 zl., 52 kr. a 3 d., sklenář 33 zl., 51 kr. a 1 a ½ d., kamnář 18 zl.; vápno stálo 2 zlaté, 37 krejcarů, 4 a třetinu denáru. Dohromady 859 zlatých, 35 krejcarů a 1 denár.^{3/}

Obě sumarizace nákladů v dotčeném účetním sešitě následují po výkazu oprav kostela v Doksech, kdy zedníci obdrželi 51 zlatých a 50 krejcarů, tesaři 9 zl. a 25 kr., truhlář dostal 21 zl. a 47 kr., zámečnick 11 zl. a 15 kr., kameník 3 zl. a 54 kr., sklenář 45 zl., zvonář 29 zl., 28 kr. a 3 denáry, pokrývač 7 zl. a 9 kr.; vápno stálo 4 zlaté a 56 krejcarů. Dohromady 184 zlatých, 44 krejcarů a 3 denáry.^{4/}

Všechny tři přehledy nákladů, resp. vynaložené částky, odpovídají – dle úvodního vyjádření písaře k nim – „specifikaci podepsané Její Excelenci paní hraběnkou“.^{5/} Při srovnání prvních dvou s tím třetím snadno zjistíme, že v případě výstavby kružského kostela a tuhaňské fary zachycují

tyto přehledy vynaložených peněz pouze průběžné výdaje, tedy část výsledné sumy určené na vybudování potřebných objektů. To ostatně potvrzuje i Bernauova vlastivěda politického okresu Dubá, která stavbu kostela i obnovení fary klade k roku 1724. V případě kružského kostela sv. Vojtěcha uvádí Bedřich Bernau Markétu hraběnkou z Valdštejna, která se dle jeho zjištění zasloužila o tuto novostavbu, neboť starý kružský kostel trpěl zchátralostí.^{6/}

Dle archivního průzkumu Tomáše Horáka byl stávající kostel sv. Vojtěcha v Kruhu postaven v letech 1721–1725. O jeho předchůdci, starší stavbě, existuje zmínka z roku 1696.^{7/}

Co se otázky autorského určení týče, bezpečně známe pouze projektanta dokeského kostela sv. Bartoloměje a Nanebevzetí Panny Marie, kterým byl ve své době proslulý architekt Jan Křtitel Mathey.^{8/} S kostelem v Kruhu je hypoteticky spojováno jméno Mikuláše Raimondiho, stavebního mistra činného zejména pro Valdštejny.^{9/} Ti drželi patronátní práva nad oběma kostely i tuhaňským farním beneficiem, což dokládá již samotná přítomnost shora citovaného vyčíslení nákladů v účetnictví dokeského panství, z jehož příjmů byly uhrazeny. Dokeské panství získal Arnošt Josef hrabě z Valdštejna roku 1680.^{10/}

Ivo Kořán, který, jak uvedeno, připsal s otazníkem kružský kostel Raimondimu, poskytl jeho stručný popis: *„Jednolod., obděl., s pravouhlým presbytářem s čtverc. sakristií po sev. straně, po již. straně lodi čtverc. předstíň. V záp. průčelí, s pilastry a štítem, pravouhlý portál, nad ním zazděné půlkruh. uzavř. okénko. Boč. stěny členěny vně i uvnitř plochými pilastry, okna půlkruh. uzavřena, s přepás. šambránami. – Presbytář a sakristie sklen. křížově, loď 3 poli val. klenby s lunetami, kruchta na 3 arkádách nesena 2 pilíři [...]“.*^{11/} Doplnit lze, že vedle sakristie, v severovýchodním koutu mezi lodí a kněžištěm, stojí dnes torzo válce (tubusu) – někdejšího šnekového schodiště. V případě členících prvků jde spíše o lezeny než pilastry. Architektura kostela se vůbec vyznačuje minimalisticky pojatým tvaroslovím. To možno konstatovat i navzdory špatnému stavu památky.

Devastace kostela dospěla totiž v nedávné době tak daleko, že mnoho nechybělo, aby se tato dominanta obce stala ruinou. Do poškozené stavby zatékalo, loď zůstala bez klenby aj.^{12/} Podle údajů na internetových stránkách Občanského sdružení Drobné památky severních Čech bylo v roce 2006 pro záchranu kostela učiněno následující: *„Práce se soustředily na zabezpečení kostela tak aby do něj nezatékalo a na přípravu pro zahájení stavby nového krovu a nové střechy. Nad lodí byla na stávající provizorní*

konstrukci krovu položena nová lepenková krytina a byly přezděny koruny obvodového zdiva. Nad sakristií a nad válcovým tubusem točitého schodiště byly vybudovány provizorní střechy. Na opravu kostela finančně přispělo město Doksy.“ V roce 2007 pak: „Po zvážení výše finančních prostředků a možností smysluplného provedení ucelené stavební etapy bylo rozhodnuto obrátit se na město Doksy vedle finanční podpory i s žádostí o poskytnutí materiálního daru ve formě potřebného dřeva. Kladný přístup obce v této věci umožnil posléze realizovat a postavit valnou část nového krovu presbytáře. Stavba byla provizorně zakryta a počítá se s dokončením krovu a pokládkou definitivní krytiny v roce 2008.“ A v roce 2008: „Obnovu kostela se podařilo zařadit do PZAD což společně s dotací od LB kraje a pomocí města Doksy umožnilo zakrýt střechu presbytáře novou bobrovkovou krytinou a pokračovat ve stavbě nového vázaného krovu nad lodí. I tato část nového krovu byla pokryta bobrovkami, nedokončeno zůstalo úžlabí, které bude vyskládáno z tašek. Celkově bylo vynaloženo 9500 000Kč [pozn. P. M.: 950 000 Kč], z nichž 400 000Kč činila dotace PZAD, 500 000Kč poskytl Liberecký kraj a 50 000Kč a veškeré dřevo darovala obec Doksy.“

Vraťme se ale k otázce autorství, potažmo slohového zařazení architektury. V Tuhani u Dubé, severozápadně od Kruhu, stojí dnes kromě farní budovy také kostel sv. Havla z let 1708–1711.^{13/} Ten řadí historici umění mezi doložená Raimondiho díla.^{14/} Jde o jednolodní sálový prostor s vertikálami vtažených pilířů, jenž ústí do odsazeného, tedy užšího presbyteria s okrouhlým závěrem. Vně projektant dimenzoval blok stavby ve vertikálním smyslu, uvnitř se proporce spíše vyrovnávají, neboť patky valených kleneb s lunetovými výsečemi dosedají na vtažené pilíře zhruba v úrovni horní poloviny výšky obdélných okenních otvorů. Princip členění vnitřního prostoru spočívá na pilířích, které v estetickém smyslu jediné vynášejí klenbu, a „výplních“ stěn s okny v intervalech mezi nimi. Tato baldachýnová artikulace se uplatňuje i v presbyteriu, odděleném od lodi výrazným vítězným obloukem. Loď je hloubkově rozvržena ve tři klenební pole, kněžiště svrchu uzavírá jedno obdélné pole valené klenby s párem protějškových výsečí a koncha se třemi výsečemi. Do západního pole lodi, osvětlené třemi páry oken, řemeslníci vestavěli kruchtu. Kněžiště má dvě protějšková obdélná okna v poli završeném valenou klenbou a dvě boční v apsidálním závěru. Vnější klenby kostelní lodi a kněžiště člení kromě oken silně zjednodušené pilastry (či lezény), spojené s pásem jakéhosi vlysu, nad nímž probíhá římsa. V jihovýchodním koutě mezi lodí a kněžištěm stojí válec – patrně se šnekovým schodištěm. Průčelí je tříosé se středním mělkým rizalitem a zakončené štítem s postranními

ubíhajícími křídélky. Charakteristickými prvky jsou tu zejména portál, dále rámování okenních otvorů s převýšenými suprafenestrami, zakončenými římsami, které z plochy stěny plasticky vystupují. Okno ve středním poli štítu má postranní části římsy vedené po křivce – jako kdyby svěšené či prohnuté dolů, směrem ke středu kruhové horní části otvoru.^{15/} Výrazně předstupuje také nahoře prolomený fronton portálu.

Při srovnání obou staveb – kostela v Tuhani a kostela v Kruhu – nutno dospět k závěru, že ten kružský představuje zjednodušenou, redukovanou variantu tuhaňského.^{16/} Plošné členění vnějších fasád oživil tu projektant toliko vytažením korunní římsy a plastickým zvýrazněním trojúhelníkového frontonu, jímž vrcholí průčelní štít.^{17/} To stejné zdá se platit o vnitřku, kde prostor lodi členily svislé pásy, zakončené prostou římsovou hlavicí, na něž navazovaly klenby s půlkruhovými výsečemi. Pokročilá devastace interiéru však znemožňuje určit, jestli ho oživovaly plasticky akcentované architektonické prvky. Vrstva nadezdívky nad patami klenby v lodi hovoří o podobném dimenzování stavby jako v Tuhani. Neexistuje tedy důvod, proč bychom Raimondiho neměli považovat za autora kostela sv. Vojtěcha v Kruhu.

Architekturu, která vykazuje mnoho shodných rysů s kostelem v Tuhani, představuje kostel sv. Václava v Rychnově u Jablonce nad Nisou, vzniknuvší v letech 1706 až 1711.^{18/} Míra shody jak celkového dispozičního rozvrhu, tak povahy členících prvků je pro oba případy natolik velká, že se nepochybně jedná o dílo téhož autora, opět tedy Mikuláše Raimondiho.

Na štítu průčelí a v patře zvonice rychnovského kostela objevuje se onen okenní otvor, nad suprafenestrou završený vodorovnou římsou s prověšenými konci, který v Tuhani zaujímá místo ve středním poli nástavce, po stranách doprovázeného ubíhajícími křídélky. V horní etáži věže dočeského zámku – a to na každé ze čtyř stran jejího hranolu – nalezneme odpovídající formaci. Protože si tyto okenní otvory nejen svým tvarem, způsobem rámování, ale i pozicí v kontextu členícího systému v zásadě odpovídají, předpoklad, že Raimondi pracoval i v Doksech, a to zhruba v téže době, hraničí téměř s jistotou.^{19/} Nápadný je především kontrast plastického zvýraznění vybraných prvků vůči „grafičtějšímu“ pozadí.

Do typologického a slohového kontextu probíraných sakrálních architektur dále patří klášterní kostel sv. Václava v Bělé pod Bezdězem z let 1708–1712.^{20/} Valená klenba nad lodí, kruchta, vestavěná v krajním poli u vchodu, odsazené presbyterium, baldachýnový princip s lunetovými výsečemi a úroveň posazení oken ve stěnách – abych jmenoval jen některé momenty –, vytvářejí obraz téhož architektonického a konstrukčního

typu.^{21/} Pokud jde o tvarosloví, až nápadnou shodu s hlavním portálem kostela v Bělé vykazuje portál zasazený v průčelí kostela tuhaňského, konkrétně ve skladbě profilací.^{22/}

Jak bylo výše již podotknuto, historicko-společenský rámec Raimondiho činnosti tvořila vazba na rod Valdštejnů, pro nějž – dle současného stavu bádání (viz Jihlavec, Naňková a spol.) – nejvíce pracoval. Tak se Raimondi v prvním desetiletí 18. století objevuje nejen v Mnichově Hradišti, kde dokončuje přestavbu zámeckého areálu po M. A. Canevallem, ale i v Duchcově, kde zdejší zámek zakreslil s tím, aby posléze mohl vyhotovit plán pro Jana Josefa hraběte z Valdštejna, jeho vlastníka.^{23/} V tomtéž desetiletí se přistoupilo ke stavbě kostela v Tuhani, kterou finančně podpořil František Arnošt hrabě z Valdštejna.

V desátých letech 18. století archivní stopa po Raimondim bohužel mizí. Na základě slohové kritiky, v případě kružského kostela už dle možností shora zčásti provedené, náleží valdštejnskému architektovi autorství dalších staveb, patřících chronologicky až následujícímu období. Valdštejnský mecenáš vlastně toto autorství zpětně pomáhá verifikovat.

U vzniku barokního kostela sv. Jakuba v Mnichově Hradišti, vybudovaného od základů nově v letech 1726–1727, stála stejně jako v případě kostela sv. Vojtěcha v Kruhu Marie Markéta hraběnka z Valdštejna. Tato nábožensky horlivá mecenáška – třebaže není ve shora citovaném vyúčtování uvedena jménem – nepochybně financovala rovněž stavbu tuhaňské fary.^{24/}

Oba právě zmíněné kostely se v nejednom ohledu shodují. Totéž platí, řečeno ve zkratce, i pro kostel sv. Václava v Bosni z konce dvacátých let 18. století, který je při řešení otázky navrhovatele – abych tak řekl – jejich „společným jmenovatelem“.^{25/} Rozvržení lodi do třech polí, čtvercová presbyteria, systém přízedních pilířů a způsob architektonického dimenzování staveb představují základní společné znaky všech tří uměleckých děl. Oproti kružskému mají však oba zbývající v průčelí vestavěnou věž.

Formální spojitosti mezi probíranými sakrálními architekturami dovolují za jejich autora považovat právě valdštejnského stavitele Mikuláše Raimondiho. Nutno jen zdůraznit, že jsme se z doby, kdy v Čechách vládlo baroko vrcholné, přesunuli do dvacátých let k baroku pozdnímu. Slohový posun, čitelný v Kruhu, Mnichově Hradišti i Bosni, potvrzuje dataci vzniku staveb, kterou poskytuje recentní literatura.^{26/}

S ohledem na historické souvislosti, které jsem nastínil, nelze vyloučit, že Raimondi projektoval faru v Tuhani a snad i tu v Kruhu, jež vyrostla současně s kostelem.^{27/}

Od počátku 18. století ovládali Valdštejnové na Boleslavsku území od Všejan na jihu až po Rychnov u Jablonce nad Nisou na severu, ve vodorovném směru od Domašic na Českolipsku po Libuň a Kněžice na Jičínsku. Rychnov u Jablonce nad Nisou byl největší vsí na svijanském panství a zároveň jeho centrem. V Mnichově Hradišti Valdštejnové sídlili – již v 17. století se stalo rezidenčním městem. Bělou pod Bezdězem získal Arnošt Josef hrabě z Valdštejna na konci sedmdesátých let 17. století, roku 1680 přikoupil Doksy se statkem Boseň.^{28/} Nastíněný územní rozsah domény potvrzuje v souladu s hraběněčiným mecenátem, že sem náležely i Kruh a Tuhaň.^{29/}

Úkolem předloženého článku bylo ukázat část díla Mikuláše Raimondiho a zároveň upozornit na to, jak hodně zůstáváme tématu dlužni. Ukazuje se totiž, že tento málo známý valdštejnský architekt a stavitel uměl naprojektovat velmi pozoruhodné realizace, jejichž jistá estetická vyhraněnost představuje další z důkazů pro jeho původcovství zkoumaných děl. Jistá skicovitost a mezerovitost mého textu, jichž jsem si vědom, budiž pobídkou k budoucímu zevrubnějšímu zpracování.

Poděkování

Poděkování za pomoc při vzniku tohoto článku náleží Janě Malinové, Václavu Zemanovi a v poslední řadě sborníku Bezděz.

POZNÁMKY

- 1/ Tento stavebně-historický průzkum připravujeme společně s Ing. Jiřinou Mukovou a Mgr. Václavem Bláhou pro ateliér Ing. arch. Zdeňka Žilky a město Doksy. Hotový by měl být začátkem letošního dubna.
- 2/ ÚSVS, i. č. 17 279, k. 1538 (1722–1727). Výraz „vánoční účty“ označuje přehled příjmů a výdajů za druhou polovinu roku 1726, zaznamenaných do fyzicky samostatného sešitu.
- 3/ Tamtéž. Citovaný výraz „*Tuhanner Pfarrethey*“ tu explikuji jako „farní budovu s příslušenstvím“, neboť se v minulosti v případě fary (či farního benefícia) vždy počítalo s hospodářsky soběstačnou jednotkou, vybavenou proto provozními objekty (např. stáje, stodoly, kolny).
- 4/ Tamtéž.
- 5/ „*Lauth Specificat: Von Ihro Excel. Frau Frau Grafın Unterschriebener.*“
- 6/ Bernau 1888, str. 227, 393. Ivo Kořán (1978, str. 151) datuje stavbu kostela do let 1723–1724, přičemž ji dle jeho zjištění nechala vystavět Marie Markéta z Valdštejna.

- 7/ Horák 1996, str. 65.
- 8/ Zahradník 1997, str. 551.
- 9/ Hypotetické připsání: Kořán 1978, str. 151. Shrnutí Raimondiho činnosti (s odkazy na starší literaturu a příslušné prameny): Naňková, Věra – Zahradník, Pavel – (Vlček, Pavel) 2004, str. 536. K jeho činnosti pro Valdštejny: Jihlavec 1949, str. 189–190; Jihlavec 1960, str. 613–614.
- 10/ Zahradník 1997, str. 551.
- 11/ Kořán 1978, str. 151.
- 12/ Míra poškození vyplývá jak z fotografií, tak ze zpráv, které na svých internetových stránkách uveřejnilo Občanské sdružení Drobné památky severních Čech. Zprávy jsem doslova ocitoval níže.
- 13/ Kořán 1982, str. 110. Bernau 1888, str. 392, nás zpravuje, že kostel nechal roku 1711 vystavět jeho patron František Arnošt hrabě z Valdštejna.
- 14/ Naňková, Věra – Zahradník, Pavel – (Vlček, Pavel) 2004, str. 536. V soupisu literatury se objevuje i Kořánovo slovníkové heslo (1982, str. 110).
- 15/ Oba útvary nazývám okny, třebaže ten spodní, v dolní etáži nad portálem, časem došel zazdění.
- 16/ Kořán 1978, str. 151, v případě Kruhu výslovně odkazuje na Tuhaň.
- 17/ Koule na soklicích po stranách štítu náležejí standardnímu rezervoáru barokní architektury.
- 18/ Anonym 1980, str. 270. Dataci snad napomáhá potvrdit ta skutečnost, že kostel v Tuhani stavěli zhruba v téže době.
- 19/ V někdejší zámecké kapli, situované v úrovni druhého patra věže, se nalézá kroupenka s datací 1707. Ta bezpochyby představuje další indicii, která svědčí pro Raimondiho účast při díle. Upozornit možno také na zděný válec – tubus s točitým schodištěm do věže, umístěný při její severní zdi. Písemný doklad, který by Raimondiho autorství potvrdil, jsem zatím bohužel nenalezl.
- 20/ Vlček, Pavel – Sommer, Petr – Foltýn, Dušan 1998, str. 172.
- 21/ V některých ohledech (průčelí, kněžiště) lze bělský kostel slohově usouvztažnit s kostelem Narození Panny Marie, potažmo s chrámem Všech svatých (průčelí, vnější fasády vůbec), postavenými v České Lípě v prvním desetiletí 18. století (Panáček, J. – Panáček, M. 2013, str. 25, 33; srov. též Panáček 2010, str. 18).
- 22/ V obecné rovině můžeme kostely v Tuhani a Rychnově srovnávat kupř. s tuchoměřickým kostelem sv. Víta, který si jezuité nechali při své rezidenci vybudovat podle projektu Giovanni Domenica Orsiho v letech 1665–1672 jako novostavbu (Horyna 2011, str. 257). Rozdíl ovšem spočívá v tom, že jak ten tuhaňský a rychnovský, tak ten bělský, který lze vedle tuchoměřického rovněž v jistém smyslu klást, tendují již k vrcholnému baroku. V odlišném naplnění cíle této tendence pak rozpoznáme, že přes veškeré shody jsou nejen tuhaňský, nýbrž i rychnovský slohově přeci jenom o poznání progresivnější. Nabízí se proto otázka, zda navrhovateli bělského kostela, kterým mohl být Josef Apponte (k němu viz Panáček 2006, str. 125–130), nesloužil tuhaňský, potažmo rychnovský kostel jako předloha, přičemž vycházet mohl i z výkresů. To – pakliže

jsou anonymním autorem publikovaná data přesná – by potvrdzovalo i dřívější započeti s rychnovskou stavbou. Vztah Raimondiho k Apontemu však neznáme.

- 23/ K Mnichovu Hradišti: Horyna, Mojmír – Lancinger, Luboš – Láska, Vojtěch 1984, nestr. K Duchcovu: Macek, Petr – Vlček, Pavel – Zahradník, Pavel 1992, str. 192. Není však jasné, zda šlo o projekt přestavby či jen o zachycení stávající podoby.
- 24/ Ke Sv. Jakubu v Mnichově Hradišti: Horyna, Mojmír – Lancinger, Luboš – Láska, Vojtěch 1984, nestr.
- 25/ Naňková, Věra – Zahradník, Pavel – (Vlček, Pavel) 2004, str. 536. U kostela v Bosni se Raimondiho autorství taktéž obecně přijímá.
- 26/ Plánový list s půdorysem a řezem boseňského kostela je uložen: ÚSVS, inv. č. 39 985, kar. 1893. Kromě něho zde nalezneme kresbu mnichovohradištského kostela sv. Jakuba. Obě práce náležejí 20. století.
- 27/ Bernau 1888, str. 229.
- 28/ Hrbek 2013, str. 130, 168, 131, 171. K Mnichovu Hradišti jako rezidenci srov. Hrbek 2009, str. 188 ad.
- 29/ Jeden čas, konkrétně v letech 1680 až 1696, vlastnil Českou Lípou a novozámecké panství, kde se toto poddanské město nacházelo, Karel Ferdinand hrabě z Valdštejna (Vojtíšková – Panáček 1976, str. 55–57). Ten roku 1698 položil základní kámen ke stavbě Svaté chýše v České Lípě, které jeho manželka Marie Alžběta, rozená hraběnka z Harrachu, darovala stříbrné předměty (Panáček 2010, str. 18). Zda hrabě zprostředkoval navrhovatele tamního klášterního kostela Všech svatých, jímž nejspíše nebyl nikdo menší než Marco Antonio Canevalle, ponechávám budoucímu samostatnému vyšetřování.

PRAMENY

Státní oblastní archiv Praha:

Archivní soubor (fond) Ústřední správa valdštejnských velkostatků: velkostatek Doksy, hlavní peněžní účty – vánoční účty za rok 1726, inv. č. 17 279, karton 1538 (1722–1727).

Tamtéž: stavební kancelář, inv. č. 39 985, karton 1893.

(Pozn.: v kartonu jsou uloženy materiály k patronátním stavbám na valdštejnských panstvích.)

LITERATURA

Anonym: Rychnov (slovníkové heslo). In: Umělecké památky Čech P/Š. Svazek třetí, Praha 1980, str. 270.

Bernau, Friedrich: Der politische Bezirk Dauba [...] Eine Heimatskunde für Haus und Schule, Dauba 1888.

- Horák, Tomáš: Varhany a varhanáři na Českolipsku, Česká Lípa 1996.
- Horyna, Mojmir – Lancinger, Luboš – Láška, Vojtěch: Mnichovo Hradiště, 1984.
- Horyna, Mojmir: Slohový profil pražské architektury raného baroka. In: Vlnas, Vít – Stolarová, Lenka (edd.): Karel Škréta 1610–1674. Studie a dokumenty, Praha 2011, str. 223–261.
- Hrbek, Jiří: Barokní Valdštejnové v Čechách 1640–1740, Praha 2013.
- Hrbek, Jiří: Mnichovo Hradiště jako valdštejnské rezidenční město. In: Z Českého ráje a Podkrkonoší – supplementum 13. Šlechtické rody a jejich sídla v Českém ráji. Sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 24.–25. dubna 2009 v Turnově, Semily – Turnov 2009, str. 188–199.
- Jihlavec, Jos.: Mikuláš Reimondi, valdštejnský stavitel na Mnichovohradištsku v letech 1698–1701. In: Časopis společnosti přátel LVII/1949, str. 189–190.
- Jihlavec, Jaroslav: Příspěvky k dějinám výtvarné kultury na Mnichovohradištsku v letech 1697–1711. In: Umění VIII/1960, str. 611–615.
- Kořán, Ivo: Kruh (slovníkové heslo). In: Umělecké památky Čech K/O. Svazek druhý, Praha 1978, str. 151.
- Kořán, Ivo: Tuháň (slovníkové heslo). In: Umělecké památky Čech T/Ž. Svazek čtvrtý, Praha 1982, str. 110–111. (Pozn.: Na str. 632–635 jsou uvedena jména autorů jednotlivých hesel.)
- Macek, Petr – Vlček, Pavel – Zahradník, Pavel: František Maxmilián Kaňka. In: Umění XXXX/1992/č. 3, str. 180–227.
- Naňková, Věra – Zahradník, Pavel – (Vlček, Pavel): Raimondi, Mikuláš (slovníkové heslo). In: Vlček, Pavel (ed.): Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků, Praha 2004, str. 536.
- Panáček, Jaroslav: Abondio nebo Aponte? In: Průzkumy památek XIII/2006, č. 2, str. 125–130.
- Panáček, Jaroslav: Založení augustiniánského kláštera v České Lípě, Česká Lípa 2010.
- Panáček, Jaroslav – Panáček, Michal: Kostely v České Lípě, Česká Lípa 2013.
- Vlček, Pavel – Sommer, Petr – Foltýn, Dušan: Encyklopedie českých klášterů, Praha 1998.
- Vojtíšková, Marie – Panáček, Jaroslav: Česká Lípa, 1976.
- Zahradník, Pavel: Archivní nálezy k dílu Jana Křtitele Matheye. In: Umění XLV/1997/č. 6, str. 547–554.

UŽITÁ ZKRATKA

ÚSVS – Ústřední správa valdštejnských statků

Obr. 1. Bělá pod Bezdězem, kostel sv. Václava, průčelí obrácené směrem k severozápadu. Foto autor 3. 2. 2014.

Obr. 2. Tuhaň, kostel sv. Havla, průčelí obrácené směrem k západu. Foto autor 23. 5. 2010.

Obr. 3. Rychnov, kostel sv. Václava, pohled do lodi. Zdroj: internetové stránky města Rychnova u Jablonce nad Nisou – fotografie zachycuje koncert ZUŠ u příležitosti oslav 100 let výročí města, konaného 27. 5. 2011.

Obr. 4. Doksy, zámecká věž, západní strana. Foto autor 13. 1. 2014.

Obr. 5. Rychnov, kostel sv. Václava, historické foto. Zdroj: internetové stránky Regionální televize Liberecka a Jablonecka – snímek tvoří obrazovou přílohu u textu Marie Strnadové k 300. výročí vysvěcení kostela; článek byl uveřejněn 22. 8. 2012.

Obr. 6. Tuhaň, kostel sv. Havla, pohled od jihu. Foto autor 23. 5. 2010.

ZAJÍMAVÝ OSUD JEDNÉ NĚMECKO-ČESKÉ RODINY Z KROMPACHU SLOVEM I OBRAZEM

Jiří Rosol

V našem severočeském pohraničí není mnoho rodin, které by se mohly prokázat tím, že zde zapustily své kořeny před více než dvěma generacemi. V dnešní době zde žijí většinou lidé, jejichž prarodiče přišli do pohraničí po roce 1945, po vysídlení Němců. Jen zřídka se vyskytují rodiny, které zde byly usazeny již před rokem 1938, tedy před odtržením pohraničí od Československé republiky. Většinou šlo o státní zaměstnance české národnosti, železničáře, četníky, celníky, zaměstnance pošt apod., kteří se po válce vrátili na svá předválečná působiště. Ale i tyto rodiny sem přišly většinou až po vzniku Československé republiky, tedy po roce 1918.

Pokud se týká potomků občanů německé národnosti, někteří jednotlivci či rodiny zde, jak známo, po 2. světové válce zůstali, nebyli tedy odsunuti, ať už bylo jejich setrvání na českém území zapříčiněno jejich postojem za války nebo vynuceno jejich postavením v obci či městě coby tzv. expertů či osob nepostradatelných. Celá řada německých antifašistů ale prakticky hned po válce odešla i tak do dobrovolného odsunu, protože se náhle ocitla ve zcela cizím prostředí, odkud většina jejich sousedů zmizela za hranicemi. Byla zde i skupina tzv. smíšených manželství.

Vynucené setrvání brali někteří Němci, alespoň zpočátku, jako záchranu před odsunem a prostě se smířili s tím, že jejich děti a vnuci při neexistenci německých škol budou vychováni v českém duchu. Jiní usilovali o odchod do Německa za svými sousedy a příbuznými a mnozí to také, zvláště po tzv. západoněmeckém hospodářském zázraku v 60. letech 20. století, uskutečnili.

Rodina, která je příkladem tohoto nelehkého poválečného vývoje na severočeském území, a to v Krompachu u Cvikova, je rodina Kofranek. Je zde naprosto výjimečná, jedná se totiž o rodinu majitelů hostinců, u nichž existuje dokumentace jejich majetků jak na starých pohlednicích, tak ve starých osobních dokladech této rodiny.

Rodina Kofranek přišla na sever Čech ze Smiřic u Hradce Králové. Prošla postupně Libercem, Jabloncem a tehdy Německým Jablonným. „Praotec“ Rudolf přišel do Krompachu, respektive na Valy (Schanzendorf) začátkem 20. století. Vlastnil hostinec U německého dubu (Zur Deutschen Eiche) a byl i řezníkem. Měl syna Friedricha (Bedřicha) (obr. 1).

Dvaadvacátého listopadu 1921 se Friedrich oženil s Marií Teresí Mitter, dcerou majitele hostince U zlaté koruny (Zur Goldenen Krone; obr. 2). „Grunty“ se tak spojily a rodina později ovládla tři nejdůležitější hostince v obci Krompach. Rodina totiž koupila v roce 1934 i hostinec U zámku (Zum Schloss), měla také řeznický krám s vlastními jatkami a rovněž velkoobchod s dobyt看em. Celkově zde bylo v Krompachu před 2. světovou válkou třináct (!) hostinců. To souviselo zejména s tím, že už od konce 19. století byl Krompach a okolí vyhledávanými tzv. „vzdušnými lázněmi“ (Luftkurort).

Po 2. světové válce nebyla rodina odsunuta. Friedrich (teď už Bedřich) Kofranek mohl v Krompachu zůstat, protože se stal svými dodávkami masa pro obyvatelstvo a pro sovětskou armádu nepostradatelným. Zemřel v Krompachu v roce 1963 a jeho žena, rozená Mitter, ho ještě o 9 let přežila.

Friedrich Kofranek měl se svou ženou dceru Gerdu Elsu, narozenou v roce 1925, která je zachycena na velice zajímavé nedatované školní fotografii, pravděpodobně z konce první republiky (obr. 3). Ta si vzala později za muže inženýra Oldřicha Pohla, který začínal jako řídicí učitel v Krompachu, poté učil na základní škole ve Cvikově, po přestěhování do Čelákovic učil v Brandýse nad Labem na střední zemědělské škole, na Pedagogické fakultě UK v Praze a na gymnáziu (jeho kolegou zde byl mimochodem i Ladislav Smoljak).

Všechny údaje a dokumenty o rodině mi laskavě poskytli vnučka pana Bedřicha Kofranka, paní Alena Kubelková a její bratranec z Německa pan Gerhard Schaefer, její prabratranec (jeho matka byla sestrou Bedřicha Kofranka) (obr. 4).

Závěr

Všechny tři hostince, které měla rodina Kofranek postupně v nájmu nebo vlastnictví, potkal smutný osud. Hostince U německého dubu a U zlaté koruny zanikly v období po 2. světové válce, hostinec U zámku (obr. 5) fungoval v různé kvalitě po roce 1945 asi po dobu 65 let, po tzv. revoluci v roce 1989 byl ve vlastnictví rodiny Pohl. Po jeho prodeji byl v provozu do roku 2010, poté byl uzavřen a v noci z 11. na 12. listopad 2012 vyhořel (obr. 6). Zřejmě šlo o úmyslné zapálení. Zda historie této nejstarší budovy

v Kropachu (podle zaměření jde v základech o středověkou stavbu loveckého zámečku Berků z Dubé)^{1/} skutečně končí, či zda se najde ještě zachránce pro již druhou zimu nezastřešené obvodové zdi bývalé restaurace, je velkou otázkou. Pokud by se mezi čtenáři Bezdězu našel někdo, kdo by byl schopen této věci pomoci, vstoupil by spolu s rodinou Kofranků a jejich potomků do historie Kropachu a celých Lužických hor.

POZNÁMKA REDAKCE

- 1/ Žádné prameny o „loveckém zámečku Berků z Dubé“ nehovoří, jde zřejmě o výplod lidové fantazie. Čp. 48 je s velkou pravděpodobností hufmistrovským stavením Valentina Schürera z Waldheimu z konce 16. století.

Obr. 1. Rodina Kofranek před hostincem U německého dubu. První zleva Friedrich Kofranek, pátá zleva Marie Kofranek, sedmá zleva Friedrichova matka Auguste Klan, zcela vpravo Friedrichův otec Rudolf Kofranek (všechna foto z archivu autora).

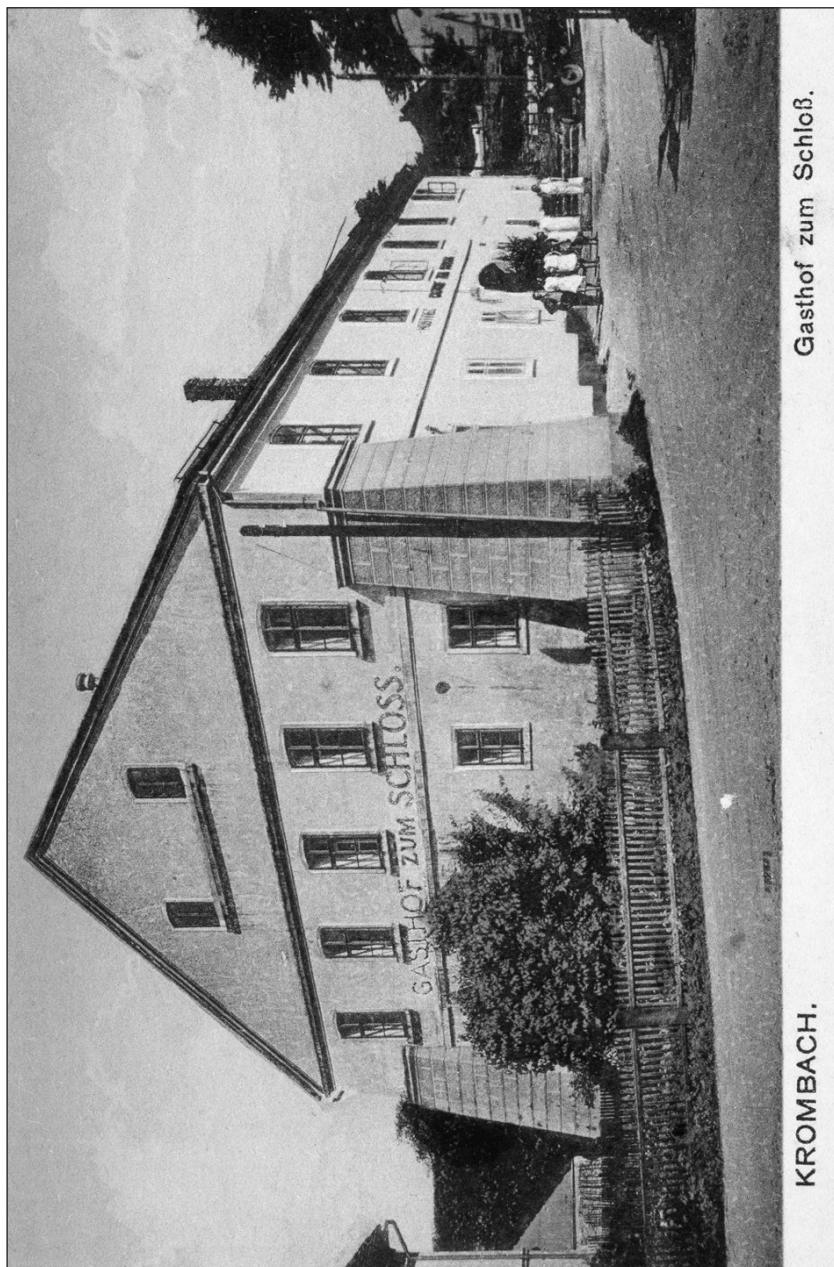
Obr. 2. Pohlednice hostince U zlaté koruny.

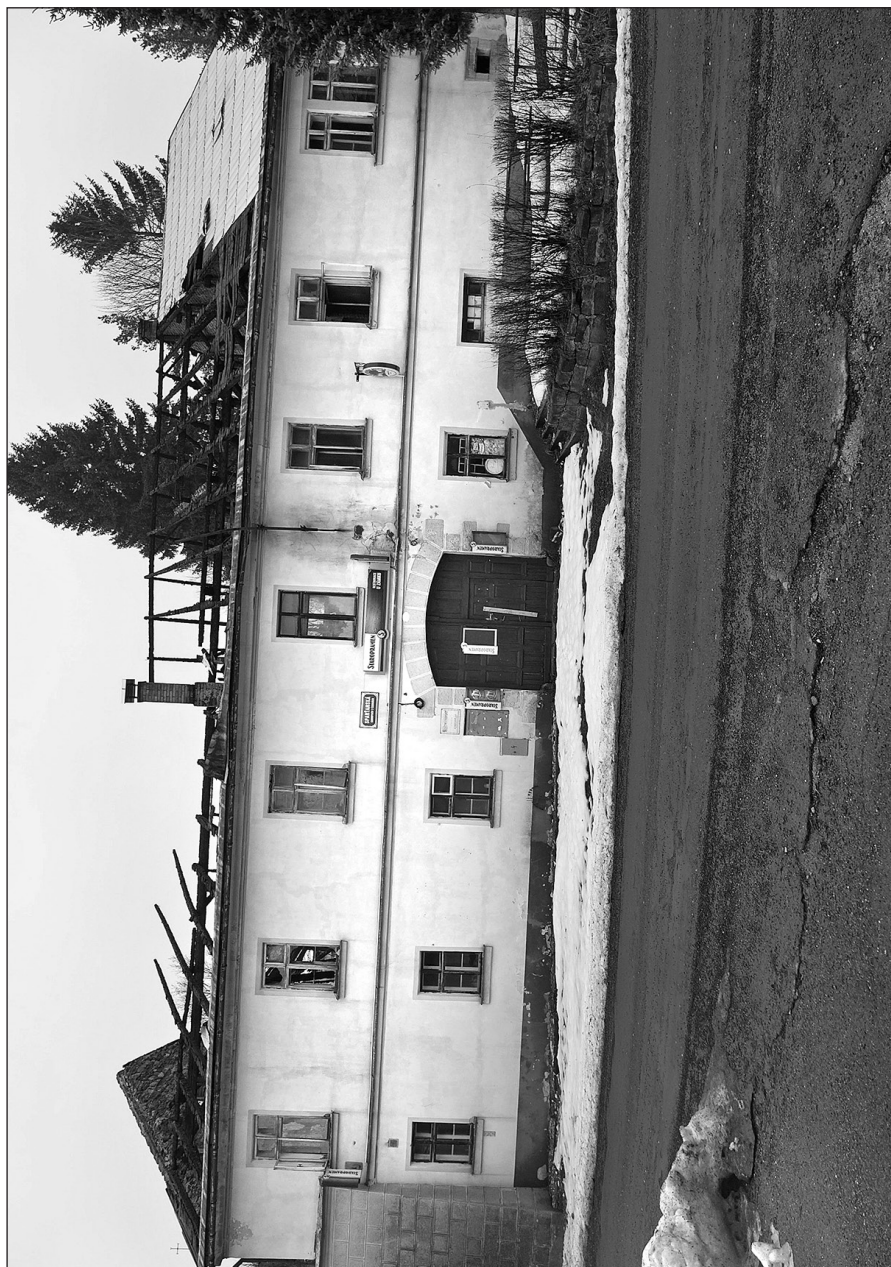
Obr. 3. Foto školní třídy, Gerda Kofranek v první řadě zcela vpravo.

Obr. 4. Paní Alena Kubelková a pan Gerhard Schaefer.

Obr. 5. Pohlednice hostince U zámku.

Obr. 6. Vyhorelý hostinec U zámku.

ZPRÁVY

ZPRÁVA O ČINNOSTI VLASTIVĚDNÉHO SPOLKU ČESKOLIPSKA – KLUBU PŘÁTEL MUZEA V ROCE 2013

Jaroslav Panáček

Publikační činnost

V červnu 2013 vydal Vlastivědný spolek Českolipska se spoluvydavatelem Státním okresním archivem v České Lípě a Vlastivědným muzeem a galerií v České Lípě 22. číslo Vlastivědného sborníku Bezděz o rozsahu 431 stran s obsahem:

Ondřej Vodička, Hrad Bezděz jako katolické centrum za husitských válek. Rekonstrukce bezděžské katolické enklávy a církevních poměrů v souvisejících lokalitách mezi léty 1419–1436; Aleš Mudra, Monstrance z Jablonného v Podještědí; Jaroslav Panáček, Zvonaři a zvony v České Lípě a okolí; Martin Aschenbrenner, Správa panství Lemberk v první polovině 19. století; Jana Blažková, Němečtí antifašisté po skončení druhé světové války na Českolipsku – 2. část; Tomáš Rejzek, Mokřad v nivě Svitávky (Kunratice u Cvikova) – botanický průzkum a návrh ochrany; Josef Slavíček, Makromycety NPR Karlovské bučiny – 2. část; Jindřich Černý, Mikrolepidoptera Českolipska 1. část (Micropterigidae – Batrachedridae); Miroslav Honců, Majky (Coleoptera, Meloidae) okolí České Lípy; Petr Gajdošík, Urbář panství Stvolínky z poloviny 17. století; Petr Mandažiev, Capella defunctorum v Markvarticích u České Kamenice; Jaroslav Panáček, K technologii výroby cínových nádob; Martin Aschenbrenner, Kronika Horního Prysku z meziválečného období; Ľubomír Turčan, Pokus o uměleckohistorickou interpretaci torza gotické sochy z hradu Lipý v České Lípě; Jaroslav Panáček, Testament Georga Handsche z roku 1578; Petr Fletcher – Jaroslav Panáček, Kostel Nejsvětější Trojice ve Stružnici; Martin Aschenbrenner, Feriální kolonie (prázdninové osady) v Horní Polici na počátku 20. století; Jaroslav Beneš, Československé hraniční orientační sloupy v Lužických horách; Jaroslav Panáček, Zpráva o činnosti Vlastivědného spolku Českolipska – Klubu přátel muzea v roce 2012; Tomáš Cidlina, Adepte cechu Hubertova. Tradice a současnost myslivosti (K výstavě ve VMG v České Lípě v roce 2013); Helena Braunová, Jubileum Sklářského muzea v Kamenickém Šenově.

V září 2013 vydal Vlastivědný spolek Českolipska s podporou grantu na cestovní ruch města České Lípy a příspěvku Římskokatolické fary v České Lípě publikaci autorů Jaroslava Panáčka a Michala Panáčka Kostely v České Lípě. Publikace podává v úvodu základní informace o zaniklých kostelech v České Lípě, tj. sv. Petra a Pavla, sv. Mikuláše a zaniklé židovské synagoze. Následuje kompletní historie a popis včetně vnitřního vybavení pěti dnes existujících kostelů, tj. sv. Maří Magdaleny, sv. Kříže, Narození Panny Marie, baziliky Všech svatých a kostela Církve československé husitské. Publikace má 48 stran a obsahuje 70 barevných fotografií, rytin a kreseb. Publikaci prodává Státní okresní archiv, Vlastivědné muzeum a galerie, Městské informační centrum a všechna tři knihkupectví v České Lípě.

Přednášková a zájezdová činnost

12. ledna 2013, klubovna muzea ve 14 hodin
Českolipsko let šedesátých v kinoreklamě. Pohled na zdejší hospodářský a kulturní život před půl stoletím v reklamě vytvářené pro kina Antonínem Ulbrichem z České Lípy.
Přednáška Ladislava Smejkala.
19. ledna 2013, sraz v 10 hodin před muzeem
Veřejné budovy v historickém slohu v České Lípě.
Vycházka po městě pod vedením Ladislava Smejkala a ve spolupráci s Klubem českých turistů.
19. ledna 2013, klubovna muzea ve 14 hodin
Umělecké a historické památky Švédska.
Přednáška Zdeňka Pokorného s promítáním diapositivů.
26. ledna 2013, klubovna muzea ve 14 hodin
Setkání s několika kronikáři Českolipska a beseda o současném a minulém kronikářství. Beseda pod vedením Ladislava Smejkala a Tomáše Cidliny.
9. února 2013, klubovna muzea ve 14 hodin
Co to byla kolektivizace. Setkání u příležitosti 65. výročí události v únoru 1948.
Přednáška Ladislava Smejkala s filmovými dokumenty a ukázkami historických fotografií z počátku padesátých let 20. století na Českolipsku.
16. února 2013, klubovna muzea ve 14 hodin
Umělecké a historické památky Německa IV – Berlín.

- Přednáška Zdeňka Pokorného s promítáním diapoaktivů.
23. února 2013, klubovna muzea ve 14 hodin
Naši draví ptáci.
Přednáška Mgr. Stanislava Chvapila z Roudnice s obrázky.
2. března 2013, sraz v 10 hodin před muzeem
Moderní architektura veřejných budov v České Lípě.
Vycházka po městě pod vedením Ladislava Smejkala a ve spolupráci s Klubem českých turistů.
2. března 2013, klubovna muzea ve 14 hodin
Archivářka Marie Vojtíšková ve vzpomínkách a textech.
Setkání k nedožitým 85. narozeninám.
Setkání pod vedením Ladislava Smejkala.
7. března 2013, náměstí T. G. Masaryka v 16 hodin
Občanské shromáždění ke 163. výročí narození T. G. Masaryka.
7. března 2013, Maštálkova síň VMG v 16:30 hodin
Portréty z českolipských fotografických ateliérů na přelomu 19. a 20. století.
Vernisáž výstavy v Maštálkově síni VMG v České Lípě.
9. března 2013, klubovna muzea ve 14 hodin
Putování za hudební minulostí z Kladenska až na Českolipsko: skladatelé František Mensi a Karel Loos.
Přednáška Mgr. Karla Procházky.
16. března 2013, klubovna muzea ve 14 hodin
Malíř Ivan Mrkvička (1856–1938), zakladatel moderního bulharského malířství – „Alfons Mucha severních Čech“.
Přednáška Ladislava Smejkala.
20. dubna 2013, výlet vlakem
Údolí Ploučnice a gotický kostel Panny Marie v Jedlce.
Trasa výletu pod vedením Ladislava Smejkala: odjezd vlakem z České Lípy do zastávky Březiny u Děčína, odtud pěšky podél řeky do Jedlky (5 km), návštěva kostela v Jedlce, návrat vlakem ze zastávky Malá Veleň do České Lípy.
1. května 2013, zájezd autobusem
Východní část Českého středohoří a skanzen Zubrnice.
Trasa zájezdu pod vedením Ladislava Smejkala: Česká Lípa – Verneřice – Boží Hora (zaniklé poutní místo) – Příbram (Buková hora) – Lovečkovice (vzpomínka na starou železnici) – Levín (kostel s tzv. Levínským kocourem) – Lázně Jelč – skanzen Zubrnice – Česká Lípa.

15. května 2013, Mašálkova síň v 16.30 hodin
 Pohaslá sláva. Velkoplošné historické plakáty z Künstnerovy tiskárny v České Lípě.
 Vernisáž výstavy.
25. května 2013, výlet vlakem
 Brniště – stezka hastrmanů v doprovodu botanika.
 Trasa výletu: odjezd vlakem z České Lípy – Brniště (pěší trasa 5–6 km) – návrat vlakem do České Lípy.
26. června 2013, Mašálkova síň v 16:30 hodin
 Z let osmdesátých....
 Vernisáž výstavy fotografií dokumentujících život v České Lípě v 80. letech 20. století.
7. září 2013, zájezd autobusem
 Muzea na předměstí Drážďan – 200 let od narození Richarda Wagnera.
 Trasa zájezdu pod vedením Ladislava Smejkala: Česká Lípa – Pirna (prohlídka historického středu města) – Graupa (vila Lohengrin, muzeum R. Wagnera) – Hosterwitz (památník Carl Maria Webera) – Loschwitz (Leonardiho muzeum a Schillerův domek) – zastávka a odpočinek v zámecké zahradě Pillnitz – Česká Lípa.
21. září 2013, Bieberova koncertní síň (kaple Nejsvětější Trojice) v 10 hodin
 Křest knihy Ing. Jaroslava Beneše Střípky z historie finanční stráže v Lužických horách. Následuje vernisáž stejnojmenné výstavy.
 Odpoledne ve 14 hodin pietní akt v Horní Světlé u pomníku příslušníků finanční stráže, kteří nasadili své životy v roce 1938.
28. září 2013, autobusový zájezd
 Umělecké, historické a literární památky Mladoboleslavska I.
 Trasa zájezdu pod vedením Ladislava Smejkala: Česká Lípa – Kosmonosy (Loreta) – Vinec (románský kostelík) – Stránov (zámek) – Chotětov (středočeská návěs na počátku 20. století) – Benátky nad Jizerou (městské muzeum) – Dražice (hrad) – Hrádek u Zámostí (hrad) – Česká Lípa.
19. října 2013, klubovna muzea ve 14 hodin
 Muzeum v časech normalizace.
 K 85. narozeninám emeritního ředitele Břetislava Vojtíška.
 Přednáška Ladislava Smejkala.
28. října 2013, Lípa svobody na Slovance ve 13:30 hodin
 Společná oslava státního svátku.
6. listopadu 2013, Mašálkova síň a klubovna VMG v 16.30 hodin

Máchův kraj poetický.

Vernisáž výstavy fotografií Zdeňka Halíře a Vladimíra Kuřátka z Bezdězu a Podbezdězí.

9. listopadu 2013, dušičkový výlet autobusem
Návštěva hrobu Ferdinanda Břetislava Mikovce na obecním hřbitově.
Výlet linkovým pod vedením Ladislava Smejkalů.
16. listopadu 2013, klubovna muzea ve 14 hodin
Cesta do Provence.
Přednáška Dr. Ladislava Pytlouna.
23. listopadu 2013, klubovna muzea ve 14 hodin
Umělecké a historické památky Itálie VI – Římské zastavení.
Přednáška Zdeňka Pokorného.
30. listopadu 2013, klubovna muzea ve 14 hodin
Jestřáb kontra Hrdlička aneb vztah prvních Habsburků a posledních Přemyslovců I.
Přednáška Miloslava Sovadiny.
7. prosince 2013, klubovna muzea ve 14 hodin
Umělecké a historické památky Irska II.
Přednáška Zdeňka Pokorného.
14. prosince 2013, klubovna muzea ve 14 hodin
Císař František Josef I (1830–1916).
Před 165 lety, 2. prosince 1848, se ujal vlády nad Rakouskou říší.
Přednáška Bc. Jaroslava Slabého.

Celkem se všech klubových akcí (přednášky, vernisáže, zájezdy, aj.) v roce 2013 zúčastnilo cca 650 osob.

Spoluúčast VSČ na akcích Vlastivědného muzea a galerie v České Lípě

Vlastivědné muzeum a galerie v České Lípě pořádalo od začátku dubna do konce října 2013 v prostorách Loretského ambitu výstavu s názvem Adepté cechu Hubertova – Tradice a současnost myslivosti, jeden z největších výstavních počínů za několik posledních let. Součástí doprovodného programu k výstavě, který probíhal po celou dobu trvání výstavy, byla 1. června 2013 Myslivecká muzejní noc a 30. srpna 2013 Koncert myslivecké hudby.

Vlastivědný spolek Českolipska byl spolu s muzeem pořadatelem těchto dvou akcí, na které se podařilo získat finanční dar od krajského ředitelství Lesů České republiky s. p. v Liberci. Obě akce byly veřejností i médii velmi

kladně hodnoceny a také veřejností hojně navštíveny. Mysliveckou muzejní noc 1. června 2013 navštívilo i přes nepříznivé počasí více než 700 účastníků. Koncert myslivecké hudby 30. srpna 2013 přišlo shlédnout 127 posluchačů.

KRONIKA

TŘI JUBILANTI ČESKOLIPSKÉHO MUZEA

*Seris venit usus ab annis.
S pozdními léty přichází zkušenost.*

Citát z Ovidia velmi dobře vystihuje celoživotní dílo tři jubilujících bývalých či dosud trvalých pracovníků českolipského vlastivědného muzea – Mgr. Břetislava Vojtíška, RNDr. Petra Kühna CSc. a RNDr. Miroslava Honců. Všichni buď právě dovršili nebo dokonce již dávno překročili magickou hranici tří čtvrtin století věku. Přesto však stále pokračují v celoživotní práci a ku prospěchu nás všech i regionální vlastivědy zúročují své bohaté zkušenosti aktivní publikační činností.

K osmdesátým pátým narozeninám Mgr. Břetislava Vojtíška

Již 28. září 2013 oslavil své osmdesáté páté narozeniny emeritní ředitel českolipského vlastivědného muzea Mgr. Břetislav Vojtíšek. V muzeu pracoval celkem 36 let, od roku 1952 až do svého odchodu do důchodu roku 1988. Zasluhou Břetislava Vojtíška se původní předválečná českolipská muzea (německé a české), budovaná v podstatě jako sbírky starožitností, přeměnila v dobře fungující odbornou instituci, která shromažďuje, zpracovává a k vědeckých, kulturním a osvětovým účelům využívá hmotné historické památky a přírodniny. Na celý další vývoj muzea a na posílení jeho odborného a kulturního poslání velmi pozitivně zapůsobilo jeho umístění do rozsáhlého objektu augustiniánského kláštera v České Lípě. Klášter získal Břetislav Vojtíšek spolu se svojí manželkou Marií Vojtíškovou, která stála v čele českolipského okresního archivu, po obrovském úsilí a překonání mnoha překážek na počátku 60. let minulého století pro muzeum a archiv a po nezbytných úpravách se obě instituce mezi lety 1964–1968 postupně do nových prostor přestěhovaly. Muzeum tak vyřešilo své prostorové problémy a mohlo vybudovat rozsáhlou stálou expozici, zahrnující jak přírodu, tak historii Českolipska. Autorem etnografické a starší části historické expozice byl Břetislav Vojtíšek. Další výstavní prostory slouží pravidelným sezónním a příležitostným výstavám a koncertům. Muzeum se tak mohlo od konce 60. let plně zapojit do kulturního života města a plnit své osvětové poslání vůči veřejnosti.

V záměru umístit muzeum (i archiv) do důstojných prostor kláštera se spojila snaha o kvalitní ochranu muzejních a archivních sbírek s ochranou a využitím historického objektu. Tento postup pak můžeme u manželů Vojtíškových postihnout i v dalších letech, kdy se pustili do rekonstrukce zámku Stvolínky, který obě instituce společně užívaly. Pro muzeum pak byl využit špitál v Doksech a vísecká rychta v Kravařích. Ta se měla stát centrem budoucího zamýšleného skanzenu. I když z plánu na vybudování skanzenu zatím sešlo, rychta se stala jádrem nové rozsáhlé etnografické expozice, kterou Břetislav Vojtíšek vytvořil.

V odborné práci B. Vojtíška se po celý jeho život prolíná muzejní práce a ochrana památek. Památková péče byla a je jeho stěžejním tématem a věnuje jí stálý a trvalý zájem. Po celá léta svého působení v muzeu byl Břetislav Vojtíšek okresním památkovým konzervátorem a členem památkové komise Okresního národního výboru. Záslouhou památkové komise byly v období před rokem 1990 zachráněny před úmyslným zničením mnohé nemovité památky, za všechny uvedme třeba most v Horní Polici. Práce v památkové komisi v této době nevyžadovala jen odborné znalosti, ale i nemalý podíl občanské statečnosti. Svoji činností totiž komise často stála v přímé opozici vůči socialistickému plánování a výstavbě. Příkladem, jak takové plánování mohlo rušivě a necitlivě zasáhnout do podoby města a vést k naprosté likvidaci památkového objektu, je zbytečné zničení zámku v Mimoni, který se přes značné úsilí památkové komise zachránit nepodařilo. Svůj čestný občanský postoj osvědčil B. Vojtíšek i v pozici ředitele muzea, když přes různé politické tlaky udržel v muzeu zaměstnance, kteří byli v nepřízni tehdejšího režimu.

Architektonických památkám – hradům, lidové architektuře, venkovským i dělnickým obydlím – věnoval Břetislav Vojtíšek i převážnou část své publikační činnosti. Od šedesátých let 20. století začalo muzeum pravidelně vydávat drobné monografie k dějinám Českolipska a vedle výstav a přednášek se tak regionální publikace staly dalším důležitým prostředkem kulturně-osvětového působení muzea.

Po odchodu do důchodu se Břetislav Vojtíšek věnoval hlavně další práci na poli památkové péče, zejména pak dokumentaci severočeské roubené lidové architektury. Zabýval se ale také regionální historií obecně a spolu se svojí manželkou zpracovali v průběhu 90. let minulého století několik monografií k dějinám měst a obcí Českolipska. Z jejich autorské dílny vzešly dějiny Dubé, Sosnové, Jezvé a Stráže pod Ralskem. Své poznatky o severočeských roubených domech zpracoval B. Vojtíšek v publikaci „Obrázko-

vý slovník lidové architektury v Horní Lužici, severních Čechách a Dolním Slezsku“, kterou vydal česko-polsko-německý kolektiv autorů již před dvaceti lety.

Roku 1994 se Břetislav Vojtíšek ujal psaní českolipské kroniky a pečlivým kronikářem České Lípy byl až do roku 2005. Jeho další práci přibrzdil a znesnadnil zhoršující se zdravotní stav Marie Vojtíškové a jako její manžel se obětavě ujal všestranné péče. V tomto období se víceméně stáhl z veřejného života, ale nikdy se nevzdal své celoživotní milované odborné práce. Podílel se na dalších publikacích obcí na Českolipsku (Kravaře v Čechách, 2013) a spolupracuje na novém upraveném vydání slovníku lidové architektury.

Za své zásluhy o vybudování českolipského muzea a archivu a za celoživotní podíl na kulturním životě České Lípy se manželé Břetislav a Marie Vojtíškovi po zásluze stali roku 2000 čestnými občany města Česká Lípa.

Miloslav Sovadina

RNDr. Petr Kühn, CSc. pětaosmdesátiletý

V medailonu k životnímu jubileu Petra Kühna, uveřejněném v Bezdězu 18/2009 (s. 335) se můžeme hned v úvodu dočíst: „*V roce 2004 jsme si v Bezdězu připomenuli významné jubileum doktora Petra Kühna a ocenili jeho aktivitu. Dnes po pěti letech můžeme s údivem konstatovat, že se vlastně nic nezměnilo. Jubilant není na odpočinku, je stále pracovníkem Vlastivědného muzea a galerie v České Lípě, byť již ne na plný úvazek, a pokračuje ve vědecké činnosti*“. Dnes jsme o pět let dále a můžeme zase jen s údivem konstatovat, že se takřka nic nezměnilo. Dr. Petr Kühn je stále aktivní a stále čilý, malá změna nastala jen v tom, že ač nerad, přece jen ukončil práci v muzeu a nyní již je opravdu na odpočinku.

Není snad lepšího důkazu jubilentovy činorodosti, než když se objeví nečekaně na televizní obrazovce: skupina bývalých horníků ve slavnostních kytlích předvádí veřejnosti záměr zpřístupnění starého důlního díla přímo v terénu a odbornou podporu jim přitom poskytuje dr. Kühn! Dá se říci, že se vrací na místo činu, neboť stará důlní díla v Hamru na Jezeře upoutala jeho pozornost již v 70. letech minulého století. Tehdy nebylo o dobývání železných rud v pískovcích dostatek informací, protože znalosti prvorepublikových německých geologů nebyly zrovna v širokém povědomí. Jejich odborné práce nebyly např. ve Vědecké a lidové knihovně V. Kopecského v Liberci přístupné každému. Badatel, který „sudetika“ chtěl studo-

vat, musel se vykázat blahosklonným potvrzením svého zaměstnavatele, že je to v pracovním zájmu. O to více vynikne činnost jubilanta, který v té době trpělivě vysvětloval veřejnosti, a to někdy i veřejnosti odborné, geologické souvislosti výskytu těchto rud. Okolí Hamru nabízelo dostatek studijních lokalit, ale jubilant se především soustředil na tehdy téměř neznámý vrchol navazující z jihozápadu na Děvín a Hamerský Špičák. Trvalo to hodně let a stálo ho to hodně úsilí, ale nakonec se „jeho“ Schachtstein dočkal v roce 1996 vyhlášení přírodní památkou. V roce 2013 tam stojí dr. Kühn před kamerou České televize a snaží se spolu s členy hornicko-historického spolku dát přírodní památce další rozměr. Je namístě využít její naučný potenciál zatím konzervovaný paragrafy přírodní památky. Jak jubilanta známe, je jisté, že tato snaha o „mírný pokrok v mezích zákona“ neskončí jen televizní reportáží.

Petr Kühn je povoláním geolog a svému oboru se věnuje celý život. Ale pozorný čtenář Bezdězu si jistě vybaví, že je rovněž autorem článků s geologií nijak nesouvisejících. Projevuje se tu jako všestranný badatel, který vnímá region, respektive jeho krajinu v komplexnosti. Proto si při terénní prospekci všiml také drobných památek – kapliček a pomníčků při cestách, lidových uměleckých výtvorů vytesaných do poddajného pískovce, starých hraničních kamenů, stop po dávné důlní činnosti atd. Dr. Petr Kühn tak představuje dnes již téměř zcela vymizelý typ vědce humboldtovského ražení s encyklopedickými znalostmi, širokým rozhledem a zejména schopností pracovat s historickými prameny. A právě vnímání důležitosti historických pramenů a staré odborné literatury a jejich využívání v geologické praxi je osobitým aspektem práce Petra Kühna. Jeho práce geologa se neopírala pouze a výhradně o terénní průzkum, nýbrž mu předcházela důkladná příprava, spočívající ve studiu literatury, starých map a jiných historických dokladů. Trpělivě vysedával v badatelné archivu a systematicky pročítal staré noviny a časopisy a evidoval články, které ho zajímaly. A tento zájem byl vskutku velice široký. Z pramenů načerpané informace pak P. Kühn ověřoval v terénu. Hledal dávno zapomenuté a téměř zničené památky, vyhledával a ověřoval stopy po dávné důlní činnosti, zapojil se do diskuze o poloze hradu Winterstein a korigoval některé výsledky bádání. Je nasnadě, že pro regionální vlastivědu je tento tento přístup k bádání velice přínosný.

Petr Havránek – Miloslav Sovadina

75. narozeniny RNDr. Miroslava Honců

Poznat přírodu ve své celistvosti je vyhrazeno jen dvěma skupinám lidí. Básníkům a spisovatelům s výjimečným vhledem, vnímáním a citem, pro souvislost veškerého dění v přírodě. Druhou skupinou jsou přírodovědci, žel jen někteří, schopni pronikat vším od botaniky po zoologii a pochopit nejen souvztažnost jevů a procesů, ale umět seřadit hodnoty a zahlédnout velkolepost a vznešenost všehomíra. Tím se věda spojuje s uměním, cit s rozumem.

Přírodovědec RNDr. Miroslav Honců přišel před půl stoletím do Okresního vlastivědného muzea v České Lípě. Muzea tohoto typu jsou, přes všechnu nedostatečnost ve vybavení a přes trvale hluboké podfinancování, naprosto ideálním prostředím pro vnímavé jedince schopné zaznamenat celé dění v přírodním prostředí, pohotově, bez ohledu na své pohodlí, volno a osobní život. Příroda nespí ani na okamžik a člověku je zatěžko být všude.

Samozřejmě existuje alternativa. Věnovat se jen něčemu, dle vlastní záliby. Tím by ale muzeum přestalo být opravdu vlastivědné. Jeho specifika tkví v zachycení, přehlednutí a věcném doložení celé škály poznatků z historie a přírody od minulosti po současnost. Přírodovědec v muzeu zachycuje nejen dění v přírodě, probíhající v přítomném okamžiku, ale registruje i to, co bylo a není, co zmizelo, co se neobjeví nebo naopak objeví znova.

Je skeptik, a přece jása nad každou kytkou. Je realista, protože vědomosti o historickém vývoji dané lokality ve svém celku mu nabízí více řešení k záchraně přírodních hodnot a nabádají k širšímu a odpovědnějšímu posouzení vlivu civilizace na prostředí, které nás obklopuje.

Takto plnil své poslání muzejního přírodovědce po dobu více než půl století a není místa v úžasném a rozmanitém prostředí Českolipska, které by nebylo spojeno více či méně s jeho jménem. RNDr. Miroslav Honců se dožívá v letošním roce 75 let. Přírody sbor mu zapěje ódu a lidé snad také nezapomenou poděkovat za velké dílo ve prospěch přírody Českolipska.

Ladislav Smejkal

Všechny tři jubily tedy spojuje kromě práce v českolipském muzeu také celoživotní neúnavná aktivita spojená s průzkumem Českolipska a šířením poznatků o přírodě, památkách a dějinách regionu. Ač každý z nich má jinou odbornost a pracuje na jiném poli vlastivědného výzkumu, společným úsilím přispěli nemálo k opravdu komplexnímu poznání Českolipska. Všem třem jubily proto přeje jak redakční rada, tak vděční čtenáři Bezdězu neutuchající životní elán a pevné zdraví.

ZAPOMENUTÝ VÝTVARNÍK BOHUSLAV MIKEŠ

V období prvních dvou desetiletí po druhé světové válce není s Českou Lípou spojeno velké množství výtvarníků. Samozřejmě nejznámějším z nich byl Rudolf Novotný (1924–2005), jemuž byl v roce 2009 udělen in memoriam titul čestného občana města Česká Lípa. Někdo z pamětníků si ještě vzpomene na sochaře Františka Lipenského (nar. 1932), dnes žijícího v SRN, a nedávno bylo v tisku vzpomenuo osobnosti malíře a grafika Bohuslava Mikeše (1934–2003). Protože by tento umělec v letošním roce oslavil 80 let, je vhodná příležitost zastavit se u jeho osoby. Podnět k tomuto seznámení veřejnosti s málo známým umělcem dal českolipský pamětník Petr König a zdrojem informací byly především dva články, uveřejněné v roce 2013 v dubnovém a květnovém čísle měsíčníku Lípa.

Výtvarník Bohuslav Mikeš se narodil 17. ledna roku 1934 v Praze v rodině bývalého legionáře Josefa Mikeše. Před válkou bydleli Mikešovi rodiče na Svárově a jeho matka pocházela z polsko-české rodiny obchodníka žijícího v Rusku. Po skončení druhé světové války se rodina vrátila hned v roce 1945 zpět na Českolipsko, konkrétně do obce, která dnes nese název Sosnová. Nejprve bydleli ve východní části vsi přiléhající k železniční trati, nazývané Lesná (před válkou Zuckmantel), v domku vedle tak zvaného „Kamenného domu“. To je zajímavý dům z větší části vytesaný ve skále, v němž od 18. století až do roku 1945 sídlila rodina Abertů, z nichž Johan Georg Abert byl označován za alchymistu. Až později se Mikešovi přestěhovali do usedlosti číslo 42 na západní straně obce vedle silnice na Prahu, jež dnes nese název Sosnová (před válkou se tato část nazývala Künast).

Bohuslav Mikeš vyrůstal v rodině s dalšími pěti sourozenci. Po ukončení základní školy začal studovat Státní odbornou školu sklářskou v Kamenickém Šenově, kde byl vůdčí uměleckou osobností René Roubíček. Jak vyprávějí pamětníci „někdy dojížděl do školy přes Slunečnou na kole anebo dokonce docházel pěšky.“ Ostatně později občas jezdil na kole i na pražská studia. Svým talentem zaujal sklářského výtvarníka Stanislava Libenského, který jej později doporučil ke studiu na pražské Vysoké škole uměleckoprůmyslové. V jednadvaceti letech, v roce 1954, ukončil studium užitě grafiky u profesora Antonína Strnadela (1910–1975), ale ve své výtvarné

tvorbě byl částečně ovlivněn i grafickým projevem akademického malíře Františka Tichého.

Po ukončení studia byl Bohuslav Mikeš povolán do armády na Slovensko, odkud se po absolvování prezenční služby vrátil zpět na Českolipsko a začal hledat zaměstnání. Podle vzpomínek tehdejšího ředitele Okresního vlastivědného muzea Břetislava Vojtíška navázal volnou spolupráci s muzeem při instalaci nových výstavních expozic. Ve Státním okresním archivu v České Lípě se podařilo dohledat pracovní smlouvu z podzimu sedmapadesátého roku, kterou výtvarník uzavřel s Domem osvěty, kde byl krátce zaměstnán jako metodik klubové práce.

V roce 1968 namaloval v kavárně Split na českolipském náměstí dvě dodnes dochované nástěnné fresky o rozměrech 3x1,8m s motivem jadranských přístavů Split a Brač. Se sobě vlastní provokativností namaloval právě s ohledem na tehdejší okupaci naší republiky sovětskou armádou na fresce přístavu Split postavu chorvatského rybáře původně jako generalissima Josefa Vissarionoviče Stalina. Vedením tehdejšího majitele kavárny, národního podniku Potraviny, byla freska označena jako politická provokace a autor byl donucen podobu rybáře zcela přemalovat. Následně ještě společně s Jaroslavem Rusem navrhli a vybavili interiér dnes již zaniklé cukrárny Astra v domě U Jelínka čp. 167 na západní straně náměstí.

Fresky v restauraci Split měly u veřejnosti příznivý ohlas, a tak za dva roky získal Bohuslav Mikeš další zakázku od národního podniku Restaurace na zhotovení fresky v restauraci Nebe, krátce poté přejmenované na Velkobřezenskou pivnici. Zakázka s tématem vyobrazení osobností z řad šlechty na Českolipsku (z části však s regionem nesouvisejících) vyžadovala velmi náročnou přípravu, především s ohledem na určení historicky odpovídající podoby dobových oděvů šlechty 12.–19. století. S přípravou rozměrné malby pomáhali Luděk Růžička s Jaroslavem Rusem. Druhý zmíněný doplnil zároveň Rytířský salónek restaurace dřevěnými plastikami. Rozměrný obraz (7x5m) na jižní stěně salóneku představoval zleva doprava předka Ronovců Smila Světlíka, pravděpodobného zakladatele města Jindřicha z Lipé, Jana Roháče z Dubé (který neměl s Českou Lípou nic společného, pocházel z rodu pánů z Dubé v Posázaví, erbů zavinuté střely), manželku Václava z Vartenberka Kateřinu z Hungerkoštu, pobělohorského majitele panství Albrechta z Valdštejna, předbělohorského spolumajitele České Lípy Abrahama ze Salhausenu, majitele sloupského panství Johanna Josefa Maxmiliána Kinského a Eleonoru Voračickou z Paběnic, manželku majitele lipského a novozámeckého panství Michala Karla Kounice.

Salónek restaurace Nebe dnes není bohužel využíván, ale přesto by zde náhodný návštěvník nástěnnou malbu nenašel, neboť ji nechal nový majitel restaurace po roce 1996 odstranit.

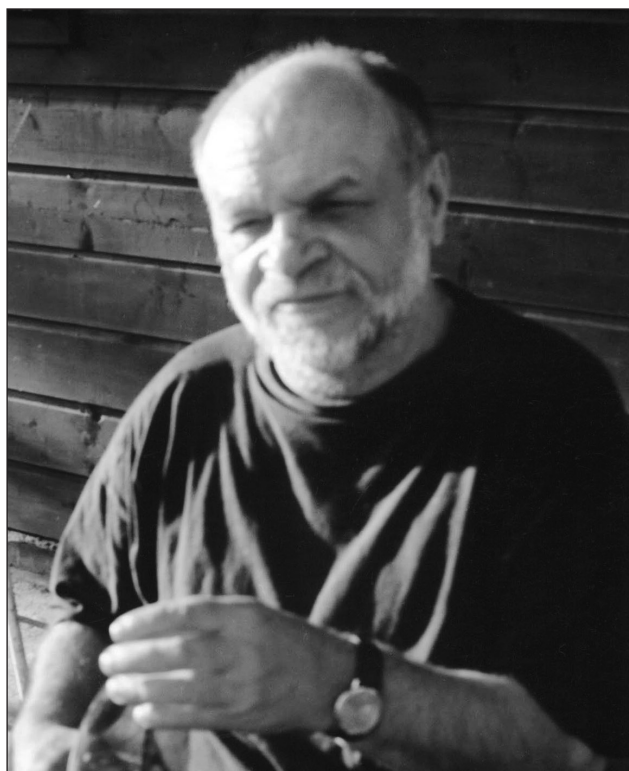
Ve stejné době začal Bohuslav Mikeš spolupracovat s pražskými divadly, začínajícím Semaforem Jiřího Suchého a především s divadlem E. F. Buriana, od roku 1960 nástupcem divadla D34. Za plakát k divadelní hře Karla Čapka *Matka a Shakespearově hře Richard III.* získal prestižní ocenění Akademie výtvarných umění. V divadle Semafor se seznámil s tehdejšími začínajícími herci i výrazným autorem poetických textů, dramatikem a novinářem Janem Schneiderem, později v exilu redaktorem *Rádia Svobodná Evropa*. Ale nejvíce si vážil přátelství s Waldemarem Matuškou. Oba spojovala podobná starost – kde v Praze bydlet. Waldemar Matuška přespával na jevišti v Semaforu a Mikeš zase v dílně divadelních dekorací Děčka. Když o víkendech nocovali v bytě u Jana Schneidera, obvykle spolu do rána zpívali velká dueta. Právě při těchto večerech Jan Schneider napsal zcela spontánně „chuligánské verše“, které s Waldemarem Matuškou nastudovali a pod názvem „Vo co de?“ poprvé uvedli v únoru roku 1961 před vyprodaným hledištěm Jiráskova divadla v České Lípě. „Plakáty pro premiéru a divadelní scénu připravil Bohouš,“ jak vděčně vzpomíná Jan Schneider ve své knize *Zlato pro dva slavíky*, kterou vydalo v šedesátém osmém roce nakladatelství Magnet.

Koncem šedesátých let si se zpěvákem Waldemarem Matuškou pronajali na Václavském náměstí v domě číslo 5 půdní prostory, které později každý z nich upravil na samostatný podkrovní byt. Svého nového souseda a bohémského kamaráda skvěle zachytil Bohuslav Mikeš v grafické ilustraci románové postavy kapitána Smolletta v nově ilustrovaném románu spisovatele Roberta Louise Stevensona *Poklad na ostrově* (*Knihy odvahy a dobrodružství*, Albatros 1969). Později se Mikeš přestěhoval z Václavského náměstí na Vinohrady do Polské ulice č. 14.

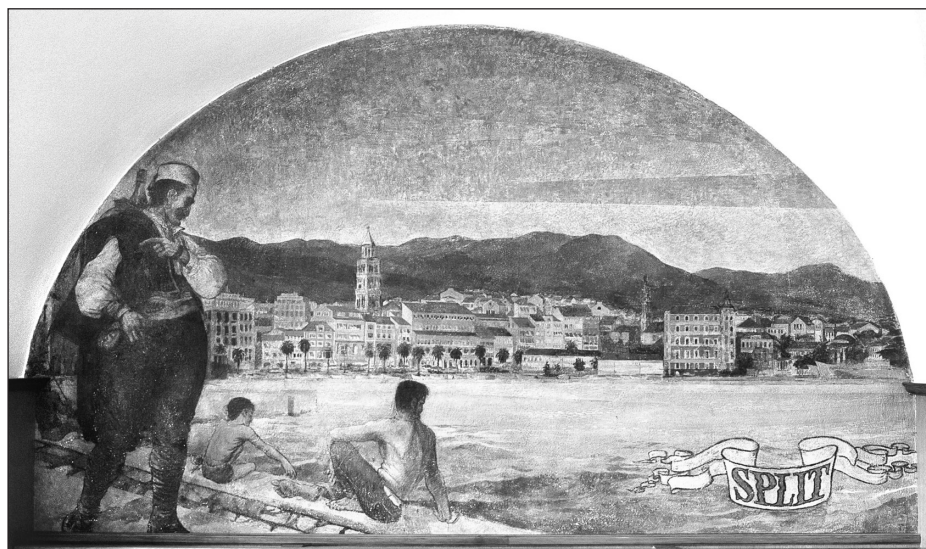
Bohuslav Mikeš pak získal další zakázky na nástěnné malby. Ve sklepeních ze čtrnáctého století v restauraci U Zlaté konvice na Staroměstském náměstí stylově upravil interiér nástěnnými malbami s erby a historickými podobami sedmadvaceti popravených českých pánů stavovského povstání. Obdobně namaloval obraz a portréty rodiny habsburské císařovny Marie Terezie pro *Restaurant Marie Terezie Na Příkopech*. Zajímavou zakázku realizoval v Karlových Varech v *Hotelu Imperial*, kde bravurně doplnil interiér rozměrným triptychem s výjevem legendy o založení lázeňského města českým králem a římským císařem Karlem IV.

Kromě spolupráce s divadlem E. F. Buriana se zabýval volnou grafikou, maloval a v sedmdesátých i osmdesátých letech se účastnil několika pražských výstav, včetně Salónu pražských výtvarných umělců v roce 1988 v Parku kultury a oddechu Julia Fučíka, jak se tehdy holešovické výstaviště jmenovalo. Zdařilou výstavu svých grafických obrazů zaměřených na portrétní tvorbu uspořádal ve dnech 5.–29. května 1992 v Ženevě. Největší vášní pro něho bylo rybaření. Vydával se chytat hlavátky na řeku Oravu, občas se vracel na Českolipsko a lovil ryby v okolí České Lípy, zde hlavně ve skalnatém údolí Peklo s protékajícím Robečským potokem. Zemřel v Praze 1. listopadu 2003 na následky komplikací po mozkové příhodě.

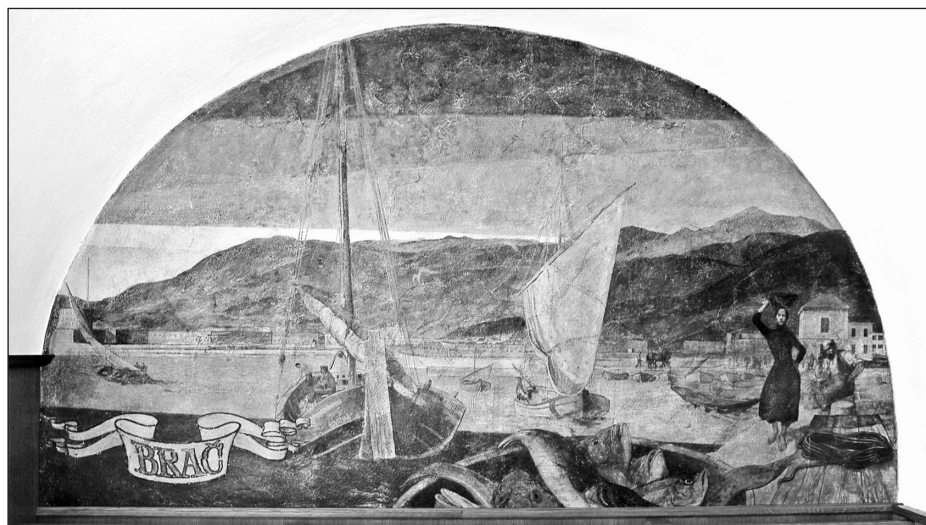
Petr König – Milan Bárta – Jaroslav Panáček

Obr. 1. Bohuslav Mikeš.

Obr. 2. Nástěnná malba z roku 1968 s vyobrazením přístavu Split v kavárně Split na českolipském náměstí. Foto Boris Čeredov.

Obr. 3. Nástěnná malba z roku 1968 s vyobrazením ostrova Brač v kavárně Split na českolipském náměstí. Foto Boris Čeredov.

Obr. 4. Nástěnná malba z roku 1971 s vyobrazením postav českolipské historie v salóнку restaurace Nebe. Foto František Vlk.

SEZNAM AUTORŮ

Mgr. Martin ASCHENBRENNER, Gymnázium, Česká Lípa

Mgr. Milan BÁRTA, Gymnázium Česká Lípa

Bc. Lukáš BLAŽEJ, Vlastivědné muzeum a galerie v České Lípě

Jindřich ČERNÝ, Děčín

Mgr. Petr GAJDOŠÍK, Státní okresní archiv, Olomouc

Mgr. Petr HAVRÁNEK, Ministerstvo průmyslu a obchodu v Praze

RNDr. Miroslav HONCŮ, Vlastivědné muzeum a galerie v České Lípě

Mgr. Vojtěch KESSLER, Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky v Praze

Mgr. Martin KLEMENT, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

Mgr. Miroslav KOLKA, Národní památkový ústav, ú. o. p. v Liberci

Petr KÖNIG, Česká Lípa

Mgr. Petr MANDAŽIEV, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

Ing. Jaroslav PANÁČEK, Vlastivědné muzeum a galerie v České Lípě

Mgr. Ivan PEŘINA, Národní památkový ústav, ú. o. p. v Liberci

Mgr. Tomáš REJZEK, Katedra botaniky, Přírodovědecká fakulta Univerzity Palackého, Olomouc

Jiří ROSOL, Praha

Mgr. Ladislav SMEJKAL, Vlastivědné muzeum a galerie v České Lípě

Miloslav SOVADINA, Brno

POKYNY PRO ÚPRAVU PŘÍSPĚVKŮ PUBLIKOVANÝCH VE SBORNÍKU BEZDĚŽ

Pro zjednodušení a usnadnění redakční přípravy sborníku Bezděz prosíme autory o dodržování následujících zásad při odevzdávání rukopisu.

Pokyny všeobecné:

1. Články a studie by neměly svým rozsahem, včetně poznámek a seznamu pramenů a literatury, přesáhnout 20 stran normovaného textu (1 strana odpovídá 1800 znakům včetně mezer).

2. Texty rukopisů se přijímají (včetně příloh) elektronicky ve formátech pro MS Office (*.doc, *.docx, *.rtf) na mailové adrese **sbornikbezdez@seznam.cz**, případně předané na CD. Pište průběžně na celý řádek, jednoduché řádkování, stránky (řádky) na pravé straně nezarovnávejte, nedělte slova na konci řádku. Ucelené odstavce odklepněte klávesou „Enter“. Neupravujte text ani výčty do více sloupců. Rukopis nijak neupravujte, bude upraven jednotně pro celý sborník. Pište vše obyčejným písmem, slova uvnitř textu nezdůrazňujte. **Nepoužívejte formátování textu (s výjimkou kurzívy u latinských názvů, viz. níže)!**

3. Přílohy se přijímají nejčastěji v elektronické podobě (formáty *.jpg, *.tiff, *.pdf), každá vždy jako samostatný soubor. V papírové podobě předkládejte nákrasy na formátu A 4 kreslené tuší, fotografie formátu 9x13cm, kontrastní, lesklé. Grafické přílohy (pérovky, grafy, mapky aj.) se přijímají pouze černobíle, kontrastní s ohledem na předpokládané zmenšení. Tabulky (možné odevzdání ve formátu editorů MS Office) číslované nevkládějte do textu. Je třeba je dodat jako zvláštní soubor nebo list. Texty k obrázkům, tabulkám, grafům a mapkám musí být dostatečně vysvětlující, uvádějte je vždy na konci souboru textu (za Poznámkami, Literaturou a Resumé). Označení tabulek: Tab. 1, 2... (ve všech jazycích). Označení obrázků: Obr. (v češtině), Fig. (v angličtině), Abb. (v němčině).

4. Poznámky se píší na konci textu, nikoli na stránku pod textem dole. Poznámky se číslují průběžně bez ohledu na eventuální kapitoly článku. Jsou to samostatné věty, píší se tedy na začátku velkým písmenem a končí tečkou. V textu se vyznačují za interpunkčním znaménkem číslicemi v horním indexu, za číslem následuje lomítko - /. Vlastní text poznámky číslujte a pište písmem stejné velikosti jako text, za číslem udělejte lomítko - /. **Nepoužívejte automatické poznámkování!**

5. Práce se otiskují v češtině, abstrakt (stručný obsah článku v maximálním rozsahu 15 řádků rukopisu) v angličtině. U článků a studií je nutný na konci práce souhrn (resumé) psaný v němčině. Souhrn, včetně názvu článku, v rozsahu asi 1/10 textu můžete vypracovat v češtině, překlady zajistí redakce.

6. Práce schvaluje k přijetí do časopisu redakční rada, která práce z oddílu Články a studie (vybavené abstraktem a resumé) bude předkládat dvěma nezávislým recenzentům k posou-

zení. Za věcný obsah příspěvku a za přesnost a pravdivost údajů odpovídá autor. Redakční rada si vyhrazuje právo k stylistickým, pravopisným a formálním (nikoli obsahovým) zásahům do textu prací. O sporných případech, které tyto „Pokyny“ neobsahují, se autor dohodne přímo s redakcí.

Po sazbě dostanou autoři svoji práci k provedení tiskové korektury.

7. Příspěvky se nehonorují. Autoři obdrží zdarma 1 autorský výtisk sborníku a 10 separátů každé původní práce.

Pokyny pro úpravu přírodovědných článků a studií

8. Práce (odevzdaný rukopis) má mít toto základní uspořádání (v uvedeném pořadí): stručný a výstižný název v češtině, jméno a příjmení autora/ů (mezi předposledním a posledním autorem použit znak „&“), kontakty na autory, název v angličtině, abstrakt, klíčová slova, vlastní text práce, případné poděkování, literatura, cizojazyčný souhrn, texty k přílohám (na samostatném listu), přílohy (obrázky, grafy, tabulky, mapy).

Abstrakt a klíčová slova jsou uvedeny v anglickém jazyce. Klíčová slova mají vystihovat obah článku v počtu 3–10 slov. Abstrakt vystihuje obsah článku v max. 30 řádcích rukopisu. Taxony se v abstraktu uvádí nezkráceně, tj. včetně jména autora a roku popisu.

Vlastní text práce obsahuje povinné kapitoly: úvod, materiál a metodiku, výsledky a diskusi, příp. souhrn a závěr. Jednotlivé části mohou být výjimečně u jednoduchých nebo specifických prací spojeny (např. výsledky s diskusí). V nutných případech je možno členění zjednodušit (faunistické práce), u krátkých sdělení a ostatních článků (recenze, personálie a informační články) nemusí být text práce členěn.

9. Jména taxonů uvádějte při první zmínce v práci celá, tj. včetně autora a roku popisu. V dalším textu při opakování je možno rodová jména zkracovat, autora popisu a letopočet již neuvádět, pokud tak nemůže dojít k záměně či nejasnostem

Faunistické a floristické údaje zapisujte v pořadí: země, okres, katastr, název lokality (případně bližší specifikaci – ideálně GPS souřadnice v systému WGS 84) s kódem pole pro síťové mapování uvedeným v závorce, datum nálezu, počet kusů (exemplářů, případně samců a samic), možné doplnění způsobu sběru, jméno autora nálezu, determinátora, uložení dokladového exempláře, autora revize, chovu nebo pozorování – lze u běžných druhů vynechat.

Jednotlivé údaje je možno vyjádřit standardními latinskými zkratkami: c. = centralis – střední, sept. = septentrionalis nebo bor. = borealis – severní, mer. = meridionalis – jižní, or. = orientalis – východní, occ. = occidentalis – západní, ex. o. = ex ovo, množné číslo ex ovis – z vajíčka, z vajíček, ex. l. = ex larva, množné číslo ex larvis – z larvy, z larev, z housenky, z housenek, ex. p. = ex pupa, množ. č. ex pupis – z kukly, z kukel, lgt. nebo leg. = legit – sbíral, det. = determinavit – určil, revid. = revidit – revidoval, educ. = educavit – vychoval, observ. = observavit – pozoroval, coll. = collectio – sbírka. Poslední jmenovné zkratky se píšou za jméno a spojují se spojkou „et“ = a – např.: P. Novák lgt., det. et coll. Pro vyjádření samčího pohlaví lze uvést zkratku m – male, pro samičí pohlaví f – female.

Pouze taxony živočichů a rostlin na úrovni rodů, druhů a poddruhů (ne však čeledí a vyšších taxonomických jednotek) pište vždy kurzívou, ne však autory popisů taxonů, letopočty a zkratky ssp., sp., spp., f. a další.

Datum se píše obvyklým způsobem arabskými číslicemi (nevypíše-li autor např. ze stylistických důvodů slovní název měsíce), za tečkou se dělá vždy mezera (19. 10. 1963, 18. 2. 2000). V anglickém textu (např. abstrakt) je třeba dodržovat tamní jazykový úzus a psát římské číslice malými písmeny (19.x.1963, 18.ii.2000). V angličtině se též píše desetinná tečka místo čárky (63.9 mm).

Příklad faunistického údaje: *Ammophila sabulosa* (Linnaeus, 1758). Bohemia bor., okr. Česká Lípa, Provodín u České Lípy, pískovna pod hřbitovem (5353, příp. 5353d), 10.–17. 7. 2012, 3m, 2 f, moerieckeho past, P. Novák lgt., det. et coll.

Názvy kapitol pište malými tučnými písmeny se zarovnáním k levému okraji.

10. Citace literatury v textu pište dle vzoru: (Pavel 1970), Pavel (1970), (Pavel & Petr 1970), Pavel & Petr (1970), Pavel et al. (1970) – při více než dvou autorech.

V seznamu literatury na konci článku se uvádějí pouze práce citované v textu. Autoři se píší v seznamu literatury v abecedním pořadí, práce od jednoho autora v chronologickém sledu, při více pracích téhož autora z jednoho roku používejte označení a, b, c, ..., za příslušným rokem. Čárkou se oddělují jen jména autorů, mezi posledním a předposledním jménem je použit znak „&“ (např. Hudec K., Chytil J., Šťastný K. & Bejček V. 1995:...).

Citace prací z časopisů, periodik a řad sborníků: Název práce včetně rodových a druhových jmen se píše standardním písmem, bez použití kurzívy. Název časopisu (periodik) se píše kurzívou. U časopisů se uvádí: název časopisu, ročník, číslo (je-li v ročníku každé číslo stránkováno samostatně), za dvojtečkou a mezerou následují stránky (od–do) bez označení „p., pp., s.“ (např.: *Bezděz* 6: 60–79.). Názvy časopisů je možno zkrátit vžitými zkratkami.

Příklad citace:

Bárta Z. 1967a: Nové druhy savců pro oblast Labských kvádrových pískovců. *Sborn. Severočes. Muz. – Přír. Vědy* 3: 175–183.

Bárta Z. 1967b:...

Citace knih, monografií a jiných samostatných publikací: Název knihy se píše kurzívou, ostatní údaje standardním písmem. Uvádí se autor, rok vydání, název, nakladatelství, místo vydání a počet stran.

Příklad citace:

Hůrka K. 1996: *Carabidae České a Slovenské republiky*. Kabourek, Zlín, 565 pp.

Citace nepublikovaných rukopisů (diplomové práce, závěrečné zprávy z výzkumů apod): Název se píše kurzívou, ostatní údaje standardním písmem. Uvádí se název práce, zkratka Msc., případně typ práce (dipl. práce, habil. práce apod.), dále jedno z míst (název instituce a město), kde je práce uložena/dostupná a počet stran.

Příklad citace:

Plocek A. 1974: *Ryby v řece Ploučnici*. Msc., dipl. práce, depon. in katedra zoologie, Přír. fak. UK, Praha. 135 pp.

Pokyny pro úpravu článků z oboru historie

11. Poznámky a citaci literatury je možno upravit dvojím způsobem.

a) Je možno použít tradičních číslovaných poznámek, v nichž bude citována příslušná literatura a prameny. Citace uvádějte podle vzoru, včetně dodržení uvedené interpunkce: Žemlička, J.: Vývoj osídlení dolního Poohří a Českého středohoří do 14. století, Praha 1980, s. 135.

Při opakování díla stačí uvést zkrácenou citaci : Žemlička, J.: Vývoj osídlení, s. 90.

Při opakování autora i díla: Tamtéž, s. 102–103.

Při opakování autora: Týž: Čechy v době knížecí (1034–1198). Praha 1997, s. 125.

Citace článku dvou autorů v periodické publikaci:

Panáček, J. – Gabriel, F.: Českolipské kostely Panny Marie a sv. Mikuláše. Bezděz 7, 1998, s. 42.

Citace článku ze sborníku:

Maur, E.: Hrad Vlčtejn a Pabiankové. K počátkům husitství na Plzeňsku. In: Seminář a jeho hosté. Sborník prací k 60. narozeninám doc. dr. Rostislava Nového, Praha 1992, s. 81.

Citace vydaných pramenů:

Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V-2. Edd. J. Šebánek et S. Dušková, Praha 1981, s. 216, č. 614. (V další citaci již stačí CDB V-2, s. 217, č. 615.)

Při citaci nevydaných pramenů uveďte: název archivu a jeho sídla, název příslušného archivního fondu, inventární číslo a název archiválie, u úředních knih též folio:

Státní okresní archiv (SOKA) Česká Lípa, Archiv města (AM) Česká Lípa, inv. č. 2274, Vylvlastnění pozemků pro stavbu Severní dráhy.

Při použití tohoto způsobu citace nutno doplnit na závěr Soupis pramenů, edic pramenů a použité literatury.

b) Odkazy na literaturu a prameny je možno umístit do textu do závorky:

(Žemlička 1980, 135); ...jak tvrdí J. V. Šimák (1917, 52); (CDB V-2, s. 148, č. 570); (SOKA Česká Lípa, AM Česká Lípa, inv. č. 2523, Hokynářský řád pro Českou Lípu).

Seznam literatury a pramenů se uvede na konci článku. Autoři se píší v abecedním pořadí, práce od jednoho autora v chronologickém sledu, při více pracích téhož autora z jednoho roku se použije označení a, b, c, ..., za příslušným rokem:

Lahmer, R. 1889a: Zur Geschichte der nordböhmischen Leinen – Industrie, MNEC 12, s. 97–105.

Lahmer, R. 1889b: Einiges von der nordböhmischen Kattunindustrie, MNEC 12, s. 298–304.

Seznam se doplní o soupis použitých zkratk:

MNEC: Mitteilungen des Nordböhmisches Excursions-Clubs.

SAP: Sborník archivních prací.

Číslovaných poznámek je možno využít na vysvětlení různých vedlejších okolností a problémů nebo k odkazům na takový druh pramene, který nelze v krátké a jednoduché formě umístit do závorky v textu.

PŘEHLED DOSUD VYDANÝCH SVAZKŮ BEZDĚZU

Podrobnou bibliografii svazků 1–20 vlastivědných sborníků Bezděz autora Miloslava Sovadiny vydal Vlastivědný spolek Českolipska v roce 2011 pod názvem:

Bibliografie Vlastivědného sborníku Bezděz, Svazek 1–20 (1990–2011).

Bibliografii je možno až do rozebrání získat zdarma ve Státním okresním archivu v České Lípě nebo ve Vlastivědném muzeu a galerii v České Lípě.

Bezděz 21/2012, 319 stran, 159Kč

Jaroslav Panáček: Nástin demografického a sídelního vývoje historického území České Lípy; Martin Aschenbrenner: Panství Zákupy za Berků z Dubé; Petr Gajdošík: Adam Vilém Schellart a lenní statky Albrechta z Valdštejna; Robert Krejcar: Tiskárna Bergman po zániku listu Deutsche Leipae Zeitung (1945–1951); Tomáš Rejzek: Vegetace obnaženého dna Černého rybníka u Volfartic a „Chovného rybníka“ u Stružnice; Miroslav Honců – Jiří Chvalkovský – Josef Kadlec – Ludvík Kašpar – Václav Klapka – Petr Matušových – Martin Petrželka – Jiří Rak – Josef Všetečka: Tesaříkovití (Cerambycidae) Českolipska – 2. část; Michal Gelnar: Hmotné prameny z naleziště gotické sklářské hutě v okolí Jiřetína pod Jedlovou v Lužických horách; Michal Gelnar: Hmotné prameny po zaniklé malé sklářské huti 18. století v obci Svojkov; Petr Mandažiev: Stavba kostela ve Volfarticích; Michal Gelnar: Středověké sklářské hutě na tzv. Polesného louce v katastru obce Naděje okresu Česká Lípa; Zdeněk Lenc – Jaroslav Panáček: Kdo byla Jarmila z Máchova Máje? Jaroslav Beneš: Strážmistr Jarý, Četnické humoresky a Lužické hory; Jaroslav Beneš: O nezřízení četnické stanice v Petrovicích; Petr Khün: Mineralogie železných „rud“ ze šachet v polesí Boreček u Mimoňe; Jaroslav Panáček: Středověké umění na Českolipsku (K výstavě ve VMG v České Lípě v roce 2012); Jaroslav Panáček: Zpráva o činnosti Vlastivědného spolku Českolipska – Klubu přátel muzea v roce 2011; Miloslav Sovadina: Vzpomínka na Marii Vojtíškovou.

Bezděz 22/2013, 431 stran, 210Kč

Ondřej Vodička, Hrad Bezděz jako katolické centrum za husitských válek. Rekonstrukce bezdězské katolické enklávy a církevních poměrů v souvisejících lokalitách mezi léty 1419–1436; Aleš Mudra, Monstrance z Jablon-

ného v Podještědí; Jaroslav Panáček, Zvonaři a zvony v České Lípě a okolí; Martin Aschenbrenner, Správa panství Lemberk v první polovině 19. století; Jana Blažková, Němečtí antifašisté po skončení druhé světové války na Českolipsku – 2. část; Tomáš Rejzek, Mokřad v nivě Svitávky (Kunratice u Cvikova) – botanický průzkum a návrh ochrany; Josef Slavíček, Makromycety NPR Karlovské bučiny – 2. část; Jindřich Černý, Mikrolepidoptera Českolipska 1. část (Micropterigidae – Batrachedridae); Miroslav Honců, Majky (Coleoptera, Meloidae) okolí České Lípy; Petr Gajdošík, Urbář panství Stvolínky z poloviny 17. století; Petr Mandažiev, Capella defunctorum v Markvarticích u České Kamenice; Jaroslav Panáček, K technologii výroby cínových nádob; Martin Aschenbrenner, Kronika Horního Prysku z meziválečného období; Ľubomír Turčan, Pokus o uměleckohistorickou interpretaci torza gotické sochy z hradu Lipý v České Lípě; Jaroslav Panáček, Testament Georga Handsche z roku 1578; Petr Fletcher – Jaroslav Panáček, Kostel Nejsvětější Trojice ve Stružnici; Martin Aschenbrenner, Feriální kolonice (prázdninové osady) v Horní Polici na počátku 20. století; Jaroslav Beneš, Československé hraniční orientační sloupy v Lužických horách; Jaroslav Panáček, Zpráva o činnosti Vlastivědného spolku Českolipska – Klubu přátel muzea v roce 2012; Tomáš Cidlina, Adepte cechu Hubertova. Tradice a současnost myslivosti (K výstavě ve VMG v České Lípě v roce 2013); Helena Braunová, Jubileum Sklářského muzea v Kamenickém Šenově.

Obsah všech vydaných čísel sborníku *Bezděz* nalezne zájemce též na našich internetových stránkách: www.vsc-kpm.cz.

OBSAH

ČLÁNKY A STUDIE, ČÁST SPOLEČENSKOVĚDNÍ

- Jaroslav Panáček
Českolipští puškaři a jejich výrobky5
- Martin Aschenbrenner
**Rekonstrukce, přestavby a stavby církevních budov
v Zákupích ve třetí čtvrtině 19. století**53
- Miloslav Sovadina
**Vznik vlastivědného spolku
„Nordböhmischer Excursions-Club“**81
- Vojtěch Kessler – Martin Klement
**O původu, významu a budoucnosti turnerského kříže
na skále u Dubé** 105
- Ladislav Smejkal
Napoleonovo muzeum v Zákupích 129

ČLÁNKY A STUDIE, ČÁST PŘÍRODOVĚDNÁ

- Tomáš Rejzek
**Sukcese na dně Černého rybníka u Volfartic
– stav v roce 2012** 143
- Jindřich Černý
**Mikrolepidoptera Českolipska 2. část
(Coleophoridae – Choreutidae)** 171
- Lukáš Blažej
**Střevlíkovití brouci (Coleoptera, Carabidae)
vybraných inverzních roklí v Národním parku
České Švýcarsko** 195

Miroslav Honců Nálezy vážky široké <i>Leucorrhinia caudalis</i> (Charpentier, 1840), (Odonata, Libellulidae) na Českolipsku (Česká republika)	213
---	-----

MATERIÁLY

Jaroslav Panáček Českolipská fara u Všech svatých	235
---	-----

Petr Gajdošík Českolipští rodáci v premonstrátském klášteře Teplá	247
---	-----

Miroslav Kolka – Ivan Peřina Brusírna skla č. p. 12H ve Mlýnech v kontextu stavebního vývoje brusíren v Lužických horách	257
--	-----

DROBNOSTI

Jaroslav Panáček Renesanční šlechtic Jetřich Jiří Berka z Dubé a z Lipé	279
---	-----

Petr Mandažiev Marginálie k barokní architektuře na Českolipsku a Mladoboleslavsku. Glosy k tvorbě Mikuláše Raimondiho	299
--	-----

Jiří Rosol Zajímavý osud jedné německo-české rodiny z Krompachu slovem i obrazem	311
--	-----

ZPRÁVY

Jaroslav Panáček

Zpráva o činnosti

Vlastivědného spolku Českolipska

- Klubu přátel muzea v roce 2013 321

KRONIKA

Miloslav Sovadina – Petr Havránek – Ladislav Smejkal

Tři jubilanti českolipského muzea 329

Petr König – Milan Bárta – Jaroslav Panáček

Zapomenutý výtvarník Bohuslav Mikeš..... 335

Seznam autorů 341

Pokyny pro úpravu příspěvků publikovaných

ve sborníku Bezděz 342

Přehled dosud vydaných svazků Bezdězu 346

BEZDĚZ 23

Obálku navrhl:

Vladimír Hofmann

Překlad anglických abstraktů:

Ivan Stýblo, Petr Kühn

Výkonný redaktor:

Jaroslav Panáček

Redakční rada:

Petra Ajšmanová, Martin Aschenbrenner, Lukáš Blažej, Jana Blažková,
Helena Braunová, Tomáš Cidlina, Jitka Cidlinová, Jakub Čejka,
František Gabriel, Miroslav Honců, Miroslav Kolka, Petr Kozojed,
Petr Kühn, Ladislav Pořízek, Jan Procházka, Michal Rádl,
Ladislav Smejkal, Zdeněk Vitáček, Martin Waldhauser

Adresa redakce:

Státní okresní archiv Česká Lípa, Střelnice 3035, 470 01 Česká Lípa

Náklad:

400 výtisků

1. vydání

Česká Lípa 2014

Vydal Vlastivědný spolek Českolipska, Státní okresní archiv Česká Lípa,
Vlastivědné muzeum a galerie v České Lípě

Příprava tiskových podkladů Ivan Ulrych Nakladatelství VEGA-L,
Nymburk

Tisk Východočeská tiskárna, spol. s r.o., Sezemice

ISBN 978-80-86319-26-1

ISSN 1211-9172